

Dr. ANTONÍN OBRDLÍK

VIII d
645
20

POVOLÁNÍ A VEŘEJNÉ BLAHO

PRESTIŽ POVOLÁNÍ A VEŘEJNÉ BLAHO
VE SVĚTLE SOCIÁLNÍCH POSTOJŮ

12-C-335

1 9 3 7

NÁKLADEM „ORBIS“, TISKAŘSKÉ, NAKLADATELSKÉ
A NOVINÁŘSKÉ SPOLEČNOSTI AKCIOVÉ
V PRAZE

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PRÁVNICKÉ FAKULTY UJEP
STARÝ FOND
č. inv.: 022377

15200

290/37

Kopie fy komička
V. Buč 45-

VYŘAZENO

OBSAH

I.

O POTŘEBĚ KONKRETNÍHO VĚDECKÉHO VÝZKUMU:

Co tvoří podstatu vědy — Každá vědecká generalisace je oprávněná jen tehdy, když se opírá o fakta, zjištěná a zpracovaná vědeckou metodou — Pracovní hypotéza — O 'náhodách' — Vědy sociální u srovnání s vědami přírodními — Zákony sociálního jsočna — Vědecký výzkum, jeho význam a potřebnost — Stručně o výzkumu, jenž tvoří východisko této práce 1

II.

KAPITOLA O SOCIÁLNÍCH POSTOJÍCH:

'Postoj'; filologický a věcný rozbor tohoto slova — Pojem 'sociální postoje' u různých autorů: W. I. Thomas, Fl. Znaniecki, G. Wallas, J. Dewey, E. Faris, R. E. Park, G. A. Lundberg, I. B. Kelley, W. C. Smith, W. W. Clark, W. E. Atkins a H. D. Lasswell, M. Sherman, J. K. Folsom, L. L. Bernard — Klasifikace sociálních postojů u L. L. Bernarda, G. A. Lundberga, E. Farise, J. K. Folsoma — Stanovisko autorovo a jeho chápání pojmu sociálních postojů — Postoj výsledný — Rozlišování mezi poměrně vyhraněnými a trvalými postoji a mezi okamžikovými reakcemi davových psychos — Postoj je předobrazem činnosti — Mnění a zkušenosti některých autorů, kteří upozorňují na nedostatky, jimž je vystaveno studium sociálních attitud: L. L. Bernard, E. Faris, M. Sherman, H. E. Perry, P. A. Sorokin, G. A. Lundberg — Jak potřebnost a cenu vědeckého studia sociálních postojů zdůrazňují E. Faris, G. A. Lundberg a L. L. Bernard — Vztah postojů verbalizovaných (mnění) k postojům, jež se projevují činy — Každý z nás zjišťuje postoje v každodenním životě, aby si učinil svá mnění o lidech a upravil si svůj poměr k nim — Pokusy o zdokonalení výzkumné techniky, pomocí níž je možno opatřit si data při studiu sociálních postojů: Fl. Allport a D. Katz, L. L. Thurstone, S. A. Stouffer, C. L. Fry, K. Young, M. Sherman, W. W. Clark, R. Likert — Přehled prací několika amerických autorů, kteří se obírali studiem sociálních attitud: W. F. Vaughan, S. P. Rosenthal, O. Milton Hall, W. Keh-Ching Chen, C. C. Zimmerman, L. D. Zeleny, H. H. Remmers a jeho studenti z Purdue University, W. C. Smith, L. L. Bernard, A. O. Bowden & Floyd F. Caldwell & Guy A. West, W. A. Anderson — Sociální postoje patří k oněm společenským jevům, jejichž studium jest velmi žádoucí, teoreticky i prakticky pro-
spěšné 6

III.

ÚVAHA O VÝZKUMNÉ METODĚ DOTAZNÍKOVÉ:

Vědecká metoda jest společná všem vědním oborům; rozdíl tkví toliko v t. zv. metodickém postupu, jímž jest metoda podle potřeby uzpůsobena povaze poznávaného jsoucna — Dotazník a jeho výhody — Trojí možnost použití dotazníku při výzkumu — Výzkum musí směřovat k zjištění dat pokud možno reprezentativních — Malá homogennost dat, jež jsou předmětem studia věd sociálních — Hojně používané dotazníky při výzkumu vedlo k jejich zneužívání, což vyvolalo kritické námitky — Doklady některých námitek: M. C. Elmer, W. E. Spahr, C. L. Fry, Ch. C. Peters, R. L. Kelly, Read Bain, M. Smith — Nedostatky nepřímé metody dotazníkové u srovnání s výhodami dotazníkové metody přímé — Výhody výzkumného postupu za použití nepřímé metody dotazníkové: C. L. Fry, R. S. Cavan, G. A. Lundberg — Autorovy zkušenosti s přímým výzkumným postupem — Důvody, jež mluví ve prospěch nepřímé metody dotazníkové všude tam, kde jde o zjištění intimnějších dat osobních a kde je žádoucí anonymita — Zásady, jichž musí býti dbáno, má-li dotazníková metoda vést k dobrým výsledkům — Sedm pravidel A. L. Bowleyho — Jak upravit počet a znění otázek dotazníku — Úvodní slova dotazníku, jeho záhlaví, oslovení odpovídajícího, dodatečné vysvětlivky — Rozeslání upomínacích dopisů (zkušenosti H. A. Toopse) — Odpovědi na dotazník musí býti získány v určitém časovém rozmezí, dokud nedošlo k nějakým podstatným změnám — Kdy je nejlépe dotazníky rozeslat — Jak se dobrat odpovědi na otázky „inkvisitorské“ (St. Chapin, K. B. Davis) — Dobré výsledky dotazníkového šetření si musíme zaručit již přípravnými pracemi; devět otázek H. Secrista — Důvody, proč je nutno věnovat péči též vnější úpravě dotazníku: tvar dotazníku, jeho velikost, barva, jakost materiálu; pořadí jednotlivých bodů, slovní styl otázk a jejich počet — Studium sociálních postojů vyžaduje obzvláštní obezřetnosti při výzkumu a zdokonalení výzkumné techniky — Popis některých výzkumných metod za pomoci dotazníku: metoda výskrtávací; metoda odpovědi typu „ano — ne“; metoda odstupňované pravdivosti; metoda logického závěru; metoda zjištění mravní citlivosti; postup zdůvodněním; postup zevšeobecněním; postojová stupnice — Podrobnosti o výzkumu, z jehož dat vychází tato studie: práce přípravné, povaha dotazníku a vypracování jeho textu postupem experimentálním; průběh výzkumu a zkušenosti, jichž autor nabyl — Zpracování dat povahy kvalitativní postupem kvantitativním (metoda statistická) — Souvislost užšího problému studie (prestiž sociál. utility různých povolání) se širším problémem demokracie (pojem veřejného blaha)

55

IV.

ROZBOR DOTAZNÍKŮ:

Dotazníky (celkem 914) byly podle zaměstnání odpovídajících utříděny do dvanácti skupin. Při rozboru bylo ve všech těchto skupinách postupováno stejně: po stručném nástinu složení skupiny následuje vždy přehled o tom, která povolání (a kolikrát) byla uvedena na místě prvním jako sociálně nejprospěšnější, která povolání byla uvedena mezi členy první trojice, která byla zařaděna do trojice poslední, a konečně která byla odpovídajícími postavena na poslední místo kla-

VI

sifikace jako povolání nejméně potřebná, případně jako povolání sociálně škodlivá. Jiný přehled zpracovává odpovědi na otázku, proč odpovídající považují ona tři povolání, která uvedli na prvních třech místech, za nejdůležitější, či zdali jsou podle jejich soudu všechna povolání stejně důležitá. Doplněním a korektivem toho jest pak přehled odpovědí podle toho, jaké stanovisko zaujali odpovídající k otázce, zdali se náš stát obejde bez některého z uvedených povolání, má-li se jeho občanům vést dobře a má-li obstat v soutěži s ostatními národy světa. Všechny tyto přehledy jsou doplněny hojnými citacemi, z nichž se dovídáme, jak odpovídající svou klasifikaci odůvodňují, proč některá povolání chválí jako velmi prospěšná a proč jiná povolání odsuzují jako sociálně nepotřebná či dokonce škodlivá; bylo tak umožněno sestavit přehled též o tom, proti kterým povoláním a kolikrát vyskytují se námitky nebo odsudky. Na konci každé skupiny jest připojena přehledná tabulka, v níž kromě dat, jež jsme uvedli svrchu, jest poznačeno, kolikrát které povolání nebylo do klasifikace pojato vůbec, jakož i která povolání byla odpovídajícími přidána spontánně, buď jako sociálně prospěšná a žádoucí či jako činitel poškozující zájmy veřejného blaha. Názvy 12 základních skupin:

- I. Rolníci.
- II. Dělníci.
- III. Samostatní podnikatelé nižší kategorie.
- IV. Obchodníci.
- V. Samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání.
- VI. Veřejní i soukromí zřizenci.
- VII.a Veřejní zaměstnanci nižší kategorie.
- VII.b Soukromí zaměstnanci nižší kategorie.
- VIII. Veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškolaři).
- IX.a Učitelé.
- IX.b Profesori.
- X. Vojáci 91

V.

KOEFICIENT PRESTIŽE SOCIÁLNÍ UŽITEČNOSTI KLASIFIKOVANÝCH POVOLÁNÍ:

O prestiži; existuje všude tam, kde lze porovnávat mezi nerovnostmi; když se rozdíl zmenšují, zmenšuje se i prestiž (příklady) — Obtíž, když jde o zpracování dat, týkajících se rozdílu mezi skupinami — Popis techniky zpracování dat, získaných šetřením dotazníkovým — „Koefficient prestiže“ a způsob, jak byl stanoven — Grafické znázornění koefficientu prestiže za pomoci dvanácti prestižních reliefů — Výklad prestižních reliefů podle skupin: jakého poměrného prestižního pořadí dostalo se klasifikovaným povoláním vždy v rámci jedné a téže profesionální skupiny — Výklad prestižních reliefů podle povolání: jaké je prestižní umístění vždy jen jednoho z klasifikovaných povolání v průběhu všech dvanácti základních skupin (rozdílů a shody mezikupinové) — Která povolání se těší všeobecnému uznání své užitečnosti, která mají prestižní polohu „střední“, a konečně která povolání mají prestižní pořadí záporné — Kontrola za pomoci „pořadných čísel“ prestižního umístění — Ve kterých skupinách a kolikrát nebylo to či ono povolání do klasifikace pojato vůbec — Přehled námitek a odsudků proti obecné prospěšnosti některých po-

VII

volání — Povolání, která byla odpovídajícími přidána spontánně k vůli odsudku — Povolání, která byla odpovídajícími připsána spontánně jako důležitá a všeobecně prospěšná — Rozdíly a shody mezi skupinami pokud se týče způsobu, jak jejich členové odpovídali k druhému a třetímu bodu dotazníku; doklady o loyálnosti v povolání a o existenci profesionálního antagonismu 179

VI.

SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ:

Tři stupně ve výkladovém postupu — Stanovení výsledného pořadí klasifikovaných povolání vypočtením koeficientu prestiže z průměru všech dvanácti základních skupin — Pět povolání s prestižní pořadnicí kladnou (rolník, učitel, dělník, řemeslník, lékař); tři povolání s prestižní polohou střední (inženýr, obchodník, průmyslník); pět povolání s prestižní pořadnicí zápornou (voják, politik, umělec, kněz, advokát) — Rozdíly v odstupňování významu různých povolání — Součet všech případů, kolikrát bylo které povolání z klasifikace vypuštěno — Kolikrát byla úhrnem jednotlivá povolání předmětem námitek a odsudků; nízký koeficient prestiže nemusí být vždy současně svědectvím o existenci profesionálního antagonismu (doklady) — Rozlišení mezi prestižem sociální utility povolání a jejich sociálním prestižem vůbec — Poznámka o povaze postojů negativních (námitky a odsudky) — Radikální konservativismus — Partikularismus jednotlivců a skupin proti zájmům obecnosti — Doklady o existenci partikularismu profesionálního — Tendence zdůraznit (přímo i nepřímo) prospěšnost povolání vlastního — Profesionální sebevědomí a interprofesionální affinita — Postoje lidí prostých u srovnání s postoji jedinců studovaných — Poměr složky hmotné a složky duchovní při vytváření veřejného blaha — Jednostranné a kusé chápání pojmu veřejného blaha: hlediska egocentrická — Žádný zřetel částečný nesmí být povyšován na zřetel obecnosti — Žádoucí kritičnost, zaujatá pro nápravu nedostatků ve veřejném životě, proti bezpředmětnému škarohlídství, předsudkům a zaslepené nevědomosti; stavovská výlučnost a odkud se pramení; činností výchovných institucí může býti zmenšen vliv rozkladných sociálních antagonismů — Sama povaha práce činí některá povolání méně populární než povolání jiná — Doklady o tom, že v našich lidech je též mnoho zdravého rozpoznání, rozvážnost v úsudku, smysl pro poměrnost, cit úcty k práci druhých, vědomí závislosti jedněch na druhých, živý cit pro spravedlnost, pro solidaritu v práci a pro pracovní morálku, krátce osvícené chápání základů společenského řádu, z něhož vyrůstá blaho všech — Splnění subjektivního předpokladu demokratického soužití občanů: číselný poměr úhrnného počtu profesionálních postojů kladných a profesionálních postojů záporných — Smysl Havlíčkova a Masarykova hesla: „Já pán - ty pán“ — Demokratická společnost není vylučováním vůdčí elity; žádá naopak účastenství všech za odpovědného vedení nejlepších a nejschopnějších — Specifická povaha každého sociálního jevu je determinována časově i místně; co to znamená s ohledem na výsledky našeho šetření — Které jsou výsledky této studie pro obor poznání obecně sociologického, pokud se týkají: a) sociálního prestiže povolání ve vztahu k veřejnému blahu; b) povahy sociálních postojů; c) metody výzkumu a metody zpracování 226

CONTENTS AND A SHORT SUMMARY 257

I.

O POTŘEBĚ KONKRETNÍHO SOCIOLOGICKÉHO VÝZKUMU.

Na otázku, co tvoří podstatu vědy, bylo odpověděno již mnohokrát, celkem souhlasně: že je to soustavné a pokud možno úplně shrnutí poznatků určitého vědního oboru, při čemž jest zcela nezbytno, aby tyto poznatky byly získány vědeckou metodou, aby byly dobře ověřeny a mohly tak míti objektivní platnost. Dojít k takovému soustavnému a shrnujícímu vědeckému poznání, nemůže být ovšem prací jedince nebo jedné vědecké generace. Je to dílo mnohých jedinců a mnohých generací, dílo stále živé, věčně neukončené. Zde je vždy třeba něco přidávat, znovu nalézat a znovu ověřovat — radost i smutek těch, kdo svůj život zasvětili hledání pravdy. Neboť v tomto smyslu jsou pojmy ‚vědecké poznávání‘ a ‚hledání pravdy‘ pojmy souznačné. Kulturní dějiny lidstva jsou jedním velikým dokladem toho, že s hledáním pravdy nejsme nikdy hotovi, že pravda musí být vždy znovu nalézána, vždy znovu objevována.

Věda, to je především synthesisa, generalisace. Ale než k synthesisa a generalisacím můžeme dojít, musíme napřed projít zdlouhavou cestou — jak často je to cesta zkoušek a omylů! — sbírání objektivních fakt skutečnosti, jejich tříděním, hledáním souvislostí, podobností a rozdílů; teprve tehdy lze přikročit k formulování závěrů, jež i potom jsou začasť jen závěry prozatímní, anebo platí jen o omezeném počtu dat, o něž se opírají. Čas od času přijde někdo, kdo provede synthesisu, jež na celek známých již, ale rozptýlených fakt vrhne světlo nového poznání, o němž ti, kdo odděleně postupovali na svých užších pracovních polích, neměli možná ani tušení. Synthesisa objeví až doposud skryté souvislosti, ukáže shody i rozpory, hlavně však vytkne směr dalšímu zkoumání, vedoucímu k novým poznatkům. Hledání pravdy je

cestou kázně a odříkání: není snadné zdržeti se předčasných generalisací; je otázkou vědecké kázně a poctivosti, aby ze zjištěných fakt byly vyvozovány jen ony závěry, k nimž tato fakta opravňují.

Klasickým příkladem vědecké generalisace je na př. zákon gravitace. Ovšem, vědeckých zákonů tohoto druhu je poskrovnu a je vyhrazeno jen několika málo vyvoleným, aby je formulovali. Kromě nich je množství generalisací méně významných, protože méně všeobecných, jež však jsou pro rozvoj vědeckého poznání stejně nezbytné. V každém případě nemůže býti nikdy příliš zdůrazněno, že každá generalisace (zákon všeobecně platný či jen částečně shrnující závěr) je vědecky oprávněna jen tehdy, když se opírá o fakta, zjištěná vědeckou metodou. Jinak je to jen pouhá domněnka, jež sice může býti pravdivá, bez předchozího ověření fakty nemá však na poli vědy ceny. Užitečná je v procesu vědeckého poznávání jen t. zv. *pracovní hypotese*, jež sice — jak název její ukazuje — nebyla prokázána, opírá se však o určitá fakta, která napovídají, že by se závěr hypotetický mohl státi závěrem pravdivým.

Populárně se často mluví o náhodách. Někdo by na př. mohl předpovědět, že tehdy a tehdy přejde nynější hospodářská krize; když by neměl potřebného odborného vzdělání národohospodářského, nesledoval proces výroby, distribuce a spotřeby výrobků a nevěnoval pozornost dnes již světovým závislostem hospodářského trhu, nebude mítí jeho „předpověď“ s hlediska vědeckého poznání žádné platnosti, i kdyby se „náhodou“ vyplnila. Takovéto náhody jsou možné v každém vědeckém oboru. Víme však dobře, že ve skutečnosti i ony jsou nutným důsledkem určitých fakt a že jsou v našich očích náhodami jen proto, že my jsme těchto fakt neznali, že jsme je přehlédli, krátce proto, že naše poznání bylo v tomto případě neúplné, nedostatečné. V jednom volebním okrese se dostal po volbách na velmi odpovědné místo člověk, jehož zvolení nebylo naprosto očekáváno; všichni jsou překvapeni: „Jak jen je to možné? To je čiročirá náhoda!“ Ne náhoda, nýbrž nezbytný důsledek obratnosti volební propagandy, řečnické zdatnosti, schopnosti získávat a udržovat si politické přátele, přesvědčovat atd. atd., a ovšem i důsledek chyb, jichž se dopustili političtí i jiní odpůrci (jejich neúčinná volební propaganda, vnitřní rozpolcenost, nedostatek peněz...); krátce, v úvahu tu musí být vzat celý soubor vnějších i vnitřních podmínek a příčin, jež determinují politický úspěch a jež nejsou

vždy lehce zjistitelné. K překvapení došlo a o náhodě se mohlo mluvit ve skutečnosti jen proto, že existence fakt nebyla buď vůbec tušena nebo že tato fakta byla přehlížena a význam jejich nebyl doceněn.

Jedním z nejzáslušnějších výsledků vědecké práce je odstraňování takovýchto „náhod“. Vedle jiných má to i své důsledky praktické, jejichž dosah je chápán vždy více, úměrně s tím, jak se výsledky vědeckého poznání stávají majetkem vždy většího a většího množství. Astrologii vystřídalo moderní hvězdářství, které věří, a my s ním, více svým teleskopům než vědeckému sestavení planet a zvěrokruhu; alchymie byla vystřídána chemickými experimenty moderně vybavených laboratoří; a podobně v historii každé vědy shledáme postupný vývoj od stadia temných náhod k jasnému poznání fakt pravdy. Ve vědách sociálních zdá se, období náhod ještě definitivně nepominulo. Není to výtká. Vážná vědecká práce je tu data poměrně nedávného a pravdu má prof. St. Chapin, když říká, že „kontroverse o sociálních problémech dávají zpravidla více tepla než světla“.* Na omluvu sociálních věd lze říci, že musí překonávat značné potíže, jichž t. zv. vědy exaktní jsou ušetřeny. Neboť v životě lidském, který jednotlivé vědy sociální studují s různých aspektů, je těžko hledat zákonitost a neproměnné konstanty. Jak složitý a věčně proměnný je člověk sám, tak — ba neskonale více — složitý a proměnný je život člověka ve společnosti.

O nevýhodném postavení věd sociálních u srovnání s vědami přírodními, pokud se týče získávání objektivních fakt, bylo psáno již mnohokrát. Snad v každém všeobecném úvodu do studia sociologie je o tom zmínka. Nebudeme proto opakovat věci, jež byly tak často vysvětleny jinými. Jednu okolnost musíme však zvláště zdůraznit: ať jakkoliv jsou velké potíže, jež sociologie musí překonávat při hledání pravdy o společenském životě, i ona zaslouží si názvu vědy jen tehdy, když soubor jejího poznání bude stát na pevné základně objektivně zjištěných a verifikovaných fakt sociální skutečnosti. Všeobecné závěry jsou obzvláště nápomocny rozvoji vědeckého poznání, jehož jsou logickým završením. Ve vědách sociálních jsme však stále ještě mnohem spíše ve stadiu zjišťování fakt než ve stadiu formulování zákonů sociálního jsoučna. Leč nepochybuje o tom, že

* F. Stuart Chapin: Cultural Change. The Century Company, New York—London, 1928. Strana 433 a n.

i toto jsoucnou má své zákony. Některé z nich byly již objeveny a prokazují dobré služby tomu, kdo je zná; usnadňují mu orientaci v životě, pomáhají mu vyhledávat jeho vlastní místo ve společnosti, učí ho porozuměti životu jedinců jiných, a hlavně, učí ho trpělivosti: vedou k poznání, že zákonitost sociálního života nepřipouští skoků, že i tu je řetěz příčin a následků. Jsou jistě i jiné zákony, kterých doposud neznáme nebo jejichž platnost nebyla doposud plně prokázána. Obojí bude možné teprve tehdy, až dobře poznáme sociální jsoucnou samo. Jsme tak vždy vedeni zpět k imperativnímu požadavku: hledat, zjišťovat. Nejde ostatně jen o ty konečné zákony, nýbrž jde tu o každodenní všední skutečnost. Stane se nejednou, že hledáme odpověď na nějakou prostou otázku a nemůžeme k ní dospět, protože nemáme dokladů. Jak často proneseme soud, který neodpovídá skutečnosti, prostě proto, že neznáme fakt této skutečnosti. V našich soudech o životě společenském se to stává obzvláště často. A kdo se začal trochu do literatury, jež byla napsána o sociálních předsudcích a jejich genesi, uvědomil si zajisté, že je v tom nejen velký nedostatek, nýbrž i velké nebezpečí.

Těchto několik myšlenek nás vede k závěru. Ať se přiblížíme k oblasti vědeckého poznání z konce kteréhokoliv, vždy dospějeme k jednomu jeho nezbytnému předpokladu: co největší množství objektivně zjištěných a ověřených fakt, na nichž mohou být vybudovány za pomoci metodického postupu shrnující závěry. A poněvadž celý tento proces sbírání a klasifikace fakt, jejich srovnávání, „vykládání“, prostě zpracování materiálu, se úhrnně nazývá výzkumem, můžeme stručně říci, že nástrojem, opatřujícím živnou látku každé vědě, jest *vědecký výzkum*. V sociologii mluvíme o konkrétním monografickém výzkumu sociologickém. Z poznámek, jež jsme svrchu předeslali, plyne, že jeho potřeba je v této vědě nejvýš naléhavá.

Veden touto naléhavou potřebou, Sociologický ústav Masarykovy university uspořádal v posledních letech několik takovýchto monografických šetření, aby získal potřebná data z různých úseků našeho národního života. Materiál, o který se opírá přítomná studie, jest zpracováním části dat, vytěžených při jednom z těchto výzkumů. Šlo při něm o zjištění sociálních postojů různých vrstev našeho občanstva k pojmu veřejného blaha: jak různí lidé tomuto pojmu rozumějí, jak si jeho smysl vykládají, jakým způsobem — podle jejich mínění — by se mohlo účinně pracovat na uskutečnění veřejného blaha a pod. O podrobnostech se zmíníme až na příslušném místě před rozborem dotazníků,

pomocí nichž jsme si opatřili dokladový materiál. Prozatím řekněme jen tolik, že účelem oné části našeho „Dotazníku“, již v této studii zpracováváme, bylo zjistit, zdali a jakým způsobem jest veřejné blaho determinováno také profesionálními postoji příslušníků různých povolání. Bude proto nutno, abychom v další části promluvili o sociálních attitudách, což nás přivede zpět k úvahám o vědeckém výzkumu a o výzkumných metodách.*

* Cizí práce, týkající se problému metody, budou uvedeny na příslušných místech. Z domácích prací uvádíme zvláště směrodatné dílo: E. Chalupný: Sociologie. Díl první: Základy. II. vydání nově zpracované a značně rozšířené. (Svazek druhý: Vědecká metoda. Sociologie a život. Nákl. vlast. v Praze 1933. V komisi nakl. Melantrich, str. 234, cena 40 Kč.

II.

KAPITOLA O SOCIÁLNÍCH POSTOJÍCH.

Z denního života, z tisku, rozhovoru, přednášek a pod. jsou nám dobře známy výrazy, jako ,býti zaujat pro nebo proti někomu či něčemu', ,míti o někom nebo o něčem své mínění', ,míti vyhraněné přesvědčení', ,celkové stanovisko', ,stavěti se k něčemu odmítavě', ,zaujmuti k návrhu příznivý postoj', ,mysliti si, že...', ,cítiti, že...'. atd., atd. Všechny tyto a jim podobné výrazy jsou dokladem toho, že různí lidé mají k různým osobám, věcem nebo událostem různý vztah, který jest pro daný případ a v dané situaci jejich výsledným *postojem*.

V češtině slova ,postoj' užíváme zcela konkrétně pro označení různých postojů těla, na př. při cvičení (pěkný postoj, vysoký nebo nízký postoj a pod.); tedy to, co jinak nazýváme též polohou a co odpovídá anglickému ,*posture*'. Kdežto však slova poloha nemůžeme použít též ve významu přeneseném (není na př. možno říci, že někdo ,zaujal polohu k návrhu'), začalo se u nás užívat kromě zčeštěného tvaru ,*attituda*' (z anglického: *attitude*) též slova *postoj*, a to nejen pro označení postojů tělesných, nýbrž i pro označení postojů myšlenkových, citových, prostě figurativně. A ačkoliv se tento výraz ještě zcela nevžil, není důvodu, proč bychom jej nemohli užívat i v tomto přeneseném slova smyslu, zvláště když nemáme žádného vhodného výrazu jiného a když se již vžilo příslušné sloveso (,stavěti se k něčemu kladně, odmítavě' a pod.). Čeho je třeba, to je přesnější vymezení tohoto pojmu, neboť ani v Anglii, ani v Americe, kde si v odborné literatuře sociologické a sociálně psychologické pojem ,*attitude*' zajistil již své domovské právo, není v jeho chápání úplné shody a jednoty. V dalším, kde podáme výčet několika definic sociálních *attitud* z americké vědecké literatury, jakož i svou definici vlastní, budeme výrazu ,*postoje*' a ,*attitudy*' užívat záměnně.

Pojem ,*social attitudes*' nebo též ,*collective attitudes*' či prostě ,*attitudes*' ujal se nejdříve v americké sociální psychologii a sociologii. Podle shodného soudu četných autorů uvedl jej

do americké vědecké literatury W. I. Thomas, když psal předmluvu k své významné práci o polském sedláku v Evropě a v Americe. Na díle tomto spolupracoval s Thomasem vůdčí polský sociolog Florjan Znaniiecki; bylo uveřejněno pod názvem *The Polish Peasant in Europe and America*, po prvé v pěti svazcích (Boston, 1918), po druhé ve dvou svazcích (New York, 1927). Z vrocení prvního vydání je zřejmo, že pojem *attituda* je poměrně zcela zánovní. Vnější projevem uznání Thomasova prvenství byla okolnost, že když v r. 1931 vydalo několik jeho přátel, žáků a spolupracovníků knihu *Social Attitudes* (New York, Henry Holt), byla mu připsána.

Thomas *attitudou* rozuměl „proces individuálního vědomí, jenž determinuje skutečnou či možnou činnost lidského jedince v sociálním světě“. Sociální postoj jest podle něho doplňujícím protějškem sociální hodnoty; pojátkem obou je činnost, v podobě jakékoliv. Svým vztahem k činnosti, a skrze ni k individuálnímu vědomí, odlišuje se prý hodnota od prosté věci (*natural thing*). *Attituda* pak zase svým vztahem k činnosti, a skrze ni k oblasti sociálních hodnot, liší se od pouhého psychického stavu. „*Attituda* jest psychologický proces, který se hlavně projevuje svým vztahem k sociálnímu světu a který se přede vším ostatním pojí k určitým sociálním hodnotám... Psychologický proces je vždy zásadně *stavem někoho*; *attituda* je zásadně vždy *attitudou vůči něčemu*.“¹ O něco dále Thomas rozvádí vztah sociálních hodnot k sociálním postojům a upozorňuje, že tento vzájemný vztah není nijak jednoduchý. Jsou četné hodnoty, jež odpovídají tomu či onomu postoji, a jsou naopak zase četné postoje, jež odpovídají té či oné hodnotě. Proto když mezi sebou srovnáváme různé činnostní projevy, přihlízejíce k základním postojům, jež se těmito činnostmi projevují (*manifested in them*), pak ve skutečnosti přehlízíme nebo zjednodušujeme celou velkou rozmanitost hodnot, které jsou výsledkem těchto činností a které mohou býti povahy politické, hospodářské, náboženské, vědecké atd.

Jakkoliv v pracích Thomasových následovníků znamenáme odklon od jeho původní koncepce, hlavně v tom, že pojem ,*attitude*' není spojován s pojmem ,*social value*', základní jeho definování zůstává v podstatě totožné; že je to vztah k někomu nebo k něčemu, vztah k vnějšímu objektu, a že je to dynamický proměnný proces. Zdá se však, že tato dynamičnost nebyla Thomasem dosti zdůrazněna. I sám jeho spolupracovník, profesor Fl. Znaniiecki, když psal později samostatně,² vysvětloval, proč termín ,*attituda*' nepovažuje za vhodný. Zdál se mu příliš sta-

tický. Znaniecki proto dával přednost pojmu ‚tendence‘, a to přes skutečnost, že hlavním důvodem pro vypracování nového pojetí sociálních postojů bylo Thomasovi právě to, že starší studie o lidském vědomí podle pojetí tradiční psychologie zdály se mu nepostačující pro svůj příliš statický ráz.

Graham Wallas navrhl kompromisní pojem ‚disposice‘, jako slovo v jistém smyslu neutrální, neboť prý to, o čem ve skutečnosti při ‚attitudách‘ mluvíme, jsou disposice určitým způsobem myslit či jednat. Podle něho jsou tedy attitudy predisposice, ježto v důsledku attitud určitěho druhu jsme predisponováni k určitému druhu myšlení či jednání. J. Dewey se raději kloní k pojmu ‚zvyky‘ (habits), za předpokladu, že některé zvyklosti, jež se stanou automatickými, jsou potom nástrojem ve službách dynamičtějších sil.

Ellsworth Faris, kterého se zde přidružujeme při tomto výkladu pojetí Znanieckého, Wallase a Deweye,³ kloní se sám k definici posledního (John Dewey v *Human Nature and Conduct*, 1922), že attituda je získaná predisposice odpovídat určitým způsobem či určitou formou na vnější podněty, při čemž za zvláštních okolností — když totiž činy jsou výrazem ustáleného způsobu chování (behavior) — je též predisposicí k vlastnímu jednání. Profesor Faris pak v dalším dodává, že je na př. možno zjistit postoje jednotlivců či celých společenských skupin k válce, prohibici a pod., a že Thurstone vypracoval velmi důkladný a účinný způsob, jak zjistit postoje skupin či jednotlivců tím, že se nám podaří určit, zdali celkově převládající tón je kladný či záporný: attituda je ‚pro‘ nebo ‚proti‘ válce, ‚pro‘ nebo ‚proti‘ prohibici a pod. Není prý však možné ze zjištěné attitudy bezpečně usuzovat, jaký bude vlastní čin, t. j. zdali jednání bude adekvátním vnějším (skutkovým) výrazem attitudy. Můžeme prý proto říci jen tolik, že když nastane okamžik činu, je velká pravděpodobnost, že se attituda uplatní jako důležitý determinující faktor jednání. V kritických situacích (revoluce, panika . . .) se však postoj může zásadně změnit, a proto i vlastní činnost může býti potom krajně odlišná od toho, co bychom podle předem zjištěných postojů očekávali.

R. E. Park⁴ mezi význačnými charakteristikami attitud uvedl tyto: attituda, na rozdíl od reflexu či podmíněného reflexu, znamená určitý druh orientace individuálního organismu vůči okolnímu světu. Existence attitudy, jež jest tendencí k činnosti (ve skutečnosti je to nedokončený akt), zahrnuje v sobě jistý stupeň napětí, i tehdy, když je ve stavu latentním. V tomto ohledu se tedy attituda liší od zvyku či jiné formy jednání, pokud

je to rutina či jiný druh automatického jednání. Jak patrně, Deweyovo hledisko o ‚attitudách-zvyklostech‘ není Parkem sdíleno. Podle Parka postoje rostou ze zkušenosti; tato zkušenost ve veškeré své konkrétnosti je činitelem, jenž v poslední příčině determinuje povahu attitudy, i pokud se týče jejího směru, i pokud se týče její intenzity. Postoje, jež jsou takto formovány zkušeností, jsou něčím poměrně dosti stálým, neboť jsou ve zkušenosti „vkořeněny“ (rooted).

Poněkud šíře definuje pojem sociálních postojů Lundberg,⁵ který se doplňuje myšlenkou Thurstona:⁶ ‚nastrojení‘ (sets) organismu k vnějším předmětům nebo situacím, jež vyžadují přizpůsobení, jsou zvaná attitudami. Je to výsledný postoj k situacím, které bývají obecně označovány jako: sklony, city, předsudky, mínění, ideje, obavy, hrozby, přesvědčení a pod. Tak na příklad když o někom řekneme, že má takovou a takovou attitudu k pacifismu, tedy to znamená, že do svého tvrzení zahrnujeme vlastně všechno, co si tato osoba myslí nebo co cítí o válce a míru. Zcela shodná je též definice Idy B. Kelleyové,⁷ když praví, že „pojem attituda v sobě zahrnuje soubor všech smýšlení, citů, předsudků, pojetí, myšlenek a obav. Mínění je slovním výrazem attitudy. Je to prostředek, jímž může být attituda měřena.“

W. C. Smith⁸ přejímá mínění Thomasovo, že attituda je proces individuálního vědomí, který determinuje skutečnou nebo možnou činnost jedince v sociálním světě, a specifikuje blíže, co míní ‚rurální attitudou‘. Praví, že je to ‚disposice venkovského obyvatelstva reagovati v sociálních situacích určitým charakteristickým způsobem. Rolník prý se neliší svou rozumovou výzbrojí od jiných lidí; je od přírody nadán stejnou původní povahou. Zřejmé charakterové odchylky byly způsobeny spíše činiteli sociálními než biologickými.

Hodně široká a neurčitá je definice Clarkova.⁹ Po upozornění, že sociální postoje mají pro společenský život základní důležitost a že jejich studium by mělo být proto jedním z nejdůležitějších úkolů sociální psychologie, praví: „Sociální attitudy jsou tendence k jednání ve vztahu k některé fázi společenského života.“

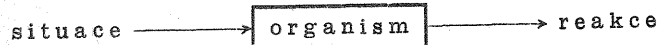
V předmluvě ke knize *Labor Attitudes and Problems* (Prentice Hall, New York, 1924) najdeme definici W. E. Atkinse a H. D. Lasswella. Jejich dílo prý je pokusem porozuměti dělníku s hlediska hospodářského a společenského: „co činí, jak žije, co si myslí — krátce postihnout jeho attitudy“. Přes stručnost je ze slov těchto dvou autorů patrné, že do pojmu ‚postoj‘ vkládají hodně široký obsah, zejména pak že i oni, jak jsme

viděli již svrchu u Parka, spojují tento pojem se životními zkušenostmi.

Již z těchto několika ukázek je patrné, že názory různých autorů, definujících pojem sociálních postojů, nejsou zcela jednotné. Sherman právem podotýká, že běžné definice attitud, jak jich užívají různí spisovatelé, jsou někdy tak rozmanité, že pro pojmovou nejasnost není ani dobře možno srovnati výsledky prací jednoho autora s výsledky prací autorů jiných. Společnost pro výchovu k občanství (Committee on Education for Citizenship, USA) se pokusila o to, aby podala pokud možno přesnou definici attitud s hlediska sociologického, ale — jak už to často bývá, když jde o nové studijní pole — bez potřebných fakt, z nichž by definice vycházela a o něž by se opřela: „Postoj je náležitě ustavené chování (behavior), ustálený způsob jednání (acting), poněvadž je tvořen navyklými city nebo míněními.“ Sherman¹⁰ má proti této definici námitky a argumentuje takto: definice tato nemůže být přijata, neboť ze způsobu, jak je stilisována, plyne, že když známe postoj, dovedeme také předpovědět, jaké bude jednání. A dále v sobě tato definice implicitně zahrnuje též tvrzení, že postoj se vyvíjí z navyklého citění či myšlení, kdežto — podle Shermana — attitudy se někdy vytvářejí zcela náhle, jakoby mžikem vykryštalizovány pod tlakem dané situace. Od doby, kdy tato definice vešla ve známost (1921), vyskytly se četné kontroverse, snažící se objasnit rozdíl mezi ‚míněními‘ (opinions) a ‚postoji‘ (attitudes). S počátku zůstávaly jen na povrchu, později však se dobraly vlastního problému, když se došlo k poznání, že mínění může býti někdy výrazem postoje, že se tak však nemusí státi vždy a za všech okolností. Neboť mínění je zpravidla determinováno převládajícími názory dané společnosti, je závislé na běžných zvycích, tradicích, jakož i na prestiži, již to či ono mínění působí na lidi a podle toho je pak sdíleno všeobecně či zůstává omezeno jen na poměrně úzký okruh několika jedinců. Ačkoliv postoje jsou rovněž pod vlivem těchto činitelů, jsou v mnohem větší míře determinovány individuálními problémy a zkušenostmi, osobními konflikty, ambicemi atd. Víme ze zkušenosti, že každý člověk vyjadřuje četná mínění, která nikterak neodpovídají jeho skutečným (skrytým) postojům; právě naopak, velmi často jsou mínění vyjadřována tak, aby zakryla vlastní attitudy. Tak prý na př. — končí Sherman — jsou mnozí lidé, kteří by dali přednost méně kapitalistickému společenskému řádu, než jaký máme dnes; vyjadřují však svá mínění tak, aby v očích druhých činili zdání, že jsou s dnešním společenským řádem spokojeni.

Nedostatek Shermanových úvah je zřejmý. Nikdo ovšem nepopře, jak silně působí na myšlení, citění a jednání jednotlivců nebo i celých společenských skupin ustálené zvyklosti, tradice, ba i sama konvence. Pod jejich vnějším útlakem lidé opravdu často jednají jinak, než by jednali, kdyby těchto zábran nebylo. Sherman se však dopouští nedopatření tím, že směšuje případy t. zv. společenských lží — někdy konvenčních, jindy nezbytných z důvodů osobní bezpečnosti — s případy skutečných attitud, které se nemusí projevit nutně činy, jež však přesto můžeme vhodně upravenými výzkumnými metodami zjistit, byť ne vždy a do všech detailů. Záleží na opatrnosti a obratnosti zkoumajícího, aby se neptal na to, čeho se obvyklým způsobem (osobní rozhovor) nedoví, anebo aby se na to neptal způsobem, kterým si nezajistí objektivní odpověď. Jsme přesvědčeni — a máme v tomto ohledu z vlastních výzkumů určité zkušenosti —, že kdybychom svůj výzkum prováděli cestou osobního interviewu, nebyli bychom zjistili odpovědi na některé otázky buď vůbec, anebo by to byly odpovědi typu konvenčních lží či lží z obavy, aby slova ‚podle pravdy‘ neměla pro odpovídající případně neblahé následky (obžaloba z buřičských myšlenek a pod.). Anonymita výzkumu prováděného nepřímo tyto obavy rozptýlila (v dalším uvidíme, že obavy tohoto druhu se skutečně vyskytly!) a umožnila tak zjištění attitud, které právem můžeme považovat za pravdivá data, odpovídající skutečnosti. Rovněž Shermanovo rozlišení mezi ‚postojem‘ a ‚míněním‘ nepovažujeme za příliš šťastné. Je příznačné, že tak velký odborník v těchto otázkách, jakým je prof. L. L. Bernard, napsal, že „veřejné mínění je nejvyšší formou kolektivních attitud“.¹¹ Veřejné mínění je tedy jen jakousi vykryštalizovanou formou spleti nejrozmanitějších společenských postojů, racionálních i iracionálních.

Zde i na několika jiných místech se dovoláváme J. K. Folsoma, který velmi podstatně přispěl k objasnění pojmu sociálních postojů. Attituda je podle něho reakcí lidského organismu. Reakce tato musí být zaměřena k něčemu, musí být něčím vyvolána. Toto ‚něco‘ jest nazýváno situace. Genese postoje může být proto znázorněna takto:

Při tom však musíme mít na paměti, že postojová reakce jest reakcí určitého druhu. Neboť všechny reakce k stimulujícím situacím nejsou attitudami. Když na př. polezu na strom, tedy akt

lezení bude sice složitou reakcí, sestávající z většího počtu pohybů, nebude to však to, co nazýváme postojem. Než začnu na strom šplhat, dostaví se určitý okamžik, kdy ve mně vznikne úmysl, že tak učiním a kdy mé svaly a celé tělo zaujme přípravnou polohu, postoj šplhání. Může se stát, že od provedení svého úmyslu upustím, že na strom nevyšplhám, takže nedojde k činu; přesto situaci byla vyvolána reakce, *postoj*. Když se s věcí blíže seznámíme, shledáme, že lidé mají postoje nejen k tomu, co jest, nýbrž i k tomu, co neexistuje. Tato zdánlivá nemožnost je umožněna symboly. Nejdůležitější je tu okolnost, že symboly můžeme seskupiti jakýmkoliv způsobem, což však nemůžeme učiniti se skutečnostmi, jež tyto symboly představují. Profesor Folsom uvádí v této souvislosti jako příklad „živajícího pastora, jenž v koupacím obleku káže svým farníkům, kteří se do kostela dostavili rovněž v koupacích úborech a pochutnávají si při kázání na párcích.“ Ačkoliv takováto situace se nikdy nevyskytla a ačkoliv víme, že se ve skutečnosti nikdy nevyskytne, dovedeme si ji (t. j. obrazně, za pomoci symbolů) nejen představit jako skutečnou, nýbrž dovedeme k ní ve svých myšlenkách a citech zaujmout i skutečný postoj; a nejen že víme, jak my bychom na takovou situaci reagovali postojem, nýbrž víme též, jak by se náš postoj manifestoval činem. Tyto postoje k situacím, jež ve skutečnosti neexistují, jsou nejednou v poslední příčině důvodem, proč se to, „co není“, nestane tím, „co je“. Všechny neexistující situace nejsou stejně fantastické, jako příklad, který jsme uvedli svrchu. V zájmu společenského řádu je proto, všimati si nejen postojů k tomu, co jest, ale i postojů k tomu, co není, co se přihází zřídka, krátce co by mohlo býti.¹² Rozpoznání Folsomovo považujeme za velmi bystré. Je nám vítaným argumentem proti těm autorům, kteří zlehčují význam studia attitud poukazem, že nám o skutečném jednání lidí vlastně nic nepovídají. Ve skutečnosti jsou postoje nejen *nápovědí* či *předobrazem* jednání, nýbrž jsou nejednou hlavním usměřovatelem lidských činností, ať už ve smyslu kladném, když vedou ke konání určitých skutků, ať už záporně, když jiným činům kladou zábrany nebo je i zcela znemožňují.

L. L. Bernard podal, podle našeho mínění, o sociálních attitudách výklad nejuplněnější. Ve studii, již přispěl do dedikačního spisu Thomasova,¹³ napsal, že „postoj je nedokončený nebo zastavený (suspended) či zabráněný (inhibited) čin. Je to určitá forma jednání.“ Bernard tedy nepopírá, naopak zdůrazňuje úzký vztah mezi attitudami a činností, jež jest jimi determinována. Podrobněji se o kolektivních postojích rozepsal ve své *Intro-*

duction to Social Psychology (New York, 1926, kap. XVI). Shrnutí, opírající se o výsledky některých novějších studií, podal pak ve druhém svazku *Encyclopaedia of the Social Sciences* (New York, 1930, Macmillan; viz heslo „Social Attitudes“). Jeho některé části zde parafrázujeme. Bernard míní, že kolektivní postoje jsou individuální attitudy, zaměřené k sociálním objektům. Tyto individuální postoje jsou pod tak silným vlivem kolektivních vztahů, že v rámci dané společenské skupiny nabývají formy značně standardisované a uniformované. Nejsou dány samy sebou; vznikají a vyvíjejí se. Původně je to jen jakási zkusmá odpověď (trial response), t. j. přerušené, přípravné nebo náhradní (substitute) jednání, jež tvoří část neukončeného přízpůsobovacího procesu a je reakcí na podnět; může se však časem státi trvalým nastrojením (set) organismu. Attitudy lze utřídit od konkrétních, zjevně muskulárních forem až po formy čistě abstraktní, skryté postoje vnitřní či neurální. Jejich nejdůležitější kontrolní funkcí jest, že naznačují záměry určitého jedince či skupin jedincům nebo skupinám druhým, kladouce tak zábrany agresivnosti a navozující strach nebo spolupráci. Tato funkce probíhá často na podkladě automatickém a u člověka dosahuje velmi značného rozvoje za pomoci verbalisovaných attitud, jsouc vyjádřena řečí mluvenou nebo psanou.

Bernard se dále pokusil též o podrobnější *klasifikaci postojů*. Podle něho jsou attitudy tak četné a rozmanité, jak četné a rozmanité jsou společenské vztahy mezi lidskými jedinci. Přesto je možno utřídit je podle několika nejvšeobecnějších měřítek. Především jsou to postoje, dané kolektivními vztahy, jež standardisují a stereotypisují lidské vztahy na podkladě vzájemného podmínění (interconditioning); tak na př. attitudy městské, venkovské, sektářské, rasové, národní, politické, zaměstnanecké atd. Dále jsou to postoje, rostoucí z jednání lidí, zaměřeného k nějakému objektu, cíli (humanitářské, vykořisťovatelské, ochranné, ochranné a pod.). Jiným dělítkem jest rozdělení postojů podle hodnocení cílů nebo podle hodnocení technik, použitých za účelem dosažení těchto cílů (postoje schvalující, odvahy zbavující atd.). Podle předmětu, vyvolávajícího postojovou odpověď, lze attitudy rozdělit na př. na attitudy vůči penězům, radikalismu, postoj k druhému pohlaví a j. Podle kategorie času můžeme konečně mluvit na př. o attitudách tradičních, pokrokových, dočasných, trvalých a pod. Postoje prvního typu jsou snad nejvýznamnější. Jsou proto ze všech nejvíce studovány t. zv. objektivními behavioristy, kdežto sociální psychologové věnují pozornost všem typům sociálních postojů bez rozdílu.

Lundberg přijímá pouze dvojí základní dělítko mezi různými druhy postojů. Rozlišuje mezi zjevně tělesnými postoji či svalovým napětím, jež jest přípravným stadiem nějakého vnějšího přizpůsobení vnější situaci, jako je na př. připravenost k obraně, boji, uchopení předmětů a pod.; a za druhé, emocionální nebo intelektuální (vnitřní, psychické) postoje, jež jsou postižitelné buď skrze naše vlastní kinestetické nebo subvokální reakce, anebo skrze ‚symbolické jednání‘ (hlavně řeč) jiných jedinců.

Kromě článku, o kterém jsme již mluvili, napsal prof. E. Faris ještě jinou studii o attitudách, v níž za nejcennější považujeme onu část, kde autor podává klasifikaci postojů podle několika dichotomických dělítek.¹⁴ Jedním z nich je rozdělení attitud na attitudy dané dědičností a na attitudy získané (Thomas ty první nazývá ‚temperamental attitudes‘ a počítá mezi ně na př. ssací a uchopovací reflexy dětí; ty druhé se utvářejí pod vlivem sociálního nátlaku skupiny, jako na př. vegetarianismus Hindů nebo kanibalismus Polynésanů, a jsou to attitudy sociální, třebaže se zjevně projevují jako jevy individuální). Jiné možné rozdělení je na postoje vědomé a nevědomé. Opět jiné na postoje skupinové a postoje individuální, při čemž obojí jsou attitudy *sociální*; mezi skupinové postoje patří to, co Francouzi nazývají ‚representations collectives‘, ‚morale‘, ‚esprit de corps‘. Dále lze podle Farise uplatnit podvojnou dělítku na postoje latentní a kinetické, neboť všechny attitudy nemusí být objektivovány jedním, majíce svou existenci jen jako virtuální ‚nastrojení‘.

Značně originální je klasifikace Folsomova,¹⁵ který attitudy dělí na individuální, skupinové, regionální a universální. Každý z nás má mnoho postojů osobních, jež bychom nepochybně, byť i v nestejně míře a v jiném zabarvení, našli i u jiných jedinců. Musili bychom je však hledat od individua k individuu; takovéto své dvojníky bychom nenašli hromadně soustředěny v tom či onom pohlaví, v té či oné skupině věkové, zaměstnanecké, náboženské či jiné. Postojem tohoto druhu by byl na př. strach před psy, záliba ve hře v šachy, záliba v určité knize, divadelním představení a podobně. Na rozdíl od těchto *osobních* postojů jsou též postoje *skupinové*, jež jsou charakterisovány tím, že jsou sdíleny členy společenských skupin, jako na př. obcí, skupinou třídní, zaměstnaneckou, politickou, věkovou atd., atd.; sem by patřily i postojové rozdíly dané příslušností k tomu či onomu pohlaví, jako na př. postoj k šití, dětem a j. Jiným dělítkem je rozlišení na postoje *regionální*, jež jsou typické pro skupinu lidí, žijících na určitém vymezeném geografickém prostoru, jako jsou na př. postoje k černočům či bělochům, k poly-

gamii, nahotě. A konečně, když jdeme v rozlišení podle geografického prostoru ještě dále, shledáme, že jsou určité postoje *universální*, příznačné pro všechny lidské tvory bez rozdílu. Mezi ně na př. patří láska k vlastním potomkům, tíhnutí k druhému pohlaví, překvapení či strach při spatření neznámého zvířete, obava zdržovati se na nebezpečných vysokých místech atd. Od tohoto pravidla mohou být individuální odchylky, neexistující však odchylky skupinové.

Jestliže naše práce jest studií o prestiži sociální užitečnosti různých povolání, tedy to znamená, že zjišťujeme postoje, jaké mají příslušníci různých zaměstnaneckých skupin jednak k svému povolání vlastnímu, jednak k povoláním ostatním, podle toho, jak velkou poměrnou důležitost či potřebnost připisují těmto povoláním s hlediska jejich přispívání na vytváření a udržování veřejného blaha. Bude proto třeba, abychom blíže objasnili, jaké jest naše chápání pojmu sociálních postojů.

Máme za to, že většina nejasností i nejednotnost v chápání pojmu sociálního postoje pramení se z jeho širokého obsahu; nebo lépe řečeno, je to dáno tím, že se tento široký obsah v definicích různých autorů zužuje, když si — podle toho, jaký je speciální problém jejich výzkumu — vybírají jen určité zřetele, ostatní pomíjejíce. Tak se stane, že definice, která pro určitý případ vyhovuje, je v jiných případech málo výstižná a musí být pozměněna. Rozlišování mezi různými typy postojů, jak jsme na některé z nich svrchu upozornili, dobře ukazuje, že slovo ‚postoj‘ není pojmem jednoduchým a jednoznačným. Proto když máme sociální postoje definovat všeobecně, nesmíme přihlížet k jednotlivostem specifických případů, nýbrž musíme do své definice pojmout pouze ony znaky, jež jsou společné všem sociálním postojům. Postoj jest postojem vůči něčemu; osobě, předmětu nebo situaci, krátce vůči nějakému vnějšímu objektu. Ale každý postoj není postojem *sociálním*. Oblast ‚sociální‘ je oblastí lidských jedinců, lidské společnosti. Sociální postoje budou podle toho pouze ony postoje, jež se týkají lidí v jejich vztazích vůči jiným lidským jedincům nebo skupinám. My ovšem v sociologii musíme brát v úvahu i jiné, než čistě lidské elementy, a mluvíme na př. o fyzické nebo biologické podmíněnosti společenských vztahů a procesů; podobně také sociální postoje jsou determinovány i mimolidskými elementy (na př. náš postoj k lidem je určován mimo jiné také tím, jak jsou oděni...). Ale nezapomínejme, že tu právě jde jen o *podmíněnost*; vlastní *příčinnost* (kausalitu) sociálních jevů musíme hledati v lidských jedincích samotných — a jediné v nich.

Dále je nutno, abychom si uvědomili, že postoj člověka je něco *výsledného*, něco, v čem jsou zintegrovány *všechny* základní složky jeho osobnosti, tedy složka citová, volní i rozumová. Když pročítáme některé studie, jimiž byly zjišťovány rozmanité sociální postoje, máme dojem, jakoby jejich autoři se na attitudy dívali výlučně jen s hlediska emocionálního, jakoby postoje byly výrazem jen citové a instinktivní složky lidské osobnosti. Ovšem, na tuto emocionální složku nesmí být zapomináno a lze v zásadě souhlasit s tím, že u t. zv. širokých vrstev, u „lidu“, jenž tvoří převážnou většinu každého národa, je v lidském jednání prvek citový zastoupen zpravidla mnohem více než prvek rozumový. Dobře tuto okolnost zdůrazňuje In. Arn. Bláha: „Říká se, že lid má zdravý instinkt. To je jedna kladná položka. Instinkty však jsou slepé, nepokročivé. Říká se — už Havlíček to říkal —, že lid se hýbe zájmy materiálními a city. Zájmy materiální jsou dostředivé, egocentrické, jednání jimi určované jest jednání utilitární. City jsou výbušné, nestálé. Jednání řízené jejich vlivy je jednání impulsivní. V chování i záměrech a plánech jimi určených není kontinuity, jednotné a trvalé linie; je nesouvislost, fragmentárnost, rozhodování od okamžiku k okamžiku. Chování je determinováno okamžitými vzněty, rázovými stimuly. Struktura duševnosti člověka z lidu je jednoduchá, duševní život pohybuje se hlavně v oblasti konkrétní. Je tu desnáz povznést se k činnosti abstrakční, chápat ideje složité. Žije se spíše nižšími a jednoduššími funkcemi duševního života.“¹⁶ Kromě postojů, v nichž se téměř výlučně uplatňuje složka citová a instinktivní (při strachu, nenávisti atd.), existují však i postoje, kde rozhoduje složka rozumová. Nejčastěji se obojí vzájemně doplňuje a podmiňuje: lidé mají kromě svých zaujetí, sympatií a nenávisť také své názory. Tím není řečeno, že jsou to vždy názory pravdivé, spravedlivé, skutečnosti odpovídající. Na tom ostatně (v tomto smyslu!) nezáleží. Rozhodující je okolnost, že takové názory existují, ať už jsou výrazem kritické rozumovosti či výrazem rozumu, zaslepeného city a pudy; první i druhé determinují postoj výsledný.

A když říkáme *výsledný* postoj, tedy tím chceme naznačit, že postoje se vyznačují určitým stupněm trvanlivosti a současně i určitým stupněm vyhraněnosti. Jinak jsou to jen okamžikové reakce, vyvolané specifickými situacemi, které sice mohou být zárodkem nového postoje, vlastním postojem však ještě nejsou. Dali bychom proto přednost tomu, aby se pojmu sociální attitudy užívalo jen tam, kde jde o takovéto výsledné postoje celých společenských skupin; o postoje, vyznačující se určitou trvanlivostí

a neexistující v příslušnicích dotyčných skupin jakožto jednotlivců, s nimi zanikající, nýbrž jako něco, co je typické pro všechny jedince těchto skupin jako celek a co přechází (s obměnami, danými nově se vytvořivšími sociálními situacemi) s generace na generaci; v tom smyslu mluvíme na př. o typickém postoji venkovana k měšťákovi nebo o postoji nezaměstnaného dělníka k boháči, žijícímu ve zbytečném přepychu a rozmařilosti. V rámci takového výsledného sociálního postoje, typického pro celou skupinu, nejsou ovšem individuální odchylky vyloučeny. Tak na př. mohu zjistit, že v jednom nebo v několika ojedinelých případech si sedláci cení povolání advokáta. Důvody toho mohou být velmi rozmanité (mezi jiným také to, že vystudoval syn a stal se advokátem nebo že dcera se provdala za advokáta...). Tyto individuální odchylky však na celkovém postoji sedláků vůči advokátům, o jejichž sociální užitečnosti nemají valného mínění, nic nemění. Máme za to, že v důsledku uvedeného rozlišení mezi vyhraněnými kolektivními postoji, více méně stálými, a okamžikovými reakcemi davových psychos, které se v postoje mohou vyvinout, ale nemusí, odpadne značná část nedorozumění v chápání pojmu sociálních postojů, jež je působeno právě směšováním obojího.

Dotkneme se též poměru postojů k činnostem, k jednání ve vlastním slova smyslu. Viděli jsme, že se v tomto bodě mínění nejvíce rozcházejí. Neboť tam, kde jedni vidí v postoji předobraz činnosti, nedokončený čin a pod., tam jiní zase chtějí vidět jen náhodné náznaky, které sice někdy činem mohou být potvrzeny, v zásadě však musí být považovány za velmi nedostatečného ukazatele povahy této činnosti, ježto začasť jsou jimi právě činnostní intence úmyslně zakrývány. Myslím, že když se přidržíme našeho výkladu o povaze sociálních attitud a když budeme počítati s předpokladem, že výzkumný postup při zjišťování postojů lze upravit tak, abychom si zaručili údaje pravdivé, pak jsme oprávněni přijmouti za svůj názor první, který v postojích vidí předobraz činnosti; čímž nechceme říci, že v každém případě se každý postoj přemění ve specifické sociální situaci v čin, který by mu do podrobností odpovídal a byl výlučně jen jím podmíněn.

V dalším budeme mít ještě příležitost tento výklad doplnit. Na základě toho, co bylo doposud řečeno, můžeme svou definici sociálních attitud vyjádřit asi takto: *Sociální postoje jsou výsledným výrazem myšlení, citění nebo jednání lidských jedinců v jejich vztazích k jedinci nebo jedincům jejich skupiny vlastní či skupin jiných.* Slovem jednání tu nemíníme činnost ve vlastním slova smyslu, nýbrž spíše jen *předobraz* skutečného jednání.

Předobraz tento má buď formu projevu slovního (slovem mluveným nebo psaným), anebo je vyjádřen gesty, mimikou či jinými zjevnými pohyby tělesnými. Tak na př. manifestující dav před politickou volbou dává výraz svým postojům současně projevem slovním a akustickými vůbec (výkřiky souhlasu či nesouhlasu, tleskání, pískání, syčení atd.) a výrazy kinestetickými (hrození zařatými pěstmi, přikyvování souhlasu nebo ironické úsměšky nesouhlasu a pod.); výraz činem bude ve shodě s těmito projevy celkového postoje voličů a bude ztělesněn jejich volebním aktem. Pravíme dále, že u attitud jde o výsledný výraz myšlení, citění nebo jednání jedinců v jejich vztazích k jedinci či jedincům jejich skupiny vlastní či skupin jiných. Tím je tu dáno několik možností: může jít na př. o poměr příslušníků určité skupiny k jejich vlastnímu vůdci nebo k nesouhlasící jejich vlastní frakci; nebo tu může jít o postoj k vůdci jiné skupiny či k jejím příslušníkům vůbec, anebo to může být konečně postoj určité skupiny vůči příslušníkům několika různých skupin jiných. K tomu dodejme, že postoje jsou charakterisovány *poměrnou stálostí*, takže, jsou-li zjištěny spolehlivou, t. j. objektivní výzkumnou metodou, jsou dobrým vodítkem při odhadu jednání, jež jest jimi determinováno. To znamená, že když je někdo dostatečně obeznámen s celkovými postoji určité skupiny voličů, dovede — právě na podkladě znalostí těchto 'ustálených' attitud členů příslušné skupiny — se značnou měrou pravděpodobnosti odhadnout, jaké bude jejich jednání ve speciálních situacích (jak se na př. příslušníci různých církví budou stavět k otázce odluky církve od státu).*

Ačkoliv je důležitost studia sociálních postojů v zásadě uznávána všemi autory, jsou někteří z nich dosti skeptičtí pokud se týče ceny, již připisují výsledkům, k nimž takové studium vede. Ze všeho nejčastěji se vyskytuje výtko, již můžeme všeobecně vyjádřiti asi takto: výzkum attitud nevede ke zjištění 'skutečných' postojů; a i když se nám to dosti úspěšně podaří, nedosáhli jsme žádného zvlášť cenného výsledku, neboť postoje neříkají nic o situaci, v níž se mají projevit činem a jíž mohou býti radikálně změněny. Ačkoliv je z naší definice attitud do-

* J. K. Folsom nazývá tyto poměrně ustálené attitudy 'cultural attitudes' (postoje kulturní): When a social attitude is relatively permanent, changing but slowly, and is relatively uniform throughout a given culture area or a given class of persons within a culture area, we may call it a cultural attitude. Such, for example, is the Mohamedan or Jewish attitude of repugnance toward the eating of pork. Viz J. K. Folsom: Social Psychology, str. 555.

statečně zřejmo, že tento názor v jeho strohé formulaci nesdílíme, uvedeme mínění několika autorů, kteří se stavějí k 'měření' attitud skepticky, dříve než budeme citovat mínění, která se o tomto druhu studia vyslovují kladně. Většinu ostatně tvoří mínění prostředkující; uznávají možnost i důležitost studia attitud, ale upozorňují na překážky, jež se tu staví v cestu. Nesmíme proto býti překvapeni, když u jednoho a téhož autora najdeme vedle výroků kritických i výroky, jimiž ke studiu sociálních attitud vybízí.

L. L. Bernard¹⁷ píše, že v poslední době byly učiněny několikaleté pokusy o klasifikaci a zjišťování kolektivních attitud, hlavně při studiu městských postojů u srovnání s postoji obyvatelstva venkovského, dále při studiu postojů profesionálních, politických, náboženských, obchodně reklamních, rekreačních, mravních, protispolečenských. Výzkum byl a jest tímto směrem veden hlavně proto, aby byly objeveny cesty, jak by bylo možno tyto rozmanité druhy důležitých postojů přivést pod co nejúčinnější kontrolu, ať již skrze působení veřejného mínění, či za pomoci určitých opatření skrze organizace vládní, výchovné, náboženské a podobně. Profesor Bernard se k těmto výzkumům staví příznivě. Zdroj častých omylů, k nimž někdy vedou, vidí v tom, že zjišťování verbalisovaných (t. j. slovně projevených) attitud bývá u některých autorů zaměňováno s celým souborem postojů, včetně attitud emocionálních, jakož i těch, jež byly manifestovány činy. Při takovém postupu se pak často stává, že místo skutečných postojů jsou zjištěny 'kritické' postoje jedinců, anebo to, o čem oni si *myslí*, že by za jistých okolností či situací učinili, nikoliv to, co opravdu potom učiní, resp. budou moci učinit. Podobně prý též ti, kdo studují veřejné mínění, zjišťují často jen kolektivní ideály a 'racionalisace', t. j. myšlenkové projevy, co si lidé *myslí*, nikoliv jejich základní sociální postoje a tendence, jež jsou hluboce vkořeněny a jsou udržovány a posilovány tradicemi a zvyklostmi skupiny. Zjišťovat tyto poslední je ovšem mnohem obtížnější.

Bernard takto upozorňuje na obtíže a na chyby, jichž se ti,

* V amerických studiích je velmi běžný termín 'measurement of attitudes' (měření postojů). Snad právě tuto okolnost mají na mysli kritické studia attitud, když vyslovují své skeptické posudky. Neboť — jak i my jsme se přesvědčili — někteří američtí autoři chtějí postoje měřit doslovně, a to mnohdy do takových podrobností, že při tom zabíhají až k směšnosti. Dáváme proto přednost (i tam, kde v originále, z něhož citujeme, se mluví o 'měření attitud') výrazu 'zjišťování' nebo 'studium' postojů.

kdo se obírají studiem sociálních attitud, dopouštějí. Proti studiu samotnému nemá však námitek; považuje je naopak za velmi potřebné. Chicagský profesor sociologie E. Faris je v tomto ohledu skeptičtější. Práví asi toto:¹⁸ Někdy je možno získati informace o attitudách různých osob prostě tím, že se jich na jejich postoje vyptáme. Zkušenosti však prokázaly, že je někdy přesnější a současně i výhodnější dobrati se těchto informací oklikou, tím že na lidech žádáme, aby na př. definovali určité pojmy; neboť definice nějakého objektu může o jejich postojích k němu zjevit mnohem více, než kterýkoliv jiný pokus o přesné zjištění postoje vyšetřované osoby. Ilustrací toho by mohl být na př. pokus, kdy byl zjišťován relativní liberalismus, případně konservatismus několika skupin jedinců. Interviewování byli požádáni, aby definovali v seznamu uvedené jedince podle toho, zdali je považují za liberály, konservativce nebo radikály. Když pak o jedné a téže osobě říkali někteří, že je to radikál, kdežto druzí tvrdili, že je to konservativce, pak jistě bylo možno na podkladě těchto tvrzení odvodit mnoho průkazných informací o poměrném radikalismu či konservatismu příslušníků té či oné skupiny. Přesto, že prof. Faris uvádí tento zajímavý příklad a upozorňuje na výzkumnou techniku, jež velmi často vede k opravdu dobrým vědeckým výsledkům, zůstává k ceně těchto výsledků, pokud se v nich zračí předobraz budoucího jednání, značně skeptický. Neprávem, neboť má při tom na mysli jen výjimečné případy sociálních krisí. Práví, že znalost postojů nám nikdy neumožní, abychom s určitostí dovedli předpovědět, co lidé učiní v kritické situaci. Neboť se tu ocítají v okolnostech, kdy se nemohou opřít o své dřívější zkušenosti a nevědí prostě, co počít. A když prý někdo — říká dále prof. Faris — byl na takovou kritickou situaci připraven, pak to proň vlastně není situace kritická, protože ji předvídal a očekával. Máme za to, že když Faris vybírá tyto zvláštní situace, dokazuje jimi jenom poměrnou nestálost sociálních postojů; nic méně, ale také nic více. Svědčí o tom též příklad, jehož se dovolává na jiném místě. Opírá se o zkušenosti jednoho badatele o problému rasových předsudků. K předmětu svého studia přistupoval prý vždy se sympatií, t. j. měl kladný postoj k příslušníkům studované rasy. Dvě zkušenosti, jichž s nimi nabyl během svého výzkumu, vyvolaly v něm však reakci opačným směrem. Byl tím zprvu ve svých postojích zklamán, překvapen a uveden do nejistoty. Později však, když o svých nepříjemných zkušenostech uvažoval dále, změnil se jeho původně kladné attitudy v postoje záporné; k předmětu, k němuž byl zprvu jen přitahován, pocíťoval nyní

jen vztahy repulzivní. K tomu dodejme, že takovéto zvraty v postojích nejsou jistě žádnou výjimkou a netýkají se jen jednotlivců, nýbrž i celých početných skupin. Když některý úspěšný politik upadne v nemilost (nezáleží na tom, zda zaslouženě či nezaslouženě), je to vlastně proto, že se změnily postoje voličů, kteří až do té doby mu byli nakloněni a dokazovali to tím, že ho volili. Zde však jde o reakci krátkého trvání, nikoliv o výsledné a značně ustálené attitudy, jak jsme o nich mluvili ve své definici. Je možné, že se změní na př. postoj jednoho, dvou, několika venkovanů k obyvatelům města (když na př. vystudovali synové a stali se z nich „páni“, nebo když se dcera provdala za městského úředníka); neznamená to však, že se změní (rozuměj: *náhle* změni) tradiční postoj venkovského obyvatelstva jako celku. Zdůraznili jsme, že když mluvíme o attitudách, tedy máme na mysli jen takovéto poměrně ustálené a vyhraněné postoje skupinové.

Podobně je ve svých úsudcích velmi kritický také M. Sherman,¹⁹ když uvažuje o průkaznosti zachycených „mínění“ a ptá se, mohou-li býti právem považována za výraz skutečných attitud. Na základě zkušeností, k nimž dospěl studiem dětí ze čtyř drobných horských obcí, shrnuje svůj názor asi takto: Zjišťování postojů je postup velmi ošemetný. Přesvědčí nás o tom zejména obtíže, na něž narazíme, když máme rozlišit mezi míněními a mezi tendencí k činnosti, jež by byly ve shodě s myšlenkami, v míněních vyjádřenými. Sherman na př. zjistil, že prestiž osobnosti zkoumajícího má velmi podstatný vliv na povahu odpovědi, v nichž se mají attitudy zjevit. Dítě, zejména když je to dítě vyspělejší, obává se kriticismu a snaží se proto odpovědět takovým způsobem, o němž předpokládá, že se bude zamlouvat tomu, kdo výzkum provádí. Toto Shermanovo rozpoznaní považujeme za velmi podstatné a pravdivé, neboť i my jsme se několikráte přesvědčili, že při přímém výzkumu (osobní interview) se odpovídající chtějí jevit ve světle co nejlepší, chtějí být „lepší“, t. j. takoví, jak předpokládají, že *by měli býti*. Jsme však také přesvědčeni, že to platí mnohem spíše o dětech než o lidech dospělých, kteří jsou ve svých projevech mnohem nezávislejší a otevřenější; neváhají projevit se s veškerou upřímností, zvláště když je jim zaručena anonymita. Ovšem jejich sklon k tomu, co bychom nejraději nazvali souborným názvem *sklon k idealisování*, nesmíme spouštět s mysli a při interpretaci musíme některá z těchto zidealisovaných tvrzení uvádět na pravou míru. Není to úkol nezvládnutelný, neboť při

výzkumu máme po ruce dostatečný počet dat, jež se vzájemně nejen doplňují, nýbrž i korigují.

A ještě jednu Shermanovu myšlenku bychom rádi komentovali. Je to mínění, že předpokladem vzniku sociálních postojů jest značně vysoký stupeň sociální složitosti; společenská situace musí být hodně složitá, aby z jejího varu vznikly dostatečně silné podněty, na něž jedinci nebo celé skupiny svými postoji reagují. Neboť když prý lidé mají málo kompetitivních stimulů, když jsou spokojeni s danými životními podmínkami a neocitnou se ve významnějších konfliktech, není důvodu, aby vůbec k čemu zaujali postoje. S tímto předpokladem můžeme stěží souhlasit. Je přece mnoho a mnoho věcí, k nimž lidé zaujímají svůj postoj čistě ze zájmu, aniž je třeba, aby se ocitli v nějaké komplikované sociální situaci nebo v konfliktech; dovedou se na př. nadchnout výsledkem války, která se jich přímo vůbec netýká a nepocítí možná ani jejích důsledků nepřímých. A „když jsou spokojeni s danými životními podmínkami“, to neznamená, že nemají žádných postojů, neboť nejsou jen postoje záporné, negující, nýbrž jsou též postoje kladné, schvalující, projevující se právě touto spokojeností.

Podle Shermana postoje mohou býti zjišťovány mnohem účinněji tehdy, když otázky, jimiž se jich máme dobrati, navazují na dřívější zkušenosti a zážitky odpovídajících. Čím větší měrou se tak děje, tím větší jsou záruky, že slovně vyjádřené attitudy nabyly by v daném případě formy skutečného, jim odpovídajícího jednání. Z této poznámky je patrné, že Shermanovo mínění o možnosti a ceně zjišťování attitud není tak krajně zamítavé, jak by se snad zprvu zdálo. Jinak by nečinil poznámek o tom, jakým způsobem je možno tento druh studia zdokonalit. Dodává také — a jistě právem — že je mnohem lépe zjišťovati postoje otázkami nepřímými, než přímými. Neboť lidé při otázce přímo položené zpravidla nabudou pocitu, že jejich odpovědi budou považovány za zrcadlo jejich skutečného jednání, a proto všude tam, kde vycitují tyto „inkvisitorské“ záměry zkoumajícího, odpovídají raději nepravdivě tehdy, když se domnívají, že jejich skutečné attitudy by nebyly veřejností schváleny.

Jiné náměty najdeme v článku Harolda E. Perryho, který píše o zjišťování sociálních postojů za pomoci metody dotazníkové.²⁰ Autor sice uznává výhody této metody, ale je v zásadě proti ní, zvláště když jde o zjištění subjektivních dat, jakými jsou právě attitudy. Z toho, co píše, je však patrné, že má při svých výhradách na mysli vlastně jen dotazníky špatně sestavené nebo takové, jichž bylo nevhodně použito při vlastním výzkumu či při

zpracování. Z námitek vyjímá „life history type of questionnaire“ (typ obsáhlých dotazníků životopisných, v nichž se odpovídající o sobě, svých zážitcích, myšlenkách, citech a pod. široce a svobodně rozepisují), jímž se ke studiu attitud dostáváme nepřímou a pomocí něhož prý se dovíme mnohem více, než jen zdali je postoj odpovídajícího kladný či záporný a pod. Při výzkumném postupu, který my razíme nepřímou metodou dotazníkovou (opak přímého interview za pomoci dotazníku) a o níž se podrobněji zmíníme v kapitole další, Perry vytýká jako nedostatek, že tu chybí „sympatické poznání“, jež jest navozeno osobním stykem zkoumajícího s těmi, jichž se výzkum týká. Dotazník, který odpovídající vyplňují sami, svádí prý ke stručnosti při psaní odpovědí; takže výsledky takového šetření jsou chabé. Bez osobního styku zkoumajícího je prý vyplňování dotazníku obtížné, vyvolává u odpovídajících k celé akci antagonismus, takže potom odpovídají neradi, to jest nepečlivě. S těmito námitkami se vyrovnáme později, až upozorníme na to, že osobní styk při výzkumu může být případně i mnohem větší překážkou jeho úspěšnosti, než nevýhody dotazníkové metody nepřímé. Ostatně nic nám nezaručuje, že „antagonismus“, „neochota“ a pod., o nichž se Perry zmiňuje, nebudou při přímém výzkumu i větší, než při výzkumném postupu nepřímém.

Mnoho námitek bylo vysloveno proti použití stupnic (scales) při zjišťování attitud, poněvadž výsledky prý mají platnost jen pro ty, kdo postoje tímto způsobem schematisují. Je vůbec slovní projev dostatečně přesným obrazem budoucího jednání? Vždyť přece je běžným zjevem, že lidé slovy hlásají jednu věc, kdežto svými skutky konají opak. Nelze popřít, že při studiu sociálních postojů musíme počítat s těmito úskalími a vhodnou úpravou výzkumného postupu musíme se snažit obejít je. V této souvislosti si zaslouží zmínky zejména jedna z menších prací Sorokinových,²¹ která podává výsledek autorova šetření se studujícími sociologie, když srovnával jejich slovní „jednání“ (co si myslí, že by se mělo učinit) s jednáním skutečným (co opravdu učinili). Požádal je, aby podle svých možností finančně přispěli na koupi počítačích stroje pro společné potřeby svého ročníku, dále aby pomohli třem velmi nadaným americkým studentům, jejichž rodiny byly ochuzeny a jsou bez domova v důsledku velkých povodní, a konečně aby podobně vypomohli čínským a ruským studentům, kteří strádají hladem. Množství vybraných peněz bylo tu považováno za objektivního ukazatele skutečných attitud, jež byly zaujaty ke třem uvedeným objektům (počítač stroj — američtí studenti — cizí studenti). Ukázalo se, že nej-

více příspěvků bylo určeno pro koupi počítačového stroje, nejméně pak pro hladovějící rodiny cizinců. Opravňovalo by to k závěru, že studenti jednali na základě předpokladu, že s dobročinností musíme začít doma. Když prof. Sorokin s týmiž studenty provedl po čase jiný pokus, jímž si chtěl objektivnost výsledků šetření prvního ověřit, došel k výsledkům odchylným. Rozdal jim „true-false test“ (test, v němž odpovídající určují podle svého vlastního přesvědčení, která z tvrzení, v testu uvedená, jsou pravdivá a která nikoliv) a vyzval je, aby odpověděli, zdali lidé mají pomáhat v čas naléhavé potřeby svým bližním bez rozdílu. Většina studentů označila toto tvrzení jako „true“.

Také Lundberg²² upozorňuje na některé všeobecné nedostatky v běžných studiích o attitudách. Především ostatním nesmí prý být zapomináno, že odpovědi na otázky dotazníku jsou *slovní* odpovědi k *celkové* situaci, nikoliv jen k slovům, jimiž jsou stilisovány otázky dotazníku, či k předpokládané situaci, jež jest těmito slovy opsána. Všechny okolnosti, za nichž jest dotazník rozdáán a vyplňován, jsou prvky celkové situace. Jestliže jsou na př. dotazníkem zjišťovány postoje jedinců, kteří jsou pod silným utlačivým vlivem obecně dodržovaných a skupinou sankcionovaných zvyklostí (mores), pak jejich slovně vyjádřené postoje budou mít pečeť takovýchto skupinových postojů tradičních nebo konvenčních, zejména tehdy, když se odpovídající mají podepsat. Vyjádří pak to, o čem si *myslí*, že by *mělo býti* jejich postojem, nikoliv to, co v určité situaci tímto postojem opravdu bude. To neznamená, že by snad slovně vyjádřené attitudy nebyly zajímavé nebo že by neměly ceny. Nelze však souhlasiti s tím, když v běžných studiích o attitudách je prostě předpokládáno a považováno za zaručeno, že *slovní* odpověď je bezpečným ukazatelem vlastního *jednání*. Tento omyl — Lundberg pokračuje — může býti alespoň částečně vyloučen vhodnou úpravou dotazníku, zaručením anonymity odpovídajících, jakož i vhodnou úpravou podmínek, za nichž byl dotazník rozdáán a vyplňován. Jsou-li nám dostatečně známy okolnosti, jež lidem zabraňují v tom, aby se pravdivě projevíli, pak máme možnost získaných dat, podobně jako to činí na př. fyškové, když analyšují a interpretují situaci, jež je mimo dosah jejich kontrolovatelných laboratorních možností. Stupeň úchylek od opravdových postojů bude ovšem kolísati podle toho, o které osoby půjde.

Po slovech kritických uvedme mínění autorů, kteří — i když i oni mají své výhrady — poukazují na možnosti i význam studia attitud. Setkáme se tu namnoze se jmény, jež byla citována již

dříve. Především se vraťme k článku prof. Farise,²³ jehož jednu část bychom tu rádi parafrázovali. Říká, že subjektivní a skrytá povaha postojů byla příčinou, že spisovatelé, kteří mají sklon k behaviorismu, jsou k jejich studiu kritičtí, poněvadž váhají připustit platnost a průkaznost dat, jež nejsou bezprostředně postizitelná smysly. Attitudy nejsou činy, jsou to jen predisposice. Když by to byly predisposice k určitým specifickým činům, pak by obtíž spojená s jejich studiem byla mnohem menší. Ve skutečnosti však attitudy nejsou takto specifikovány, jsou to jen *všeobecné* tendence k určitému způsobu jednání; nedovedeme podle nich blíže určit, jaká specifická postojová odpověď bude následovat na specifický podnět. Tato zřejmá skutečnost byla zatemněna předpokladem, že se postoje projevují bezprostředně skrze mínění a tvrzení, jež jest možno opatřiti si poměrně snadno přímým výzkumným postupem. Důsledkem tohoto mylného předpokladu byla prý éra dotazníkového šetření o attitudách, kdy odpovídající prostě zatrhovali připravená tvrzení, anebo odpovídali na položené otázky. Jejich projevy byly pak považovány za bezprostřední a neklamné odhalení skutečných postojů. Tento naivní, většinou špatně připravený a nesvědomitě provedený postup vedl k důsledkům, jež vyvolaly ozdravnou reakci. Existence sociálních attitud a potřeba jejich studia tím ovšem nebyla popřena. Celý omyl byl zaviněn nenáležitým formulováním problému a nepřihlížením k podstatě psychologie mínění. Faris tento bod v dalším poněkud rozvádí. Vyjádří-li prý někdo mínění, je to prostě akt. Tento akt je výsledkem mezihry mnohých attitud, takže nic nám nezaručuje, že v proneseném mínění je obsažena zrovna ona specifická attituda (či *jen* ona), jež má býti zjištěna. Neboť v celkové situaci jsou zúčastněny i jiné zřetele, a ty mohou vyvolat — a často opravdu také vyvolávají — postoje, jež nejsou nijak typické pro vztah vyšetřovaných jedinců k objektu (na př. radikalismus), jehož se náš výzkum týká. Je pravda, může se stát, že odpověď některého jedince na dané otázky bude ukazatelem jeho skutečného postoje k určitému objektu; ale může se také ležec stát, že tato jeho odpověď nebude formulována, t. j. determinována jeho postojem vůči onomu objektu, nýbrž že bude ve skutečnosti vyjádřením postoje vůči dotazníku či snad vůči některým jiným okolnostem, jež jeho postojovou reakci rovněž determinují. Tak na př. otázka, zjišťující postoj k náboženství, bude spíše zodpověděna pod vlivem postoje ke skupině a jejím uznávaným hodnotám, než výrazem skutečného postoje náboženského. Podle Farise je to pouze v těch poměrně řídkých případech, kdy jsme

„zaskočení“ (off our guard), kdy vlastní postoje a slovně vyjádřená mínění si odpovídají. V dokonalé shodě bude prý toto dvojí pouze tehdy, když se člověk „vzdá“ (gives himself away). Řekli jsme, že vyjádření mínění znamená činnost; neboť, má-li se tak státi, musíme psát nebo mluvit. Proto když na někom žádáme, aby vyjádřil své mínění o různých osobách, předmětech nebo situacích, přivádíme do jeho zkušenosti větší počet potencionálně činných attitud. Když pak po přezkoušení slovy vyjádřeného mínění se zjistí, že není v soulase se „skutečným“ postojem, znamená to prostě, že chyba byla zaviněna nesprávnou interpretací attitud verbalizovaných. Neboť každý akt — tudíž i akt, jímž jest vyjádřeno mínění — jest výrazem existujících postojů, a ty se často vyskytují ve velkém množství, vzájemně se podmiňující. Nelze považovati za vážnou námitku proti oprávněnosti studia attitud, když se poukazuje, že jsou subjektivní a skryté, neboť mnohé věci jsou v lidském životě vnitřní, skryté, a pokud se nám nepodaří vědeckým způsobem postihnout procesy, jež jsou okem pozorovatele nepostižitelné, nebudeme mítí vědu o lidské povaze. „Cooley, praví Faris, nikdy neviděl bystřeji, než když napsal, že solidní fakta lidského života existují v imaginaci.“ V celku Faris připouští, že je možno dostati se ke zjištění attitud přes jejich slovní (mluvené nebo psané) objektivace, činí však výhradu, že se tak musí dít velmi opatrně, zejména pak že není přípustno, aby se při tom zabíhalo do specifických podrobností, neboť postoje se nevyskytují jednotlivě, nýbrž jsou to celky, shluky postojů mnohých. Zdůraznění této složitosti attitud považujeme za nejdůležitější bod celé Farisovy argumentace.

Lundberg²⁴ nebere příliš vážně námitku, že „verbalisované jednání“ (t. j. mínění) je nespolehlivým ukazatelem skutečných postojů (co by bylo v konkrétní situaci opravdu *učiněno*). Praví přímo, že námitkou touto není cena slovního jednání (verbal behavior) nijak oslabena. A bylo-li některými badateli navrženo, aby východiskem studia attitud bylo učiněno jednání lidí (t. j. jejich skutečné, nikoliv jen slovní přízpůsobení se dané situaci), poněvadž prý je to bezpečnějším ukazatelem jejich postojů, než to, co o sobě říkají, Lundberg zase upozorňuje, že v mnohých případech je činnost jen rouškou „pravých“ attitud, obdobně jako jindy zase jsou míněním zastírány „pravé“ intence jednání. Záleží na okolnostech a především ovšem na bystrosti toho, kdo attitudy zjišťuje. Když na př. politik, ucházející se o hlasy černochů, políbí černošské dítě, aby tak dal vnější výraz svému přátelskému postoji k černé rase, není to případně o nic průkaznější

výraz jeho „pravých“ attitud, než jeho zanicené politické projevy na řečnické tribuně. Obojí je stejně „pravým“ výrazem jeho postojů v příslušných situacích, stejně jako názory, jež hlásá, či skutky, jež koná, s ohledem na své černé voliče po volbách. V každém z těchto dvou případů je situace jiná. Rozhodující je tu prostě to, abychom si uvědomili, že naše poznání attitud může přijít jen skrze studium chování a že *každé* chování (i slovní) jest vystaveno vlivu vnějších okolností. Proto postoj, jež některá osoba zaujme, jest výrazem attitud *v dané situaci*. Tuto Lundbergovu výhradu považujeme za velmi důležitou. Neboť postoje nevisí ve vzduchu, jsou to vždy postoje *vůči něčemu*, a to za určitých okolností; když se mění okolnosti, situace, mění se i postoje. Zásadně se na př. změnil postoj sedláků vůči vrchnosti po zrušení roboty. Stupeň, do jaké míry odpovídají slovní reakce skutečnému jednání, lze podle Lundberga zjištěti dosti dobře ověřením na konkrétní situaci, t. j. přezkoušením, jak jednání odpovídá postojům, vyjádřeným slovně, na způsob svrchu zmíněného postupu prof. Sorokina; velmi prý to napomáhá k přesnější interpretaci výsledků. Lundberg v této souvislosti cituje také Chapinův návod,²⁵ aby byla zjištěna korelace mezi: a) slovními projevy (speech reaction), b) vlastním jednáním, c) minulým jednáním vyšetřované osoby či skupiny. Zjistí se tak stupeň, jak dalece jeden nebo dva z těchto tří činitelů jsou potvrzovány zbyvajícimi (zbyvajícím). Když by takovéto korelace byly náležitě propracovány, mohly by se státi podkladem oprávněných odhadů, do jaké míry odpovídají slovní reakce k dané situaci postojům, jež by se v této situaci mohly případně projevit činy. Na jiném místě Lundberg praví,²⁶ že ze všech forem attitudinálního jednání jest s hlediska sociologického nejzajímavější ona forma, jíž se projevují nejčastěji rozmanité vztahy lidských jedinců mezi sebou, anebo jejich vztahy k vnějším situacím — *řeč*. V nejvyhraněnější formě nabývá tento druh postojového jednání formy mínění. Proto nejdůležitějším typem postojů, jejichž studiem se sociolog a sociální psycholog musí obírat, jsou postoje, vyjadřující mínění, ať už řečí mluvenou či psanou.

Na podstatu vztahu projevů slovních k vlastnímu jednání upozorňuje obzvláště pěkně L. L. Bernard.²⁷ Postoje jsou podkladem všech slovních projevů a vůbec všeho dorozumívání. V nich jsou implicitně zahrnuty všechny formy společenských činností a skrze ně je umožněno vlastně každé sociální přízpůsobení. Ukázalo prý se vždy prospěšné, odpovídat na jednání pokud jest ještě ve stadiu postojovém, v podobě rozeznatelné tendence nebo záměru.

Řeč, jež jest v podstatě symbolickým nebo náhražkovým (substitute) jednáním, umožnila takoveto anticipační odpovědi dokonce i tam, kde jde o vnitřní postoje nejskrytější a nejabstraktnější.

Zdá se, že celý spor o poměru slovně vyjádřených postojů ke 'skutečnému' jednání zakládá se — alespoň zčásti — na nedorozumění. Tam, kde jsou činěny pokusy o detailní zjišťování postojů, či — jak v Americe říkají — o jejich 'měření', a zabíhá se při tom do přílišných podrobností, jsou pochybnosti kritiků a jejich podezření oprávněné. Pokud se však staví odmítavě k možnosti objektivního studia attitud, popírajíce vůbec vztah mezi míněním a jednáním, nemají pravdu, protože přehlízejí případy, kdy jedno s druhým takřka splývá, nebo lépe řečeno, kdy jedno do druhého plynule přechází. Uvedme jako příklad situaci, kdy lidé od hádky přejdou k rvačce. Z dálky vidíme pohnutou gestikulaci, bojovné postoje těla, vyhrožování zařatou pěstí; když rozeznáme hlasy, slyšíme, že si lidé spílají; a když potom přejdou k 'činům', nejsme překvapeni: způsob, jak byly jejich nepřátelské postoje manifestovány (slovy a gesty) dříve než došlo k jejich konkrétnímu ztělesnění, dal závěr bezpečně tušit. Někdo by snad namítl, že přece každá slovní hádka nepřejde v pranic a že tedy slovní projevy attitud byly nesprávným ukazatelem 'skutečných' postojů. Ale to potom ani skutky samy nejsou přesným obrazem 'skutečných' attitud. Neboť z mnohých vnějších důvodů (blížící se strážník, kupící se dav zvědavců, pocit hanby, obava před prohrou...) mohou být skutky potlačeny. Znamená to, že se nepřátelské postoje změnilo v postoje přátelské? Anebo uvedme jiný příklad, z něhož je zase patrné, že existuje úzký vztah mezi projevy slovními a postoji, vyjádřenými činnostmi. Když na př. budeme svědky toho, že na předvolební politické schůzi se kandidát setká s odporem většiny místních občanů — odpor tento může být vyjádřen slovy, gesty, hlukem a pod. —, pak s určitostí můžeme očekávat, že jeho vyhlídka na zvolení, pokud jde o skupinu občanů, k nimž právě mluvil a kteří k němu zaujali postoj antipatie, nebudou valné. V některých případech by se zdálo, že skutečnost tento vztah mezi slovy (postoje verbalisované) a skutky (postoje činnosti v užším slova smyslu) popírá. Stane se na př., že příslušníci různých politických stran jdou na přednášku kandidáta jiné strany, než jest jejich, že jsou se slovy přednášejícího velmi spokojeni, že jsou jimi dokonce nadšeni a nešetří projevy souhlasu; jejich postoje k němu jsou během přednášky a i nějaký čas po přednášce kladné. Když však přijde k volbám, volí svým tradičním

způsobem kandidáta 'své' strany. Nedůslednost mezi postoji a skutky je tu jen zdánlivá: slova přednášejícího vyvolala postoje okamžikové — po dobu přednášky a nějaký čas po přednášce —, kdežto tradiční, ustálené postoje skupinové zůstaly nedotčeny.

Při zjišťování postojů nekonáme konečně nic neobvyklého. Když v každodenním životě pronášíme své soudy o lidech nebo svá mínění o různých situacích, nekonáme vlastně nic jiného, než že slovy zjevujeme své postoje. A zjišťujeme také postoje jiných lidí, když na př. o někom říkáme, že je konservativnější než někdo jiný, anebo když o určité skupině lidí říkáme, že jsou ve svých názorech radikální. Při tom se svými zkušenostmi přesvědčujeme, že naše odhady byly správné, kdežto jindy zase vidíme, že jsme se mylili (lidé, chodící do kostela, nejsou vždy zbožní). Jde tedy jen o to, abychom při vědeckém studiu attitud nezjišťovali skutečnost jen náhodně, zhruba a nesoustavně: ne říci, že v té a v té obci jsou lidé asi hodně nenáboženští, protože tam mají většinu komunisté, nýbrž jít a zjistit fakta, zejména pak věnovat pozornost vztahu mezi politickou příslušností a náboženskostí. Rozhodující je, že postoje existují, že jsou tu fakta. Neboť všude, kde jsou fakta, je i příležitost pro vědecké badání, jak napsal K. Pearson.

Způsobů, jak je možno si opatřit potřebná data o attitudách, je několik. Někteří sociologové dávají přede všemi ostatními prameny přednost podrobně vypsáním životopisům (life history documents), ať už ve formě pamětí, deníků či korespondence. Cení si jich mnohem více nežli dat, jež byla získána prostými dotazníky, neboť prý z materiálu životopisného je možno attitudy nejen zjistit, nýbrž zachytit i jejich genesis. Lundberg naproti tomu praví,²⁸ že rozdíl mezi postupem, kdy postoje jsou zjišťovány skrze výraz, jehož se jim dostalo v životopisném vyprávění, a postupem dotazníkovým je prostě rozdílem v typu stimulující situace, skrze niž vylákáme žádanou slovní odpověď. Předpokládá se, že v případě dokumentů životopisných jsou tyto stimuly méně přímé, jsou skrytější a subtilnější. Jsou prý proto též lépe uzpůsobeny, aby zajistily pravdivá osobní data (self-expression), než jak je to možno u přímějšího a vyhrocenějšího postupu dotazníkového. Lundberg myslí — a my tu jeho názor sdílíme rovněž —, že je to předpoklad nesprávný ze dvou důvodů. Za prvé proto, že metodou dotazníkovou lze z odpovídajících vylákati odpovědi způsobem stejně nepřímým, skrytým a delikátním, jako když si od někoho zajistíme potřebná data z jeho vyprávění životopisného. Za druhé pak proto, že by bylo pošetilé

předpokládat, že biografické dokumenty jsou prosty všeho předstírání (nemusí být úmyslné!), přímýslů a „racionalisací“, jimiž jsou fakta přibarvována. Není ovšem pochyby, že okolnosti, jež skreslí a tím částečně znehodnotí projevy postojů, jak se zračí v dopisech, denících nebo autobiografiích, budou jiné povahy, než okolnosti, jež jsou příčinou stejného nedostatku v případě dat, získaných dotazníkem. Proto předpoklad, že dokumenty životopisné jsou cennější, je pochybený; vznikl asi proto, že se při dotazníkové metodě zhusta užilo dotazníků velmi hrubě vypracovaných a přinášejících proto i stejně hrubé výsledky. Ať už tak či onak, v obou případech se musíme na slovní projevy dívat jen jako na reakci k celkové situaci, za níž k těmto slovním projevům došlo. Kromě toho, na rozdíl od dosti běžného mínění, musíme říci, že biografické dokumenty jsou nejen vystaveny stejným nedostatkům, jako kterákoliv jiná forma postupu při zjišťování attitud, nýbrž mají navíc ještě jinou vážnou nevýhodu: jsou méně poddajné při hromadné klasifikaci a staví do cesty zejména velké potíže při kvantitativním shrnutí výsledků studia o sociálních postojích. Každý, kdo měl před sebou takovýto životopisný materiál ve větším množství a pokusil se o jeho zpracování, narazil na překážky, jež jsou někdy nezdatelné.

V práci S. P. Rosenthala²⁹ najdeme passus, v němž autor vyjadřuje přesvědčení, že „je možné úspěšné měření attitud skrze jejich slovní projádření, t. j. skrze mínění“. Přesně vzato — Rosenthal pokračuje — mínění jsou výsledkem logického myšlení, založeného na určitých informacích. Ve skutečnosti však takovýto logicky vypracovaných mínění je velmi málo. Jsme často svědky toho, že lidé neváhají vyslovit se (mají mínění) o nejrozmanitějších problémech sociálně politických či jiných, ačkoliv ve skutečnosti jsou jejich poznatky dostačující jen pro vytvoření mínění o omezeném počtu otázek. Attitudy jsou proto ve většině případů míněními symbolisovány. Rosenthal patří zřejmě mezi ony autory, kteří postoje opisují příliš jednostranně v pojmech emocionálních, složku racionální pomíjejíce. Attitudu — podle Wolfea — definuje jako „určitý způsob chování, zvláště se zřetelem k citové stránce reakce“. A na jiném místě praví zase, že postoje nemohou být zjišťovány přímo, neboť jejich náplň tvoří city, sklony a pocity; o prvcích rozumových se nezmiňuje.

Nejen že je uznávána existence sociálních postojů a že je připisován význam jejich vědeckému studiu, nýbrž byly učiněny také četné pokusy, aby byl (co nejvíce zdokonalen) výzkumný postup při jejich zjišťování. Aspoň na některé z nich bychom

rádi upozornili, zejména pokud naznačují různý způsob, jak při tomto studiu může a má být postupováno.

Jednou z metod, jak se uvarovat nedostatků, k nimž vedou odpovědi typu „ano — ne“ (yes — no test), je to, co bychom mohli nazvat *test odstupňovaný* („degree of truth test“). Záleží v tom, že se odpovídajícím předloží několik alternativ, z nichž pak si oni vyberou (zatrhnou) tu, jež podle jejich mínění nejlépe vystihuje jejich vlastní přesvědčení. Při tom jsou odpovědi upraveny tak, že dovolují vyjádřit několik odstínů (na př. pravdivé — nesprávné — částečně pravdivé — částečně nesprávné — pochybné), jak o tom píše Fry.³⁰ Jistou obměnou tohoto je test, jehož použil Floyd Allport a Daniel Katz.³¹ Autoři rozdali obsažný dotazník 4248 studentům Syracuse University (USA). Jednotlivé z 75 bodů dotazníku byly seřaděny tak, že celek tvořil jakousi postojovou stupnici. Studenti pak prostě měli zatrhnout ony odpovědi, resp. ona mínění, s nimiž souhlasili. Je zřejmo, že tento postup skýtá velké výhody u srovnání s jedinou alternativou typu „ano — ne“. Leč i on jest vystaven námitkám. Tak podle L. Thurstona jeho hlavní nedostatek tkví v tom, že to ve skutečnosti není opravdová stupnice. Mylně se tu předpokládá, že stupně mezi pěti možnými odpověďmi (za každé tvrzení bylo totiž připojeno pět odstupňovaných odpovědí, z nichž studenti vybrali onu, s níž se ztotožňovali) jsou stejné, a že jedno mínění se liší od druhého určitým rozdílem, jemuž odpovídá právě oněch pět stupňů stupnice. Podle Thurstona naopak sestavení každé stupnice musí začínat tím, že se nejdříve zjistí, jak dalece se různá mínění od sebe liší; teprve potom lze přikročit k zjišťování rozdílů attitud na stupnici takto sestavené.

Thurston sám se proto rozhodl vypracovati takovouto stupnici postupem experimentálním. Vyšel z předpokladu, že nejdůležitějším znakem dobré stupnice, již mají být zjišťovány attitudy, jest, aby byla sestavena tak, že stejným stupňům nebo intervalům na stupnici připisuje většina odpovídajících stejně velký posun v postojích.³² Metoda Thurstonova je velmi pracná a poměrně i dosti složitá; jednou z jejích největších nevýhod je okolnost, že je značně nákladná.* Pochybujeme proto, že by jí bylo kdy u nás použito a upouštíme z tohoto důvodu od

* Thurston napsal na jednotlivé lístky veliké množství rozmanitých tvrzení, z nichž každé vyjadřovalo určitý odstín v mínění či postoji k dané otázce. Potom vyzval větší počet osob, aby (každá z těchto osob zcela samostatně) lístky stupňovitě seřadily. Dospěl tak nakonec k značně objektivnímu odstupňování, které vyjádřil v rozpětí jedenácti dílků své stupnice.

podrobnějšího popisu tohoto zajímavého postupu. Že je to výzkumná pomůcka opravdu dobrá, o tom svědčí především to, že vedla k dobrým výsledkům; a ovšem i okolnost, že Thurstonovi následovníci snažili se jeho postup zjednodušit, aby jej učinili lépe použitelným, uznávajíce tak nepřímo dobré stránky svého vzoru.

Zajímavé přezkoušení Thurstonovy metody provedl chicagský Samuel A. Stouffer.³³ Pomocí Thurstonova testu zjistil nejdrívě u několika set studentů chicagské university jejich postoje k základním otázkám prohibice. Potom tytéž studenty požádal, aby mu napsali asi v tisíci slovech, jaké mají zkušenosti s prohibicí, jaké jsou jejich názory na ni a cítění o ní. Jejich elaboráty klasifikovali (odděleně!) čtyři ve výzkumu dobře školení „soudcové“, kteří všechny odpovědi utřídili podle rozmanitých názorů jednotlivých studentů. Každý z těchto čtyř „soudců“ použil sice svého vlastního měřítka, dbal však při tom úzkostlivě toho, aby na všechny případy bylo aplikováno jedno a totéž měřítko. Výsledky si po dokončení klasifikace a při vzájemném srovnání velmi těsně odpovídaly. Potom byli vyzváni studenti, aby svůj postoj sami určili na stupnici, již použili „soudcové“; výsledek byl opět velmi uspokojivý, neboť vedl k těsnému souhlasu s výsledkem dvou testů předchozích. O pokusech těchto se úmyslně zmiňujeme proto, abychom ukázali, že výzkum, který je dobře připravený a metodicky dobře provedený, vede k dobrým, t. j. objektivně platným vědeckým výsledkům, a to i tehdy, když se týká obtížného problému.

Ačkoliv od prvních úspěšných pokusů Thurstonových bylo sestaveno mnoho dobrých a většinou osvědčených testů pro zjišťování attitud, je přece třeba vždy čas od času sestavovat testy nové, zvláště uzpůsobené potřebám speciálního výzkumu a odpovídající povaze studovaného předmětu. Při sestavování takovýchto testů platí — podle Frye³⁴ — tyto hlavní body: 1. musíme se ptát sebe samých, co zjišťujeme, jak tento studovaný objekt definujeme a jak jej budeme analysovat; 2. jaký bude obsah našeho dotazníku, co všechno do něho pojmem; 3. jakým způsobem budeme jednotlivé body dotazníku stilisovat (dnes převládá tendence, aby byl přesně vymezen druh žádaných odpovědí vhodným formulováním otázek, kdežto dříve byla odpovídajícím ponechána spíše možnost, aby se svobodněji roze-psali); 4. ústřední otázkou — má-li býti test úspěšný — musí být: „Co se jím zjišťuje?“ Tento poslední bod je ostatně obsažen již v bodě prvním, tak jak jej Fry vymežil. Kimball Young³⁵ klasifikoval rozmanité možnosti použití testu do čtyř skupin:

1. zjišťování rysů volních a volně-temperamentních; 2. zjišťování instinktivně-emocionálních tendencí; 3. zjišťování rysů mravních a povahových; 4. zjišťování sociálních postojů a zájmů.

Zbývá, abychom si všimli ještě myšlenek tří autorů: Shermana, Clarka a Likerta, jejichž názory se vzájemně doplňují. Uvedeme je v úplnosti, i když se v některých částech opakují. Sherman³⁶ konstatuje, že nejběžnější metodou při zjišťování sociálních postojů byly až doposud dotazníky a rozličné testy, záležející v mluvených nebo psaných odpovědích na dané otázky a vypracované buď zcela samostatně odpovídajícím samotným, anebo za přítomnosti a případných dodatečných vysvětlivek toho, kdo výzkum pořádá. Mezi nejčastěji používanými formami dotazníku Sherman uvádí: 1. přetržení slov, s nimiž odpovídající nesouhlasí nebo jež jsou považována za irelevantní; 2. slovní asociace: odpovídající po vyslechnutí stimulujícího výrazu bez dlouhého přemýšlení vysloví první slovo, jež mu napadne. Tak na př. venkovan po vyslovení slova „Chicago“ reaguje docela jinak, než jedinci, kteří v tomto městě bydlí (četl jsem kdesi, že většině venkovanů z okolí Chicaga se po vyslovení tohoto slova vybavila představa Board of Trade, velké chicagské obilní bursy, kde se rozhoduje o obchodních vyhlídkách a finančním zisku těchto venkovanů); 3. napsáním „ano — ne“ či „správné — nesprávné“, jako odpověď na rozmanité otázky, anebo napsáním odpovědí obsažnějších; 4. v dotazníku je popsáno několik různých situací, při čemž za každou z těchto situací je navrženo několik možných řešení; odpovídající má si z nich vybrat (zatrhnout) ono, jež by si zvolil jako východisko, kdyby se v podobné situaci ocitl on sám; 5. v dotazníku je podáno konstatování několika fakt (ve formě vět), při čemž za každým takovým tvrzením je připojeno několik závěrů. Odpovídající mají zatrhnout pouze ony konkluse, jež podle jejich soudu opravdu vyplývají z konstatovaných fakt.

Kromě tohoto popisu různých výzkumných postupů, jichž lze s prospěchem použít při dotazníkové metodě, Sherman podává ještě přehled některých jiných metod, obzvláště vhodných pro studium sociálních attitud. Radí je takto: a) stupnice (rating scales), b) dotazníky a testy, c) měřítko mechanicko-objektivní. My si z nich všimneme podrobněji pouze metody první, jejíž možnosti Sherman dále rozvádí takto: Stupnice mohou býti třího druhu: self-rating, rating by others a ranking. Podrůžeme původní anglickou terminologii autorovu, poněvadž nemáme doposud ustálených termínů českých; z dalšího je patrné, co každý z těchto pojmů značí. *Self-rating* (sebeodhad) se může

uplatnit několikerým způsobem. V každém případě však je tento výzkumný postup charakterisován tím, že zkoumaný sám určuje, jaký jest jeho postoj. Buď tím, že se vyjádří o tom, zdali na sobě shledává určité rysy či ne. Nebo tím, že zatrhne bod (slovo, větu), o němž si myslí, že vystihuje jeho vlastní stanovisko. Jiná možnost je dána tím, že z dvojic sdružených adjektiv (jedno vyjadřující žádoucnost, druhé nežádoucnost něčeho) odpovídající vybere si ono adjektivum, jež podle jeho zdání vystihuje jeho vlastní mínění. A konečně t. zv. 'man-to-man comparison', kdy odpovídající srovnává své přesvědčení s míněními, jež jsou vyjádřena stupnicí dotazníku, t. j. s míněními 'člověka stupnice' (scale man). *Rating by others* (odhad jinými) nezbytně vyžaduje, aby ti, kdo šetření konají, dobře znali jedince, jichž se výzkum týká, a byli ve spojení s osobami jim blízkými (rodiče, učitelé, přátelé, známí). Celý výzkumný postup zůstává jinak stejný jako v případě předchozím, se všemi čtyřmi uvedenými možnostmi; rozdíl je tu jen v tom, že šetření nekoná odpovídající sám na sobě, nýbrž provedou je jiní. *Ranking* (řadění) může být provedeno dvojím způsobem. Buď je provede zkoumaný sám (self-ranking), když seřadí daná slova (věty, tvrzení...), z nichž každé slovo je napsáno na zvláštním papírku, podle toho, jakou jim připisuje poměrnou důležitost v životě nebo v dané konkrétní situaci, jež jest v dotazníku popsána; předpokládá se tu, že jeho řadění bude odpovídat jeho postojům k jednotlivým otázkám dotazníku, takže odpovídající takto sám o sobě zjeví, jaké jsou jeho vlastní attitudy. Anebo — za druhé — je řadění provedeno jinými (ranking by others), když zkoumající řadí vyšetřované osoby podle toho, zdali a v jaké míře u nich zjistí určité vlastnosti, jež jsou právě předmětem výzkumu a jimiž jsou určité postoje symbolisovány. Děje se tak za pomoci posuvné stupnice, jež byla předtím experimentálně sestavena a ověřena, na způsob zmíněného již testu Thurstonova. Metoda tato je považována za obzvláště vhodnou, protože lze attitudy zjistit její pomocí nepřimo.

Podle Clarka vyžaduje vědecké studium sociálních attitud použití technik, jež jsou charakteristické pro kterýkoliv vědecký postup, t. j. použití *objektivních* metod výzkumu, výkladu a hodnocení.³⁷ Mezi hlavními body, jejichž pomocí si lze opatřit data o sociálních postojích, Clark uvádí: 1. zjištění mínění a soudů, 2. odpovědi na otázky dotazníku; 3. mínění o tom, zdali předložená tvrzení jsou podle soudu odpovídajících pravdivá či nepravdivá; 4. naznačením, který z několika možných postojů si odpovídající zvolil s ohledem na danou (v dotazníku popsanou)

situaci; 5. použitím metod, jimiž lze postoje osob zjistit způsobem nepřímým. Každou z těchto pěti možností Clark v dalším poněkud rozvádí. Rozličná mínění a soudy, skrze něž se mají postoje odpovídajících projevit, lze obdržeti systematickým prostudováním toho, co osoby tyto napsaly nebo co vyslovily za rozhovoru. Musíme tu však míti na mysli, že má-li tento postup vést k uspokojivým výsledkům, náš výzkum musí býti pečlivě organisován a zkoumající musí míti dostatečné vědomosti o oblasti, jíž se výzkum týká; jinak mnoho důležitého přehlédne, anebo je vystaven nesprávným dohadům a konklusím. Dotazníkovou metodu, pokud jde cestou obvyklého jednoduchého postupu, Clark příliš necení. Její hlavní přednost vidí v tom, že je možno opatřit si její pomocí ve velkém počtu data, která jsou poměrně hodně prostá a která se dají vyjádřit v pojmech času, prostoru, číslicemi, či konečně potvrzením nebo popřením (kdy — kde — jak mnoho — ano — ne). Když je dotazník upraven tak, že postoj odpovídajícího může být vyznačen prostým zatřením příslušné odpovědi (z mnohých, jež jsou v dotazníku uvedeny), mluvívá se o 'testu pravdivosti' (true-fals test). Musí být při něm úzkostlivě dbáno toho, aby tvrzení, o jejichž platnosti (pravdivosti) se mají odpovídající vyslovit, byla vyjádřena přesně, jednoznačně, aby v nich nebyl ani náznak možnosti dvojí či několikeré interpretace. Clark v této souvislosti dobře podotýká, že téměř každá sociální hodnota může být analysována v pojmech důsledků, jež má — s hlediska různých zřetelů — na utváření stavu veřejného blaha. Proto když má být zjištěn něčí výsledný, t. j. celkový postoj k určité sociální hodnotě, je třeba, aby napřed byly v dostatečném počtu zjištěny specifické postoje této osoby, pokud mají vztah k postoji výslednému, tak aby soubor těchto specifických (částecných) attitud byl ekvivalentem postoje výsledného. Jiným ukazatelem postojů jest stanovisko, jež osoby, jichž se výzkum týká, zaujmou ke skupinám rozmanitých — zpravidla odstupňovaných — situací, tím že na př. vyšší pořadní číslici označí body, jimž připisují větší důležitost. Clark sám vypracoval několik takových testů (některými autory jsou nazývány 'moral evaluation tests'). Ve formě vět jsou na př. za sebou seřaděna tvrzení o různých přestupcích hoča (chodil za školu — lhal — kradl...), a odpovídající k nim prostě připisují pořadní číslice podle toho, který z těchto přestupků považují za vážnější, zjevující tak sami o sobě, jaká jest v tomto ohledu jejich vlastní mravní citlivost. Metoda, jíž jsou postoje zjišťovány nepřimo, vyžaduje značné obratnosti a hlavně vynalézavosti toho, kdo jí hodlá použít.

Neboť dotazník musí být v tomto případě sestaven tak, aby attitudy odpovídajících byly jím zjištěny, aniž oni jsou si toho vědomi. Mezi větší množství rozmanitých tvrzení vplete se to, na čem nám vlastně jediné záleží, a je případně možno učiniti tak (s náležitými obměnami) i několikrát, abychom měli jistotu, že jsme postoj zjistili co nejurčitěji.

Rensis Likert³⁸ vychází hlavně ze zkušeností Thurstonových. Snaží se však metodu zjišťování attitud zdokonalit a na zajímavých příkladech ukazuje, jak je možno dospěti k dosti přesnému zpracování kvalitativních dat metodou kvantitativní. Jde mu při tom zejména o to, aby mínění odpovídajících byla pokud možno výstižně odstupňována. Jeho hlavním východiskem je předpoklad, že není ‚nekonečné‘ množství postojů. Postoje k různým objektům a v různých situacích se sice obměňují, ale tyto obměny probíhají jen v určitých mezích, daných právě určitým typem celkové attitudy. V dodatku pak autor podává návrh, jak sestavit postojovou stupnici (attitude scale). Myšlenku o postojových obměnách v rámci určitých hranic rozvádí Likert takto: Když jdeme ve své analýze attitud dosti daleko, ukáže se, že postoj — bez ohledu, zdali je vrozený či naučený, získaný — je vlastně zvykem, který je dostatečně scelený a ustálený. Tím však není vyloučeno množství obměn, jimiž určitý typ attitudy projde za různých situací a ve vztahu k jiným postojovým typům. Neboť attituda jako celek není ustrnulým a nezměnitelným prvkem lidské osobnosti, nýbrž je to spíše jakýsi volný prostor, rámec, v jehož rozmezí se postojové reakce pohybují.

A když již jsme u této práce Likertovy, bude dobře, když si všimneme též způsobu, jak definuje attitudy a jak se staví k pojetím některých jiných autorů; doplníme tak částečně své výklady o různých definicích sociálních postojů. Podle Likerta běžné definice attitud se seskupují kolem dvou hlavních koncepcí. Prvá z nich učí, že postoje jsou dispoice ke konkrétnímu jednání. Stoupenci pojetí druhého zase říkají, že attitudy jsou slovní náhražky za skutečné jednání. Likert sám dává přednost pojetí prvnímu, a v důsledku toho považuje slovně vyjádřená mínění za spolehlivý pramen zjišťování attitud. Bez ohledu, zdali jsou sociální postoje definovány jako základní dispoice k jednání či spíše jen jako pouhé náznakové slovní projevy, zkoumající musí v každém případě vycházet při studiu attitud z předpokladu, že sociální postoje se kupí v celky (patterns). Takže když jde o zjištění postoje k nějaké hodně všeobecné otázce nebo situaci, stačí namnoze, když se dovíme, jaké jsou postoje vyšetřovaných jedinců vzhledem k několika specifickým zřete-

lům této všeobecné otázky či situace; budeme pak míti možnost předpovědět, jaké budou jejich postoje i ve všech ohledech ostatních, neboť — právě proto, že patří k témuž základnímu postojovému typu — jsou ve vzájemně se podmiňujících vztazích. Podobně podle sympatického či antipatického celkového postoje lidí vůči různým skupinám národním, rasovým, náboženským, politickým, sociálním a pod., jsme schopni předpovědět, jaké bude jejich chování v budoucnosti, pokud půjde o jejich vztah k týmž skupinám a za týchž okolností; anebo z celkového postoje dovedeme odhadnout, jaký bude specifický postoj ve specifické situaci, tvořící část této situace všeobecné. Proto — uzavírá Likert — můžeme všeobecně říci, že postoje se kupí v celky a jsou vzájemně skloubené.

Myšlenka tato není však sdílena všeobecně. V průběhu posledních let vytvořily se dva tábory, v nichž jest myšlenka Likertova jednak přeháněna, jednak omezována. Do tábora prvního patří na př. Read Bain,³⁹ který tvrdí, že attitudy se takto seskupují jen tehdy, když jsou výrazem jedné a téže tendence ve vztahu k specifické a úže vymezené sociální situaci; podobně i výsledky studií jiných autorů vedly ke kritickému a celkem oprávněnému tvrzení, že slovní projevy mohou býti podkladem předvídaní budoucích životních situací jen tehdy, když se toto předvídaní opírá o zkušenosti dřívější a týká se týchž jedinců ve stejných či obdobných situacích. Příslušníci tábora druhého rovněž přehánějí. S trochou naivnosti předpokládají, že existují určité, zcela vyhraněné a neproměnné rysy, jež determinují na př. typ postoje radikálního, konservativního a pod. Tak už v r. 1924 H. T. Moore⁴⁰ definoval pět základních povahových rysů, jimiž se liší konservativci od radikálů. A o něco později G. W. Allport podobně vytkl několik znaků, hlavně intelektuálních, jež predisponují k politickému, hospodářskému a vůbec sociálnímu radikalismu.⁴¹ V zásadě ovšem proti těmto studiím — zejména pokud se opírají o dostatečný počet zjištěných dat — nemůžeme činit námitek. Výhrady však jsou na místě tam, kde se v nich zabíhá do přílišných podrobností a kde lidé jsou schematicizováni v typy příliš jednostranné. Jako kdybychom na př. o někom řekli, že jest jen optimista nebo že jest jen pesimista, anebo že je někdo jen altruista či jen egoista. Je podobno pravdě, že se takovéto individuální odchylky vyskytují; nejsme však oprávněni ‚čistě typy‘ zevšeobecňovat.

Probrali jsme mínění několika autorů, kteří se vyslovují o možnostech a potřebě studia sociálních postojů za pomoci výzkumné metody dotazníkové; i pokud upozorňují na její výhody,

i pokud odhalují její slabiny. Za nejlepší důkaz ceny tohoto studia lze považovati příslušné studie samotné. Výsledky, k nimž vedly, jsou současně uspokojivé i povzbudivé. Je pravda, že všechny nejsou dokonalé a některé z nich že jsou i zcela pochybené. Ale to právě musí být výzvou, aby od pokračování v nich nebylo upuštěno, nýbrž aby naopak výzkumný postup a jeho metody byly tak zdokonaleny, aby zjištění a studium sociálních postojů bylo co nejobektivnější a přispívalo tak co nejvydatněji k poznání důležitých úseků sociálního jsoučna. Literatura tohoto oboru je dnes již velmi obsáhlá, takže není možno, abychom se v rámci naší práce pokusili o její vyčerpávající přehled. Spíše jen namátkou vybíráme několik studií amerických autorů, neboť v této zemi je studium sociálních attitud nejpokročilejší (kvantitativně alespoň), abychom ukázali, k čemu svým výzkumem dospěli, případně abychom též vytkli, jakých chyb se dopouštěli.

Pokud jde o větší knižní publikace, musíme upustit od podání jejich podrobných výsledků a omezit se jen na pouhou zmínku o nich. Tak především musíme citovat dílo W. I. Thomase a Fl. Znanieckého, *The Polish Peasant in Europe and America*, jež po prvé vyšlo v r. 1918 a dodnes zůstává dílem standardním. Autorům se v něm podařilo ukázat, že je možno sociální postoje nejen zjistit, nýbrž že je možno zjištěné postoje i vědecky zpracovat a shrnout v závěry povahy obecně sociologické. Jinou takovou prací je kniha Willarda E. Atkinse a Harolda D. Lasswella, *Labor Attitudes and Problems*,⁴² jejichž dobře dokumentovaná studie je dokladem, k jak cenným výsledkům může vésti studium sociálních postojů určité společenské vrstvy nebo skupiny. U B. Laskera, *Race Attitudes in Children*,⁴³ najdeme zase doklady o tom, že důležité sociální attitudy se vytvářejí a rozvíjejí už v časném mládí.

Ale i v menších studiích bylo uloženo mnoho zajímavého a cenného materiálu i výsledků. W. F. Vaughan⁴⁴ analysoval dopisy 762 jedinců, kteří vysvětlovali, proč při presidentských volbách v r. 1928 nebyli ani pro Smitha, ani pro Hoovera; ukázalo se, že ani u jednoho z nich mysl nebyla zcela oprostěna od předsudků. Ve zmíněné již práci S. P. Rosenthala se dovídáme, že poznání toho, jak se postoje tvoří, vyvíjejí a přeměňují, má důležitý sociologický dosah, teoretický i praktický. Je to především neocenitelná pomůcka, když chceme porozumět nebo předvídat jednání členů rozmanitých společenských skupin; a je to dále velmi podstatný předpoklad zdárné činnosti výchovné, zejména když jde o to, abychom porozuměli procesu, jímž jsou

lidské postoje pozměňovány vlivem propagandy, která je tak příznačná pro přítomnou dobu diktátorských režimů. Rosenthalova studie přináší některé zajímavé výsledky, jež však nemohou býti zevšeobecnovány, dokud nebudou ověřeny dalšími zkoumánými a zejména dokud nebudou ověřeny materiálem, získaným studiem osob dospělých. Autor totiž svůj výzkum provedl na studentech. A tu je třeba podotknout, že se nám vůbec zdá, že výsledky, získané studiem dětí, jsou neprávem zevšeobecnovány, jakoby stejnou měrou platily i o osobách dospělých. Je naopak známo, že právě s hlediska sociálních postojů jest věkový rozdíl důležitým determinujícím elementem (vyhranění názorů, větší životní zkušenosti a proto též větší poměrná stabilita postojů...).

Velmi pěkným způsobem prokázal zjistitelnost attitud O. Milton Hall.⁴⁵ Přidržel se při tom, jak sám přiznává, postupu Likertova. Chtěl zjistit, jak nezaměstnanost, resp. ztráta zaměstnání, pozměňuje lidské postoje. Za tím účelem provedl na jaře r. 1932 výzkum téměř u 900 inženýrů, jednak zaměstnaných, jednak nezaměstnaných. Potřebná data pomáhalo sebrat pět dospělých a obzvláště schopných mužů, kteří sami byli rovněž nezaměstnaní inženýři. Byla zjišťována jednak různá data osobní (věk, příslušnost náboženská, jsou-li zaměstnaní či ne, jak dlouho trvá jejich nezaměstnanost, poměry rodinné; kolik vydělají, když jsou zaměstnaní; mají-li odněkud podporu v nezaměstnanosti a jak velká je tato podpora), aby tak bylo možno stanovit poměrný vliv těchto různých determinujících činitelů. Zvláštní oddíl dotazníku obsahoval otázky pro jedince zaměstnané, kdežto jiný oddíl vyplňovali nezaměstnaní. U obou skupin byly zjišťovány postoje k zaměstnavatelům, k náboženství, k vlastnímu povolání (pracovní morálka), a konečně jejich mínění o různých problémech sociálně-politických a hospodářských. Všem jedincům, jichž se výzkum týkal, bylo ve formě vět předloženo několik desítek rozličných tvrzení, vyjadřujících různá mínění a odstupňovaných ještě tím, že u každého z těchto tvrzení byla otištěna slova: zcela souhlasím — souhlasím — nerozhodnut — nesouhlasím — zcela nesouhlasím. Odpovídající pak prostě zadrželi ono slovo, jež v souvislosti s jednotlivými tvrzeními, jež si přečetli a promyslili, odpovídalo jejich vlastnímu mínění-postoji. Na ukázkou citujeme tři z těchto tvrzení: „Většina zaměstnavatelů má na mysli jen svůj osobní prospěch a málo se stará o blaho svých zaměstnanců.“ „Úspěch závisí spíše na štěstí, než na skutečných schopnostech.“ „Naše t. zv. demokratická vláda je v rukou velkých finančních zájmů.“ Výsledky, k nimž

Hall takto dospěl, nejsou bez zajímavosti: 68% nezaměstnaných inženýrů bylo při srovnání s členy skupiny inženýrů zaměstnaných zahořklejších ve svém postoji vůči zaměstnavatelům; 75% se vyznačovalo horší pracovní morálkou; 58% se stavělo kritičtěji a skeptičtěji k náboženství. Ukázalo se dále, že mladší jedinci nebyli ve svých postojích rozkladným vlivem nezaměstnanosti zasaženi tolik, jako jedinci starší.

Výzkumný postup Hallův jsme popsali úmyslně dosti podrobně, neboť jej považujeme za obzvláště úspěšný, jakož i proto, že bychom rádi viděli, aby byl následován i u nás. Každý učitel a každý profesor nebo pokročilejší student by po trošce odborné průpravy, hlavně noetické a metodologické, byl schopen, aby samostatně provedl podobné šetření, které by se ovšem mohlo týkat i zcela jiných problémů, než nezaměstnanosti. Jsme přesvědčeni, že by se tak sešel materiál, který by po zpracování — *zpracování* by bylo již úkolem *školených* odborníků — přinesl mnoho užitečného poznání o naší národní společnosti a vedl by určitě také k hodnotným výsledkům, obohacujícím teoretické poznatky obecné sociologie.

V téže sbírce, kde vyšla studie Hallova, byla publikována i nevelká práce Williama Keh-Ching Chena.⁴⁶ Chen praví, že hlavním cílem jeho šetření bylo zjistit, jak na attitudy působí propaganda a jak je pozměňuje. Výzkum se týkal středoškolských studentů vyšších tříd, kteří jako celek jsou považováni za kritičtější element než t. zv. široká veřejnost (general population). Z jeho výsledků je proto snad nejzajímavější poznání, že studenti často zaujali vyhraněný postoj i tehdy, když jim chyběly dostatečné informace o předmětu, jehož se jejich postoje týkaly (v případě Chenově to byla Mandžurie a propaganda pro-čínská a pro-japonská). Za druhé pak to, že i tento 'kritický element' podléhá ve svých postojích vlivu různých podnětů citových, jakoby tyto byly stejně průkazné, jako důvody logické. My pak můžeme právem dodat, že studie tohoto druhu velmi podstatně přispívají k tomu, abychom dovedli pochopit takové situace, jako je na př. davová psychosa, vyvolaná dobře vedenou propagandou, jež útočí spíše na emoce než na rozum, či spíše na rozum *skrze* city.

Harvardský profesor sociologie Carl C. Zimmerman⁴⁷ došel k zajímavému poznání, když studoval attitudy farmářů vůči nákupním a prodejním družstvům, základy trhových organizací a určování tržních cen. Půlčtvrtému stu minnesotských farmářů byla dána možnost, aby svobodně vyjádřili své mínění o soukromých trhových činitelích (mlýny, továrny na výrobu maso-

vých konserv . . .) a o různých všeobecných hospodářských problémech. Bylo také zjištěno, jak dlouho jsou členy družstevních farmářských spolků a jaké jsou jejich zkušenosti v tomto ohledu. Profesor Zimmerman brzy shledal, že mínění odpovídajících se zhruba členila ve dvě skupiny. Jednak to byla mínění, která byla podložena vlastními zkušenostmi těchto farmářů (družstevní tržba), jednak mínění, jež se týkala otázek, ležících mimo dosah jejich zkušeností (všeobecné hospodářské problémy). Ukázalo se dále, že postoje, které se opírají o životní zkušenost, jsou v těsné shodě s praktickou činností, t. j. že attitudy odpovídají činům. Zimmerman proto činí závěr, že zkušenosti jsou ukazatelem a předpovědí postojů. To znamená, že když zjistím, jaké jsou zkušenosti někoho, dovim se současně, jaké jsou jeho postoje. Podle toho by zkoumající mohl — v některých případech alespoň — shledat, že je prospěšné zjistit attitudy ne skrze slovní projevy, nýbrž poznáním předběžných podmiňujících zkušeností, z nichž tyto postoje vyrostly. Ve skutečnosti Zimmerman neprokázal nic neočekávaného. Dítě, které se jednou spálí o svíčku a nabude tak určitou zkušenost, zaujme k tomuto objektu určitý postoj. Podobně i Zimmermanovi farmáři: vyznají-li, že jsou členy družstevních organizací a že tu nabyli dobrých zkušeností (dobrý prodej, výdělek . . .), můžeme s určitostí očekávat, že jejich postoj k družstevnímu hnutí bude kladný; a ovšem i naopak.

L. D. Zeleny⁴⁸ podává v jednom ze svých článků kritiku Watsonova testu, zjišťujícího veřejné mínění ('Watson test of Public Opinion'). Vytýká, že je drahý, příliš pracný a že se omezuje jen na zjišťování určitých speciálních rysů povahy náboženské a hospodářské, kdežto při zjišťování jiných postojů je — v podobě, jak byl Watsonem vypracován — málo použitelný. O článku Zelenyho se zmiňujeme proto, že v něm autor shrnuje výsledek svých zkušeností se studujícími sociologie, celkem z devíti tříd. Shledal, že v postojích studentů došlo k značným změnám, když srovnal jejich mínění o různých sociálních problémech na počátku školního roku se situací po skončení přednášek, v nichž se studentům dostalo o těchto problémech poučení: attitudy, jež byly původně spíše jen opakováním mínění osob jiných nebo výrazem emocionálních tendencí, různě podložených, změnily se pod vlivem konstatování a osvětlení fakt sociální skutečnosti. Tato zkušenost Zelenyho by nasvědčovala, že je možno výchovou svěst sociálně škodlivé postoje (předsudky) do řečiště sociálního řádu.

H. H. Remmers,⁴⁹ profesor z Purdue University (USA), ve spolupráci s několika svými žáky vypracoval zdokonalený výzkumný postup na základě testů Thurstonových. Šlo mu při tom hlavně o to, aby postup Thurstonův byl pokud možno zjednodušen, aby byl zlevněn a aby byl i časově rychleji proveditelný.* I když si odmyslíme výhody, které Remmers ze všeho snad nejvíce zdůrazňuje a které, zdá se, jsou v amerických poměrech důvodem nejpádnějším (ušetření času a peněz), zůstává z jeho pokusu o zdokonalení výzkumného postupu při zjišťování attitud ještě jiná výhoda, podle našeho soudu ta největší. Kdežto Thurstonovy testy byly specifikovány, takže při zjišťování attitud třeba jen poněkud jiného druhu bylo nutno vypracovat test nový nebo původní test napřed náležitě uzpůsobit, pokusil se Remmers a jeho studenti o vypracování testu, který by pro zjištění určitého typu sociálního postoje měl platnost všeobecnou. Neříkáme tím, že se to dokonale podařilo ve všech případech; některé z prací, společně otištěných ve svazku redigovaném Remmersem, jsou slabé. Rozhodně tu však byl učiněn velmi slibný pokus, který by si zasloužil, aby mu někdo z našich pracovníků věnoval pozornost, aby jej přezkoušel, zdokonalil a snažil se upotřebit při vlastním výzkumu.⁵⁰

Stručnou zmínku si zaslouží také studie Bernardova a Smithova, v nichž je pozornost věnována postojům venkovského obyvatelstva, William C. Smith⁵¹ se neopírá o své doklady vlastní; zato cituje hojná tvrzení význačných autorů z oboru sociologie venkova a z obecné sociologie a dokazuje, že existuje několik značně vyhraněných rozdílů v charakteristických psychosociálních vlastnostech obyvatelstva venkovského u srovnání s obyvateli oblastí městských. Příčiny těchto rozdílů vidí ve čtyřech skupinách základních činitelů: 1. výběrnost (v manželství vstupují jedinci venkovští, takže 'venkovské' povahové rysy se udržují, případně i zesilují); 2. izolace, jež brání změnám a vytváří jistý druh konservatismu; 3. domestikace; 4. zaměstnání. Poslednímu činiteli připisuje Smith význam největší, neboť prý zaměstnání obzvláště silně determinuje povahu attitud. Pracovní podmínky venkovského obyvatelstva se tolik liší od podmínek městských, že jsme oprávněni připisovati rozdíly v postojích těchto dvou společenských skupin právě na vrub odlišnosti zaměstnání.

* V jednom případě, kdy byl při výzkumu měřen čas, bylo shledáno, že lze ušetřit 6—800% času u srovnání s délkou, již zabral postup za použití metody Thurstonovy.

Souhlasíme se Smithem, pokud říká, že povolání je velmi důležitým determinujícím činitelem ve vytváření sociálních postojů; přesto však máme dojem, že tento determinující vliv byl autorem přeceněn poněkud jednostranně. Celá práce je pak spíše povahy literární, nikoliv původní práce výzkumná. L. L. Bernard⁵² je v tomto ohledu opatrnější, když typické postoje venkovanů připisuje nejen zaměstnaneckým, nýbrž vůbec všem životním podmínkám, v nichž žijí. Za typické znaky venkovanů pak považuje: konservatismus; poměrné zanedbávání (zlehčování) vědecké metody; náboženskou a politickou ortodoxnost; emocionální intenzitu a jí odpovídající značnou sugestibilitu, pokud mají přímý vztah k typickým zájmům a postojům venkovanů; individualismus; jistou neobratnost při jemnějším odstínění humoru a citu; šetrnost a hospodárnost, jež někdy hraničí s lakomostí. Bernard sám tyto vlastnosti nevyhlašuje za prokázané, říká jen, že „většina lidí je považuje za vlastnosti pro farmáře charakteristické“.

Na závěr bychom rádi uvedli ještě v podrobnostech obsah dvou studií, jež — s ohledem na naši vlastní práci — jsou pro nás obzvláště zajímavé. Obě se totiž týkají sociálního prestiže povolání. Autorem prvé jest A. O. Bowden, Floyd F. Caldwell a Guy A. West.⁵³ Šlo jim hlavně o studium emocionality a sugestibility, v nichž vidí dva nejdůležitější činitele, s nimiž musí počítat každý výklad o působení vlivu prestiže. Svůj zájem soustředili na tyto dvě otázky: a) jaký je poměrný prestiž, jímž různá povolání působí na jedince různého věku a různého pohlaví?; b) jak se mění sugestibilita a emocionalita s věkem a pohlavím? Odpovědi na tyto otázky snažili se zajistit tím, že rozdali 800 studentům nižšího stupně střední školy, 640 studentům vyššího stupně střední školy a 400 studujícím university tištěné 'vyjádření' představitelů osmi skupin různých povolání (každá skupina byla zastoupena 'vyjádřením' padesáti členů); vyjádření toto obsahovalo — vše bylo ovšem jen fingováno — rozmanité názory a mínění o tom, jak by měl býti řešen peněžní problém a tím i hospodářské potíže přítomné doby. Tak se studenti, kteří měli nakonec na prázdném místě poznačit, s míněním které skupiny souhlasí a proč, dočetli, jaké jest mínění padesáti právníků, padesáti lékařů, padesáti kněží, padesáti profesorů a vychovatelů, padesáti inženýrů, padesáti podnikatelů, padesáti veřejných úředníků a padesáti význačných občanů. Při tom však tři autoři výzkum zařídili tak, že mínění všech členů těchto osmi skupin byla smyslově totožná; podobnost zastřeli četnými vloženými větami a použitím dosti obtížného, odborně technického

slovníku. Výsledky, k nimž dospěli, jsou tyto: podobnost v „řešení“ členů všech osmi skupin poznalo toliko 31 studentů z celkového počtu 1840 (t. j. 1.7%). V klasifikacích povolání se zřejmě projevila tendence dívek stavěti nejvýše povolání vychovatelů, kdežto hoši místo toto vyhradili podnikatelům. Kněžím se ve všech případech dostalo pořadí nejnižší. Autoři sami připouštějí, že tu jistě působila okolnost, že šlo o soudy o odborné otázce povahy hospodářské; kdyby prý byl problém povahy jiný, na př. etické, bylo by zařazení kněží dopadlo podstatně jinak. Dále bylo zjištěno, že existuje vztah mezi studijním stupněm a pořadím, jež bylo studenty vykázáno vychovatelům: čím jsou žáci ve studiu pokročilejší, tím více ceny připisují slovům svých učitelů. Jiným výsledkem všeobecné povahy byl poznatek, že s věkem se zmenšuje sugestibilita. Mezi činiteli, jimiž je vliv sugestibility posilován, byli zjištěni: autorita, stupeň odbornosti, schopnost jasně definovat situaci, porozumění a sympatie. Dívky jsou sugestibilnější než hoši, a rozdíl tento se věkem ještě zvětšuje. Dospělejší studenti podléhají spíše vlivu společenského prestiže jednotlivých povolání, kdežto studenti mladší jsou přístupnější emocionálním výrokům, jež byly připisovány představitelům osmi základních skupin. Je opravdu škoda, že průkaznost těchto výsledků je omezena skutečností, že postoje byly zjišťovány jen ve vztahu k jedinému objektu, a to ještě hodně speciální povahy (finanční); autoři sami připouštějí, že by klasifikace dopadla jinak, kdyby šlo o postoje k otázkám jiné povahy. Vtipné bylo, jak myšlenkově stejná tvrzení představitelů všech osmi skupin byla zastřena; vzniká tu však otázka, zdali bylo metodicky správné, když tak naši autoři učinili za pomoci „těžké a odborné terminologie“, jak sami vyznávají; neboť nelze předpokládat, že by se v ní vyznali studenti nižších stupňů a studenti starší v ní jistě také příliš nevynikají. Těmito výtkami nechceme však zlehčovat cenu této práce jako celku. Je zdařilá, pokud jí byla vyšetřována emocionalita a sugestibilita jedinců rozlišených věkem a pohlavím; odpovídající se dali v převážné většině případů vést při své klasifikaci činiteli iracionálními, poněvadž smysl toho, co jim při klasifikaci mělo býtí vodítkem, jim byl nedostupný. V tomto smyslu je studie Bowden-Caldwell-Westova pěknou ilustrací našich zkušeností z veřejného života, když na př. pozorujeme, že se lidé dovedou nadchnout slovy řečníka, ačkoliv jim nerozumějí, či snad právě proto; prvky iracionální nabudou vrchu nad prvky rozumovými.

Téměř před deseti roky uveřejnil W. A. Anderson výsledky svého šetření o postojích studentů k různým zaměstnáním, jak

podle jejich mínění přispívají k vytváření veřejného blaha. Za tím účelem byl 609 studentům (všichni muži s průměrným věkem 19.8 roku) rozdan dotazník „Occupational Attitudes of North Carolina State College Students“, s poučením, aby k seznamu 24 povolání, jež byla v dotazníku uvedena, připojili na příslušná místa pořadní číslice, takže číslo „1“ bude připsáno k onomu povolání, jež je s hlediska všeobecného blaha nejprospěšnější, kdežto číslo „24“ bude připsáno k povolání, jež má v tomto ohledu význam nejmenší. Kromě toho bylo též zjišťováno, jaký je sociální původ studentů a jaký jest jejich studijní obor. Z odpovědi na otázku první chtěl se Anderson dovědět, jaké jsou zkušenosti a vědomosti studentů z domu (rodiny), t. j. zdali na jejich klasifikaci povolání nemá vliv povolání jejich rodičů či názory sociální vrstvy, z níž vzešli a jíž byli vychováni. Z téhož důvodu byly zjišťovány i odpovědi na otázku druhou, neboť se dalo předem tušit, že specifický studijní obor té či oné skupiny studentů nezůstane bez vlivu na jejich hodnocení sociální užitečnosti jednotlivých povolání. Poněvadž povaha studie Andersonovy je v podstatě totožná s povahou práce naší, shrnujeme výsledky, k nimž vedla, a otiskujeme také některé z nejdůležitějších přehledů. Sociální původ studentů (zaměstnání rodičů), kteří klasifikaci povolání provedli, byl tento:

povolání	počet	v %
zemědělství	217	34.4
obchod	219	35.9
státní služba	28	4.6
svobodná povolání	54	8.8
kvalifikovaní dělníci	44	7.2
nekvalifikovaní dělníci	1	0.2
neuvedeno	46	7.7
celkem	609	98.8

Metodologický problém, který měl Anderson při výzkumu na mysli, formuloval takto: sociologie se musí snažit o vypracování takového postupu, v němž by data kvalitativní mohla býtí vyjádřena pojmy kvantitativními. Sociální postoje jsou data kvalitativní. Proto máme-li dosáhnouti toho, aby bylo možno provést

srovnání mezi attitudami různých skupin jedinců, musíme nezbytně najít způsob, jak vyjádřit tyto attitudy kvantitativně. Požadavek tento byl splněn tím, že každý z odpovídajících vyjádřil svůj postoj k jednotlivým povoláním příslušnou pořadní číslicí; hodnotě kvalitativní se tak dostalo výrazu kvantitativního.

Pořadí 24 povolání podle soudu 609 studentů z North Carolina State College

povolání, jež byla klasifikována	rozdělení studentů podle studijních oborů				dohromady 609
	zemědělství 99	inženýrství 258	textilnictví 72	vědy přírodní a obchodní 180	
kněz	1	1	1	3	1
lékař	2	2	2	1	2
profesor	3	3	3	4	3
bankéř	4	4	4	2	4
inženýr	8	5	8	7	5
továrník	6	8	5	5	6
právník	9	9	9	6	7
učitel	7	6	6	10	8
farmář	5	7	7	9	9
obchodník					
ve velkém	10	10	11	8	10
dílovedoucí	11	11	10	11	11
strojník	12	12	12	15	12
knihkupec	14	14	16	12	13
tesař	13	13	13	18	14
agent pojišťovny	16	15	15	14	15
obchodní zástupce	15	16	14	13	16
dílenský zámečník	17	17	17	20	17
holič	19	19	18	19	18
kovář	20	18	19	21	19
hráč baseballu (profesionál)	21	21	20	17	20
voják (USA armády)	18	20	21	22	21
šofér	22	22	22	23	22
soukromník (příjem z dědictví)	23	24	23	16	23
námezdní dělník	24	23	24	24	24

Výsledek šetření jest přehledně vyjádřen v „Pořadí 24 povolání podle soudu 609 studentů z North Carolina State College“ (viz str. 46). Anderson jej opisuje takto: Každému z těchto povolání je v myslích vyšetřovaných studentů vykázáno určité místo. Studijní obor není při klasifikaci činitelem příliš roz-

hodujícím, třebaže se projevila tendence, že studenti dávali přednost povoláním, jež byla totožná nebo blízká jejich vlastním studijním zájmům. Také se nezdá, že by rozdíl věkový měl na postoje studentů nějaký znatelný vliv (odpovídající byli žáky čtyř různých ročníků). Srovnáním klasifikací různých skupin studentů dojdeme k poznání, že svobodná povolání byla důsledně stavěna v čelo všech ostatních. Na druhém místě jsou povolání obchodníků a podnikatelů. Představitelé řemesel a živnosti jsou na místě třetím. Zaměstnání rekreační (profesionální hráč baseballu) je čtvrté, nekvalifikovaný dělník pátý, rentiér, který vlastně nemá žádného zvláštního zaměstnání, je šestý. Čestné pořadí, jehož se dostalo povolání kněze, jest podle Andersona dlužno připisati tradičnímu vlivu a účtě, jimž se toto povolání těší (zástupce Boha), a jež prý jsou příznačné ještě i dnes pro malá města a pro venkovské oblasti.

Připojme poznámku. Způsob, jak byla tato povolání klasifikována podle své sociální prospěšnosti, dá se snad zčásti vysvětlit specifickými americkými poměry. Mínilo však, že Andersonovy výsledky nejsou zcela průkazné, a to hlavně ze dvou důvodů. Za prvé proto, že počet klasifikovaných zaměstnání byl příliš vysoký, takže odpovídající neměli řádného přehledu. Za druhé pak proto, že studenti, kteří klasifikaci povolání provedli, jsou příliš mladí, bez potřebného rozhledu a životních zkušeností, aby jejich soud o sociální utilitě jednotlivých povolání mohl býti považován za směřodátný. Nemůžeme proto Andersonovu práci považovat za zdařilou studii o sociálním prestiži povolání. Cenné jsou zato poznatky, týkající se sociálních postojů studentů k různým povoláním.⁵⁴

Ve svém přehledu studií o attitudách bychom takto mohli pokračovat a ještě dlouho bychom nebyli u konce. Opakujeme, že nám tu nešlo o úplnost, nýbrž jen o několik ukázek. Můžeme proto svůj výklad o sociálních postojích uzavřít.

I tehdy, když by měli nejprísnejší kritikové studia attitud pravdu, namítajíce, že postoje nemají ceny, protože nám nic neříkají o skutečném jednání lidí, nebyla by tím důležitost studia sociálních postojů popřena. Víme dobře, jak je těžko poznat sebe sama. A mnozí, ba většina lidí — i když by chtěli být upřímní v tomto ohledu — nedovede analyzovat své vlastní attitudy. Lidé připisují svá rozhodnutí, stanoviska, lásky a nenávisti okolnostem, které — aniž oni o tom vědí — ve skutečnosti nerozhodují, kdežto na hlavní příčiny zapomínají, anebo si jich nejsou vědomi. Moderní psychiatrie by nám tu poskytla mnoho zajímavých dokladů. A když se i člověk vzdělaný a civi-

čený v sebeanalýze zamyslí třeba nad tím, proč má tu či onu osobu rád a proč mu jiná osoba není příjemná, nedovede mnohdy říci vlastní důvody toho; rozhodně pak nikdy není zcela jist, že vzal v úvahu ten hlavní motiv, anebo že na některou důležitou okolnost nezapomněl. Ale analýsa, již činí, je v každém případě významná, i u lidí nejprostších. Když nic jiného, tedy attitudy, jež lidé o sobě vyjadřují, ukazují, co oni si přejí, aby si druzí o nich myslili, že oni si myslí. Pravdu má Ch. H. Cooley, když říká, že představy, které lidé o sobě mají, jsou solidními fakty o společnosti a že pozorovati a interpretovati je musí býti jedním z hlavních úkolů sociologie. Osvětleme si tuto věc ještě blíže.

Lehce by se mohla vyskytnout námitka, že t. zv. veřejné mínění, jež jest podle L. L. Bernarda nejvyšší formou kolektivních attitud, je pojem, označující něco zmateného, pochybného, co se málokdy zakládá na pravdě a co zpravidla neodpovídá skutečnosti. Připusťme, že je tomu tak; plyne odtud, že nemá smyslu, abychom studovali veřejné mínění? Byla by to myslím stejně chybná dedukce, jako kdyby si někdo řekl, že nemá smyslu obírat se dnešním Německem nebo Itálií, protože tam zástupy nejsou vedeny pravdou, nýbrž mythem, smyšlenkami a nepravdami. Neboť tu nejde o to (ovšem ve smyslu, jež zde máme na mysli!), zdali je lid veden pravdou či nepravdou, nýbrž jde o to, že je opravdu veden. Jde o *skutečnost*, ať je motivována pravdou či nepravdou, ať se opírá o spravedlnost či nespravedlnost. S tohoto hlediska i mythus je skutečností, a my víme, že dovede být někdy dočasně i působivější než pravda sama. Rasový mythus dnešního Německa a iracionální prvky v ideologii fašistické jsou skutečnostmi, jejichž důsledků nelze popírat. Můžeme být stokrát přesvědčeni o jejich neoprávněnosti, nepravdivosti a nespravedlnosti, nemůžeme však popřít, že jsou sociální realitou. Proto musí být předmětem našeho zájmu a studia. Lze ostatně pozorovat, že v sociálních vědách se právě dnes ozývá zvýšený zájem o studium vlivu iracionálních prvků na lidské myšlení a jednání. Studium tohoto druhu je nejvyšší žádoucí a slibné začátky byly učiněny již ve starších pracích o reklamě, veřejném mínění, o psychopathologii a iracionalitě v politice a pod.

Vedle čistě teoretických zřetelů rozhodují o ceně studia sociálních attitud také zřetele praktické. Lundberg⁵⁵ praví, že studium attitud je důležité z dvojího důvodu. Především je důležité s hlediska úspěšného a klidného soužití lidských jedinců. Je na příklad zřejmá důležitost, abychom znali emocionální a intelek-

tuální podklad jednání lidí určité skupiny, dříve než můžeme stanoviti vhodný plán, jímž bychom je organizovali a kontrolovali jejich činnost ve shodě s požadavky společenského řádu. Podobně je také důležité, abychom dovedli rozlišit mezi hlavními typy sociálních attitud v situaci, kdy je třeba vést a usměrňovat; řečník, herec, prodavač, tvůrce reklamy a pod. jsou si toho dobře vědomi. A konečně — a to je důležité hlavně s hlediska cílů sociální kontroly — neobejdeme se bez znalosti procesů, jak postoje vznikají, jak se vyvíjejí a utvářejí. Přesvědčivě znějí v této souvislosti slova E. Farise: „Zdá se, že bylo nevyhnutelné, aby řecký příkaz o poznání sebe sama se stal posledním cílem, k němuž vede vědecké badání . . . Když dovedeme přesně určit, jak a proč se v nás vytvářejí určité postoje a jak a proč jsou pozměňovány, pak budeme schopni, abychom porozuměli lidskému životu; teprve tehdy začne sociální psychologie spláceti svůj dluh lidské společnosti.“⁵⁶

Krátce, vidíme, že studium sociálních postojů je velmi vědeckým úsekem vědeckého badání a že attitudy patří k těm společenským jevům, jejichž studium je nejvyšší naléhavé, teoreticky i prakticky prospěšné. Leč studovat sociální attitudy znamená především zjistiti je. Neboť nemůžeme studovat něco, co jsme nepoznali. A když říkáme zjistit, tedy to neznamená nic jiného, než opatřiti si fakta. Dostáváme se tak oklikou zpět k svým úvahám o potřebě konkrétního sociologického výzkumu, jež nyní dokončíme a doplníme některými myšlenkami o výzkumné metodě.

Odkazy bibliografické a poznámky.

¹ W. I. Thomas—Florjan Znaniecki: The Polish Peasant in Europe and America. The Gorham Press, Boston, 1918, str. 22 a n.

² Florjan Znaniecki: The Laws of Social Psychology. Gebethner a Wolff, Warsaw, 1925.

³ Ellsworth Faris v Social Attitudes. Vydal a předmluvou opatřil Kimball Young. Henry Holt and Co., 1931, str. 7 a n.

⁴ Robert Ezra Park, tamže, str. 31—32.

⁵ George A. Lundberg: Social Research. A Study in Methods of Gathering Data. Longmans, Green and Co., New York, str. 198. Viz též L. L. Thurstone: „Attitudes Can Be Measured“ v American Journal of Sociology, sv. XXXIII (1928), str. 529 a n.

⁶ L. L. Thurstone—E. J. Chave: The Measurement of Attitudes. Chicago University Press, Chicago 1929, str. 6—7: „As a common basis of discussion, it may be pointed out that attitudes indicate the sum total

of a man's inclinations and feelings, prejudices or biases, preconceived notions, ideas, fears... about any specific topic and that barring deceit the approval of a particular opinion means the possessing of the corresponding attitude".

⁷ Ida B. Kelley: „The Construction and Evaluation of a Scale to Measure Attitude Toward an Institution“. Příspěvek v knize: Studies in Attitudes. A Contribution to Social-Psychological Research Methods. Vydal H. H. Remmers. Purdue University, The Division of Educational References č. XXVI. Lafayette, Indiana (USA), 1934.

⁸ W. C. Smith: „A Study in Occupational Attitude“, Amer. Journal of Sociology, roč. XXXII (1927), č. 5, str. 771 a n.

⁹ Willis W. Clark: „The Measurement of Social Attitudes“. Journal of Applied Sociology, roč. VIII (1924), č. 6, str. 345—354.

¹⁰ Mandel Sherman: The Development of Attitudes. A Study of Attitudes of Mountain Children. The Payne Fund, New York, 1933. Strana VII—VIII.

¹¹ L. L. Bernard v Encyclopaedia of the Social Sciences. Macmillan, New York, 1930, svazek II. Viz heslo „Social Attitudes“.

¹² Joseph Kirk Folsom: Social Psychology. Harper, New York—London, 1931. Str. 8—13.

¹³ L. L. Bernard v Social Attitudes, I. c. str. 46.

¹⁴ E. Faris: „The Concept of Social Attitudes“, Journal of Applied Sociology, roč. IX (1925), č. 6, str. 404—409.

¹⁵ J. K. Folsom, I. c. str. 16—17.

¹⁶ Innocenc Arnošt Bláha: Problémy lidové výchovy. Její pojem, úkoly a předpoklady. Praha, 1927, str. 80.

¹⁷ L. L. Bernard v Enc. Soc. Sciences, I. c.

¹⁸ E. Faris v Social Attitudes, I. c. str. 11—12.

¹⁹ Mandel Sherman, I. c.

²⁰ H. E. Perry: „The Questionnaire Method“, Journal of Appl. Sociology, roč. X (1925), č. 2, str. 155—158.

²¹ P. A. Sorokin: „Experimente zur Soziologie“, Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie, roč. IV (1928).

²² G. A. Lundberg, I. c. str. 235.

²³ E. Faris, Social Attitudes, I. c. str. 12—13.

²⁴ G. A. Lundberg, I. c. str. 202—203.

²⁵ F. Stuart Chapin, Cultural Change, str. 433 a n.

²⁶ G. A. Lundberg, I. c. str. 201.

²⁷ L. L. Bernard, Enc. Soc. Sciences, I. c.

²⁸ G. A. Lundberg, I. c. str. 204.

²⁹ S. P. Rosenthal, Change of Socio-Economic Attitudes under Radical Motion Picture Propaganda. Columbia University, Archives of Psychology, č. 166. New York, 1934.

³⁰ C. Luther Fry, The Technique of Social Investigation. Harper and Brothers, New York—London, 1934, str. 112.

³¹ F. L. Allport-D. Katz: Students' Attitudes. The Craftsman Press, Syracuse, 1932.

³² L. L. Thurstone: „Attitudes Can Be Measured“, Amer. Journal of Sociology, roč. XXXIII (1928), č. 4, str. 529—554.

³³ Samuel A. Stouffer: „Experimental Comparison of a Statistical and a Case History Technique of Attitude Research“. Proceedings of Amer. Sociol. Society, XXV (1930), str. 154—156.

³⁴ C. L. Fry, I. c. str. 117 a n.

³⁵ Kimball Young: „The Measurement of Personal and Social Traits“. Publ. of the Amer. Sociol. Society, XXI (1927), str. 92—105.

³⁶ M. Sherman, I. c. str. IX—X.

³⁷ Willis W. Clark: „The Measurement of Social Attitudes“. Journal of Appl. Sociology, roč. VIII (1924), č. 6, str. 345.

³⁸ Rensis Likert, A Technique for the Measurement of Attitudes. Část doktorské dissertace. Columbia University, Archives of Psychology č. 140, New York, 1932.

³⁹ Read Bain: „Theory and Measurement of Attitudes and Opinions“, Psychol. Bull., roč. XXVII (1930), květnové číslo, str. 357—379.

⁴⁰ H. T. Moore: „Innate Factors in Radicalism and Conservatism“, Journal of Abnormal and Social Psychology, roč. XX (1925), str. 234 až 244.

⁴¹ G. W. Allport: „The Composition of Political Attitudes“, Amer. Journ. of Sociology, roč. XXXV (1929), str. 220—238. Viz též: G. W. Allport a P. E. Vernon: „The Field of Personality“, Psychol. Bull., XXVII (1930), str. 677—730.

⁴² Willard E. Atkins—Harold D. Lasswell, Labor Attitudes and Problems. Prentice-Hall, New York, 1924.

⁴³ B. Lasker, Race Attitudes in Children. Henry Holt, New York, 1929.

⁴⁴ W. F. Vaughan: „An Experimental Study of Political Prejudice“ Journ. of Abn. and Social Psychology, roč. XXV (1930), str. 268—274.

⁴⁵ O. Milton Hall, Attitudes and Unemployment. A Comparison of the Opinions and Attitudes of Employed and Unemployed Men. Columbia University, Archives of Psychology č. 165, New York, 1933.

⁴⁶ William Keh-Ching Chen, The Influence of the Oral Propaganda Material Upon Students' Attitudes. Columbia University, Archives of Psychology č. 150.

⁴⁷ Carl C. Zimmerman: „Types of Farmers' Attitudes“, Social Forces, roč. V (1927), č. 4, str. 591—596.

⁴⁸ L. D. Zeleny: „A Measure of Social Opinions of Students“, Journ. of Appl. Sociology, roč. IX (1926), č. 1, str. 56—64.

⁴⁹ H. H. Remmers, Studies in Attitudes. A Contribution to Socio-Psychological Research Methods. Purdue University, The division of Educational References č. XXVI. Lafayette, Indiana (USA), 1934.

⁵⁰ H. H. Remmers, I. c. Studie, jež Remmers pojal do tohoto nevelkého svazku, jsou:

Ida B. Kelley: „The Construction and Evaluation of a Scale to Measure Attitude Toward any Institution“. Autorce se podařilo vypracovat dotazník, jehož pomocí je možno zjistit postoj k jakékoliv sociální instituci; demonstrovala to studiem sociálních postojů továrních dělníků ke komunismu.

H. H. Grice: „The Construction and Validation of a Generalized Scale Designed to Measure Attitudes Toward Defined Groups“. Autorovi šlo hlavně o zjištění postojů ke skupinám rasovým a národnostním.

Beatrice Kellar: „The Construction and Validation of a Scale For Measuring Attitude Toward any Home-Making Activity“.

Harry W. Bues: „The Construction and Validation of a Scale to Measure Attitude Toward any Practice“.

H. H. Remmers: „The Construction and Evaluation of a Scale of Attitudes Toward Occupations“.

H. H. Remmers: „Measuring Attitudes Toward Vocations“. Výsledek zjišťování postojů 429 universitních studentů k povolání kněze, profesora, inženýra a k t. zv. domácímu zaměstnání.

Ella B. Silance—H. H. Remmers: „An Experimental Generalized Master Scale. A Scale to Measure Attitude Toward any School Subject“. Zjišťování postojů studentů k jednotlivým učebním předmětům.

R. M. Bateman: „The Relationship Between Attitudes Toward School Subjects and Certain Other Variables“.

Floyd D. Miller: „The Validation of a Generalized Attitude Scaling Technique“.

Všeobecně o těchto studiích platí, že na rozdíl od testů Thurstonových, jež jsou příliš specifikovány na zjišťování jen určitého druhu postoje, je zde učiněn pokus o vypracování mnohem všeobecnějších dotazníků, pomocí nichž by bylo možno zjišťovati všechny attitudy, jež spadají pod určitý obecný typ, jak názvy svrchu uvedených prací samy ukazují.

⁵¹ William C. Smith: „The Rural Mind“, Amer. Journ. of Sociology, roč. XXXII (1927), č. 5, str. 771—786.

⁵² L. L. Bernard: „A Theory of Rural Attitudes“, Amer. Journ. of Sociology, roč. XXII (1917), č. 5, str. 630—649.

⁵³ A. O. Bowden—Floyd F. Caldwell—Guy A. West: „A Study in Prestige“, Amer. Journ. of Sociology, roč. XL (1934), č. 2, str. 193—203.

⁵⁴ W. A. Anderson: „The Occupational Attitudes and Choices of A Group of College Men“, Social Forces, roč. VII (1927), č. 2, str. 278 až 283.

⁵⁵ G. A. Lundberg, Social Research. A Study in Methods of Gathering Data. Longmans, Green and Co., New York, 1929, str. 199—200.

⁵⁶ E. Faris v Social Attitudes, I. c. str. 15.

K literatuře o sociálních postojích uvádíme dále:

F. H. Allport—D. H. Hartman: „Measurement and Motivation of Atypical Opinions in a Certain Group“, Americ. Political Science Review, roč. XIX (1925), str. 735—760.

St. A. Rice: „Statistical Studies of Social Attitudes and Public Opinion“. Příspěvek v Statistics in Social Studies (vydal St. Rice), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1930, str. 171—192.

St. A. Rice: Quantitative Methods in Politics. Knopf, New York, 1928.

H. C. Beyle: „A Scale For the Measurement of Attitude Toward Candidates For Elected Governmental Office“, The American Political Science Review, roč. XXVI, č. 3, str. 527—544.

E. D. Hinckley: A Scale For Measuring Attitude Toward the Negro. Chicago University Press, 1930.

E. D. Hinckley: „Influence of Individual Opinion on Construction of An Attitude Scale“, Journal of Social Psychology, roč. III (1932), str. 283—296.

D. D. Droba: „Effects of Various Factors in Militarism—Pacifism“, Journal of Social and Abnormal Psychology, roč. XXVI (1931), str. 141—153.

D. D. Droba: „Topical Summaries of Current Literature on Social Attitudes“, Amer. Journ. of Sociology, roč. XXXIX (1934), str. 513—524.

D. D. Droba: The Measurement of Social Attitudes. Attitude Toward War. Chicago University Press, Chicago, 1930.

C. K. Wang: „Suggested Criteria For Writing Attitude Statements“, Journal of Social Psychology, roč. III (1932), str. 367—373.

E. S. Bogardus: „The Occupation Attitude“, Journal of Applied Sociology, roč. VIII, str. 171—177.

H. Hartshorne—M. May: „First Steps Toward a Scale For Measuring Attitudes“, Journal of Educ. Psychology, roč. XVII (1926), str. 145—162.

L. L. Thurstone: „A Scale For Measuring Attitude Towards Movies“, Journal of Educ. Research, roč. XXII (1930), str. 89—94.

L. L. Thurstone: „Measurement of Opinion“, Journ. of Abn. and Soc. Psychology, roč. XXII (1928), str. 415—430.

L. L. Thurstone: „Theory of Attitude Measurement“, Psychol. Review, roč. XXXVI (1929), str. 222—241.

L. L. Thurstone: Attitude Toward the Germans. University of Chicago Press, Chicago, 1931.

L. L. Thurstone: „The Measurement of Change in Social Attitudes“, Journal of Social Psychology, roč. II (1931), str. 291—305.

L. L. Thurstone—E. D. Hinckley: Attitude Toward the Negro. University of Chicago Press, Chicago, 1930.

L. L. Thurstone—Ruth C. Peterson: Attitude Toward the Chinese. University of Chicago Press, 1931.

E. J. Chave: „A New Type of Scale For Measuring Attitude“, Religious Education, roč. XXIII (1928), str. 364—369.

G. Watson: „Measures of Character and Personality“. Psychol. Bull., roč. XXIX (1932), str. 147—176.

J. D. Houser: What the Employer Thinks. Harvard University Press. Cambridge (USA), 1927.

E. B. Reuter: „The Social Attitude“, Journ. of Appl. Sociology, roč. VIII (1923-24), str. 97—100.

G. B. Vetter: „The Measurement of Social and Political Attitudes and the Related Personality Factors“, Journ. of Abn. and Soc. Psychology, roč. XXV (1930) str. 149—189.

A. W. Kornhauser—Agnes Sharp: „Employee Attitudes: Suggestions From a Study in a Factory“, Personnel Journal, roč. X (1932), str. 393 až 404.

R. S. Uhrbrock: „Measuring Attitudes of 4.500 Factory Workers“, Psych. Bull., roč. XXX (1933), str. 733—734.

A. B. Wolfe: Conservatism, Radicalism and Scientific Method. Macmillan, New York, 1923.

Donald Young: „Some Effects of a Course in American Race Problems“, Journ. of Abn. and Social Psychology, roč. XXII (1927), str. 235—242.

W. G. Binnwies: „A Method of Studying Rural Social Distances“, Journ. of Appl. Sociology, roč. X (1926), str. 239—242.

H. T. Moore—A. R. Gilliland: „The Measurement of Aggressiveness“, Journ. of Appl. Psychology, roč. V (1921), str. 97—118.

Dorothy M. Olson—Jones Vernon: „An Objective Measure of Emotionally Toned Attitudes“, The Journal of Genetic Psychology, roč. XXXIX (1931), str. 174—196.

Percival M. Symonds: „A Social Attitudes Questionnaire“, Journ. of Educ. Psychology, roč. XVI (1925), str. 316—322.

James D. Weinland: „An Objective Method For the Measurement of Attitudes“, Journ. of Appl. Psychology, roč. XIV (1930), str. 427—436.

III.

ÚVAHA O VÝZKUMNÉ METODĚ DOTAZNÍKOVÉ.

„The unity of all science consists in its methods, not in its material.“

(Karl Pearson, The Grammar of Science.)

K úvahám o sociálních postojích bychom rádi připojili poněkud obsírnější výklad o metodě dotazníkové, o jejích vadách i přednostech. Máme při tom naději, že — opírajíce se o díla psaná cizím jazykem a u nás namnoze neznámá — přineseme k nám několik nových myšlenek a alespoň nepřímo napomůžeme dalšímu rozvoji konkrétního sociologického výzkumu, který se u nás v posledních letech začal slibně ujímat a kterého je nám třeba co nejvíce.

Vědecká metoda jest jen jedna, a to ve všech vědách bez rozdílu. Ale způsob, jak jest uplatňována, t. zv. metodický postup, může být několikový. V polemikách mezi představiteli různých vědeckých oborů, a i mezi příslušníky jednoho a téhož oboru, býváme svědky toho, že bývá vyhlášována samospasitelnost jednoho z těchto možných postupů, kdežto všechny postupy ostatní bývají v důsledku toho vylučovány. Začalo se proto namnoze mluvit i o několika různých vědeckých metodách, ačkoliv ve skutečnosti jde o metodu jednu, uzpůsobenou povaze poznávaného jsoučna. Myslíme, že některými sociology bylo právem upozorněno, že tu nemůže být řeči o nějaké výlučnosti či vyvolenosti jednoho vědeckého postupu na úkor postupů jiných a že se musíme naopak snažit vytěžit z každého z nich to, v čem je nejprospěšnější, případně je dohromady kombinovat, jak to má na mysli profesor Charles Ellwood, když píše, že nejvhodnější vědecká metoda vzniká spojením všech metodických postupů částečných.¹ Když by na př. šlo o zjištění toho, jak se utváří počet občanů nábožensky smíšených obcí, bude nejprůprirozenější, když otázku zpracujeme statisticky tím, že budeme sledovat,

jak se tento počet mění na př. v průběhu několika desetiletí nebo od generace ke generaci, abychom se dověděli, jaký je na př. počet katolíků, evangelíků, bez vyznání a pod. ve vztahu k úhrnnému počtu obyvatelstva oné obce. Anebo když by šlo zase naopak o to, abychom podali pokud možno výstižný obraz o hospodářském stavu dělnických rodin určitého kraje, provedeme podrobné šetření v dostatečném počtu jednotlivých rodin (případy pokud možno reprezentativní), za použití t. zv. case method, metody individuálních případů. Krátce, vždycky se ukáže, že není možné použít ve všech případech téhož metodického postupu a že způsob, jak je vědecká metoda aplikována, musí být obměňován a uzpůsobován podle požadavků speciálních problémů. Jedním z postupů, v sociálních vědách obzvláště často užívaným, je t. zv. *metoda dotazníková*. I ona je, jak v dalším uvídáme, vlastně kombinací několika postupů různých, jež se vzájemně doplňují. Promluvíme o ní podrobněji, poněvadž dotazníkovým šetřením jsme získali data, jež jsou podkladem naší studie.

Dotazník je nezbytným nástrojem pro každého, kdo si chce v poměrně krátké době a při poměrně nevelkých výlohách opatřit větší množství potřebných dat o některém úseku sociálního jsoucná. Tím je dána velká cena dotazníku jako pomůcky konkrétního vědeckého výzkumu. Neboť není vždy možné opatřit si dokladový materiál přímo. Stuart Chapin upozorňuje na tuto nástrojovou cenu dotazníku takto: použitím dotazníku může badatel o společenských jevech zmnožit své pozorovací možnosti daleko za hranice poznávacích možností toho, kdo dotazníkové metody nepoužil. Dotazníkem je pozorování sociální skutečnosti učiněno i obsáhlejší, i prohloubenější a lze za jeho pomoci dospět k výsledkům, jež je možno vyjádřit v dosti přesných výrazech. Neboť dotazník zobektivňuje pozorování složitých společenských jevů; dovoluje shrnutí částečných výsledků, k nimž — za použití téhož dotazníku — dospěli různí badatelé; je vědeckým nástrojem pozorování a objektivního zjišťování, neboť zmnožuje naše pozorovací možnosti intenzivně i extenzivně, dovoluje zpracování materiálu v pojmech spíše kvantitativních než kvalitativních a umožňuje izolování jednotlivých složek celku, jenž jest studován, takže po řadě můžeme svou pozornost soustředit vždy jen k jednomu určitému bodu.²

Dotazníku můžeme při výzkumu použít v podstatě trojím způsobem. Především tehdy, když sbíráme fakta ze svých přímých pozorování a kdy nám jednotlivé body dotazníku slouží za podporovatele paměti, abychom si neopomněli všimnout něčeho, co je pro náš výzkum podstatné. Při takových pozorováních upoutá

totiž často naši pozornost mnoho nesourodých věcí, i takových, na nichž nemáme přímého zájmu a které naši pozornost odvádějí od fakt, na nichž nám v daném případě záleží nejvíce. Poněkud jiným způsobem lze dotazníku použít tehdy, když potřebná data sbíráme z informací, získaných v osobním interview; jednotlivé body dotazníku jsou zde opět jednak pomůckou paměti, jednak usměrňovatelem interview, neboť — jsouce předem připraveny, promyšleny a vyzkoušeny — určují co nejpřirozenější přechod od jedné otázky k otázce další. Oba tyto způsoby nazýváme *přímou metodou dotazníkovou*, neboť zkoumající je výzkumu osobně přítomen a odpovědi k jednotlivým bodům dotazníku píše sám podle získaných informací. Třetí, snad nejčastější způsob, jak bývá dotazníku použito, je postup *nepřímé metody dotazníkové*. Dotazník se rozdá nebo rozešle osobám, od nichž chceme získat potřebná data, aby samy (psanou formou) odpověděly na otázky dotazníku, bez přítomnosti toho, kdo výzkum pořádá a bez jeho případných dodatečných vysvětlivek.

Když je náš výzkum omezen na poměrně malý počet osob (žactvo jednoho ústavu, obyvatelé jedné vesnice . . .), je možno opatřit si za pomoci dotazníku dokladový materiál v úplnosti; zpravidla to však není možno a jsme pak nuceni počet zjišťovaných případů omezit. Dotýkáme se tak jiného důležitého bodu, jemuž musí být při výzkumu věnována dostatečná péče: výběr takových dat, která by byla povahy reprezentativní. Věc pěkně osvětluje George A. Lundberg, jehož tu parafrázujeme a doplňujeme.³ Všechna naše pozorování jsou nutně výběrná (v Americe říkají 'sampling', t. j. vybírání vzorků). Svá data vybíráme z velkého počtu dat jiných, s nimiž jsou namnoze ve spojení, majíce na mysli cíl své pracovní hypotézy. Fakta, o něž se opírá většina našich generalisací o společenském životě, jsou jen částí velkého množství fakt, která pro jejich ohromný počet nemáme možnosti zjišťovat a ověřovat v úplnosti. Postup tento však je nezbytný a je podkladem vědeckých generalisací vůbec. A nejen ve vědě, nýbrž i v běžném praktickém životě naše generalisace jsou založeny na předpokladu, že to, co platí o omezeném počtu dat, jež jsme zjistili, bude platit též o všech ostatních datech, pokud se vztahují k jsoucnu téže povahy. Když se na př. říká, že jezevci přezimují, neznamená to, že každý jezevec byl pozorován zvláště. Krátce, omezený počet našich dat jest reprezentativní pro všechna ostatní data téže kategorie. V míře, jak dalece v jednotlivých případech platí tento předpoklad, jsou platné i naše zevšeobecnující závěry, bez ohledu na to, jak velký je počet údajů opravdu zjištěných. A naopak zase v míře, pokud

byl tento předpoklad nesprávný, jsou neplatné i naše generalizace, na něm založené.

Stupeň, do jaké míry bude platit předpoklad, že data reprezentují celek, je závislý na dvou okolnostech: 1. na povaze pozorovaných dat; 2. na metodě, jíž bylo užito při jejich vybírání. Rozvedme. Když data, z nichž si ‚vzorek‘ vybíráme, jsou značně homogenní, t. j. když rozdíl mezi částmi či jednotlivostmi, z nichž se celek skládá, jsou tak nepatrné, že je možno je přehlédnout, pak omezený počet dat může být právem považován za reprezentativní pro celek. Odtud plyne, že vybrání ‚vzorků‘ z dat značně stejnorodých je věc poměrně snadná. Tak je tomu na př. v případě vzorků látky, kdy ploška několika čtverečních centimetrů této látky reprezentuje celé veliké svitky o mnoha a mnoha čtverečních metrech; podobně i hrst obilí atd. Bohužel takováto ideální homogenita neexistuje v oblasti výzkumů sociálních. A nejen to. Při výzkumu v sociálních vědách a při každém výzkumu vůbec jde právě o zjištění toho, co není známo, anebo co známe jen v míře nedostatečné; poznatky všeobecně známé se týkají dat, jež jsou zpravidla značně homogenní, kdežto naše poznání vážně nejčastěji tam, kde je největší různorodost. Jisto je tolik, že se velmi často dopouštíme nesprávností, když seskupujeme data, která jsou heterogenní, a tuto jejich různorodost zveličujeme ještě tím, že zahrnujeme do téže skupiny údaje, jež jsou různorodé současně v několika ohledech. Tak na př. chceme mít skupinu dat, která by byla reprezentativní o lidech, lišících se v ohledu náboženském, národnostním a rasovým, a dále věkem a pohlavím, vzděláním a pod. Zapomínáme však, že vzorek, který je reprezentativní v jednom ohledu, nemusí být vždycky stejně reprezentativní i ve všech ohledech ostatních. V úplnosti bude reprezentativní jen potud, pokud jsou jednotlivosti, na něž se vztahuje, homogenní — podmínka, jež bývá splněna v sociálních vědách jen málokdy. Přes všechny nedostatky a nesnáze, jež v sobě tento postup skrývá, neznáme doposud žádná lepší techniky a musíme se proto snažit, abychom pokud možno vyloučili její nedostatky a využili jejích předností; hlavně tím, že nebudeme chtít činit konečné závěry na podkladě dat velmi heterogenních a příliš kusých.*

* Zajímavé šetření o průkaznosti ‚vzorků‘ provedl Daniel Starch. Osm set dotazníků bylo rozesláno několika skupinám jedinců, značně se lišících velikostí svých příjmů. Z nich odpovědělo v průměru pouze 7%. Tento fakt, že z každého sta osob neodpovědělo na dotazník 93 osob, je sám o sobě hodně příznačný a Starch vyslovuje svou pochybnost o ‚reprezentativnosti‘ takto získaných dat otázkou, zdali je vůbec možno považovati

Poměrná snadnost, s níž je možno opatřit si velké množství dat pomocí dotazníků, vedla k jejich velkému užívání — i zneužívání. Byly činěny závažné závěry z dat, jež poskytl dotazníky nepromyšlené, kusé, narychlo a bez plánu zpracované, a v nichž veliké vady byly nebo chtěly být zakrývány přesností zpracování kvantitativního. Nelze se proto divit, že dotazníková metoda byla podrobena ostré kritice. Všimněme si některých námitek proti ní.

Tak na př. prof. Manuel C. Elmer psal na její účet o ‚high-sounding travesty of scientific research‘, t. j. o křiklavém zesměšnění vědeckého výzkumu metodou dotazníkovou.⁴ Podobně i Walter Earl Spahr si zřejmě necení příliš dotazníkové metody, když píše, že je to metoda přeceněná a zajišťující poměrně nevalné výsledky. Ku podivu však opírá se při tom hlavně o mínění autorů (Chapin, Lundberg), kteří sice na nedostatky dotazníkové metody upozornili, ale sami jí velmi dobře a nejednou použili.⁵ C. Luther Fry zase namítá,⁶ že když na př. použijeme dotazníků při zjišťování politických názorů různých občanských skupin, pak odpovědi na ně nebudou reprezentativní, poněvadž budou výrazem mínění extrémních, ježto jedinci, kteří na otázky dotazníku odpoví, jsou zaujatými straníky svých politických skupin, nikoliv typ ‚občana střední cesty‘. A na jiném místě Fry upozorňuje⁷ — ostatně zcela právem —, že potíže dotazníkové metody nekončí okamžikem, kdy byly vráceny vyplněné dotazníky. Při zpracování často touha, aby byl materiál analyzován co nejdříve, je příčinou nepromyšleného postupu, kdy data, jinak možná dobrá a postihující skutečnost, jsou podána ve skreslené interpretaci. To jest ostatně nebezpečí, jehož nejsou ušetřeny ani kterékoliv výzkumné postupy jiné a které není jen úskalím metody dotazníkové. Na jiný nedostatek dotazníkového šetření upozorňuje Ch. C. Peters ve svém příspěvku v L. L. Bernardově knize *The Fields and Methods of Socio-*

tyto kusé údaje za dostatečně průkazné, byť i všechny z osmi set osob, jimž byly dotazníky původně rozdány, byly pro svou skupinu naprosto typické. Během šetření se také ukázalo, že jedinci, příslušející ke skupinám s vyššími příjmy, odpověděli na otázky dotazníku častěji než jedinci z vrstev chudších: pouze 26% z osob s průměrným ročním příjmem menším než 1000 dolarů, 14,1% u osob s příjmy 2000—5000 dolarů. Viz: Daniel Starch, „Factors in the Reliability of Samples“, Journal of the American Statistical Association, Proceedings (Supplement, svazek XXVII (1932), str. 190—210. K tomu bychom rádi dodali, že zde v úvahu nemůže být vzata jen otázka více či méně peněz (příjmů), nýbrž i všechny ostatní s tím související okolnosti: více času, větší možnosti vzdělání, širší zájmy a větší pochopení...

logy.⁸ Piše, že spolehlivost a zejména pravdivost odpovědí na otázky dotazníku — tudíž i jejich platnost — je silně zeslabována spěchem a nedbalostí, s nimiž jsou psány. R. L. Kelly⁹ psal zase o ‚revoltě proti pochybným dotazníkům‘ (v originále nepřeložitelná slovní hříčka: The Revolt Against Questionable Questionnaires).

Jednou z nejvážnějších námitek proti upotřebitelnosti dotazníkové metody je studie Read Baina o stálosti a důslednosti odpovědí na otázky dotazníku.¹⁰ Autor rozdal padesáti studentům (30 studentů a 20 studentek) v prvním roce universitních studií dotazník s 61 body, týkajícími se jednak osobních dat studentů, jednak informací o jejich rodinách. Po půltřetím měsíci byly tytéž dotazníky dány k vyplnění týmž studentům ještě jednou s podotknutím, že jeden z autorových přátel řekl, že kdyby odpovědi na dotazník byly napsány znovu, dopadly by jistě jinak než po prvé. Udělají prý proto zkoušku, aby se přesvědčili. Studentům bylo dále řečeno, aby, došlo-li od doby po vyplnění prvního dotazníku k nějakým změnám osobním či rodinným, podotkli to zvláště na volném místě pod čarou, že se tyto změny při ověřování nebudou čítat. Výsledek po srovnání odpovědí na oba dotazníky byl ten, že 709, t. j. téměř čtvrtina z celkového součtu 3050 bodů všech dotazníků byla změněna. Děvčata prokázala poměrně větší stabilitu než hoši. Jako celek skupina prokázala větší důslednost v odpovědích, které se týkaly faktických osobních dat (den narození a pod.), než v případě faktických dat o rodině (na př. velikost příjmů); subjektivní osobní data (na př. odpověď na otázku: Mají vás lidé rádi?) byla nejméně stálá. Na studii Bainovu navázal M. Smith,¹¹ který došel k výsledkům velmi obdobným. Rozdal dotazníky o 60 bodech padesáti studentům (22 hochů, 38 děvčat) a po krátké době si je dal od nich vyplnit znovu. Své zkušenosti shrnuje takto: téměř čtvrtina odpovědí byla při vyplňování druhého dotazníku změněna, při čemž nejméně stálé byly informace o subjektivních osobních věcech a nejstabilnější o faktických osobních věcech; uprostřed — pokud se stálosti odpovědí týče — byla faktická data o rodině. Odpovědi dívek se vyznačují mnohem větší důsledností než odpovědi hochů.

Výsledky šetření Baina i Smitha jsou jistě zajímavé. Nepovažujeme je však za dosti průkazné. Předně proto, že zkušební materiál, kterého oba autoři použili, nebyl příliš početný; u obou pouze 50 studentů. Za druhé pak proto, že tito mladí lidé nemohou být ve svých názorech a postojích vyhranění a proto ani ne důslední, procházejíce právě velmi proměnným věkovým ob-

dobím. Za třetí proto, že — jak Bain sám přiznává — někteří z odpovídajících napsali, že otázky dotazníku jsou namnoze příliš ‚osobní‘ (rozuměj: nediskretní). Co snazšího potom, než že na takovéto otázky studenti neodpověděli podle pravdy ani v prvním, ani ve druhém případě. Hlavní námitka však je tato: autoři zjišťovali důslednost (neproměnnost) odpovědí na otázky dotazníku na věcech, k jejichž charakteristice, a to zejména u lidí mladých, patří jejich veliká proměnnost; mění se ne až po půltřetím měsíci, jak tomu bylo u Baina, když si dal dotazník vyplnit po druhé, nýbrž mění se ze dne na den, ba i v průběhu jednoho a téhož dne, prostě podle okamžitých nálad, zážitků, osobních úspěchů a zklamání, podle náladových dispozic. Jen si všimněme některých ze zjišťovacích bodů: „Jste zasnouben?“, „Pro jaké životní povolání jste se rozhodl?“, „Které jsou vaše hlavní záliby?“, „Máte dojem, že vás mají lidé rádi?“, „Máte často sny?“, „Máte sny pěkné nebo špatné?“, „Vycházíte dobře s bratry a sestrami?“, „Máte raději jednoho z rodičů více než druhého?“, „Kterého?“, „Jste často unaven a lenivý?“, „Který je váš oblíbený autor, kniha?“... a pod. Jak patrně, mnoho a mnoho otázek, na něž není možno odpovědět důsledně. Vzpomeňme na př., jak píše Tolstoj o svém mládí. Jak chtěl být hned slavným zápasníkem, hned zase velkým malířem, hudebníkem, spisovatelem. Anebo jak je proměnný poměr k sourozencům, v důsledku mnohdy zcela malicherných podnětů nebo příčin. Bain takto neprokázal nestálost odpovědí na otázky dotazníku a tím nevhodnost dotazníkové výzkumné metody, nýbrž zjistil proměnnost, resp. náladovost některých postojů mladých lidí. Když jde o typické, ‚vkořenělé‘ postoje, jako je na př. postoj sedláků k advokátům, pak není důvodu, proč bychom měli dobře organizované dotazníkové metodě nedůvěřovat.

Nebyli to jen odpůrci dotazníkové metody, kdož psali o jejich nedostacích. Také ti, kdo ji považují za cenný nástroj vědeckého výzkumu a kdo jí sami s prospěchem použili, neváhají upozornit na vady, jimž je vystavena, není-li jí použito opatrně. Tak G. A. Lundberg¹² píše, že ani největší opatrnost tu nezaručuje vždy konečný úspěch. Záleží tu nakonec na tom, kdo dotazník vyplňuje a jak jej vyplňuje; a doplňuje, že záleží též na tom, jakým způsobem jsou zpracovávána data, jež byla dotazníkem získána. Když má odpovídající nezáměr, anebo když je dokonce přímo zaujat proti, jak se také někdy stává, pak je těžko co počít: data buď neposkytne vůbec nebo je podá úmyslně skresleně. Je zřejmo, že druhý případ je horší prvního a záleží pak na obezřetnosti toho, kdo dotazníky zpracovává, aby takovéto odpovědi

prostě vyloučil. Zhusta je příčinou nesvědomitého vyplnění dotazníku prostě okolnost, že lidé neznají dosahu, resp. důležitosti zjišťovaných fakt, pozbývají zájmu, a pak si nejčastěji řeknou, že nestojí za námahu, když výsledky takových zkoumání nechte potom nikdo jiný než profesori nebo ti, kdo výzkum organizovali. Nechuť se projeví někdy zcela otevřeně sarkastickou formou, jindy zastřeněji, s humorem. Lundberg sám cituje některé z odpovědí, jež prý „jsou asi úmyslně absurdní“; na otázku, co bylo příčinou smrti blízkých příbuzných, vyskytly se i takovéto odpovědi: „Když si uléhal, bylo mu dobře; ráno se probudil mrtev“; „Příčinou smrti bylo pět doktorů“ a pod.

Nejčastěji jsou námitky proti nepřímé metodě dotazníkové motivovány tak, že je upozorňováno na výhody přímého pozorování. Tvrdí se hlavně, že přímá metoda dovoluje objektivní pozorování a že její výsledky mohou být přezkoumány jinými badateli. Proti tomu můžeme namítnout, že pozorování nemusí být vždycky objektivní (jsme na př. ochotni přehlédnout mnoho nepěkných rysů na osobě, která se nám jinak líbí); a přezkoušení fakt rovněž nebývá vždycky možné, zejména když jde o pozorování, vytěžená ze zvláštní situace, která se nebude opakovat, a když ano, tedy ne za stejných okolností. Za jinou výhodu přímé metody se uvádí, že zachycuje obraz skutečného života v živé situaci, na rozdíl od metody nepřímé, kterou zjišťujeme, co si lidé sami o sobě *myslí*, že učinili nebo že by učinili za skutečných či jen předpokládaných okolností. Přímá metoda vylučuje prý chyby, zaviněné neporozuměním nebo špatnou interpretací slov. Vylučuje se jí také nedostatek, s nímž musíme počítat, když jsou nám data poskytnuta osobou, jež sice byla bezprostředním svědkem skutečných událostí, při reprodukování jich však musí spoléhat na svou paměť a proto často, byť nechtíc, skutečnost skreslí. Bývá pravidlem, že se tu uplatňuje fantazie a sugestibilita, takže takovéto zprávy nebo popisy musíme vždy brát s rezervou. Metoda přímého pozorování jest metodou přírodních věd, jimž tím u srovnání s vědami sociálními vznikají značné výhody. Lundberg proto uzavírá, že vždy a všude, kde jen je to trochu možné, musíme i v sociologickém výzkumu uplatňovat postup přímého pozorování na způsob věd přírodních.

Leč metoda přímého pozorování má jisté hranice. To přinutilo většinu sociologů, aby hledali svá fakta také metodou nepřímou. Tím se ocitáme u dalšího bodu svých úvah, neboť bude třeba, abychom po kritickém vytknutí nedostatků dotazníkové metody — a které ještě doplníme — upozornili též na její *výhody*.

Není pochyby, že metoda přímého pozorování má proti metodě dotazníkové mnohé přednosti. Má však také nevýhody, z nichž na některé jsme již upozornili. A dotkli jsme se už i toho, že pomocí dotazníku, je-li náležitě sestaven a použit, je možno výzkum nejen ulehčit a uspišit, nýbrž že je možno pomocí něho dospět i k větší úplnosti a v mnohých případech i k větší objektivnosti (zaručenosti a správnosti) sbíraných dat, než jak to dovoluje pozorování přímé. Proto i mezi odpůrci této metody vyskytují se hlasy, jež přiznávají její upotřebitelnost; zpravidla ji však omezují jen na získávání dat povahy t. zv. sociálně statistických přehledů, na způsob šetření našeho Státního úřadu statistického při sčítání obyvatelstva (zjištění jejich věku, zaměstnání, náboženství a pod.). Fry na př. říká,¹³ že nejenom že lidé dotazníky neradi vyplňují, jak je patrné z velkého počtu dotazníků, jež bývají vráceny nevyplněny, nýbrž jsou také hodně skeptičtí, pokud se týče věrohodnosti dat, takto získaných. Přesto však prý nemůžeme pochybovat o tom, že pomocí dotazníku lze opatřit mnohé prospěšné informace o lehce zjistitelných faktických datech (rok narození a pod.). Jiní autoři jsou ve svých názorech o použitelnosti dotazníkové metody v sociálních vědách ještě optimističtější. Ruth Shonle Cavan¹⁴ zastává mínění, že je-li dotazník náležitě sestaven a po vyplnění analysován, stává se cenným nástrojem v rukou badatele, který je si vědom možností i hranic této výzkumné metody. Lundberg pak, který — jak jsme svrchu viděli — se velmi přimlouvá za to, abychom v sociálních vědách napodobili přímý výzkum věd přírodních, oceňuje rovněž nezaujatě přednosti metody dotazníkové. Podle něho dotazník se velmi osvědčil a jeho největší předností je to, že neobyčejně rozšiřuje pozorovací možnosti zkoumajícího. Připomíná mu bezpečně každý bod, na němž při výzkumu záleží, a zaručuje, že na každý takový bod bude hledána odpověď; zbavuje ho dále nepříjemné a ne vždy úspěšné povinnosti držeti v paměti všechno, co je při výzkumu podstatné, což je při šetření jen poněkud složitější povahy prakticky buď zcela nemožno, anebo značně obtížné. Proto „závěry, opírající se o větší počet pozorování, při nichž nebylo použito dotazníkového formuláře, jsou notoricky nevěrohodné“. Neboť zkoumající je vystaven nebezpečí, že na některé z podstatných bodů alespoň v některých případech zapomene. A podobně mu nebude možno, aby si bezpečně zapamatoval, v kterých případech se určitá okolnost vyskytla a ve kterých ne. Lundberg¹⁵ právem poukazuje na skutečnost, jak krajně se rozcházejí zprávy o dnešním Rusku, a připisuje to

právě okolnosti, že tu není předem daných záruk objektivních měřítek; pozorování pak jsou neúplná, jednostranně vykládaná.

Použití dotazníku* má při výzkumu ještě jiné výhody. Vytkne zvláštní zřetele, jichž je třeba při výzkumu dbát, určí otázky, jež jsou nejdůležitější, stanoví jejich pořadí i terminologii. Je jisto, že při složitějším výzkumu, při němž dotazníku není použito, by to bylo nemožné z důvodů, jež jsou nasnadě. Tím, že dotazníkem vytýkáme zvláštní zřetele a svůj zájem specifikujeme, naše pozorování jsou zaostřována; jsou nejen úplnější, ale i pronikavější.

Názory na dotazníkovou metodu se rozcházejí také podle toho, zdali je dotazník vyplňován osobou, která výzkum pořádá, či samotnou osobou, jež informace poskytuje. Není pochyby, že výzkum za osobní přítomnosti zkoumajícího má některé výhody u srovnání s postupem, kdy odpovídající píše odpovědi na otázky dotazníku bez cizí pomoci a přítomnosti. Především proto, že dotazník nemusí být tak detailní, že je možné podle potřeby připojit další otázky, v dotazníku neuvedené, abychom měli možnost kontroly, že nám bylo dobře interviewovaným porozuměno, a že i my jsme dobře postihli smysl toho, co on měl při svých odpovědích na mysli. Každý, kdo konal podobný výzkum, dá nám jistě za pravdu, neboť se přesvědčil, že mnohdy i ty nejprostší otázky jsou lidmi logicky neškolenými vykládány nesprávně. Ba měli jsme — smíme-li se dovolat svých vlastních zkušeností — někdy dojem, že za každou takovou prostou otázkou je hledáno něco složitějšího, něco, co v ní ve skutečnosti není. Je to dáno zvláštním psychologickým postojem prostého člověka k vědeckému výzkumu, který je mu záhadnou věcí. I dospělí lidé bývají při takovém výzkumu celí nesví, stále opakují, že nejsou vzdělání, že oni nechodili do škol, že tomu učení páni přece musí lépe rozumět, co že oni by mohli říci, když tomu nerozumějí, že na nich a jejich mínění nezáleží a pod. Z toho je patrné, že výhody dotazníku, vyplňovaného zkoumajícím přímo osobně (osobní interview), jsou silně zeslabovány nevýhodami, jež takový postup s sebou nutně nese. Zdálo by se, že u osob známých či vzdělaných tyto potíže odpadají. Někdy ano. Vše-

* V USA jsou užívány výrazy dva: 'schedule' a 'questionnaire'. Prvního se užívá při získávání formálních dat, hlavně pro účely statistických přehledů, kdežto druhý je zpravidla pomůckou při výzkumu, jenž jest prohloubenější a jímž se zjišťují údaje povahy intimně osobní. Velmi často jsou však oba výrazy směřovány a je jich používáno záměnně. I v češtině mluvíme o 'formuláři' a 'dotazníku'. V naší práci mluvíme důsledně jen o 'dotazníku'.

obecně vzato je to však názor neodůvodněný. Platí spíše opak, že známí — z důvodů rozmanitých, jež si lehce můžeme domyslit — se ostýchají podat intimnější informace, zpověď svých názorů a mínění, často mnohem více, než osoby zcela cizí. Lidé vzdělaní pak jsou zpravidla hodně zdrženliví, týkají-li se otázky něčeho, v čem se sami dobře nevyznají — mají-li sebekritiku! —, anebo — není-li tu této sebekritiky — mívají sklon k planému mluvení, staví na odív své názory a učenosti, od vlastní věci se však velmi často zcela uchýlí.

Ale i kdyby odpadly potíže tohoto druhu, pak výzkum pomocí psaného dotazníku má ještě jiné výhody proti osobnímu interviewu. Především výhody technické a finanční. Když zkoumající sami osobně kladou otázky a píšou odpovědi, promarní mnoho času a ani zdaleka nedovedou v omezeném úseku časovém shromáždit tolik materiálu, jako pomocí dotazníku, který interviewovaní vyplňují sami. Jen se vmysleme trochu do konkrétní situace (a mluvíme zde opět na podkladě svých vlastních zkušeností): vejďme na příklad na dědině k sedlákovu. Není přece možné začít hned po pozdravení první otázkou dotazníku. Naopak, musí se jít hodně od zdaleka, získat si důvěru delším rozhovorem o hospodářství, přeptat se, jaké budou asi žně, vyslechnout stížnosti o tom a onom. Teprve potom se zmínit, že byste si rádi 'povykládali', že vás zajímá, co si o některých věcech myslí atd. A to jest ještě případ dosti ideální, kdy předpokládáme, že hospodáře zastihneme doma, a k tomu ve volné chvíli. Máme zkušenosti, že jsme na slíbený rozhovor čekali celý týden, a to i u lidí, s nimiž jsme se předem seznámili hodně blízce. Když se překonají potíže předběžné, vyvstanou nové. Jde-li o prosté otázky formálních informací (věk, školní vzdělání...), je dobře. Ale při jiných otázkách je třeba věc jaksí 'uvést', to znamená mluvit delší dobu, než se dostaneme k vlastnímu položení otázky. A po jejím zodpovězení opět zpravidla není možné přejít okamžitě k položení otázky následující, musí být zase nějaký rozhovorový 'přechod', i tehdy, když tyto dvě sousední otázky spolu úzce souvisí. Žádný div proto, že vyplnění takového dotazníku zabere někdy celé půldne, ba i více. Je třeba upozornit také na to, že i u osob, s nimiž jsme se značně sprátelili, je nepříznivým momentem výzkumu, když vidí, že si jejich odpovědi před nimi zapisujeme, anebo když pozorují, že jim otázky klademe po přečtení z dotazníku. A poněvadž se toho při obsáhlejším dotazníku nemůžeme uvarovat, je třeba, abychom tento nepříznivý dojem vyvážili tím, že do rozhovoru vneseme přátelskou náladu a posílíme důvěru těch, kdo na naše otázky od-

povídají; při zjišťování formálních informací toho ovšem není třeba, alespoň ne v tak velké míře.

A dále. I když šetření provádějí osoby, jež jsou pro vedení výzkumných prací odborně vycvičeny, mají stejné dotazníky a řídí se podle stejných instrukcí, přece jen nebude jejich postup naprosto stejný, už proto ne, že všichni nejsou stejně schopni jednání s lidmi. Proto výsledky jejich šetření nebudou stejně průkazné a úplné; při bezprostředním osobním styku s různými osobami budou mít své subjektivní dojmy, jež případně pozmění smysl toho, co se od odpovídajících dovědí.

Ze všech uvedených důvodů jsme proto toho mínění, že výhody osobního interviewu za pomoci dotazníku — výhody těchto ovšem nijak nepopíráme! — nejsou toho druhu, že by naprosto převyšovaly možnosti dotazníkové metody nepřímé, jak míní někteří výluční stoupenci výzkumné metody přímé. Naopak výhody psaného dotazníku nesmějí být přehlíženy. Výzkum se tak urychlí, je možno organisovat jej ve velkém měřítku, je lacinější, hlavně však zaručuje anonymitu, což při osobním výzkumu přímým není možné. Nedovedeme si na př. dobře představit, že by (ve všech případech) odpovídající v naší přítomnosti vyznali, jak jsou politicky organisovaní. Při dotazníku psaném, který si sami doma vyplní a mohou po vyplnění anonymně vrátit poštou, všechny zábrany odpadají. Při dokladových odpovědích, které citujeme při rozboru našeho dotazníku, uvidíme, že se nám podařilo zjistit toto „privatissimum“ ve většině případů, ačkoliv i tak bylo některými místo odpovědi k příslušnému bodu dotazníku poznamenáno, že „přece máme volební právo tajné!“ Leč i v případě, kdy nejde o zjištění intimních dat osobních, jsou výhody psaného dotazníku zcela zřejmé; za nejdůležitější z nich můžeme považovati okolnost, že při anonymně vyplňovaném dotazníku odpadá ostych. Představme si, že bychom na př. chtěli, aby odpovídající za naší přítomnosti seřadili různá povolání podle toho, jakou poměrnou důležitost jim připisují s hlediska blaha celku. Je možné, že by někteří odpověděli bez jakýchkoliv rozpaků, bez ostychu. Z dobrých důvodů však musíme předpokládat, že v mnohých a mnohých případech by tomu tak nebylo: příslušník strany lidové by snad byl přesvědčen, že nejdůležitějším je povolání kněze; nezařadil by ho však (za naší přítomnosti) na první místo, abychom si snad neřekli, že je „klerikál“. Podobně by se mohlo lehce stát, že rolník, který si nejvíce cení svého vlastního povolání, by se před námi ocitl v rozpacích, kdyby je měl zařadit v čelo všech povolání ostatních, abychom si nemyslili, že je domýšlivý a pod. A u některých jiných povolání by mohly být

podobné ohledy ještě větší. Proto vždy, když půjde o zjištění dat povahy choulostivější, bude nepřímá metoda dotazníková nástrojem nejpříhodnějším.

V celku je možno říci, že přímá i nepřímá metoda dotazníková má jednak výhody, jednak nevýhody. Bude proto nejšťastnější ten výzkumný postup, který pokud možno obě metody kombinuje tak, aby vyloučil nedostatky obou a dovedl těžit z jejich předností; v dalším se toho dotkneme poněkud blíže.

Při všech nedostatcích, jež jsou dotazníkové metodě (přímé i nepřímé) inherentní, je příliš cennou výzkumnou pomůckou, než abychom se jí vzdali. Musíme se naopak snažit, abychom ji co nejvíce zdokonalili. V Americe se její používání ujalo nejvíce; zde jí bylo také nejčastěji zneužito. Mělo to však své dobré důsledky, neboť kritika, jež byla špatnými dotazníkovými výzkumy podnětána, měla ozdravný vliv a přispěla ke zdokonalení výzkumné metody za pomoci dotazníků. Poněvadž se u nás dotazníkový výzkum rovněž ujal a lze předvídat, že se v dohledné době uplatní vždy častěji a častěji, upozornili bychom rádi na některé zásady, jež američtí badatelé v oboru věd sociálních formulovali, když stanovili požadavky, jichž musí dotazníková metoda dbát, má-li vést k opravdu dobrým a cenným výsledkům. Jsou to v podstatě úvahy o tom, *jak překonat potíže a nedostatky této metody a jak z ní učinit nástroj co nejpřesnější a nejspolehlivější.*

Pokud je nám známo, tedy nejsoustavněji o tomto předmětu pojednal profesor George A. Lundberg.¹⁶ Podává několik dobrých návodů, jichž je záhodno se přidržeti při sestavování dotazníku, na jehož otázky mají odpovídající odpovědět samostatně, bez přítomnosti a přispění toho, kdo výzkum koná; tedy to, co my jsme svrchu nazvali nepřímou dotazníkovou metodou. Hlavní rozdíl mezi dotazníky, jež jsou vyplňovány při osobním interviewu, a dotazníky, jež vyplňují interviewovaní sami, vidí Lundberg v tom, že ve druhém případě všechny potřebné údaje musí být zahrnuty v dotazníku samotném. Nesmí být proto na nic zapomenuto, vše musí být předem promyšleno, předvídáno. Je dobře, když potřebné vysvětlivky a dodatky jsou připojeny na příslušných místech, nikoliv souhrnně hned na počátku či až na konci dotazníku. Pokud se otázek samotných týče, Lundberg se dovolává slov A. L. Bowleyho,¹⁷ který svůj návod shrnul pod sedm bodů takto: 1) otázky ať nejsou (poměrně) příliš četné; 2) ať lze na ně odpovědět číslem nebo prostým „ano“ či „ne“; 3) ať jsou dostatečně prosté, aby byly všem lehce srozumitelné; 4) ať jsou takové povahy, aby na ně bylo možno odpovědět jednoznačně; 5) ať nejsou zbytečně dotěrné (inkvisitorské); 6) ať se pokud možno

vzájemně co nejvíce doplňují; 7) ať je v nich opravdu zahrnuto vše, co je pro získání potřebných informací nezbytné.

Také C. L. Fry se zmiňuje o tom, že bylo přezkoušeno několik způsobů, jak odstranit vady dotazníkové metody. Podle něho jedním z nejdůležitějších jest péče, věnovaná počtu otázek, aby jich nebylo ani příliš mnoho, ani příliš málo, zejména pak péče, věnovaná stilisaci jejich znění. Není prý dobře ptát se jen všeobecně, na př. : „Jste dostatečně vzdělán?“; nýbrž je lépe ptáti se přesně: „Které školy jste vychodil?“; jinak musíme očekávat, že odpovědi budou subjektivně zabarvené. Otázky samy musí být co nejjasnější a nejprostší, zejména tehdy, když při jejich zodpovídání nebude přítomna osoba, která by tyto otázky podle potřeby dodatečně vysvětlila. Odpovídajícím proto nesmí být zavdána ani sebemenší příčina k nesprávnému či dvojsmyslnému chápání slov dotazníku. Kde je to možno, bude dobře, když otázka bude vyjádřena tak, aby odpověď na ni mohla býti ‚ano‘ nebo ‚ne‘, anebo aby bylo možno odpověděti číslem. Někdy je zase výhodné citovat v dotazníku několik možných odpovědí a na odpovídajících pak žádat, aby prostě zatrhli tu, s níž souhlasí. Technika tato je obzvlášť vděčná proto, že usnadňuje klasifikaci a zpracování materiálu. Je záhodno vyhnout se otázkám, jež odpovídajících ‚vedou‘ nebo odpověď mu sugerují. A nezapomínat také na to, že příliš dlouhý dotazník bývá místo vyplnění hozen často do koše.¹⁸ Jak patrně, směrnice, jež doporučuje Bowley i Fry, jsou v podstatě totožné. Nevyhýbáme se těmto opakovaním, která jsou při citacích mínění různých autorů někdy nezbytná.

Dotazník dále musí míti některá úvodní objasnění, hlavně taková, jimiž zkoumající přiměje k napsání odpovědi: probudí u odpovídajících zájem, přesvědčí je, že tak napomohou pokroku vědeckého poznání atd. Při osobním výzkumu je možno učiniti tak důkladněji, zejména tím, že se úvodní slova přizpůsobí různým typům osob, od nichž jsou informace získávány. Neboť co je samozřejmé nebo i naivní pro člověka vzdělaného, může být poměrně těžko pochopitelné člověku prostému. Při sestavování dotazníku psaného musí být proto tomuto bodu věnována obzvláštní pozornost. Neboť jim se obracíme — netýká-li se ovšem náš výzkum jen příslušníků určité společenské skupiny — k veřejnosti co nejšířší a zpravidla nevíme předem, kterým osobám se náš dotazník dostane do ruky; proto je třeba, aby měl ‚general appeal‘, jak říkají Američané. Obracíme-li se dotazníkem k určité skupině a pro určité informace, pak je záhodno, abychom se předem dobře obeznámili alespoň v hlavních rysech s celkovou mentalitou příslušníků této skupiny, osvojili si povšechné znalosti

o předměť, jehož se výzkum týká, a podle toho volili text dotazníku. Tam, kde studovaná skupina není dostatečně homogenní, musíme si vypomoci alespoň znalostmi o základních rysech lidské povahy vůbec. Hlavní zásadou tu bude, abychom při sestavování textu dotazníku měli na mysl spíše jedince prosté a méně inteligentní, než jedince v tomto ohledu vyspělejší; i tak zvaný ‚člověk průměrný‘ by tu byl úrovní příliš vysokou. Nevyhňeme se při tom v některých případech tomu, abychom takovými prostě stilisovanými otázkami nevzbudili aversi u jedinců inteligentních (u jednoho bodu našeho dotazníku absolvovaný právník připsal, že „to je naivní otázka, to je přece samozřejmé“); rozhodnout musí zřetel na jedince, kterých je nejvíce. Naše zkušenosti s dotazníkovým šetřením ostatně prokázaly, že je možno sestavit text, který v tomto ohledu vyhovuje oběma skupinám, lidem prostým i vzdělaným; při několika stech dotazníků, na něž jsme získali odpovědi, vyskytla se zmíněná ‚averse‘ toliko dvakrát.

Úvodní slova dotazníku mají být pokud možno hodně osobní, ve formě přímých oslovení, snad i ve formě osobního dopisu. Není-li žádoucí anonymita, je dobře, když zkoumající připiše rukou plným jménem oslovení osoby, jíž dotazník doručí, a když se na konci úvodních slov vlastnoručně podepíše. Zvýší se tak naléhavost naší žádosti a podaří se nám snadněji přiměti odpovídající k napsání všech žádaných odpovědí, když jim takto dáme najevo, jak velmi nám na jejich mínění záleží. Z téhož důvodu lze také doporučit, aby dotazník byl rozeslán péčí některé vážené instituce a nesl případně v záhlaví její jméno (universita, vědecký ústav a pod.). Je tím naznačeno, kdo za výzkumem stojí, je tím v očích odpovídajících zaručena vážnost podniku a současně též, že nebude poskytnutých informací zneužito. Fry ovšem právem podotýká, že bylo provedeno mnoho úspěšných dotazníkových šetření bez takovéto formální (právní či vládní) záštity a pomoci.¹⁹ Tím však nemíní popírat prospěšnost tohoto opatření. My pak jsme se při svém výzkumu přesvědčili, že okolnost tato velmi zvyšuje důvěru odpovídajících i jejich ochotu, aby vyhověli; přípisy, že přejí akci zdaru, že by je zajímaly výsledky, k nimž šetření povede, a j. svědčily o tom, že jejich poměr k našemu výzkumu byl kladný. Neuškodí proto, když jsou vyzváni, aby v dotazníku poznačili, zdali si přejí, aby jim po zpracování byly výsledky šetření zaslány, a je-li připojen příslib, že tak — při jejich kladné odpovědi — bude učiněno. U šetření povahy více intimní je velmi prospěšné, když je k dotazníku připojena známka opatřená obálka se zpětnou adresou, na niž má být dotazník po vyplnění vrácen.

I při úspěšných dotazníkových akcích se zpravidla stane, že se vyplněné dotazníky scházejí příliš pomalu, že někteří na ně neodpovědí vůbec a ani prázdné dotazníky nevrátí, takže nevíme, můžeme-li od nich odpověď očekávat či ne. Vyplácí se proto někdy, jsou-li rozeslány ‚upomínací dopisy‘. Liknaví jsou tak znovu ujištění, že nám na jejich odpovědi opravdu záleží, a alespoň někteří z těch, kdož odpovědět vůbec nemíní, vrátí dotazníky nevyplněné, takže je možno rozeslati je osobám jiným. Zkušenosti Toopsovy jsou v tomto ohledu přesvědčující, třebaže trochu málo povzbudivé, když povážíme, že bylo potřeba šesti takovýchto ‚upomínacích dopisů‘, než se vrátilo plných sto procent ze 110 rozeslaných dotazníků. Herbert A. Toops²⁰ rozeslal své dotazníky, z nichž každý obsahoval 37 otázek, 178 absolventům obchodní školy. Chtěl zjistit, zdali měli po absolvování studií úspěch či byli-li v životní praxi neúspěšní. Do konce šestého měsíce po rozdáání dotazníků sešlo se celkem 93% dotazníků zodpověděných, když profesor Toops předtím rozeslal pět dodatečných upomínacích dopisů po uplynutí prvního, třetího, pátého, osmého a patnáctého týdne. Těm, kdo neodpověděli, byl počátkem sedmého měsíce rozeslán dopis šestý, obzvlášť naléhavě psaný, dožadující se odpovědi alespoň na některé z otázek dotazníku a slibující, že nebudou žádány již žádné další informace. Všechny chybějící dotazníky byly vráceny vyplněny. Opakujeme, že Toopsovy zkušenosti jsou zajímavé a hodny pozornosti, neboť prokazují, že při neúnavnosti lze dospět k velmi dobrým výsledkům, dokonce k výsledkům stoprocentním; pochybujeme však, že by ho v tom chtěl kdo následovat. I když si odmyslíme nevýhody, spojené se ztrátou času a peněz, zbývají stále i námitky jiné. Při hodně omezeném počtu případů (u Toopse jen 110!) lze snad na takovýto postup ještě pomýšlet. Když však počet dotazníků jde do několika set, ba i tisíc, pak je rozesílání několika upomínacích dopisů ilusorní. A dále: Toops znal jména a adresy lidí, na něž se obracel. Nejen že je to u rozsáhlých dotazníkových šetření nemožné, nýbrž je to u mnohých z nich přímo nežádoucí, neboť by tím byla porušena anonymita odpovídajících. Dotazníky se rozejdou, a my sami mnohdy dobře nevíme, kam a musíme trpělivě vyčkat, až se vrátí — vyplněny či nevyplněny; nevyplněné, pokud nejsou poškozeny, můžeme rozeslat na nová místa; a musíme být připraveni i na to, že mnohé z nich se ztratí.

Příliš dlouho na odpověď ovšem rovněž čekat nemůžeme. Předpokládejme, že bychom na př. zjišťovali, jaký je celkový postoj našeho obyvatelstva k Italům. Lze s bezpečností očekávat, že dotazníky, které by nám byly vráceny až po zahájení války Italie

proti Habeši, zněly by podstatně jinak, než dotazníky, které by byly vyplněny ještě dříve než tato válka začala. Je to případ předpokládáný, myslíme však, že dostatečně ilustruje důležitost toho, abychom odpovědi na své dotazníky získali v určitém časovém úseku, v němž nedošlo k nějakým podstatným změnám, ať v ohledu jakémkoliv. Musíme proto dbát toho, aby naše dotazníky byly rozeslány a doručeny pokud možno ve stejnou dobu všem těm, kdož na ně mají odpovídat. Když pro nic jiného, tedy z důvodů, aby si někteří z nich nemyslili, že zrovna jen oni jsou žádáni o informace a aby tak v nich nebylo vzbuzeno podezření či nedůvěra. H. A. Toops²¹ doporučil po svých zkušenostech, jež potvrzují také zkušenosti naše, aby dotazníky byly rozeslány ke konci týdne, kdy je nejvíce nadějí, že budou vyplněny. Neboť když přijdou na počátku týdne, jsou zpravidla odloženy, nejčastěji pak založeny, s úmyslem, že budou vyplněny až bude více pokdy, v neděli. Potom se však na ně zapomene a když se na ně náhodou přijde, bývá na jejich vyplnění již pozdě a vzbuzují nechuť. Podobně i Walter Earl Spahr²² upozorňuje, že odeslání dotazníku má být vypočteno tak, aby jej příjemce obdržel v době co nejpríhodnější, aby odpovědi mohl nejen napsat, nýbrž před napsáním též promyslet. Je záhodno vyhnouti se období delších svátků, stejně jako konci nebo počátku roku. A ovšem i všem obdobím, kdy bývá v práci větší pilno. V případě výzkumů specializovaných, týkajících se určitých společenských skupin, bývá zvolení vhodného okamžiku ulehčeno. Neboť víme, že na př. rolník má mnohem více volného času v zimě než o žních, že nesmíme dotazníky obtěžovat řemeslníky, když ‚mají sezonu‘ a podobně. Někdy se naskytnou obzvlášť vhodné okamžiky, kdy ani nerozhoduje tolik volný čas, jako spíše všeobecný zájem: je přirozenější ptát se lidí, jak by si na př. představovali řešení hospodářské krize v době, kdy tato krize na ně opravdu doléhá a jest jejich životním zájmem, než v období hospodářské prosperity, kdy žádnému z nich problém krize nepřijde ani na mysl; stejně se dovíme o politických postojích občanů mnohem více v období voleb, než v obdobích politického klidu. Je prostě záhodno, abychom s dotazníkem přišli v době, kdy o jeho otázky bude zájem a kdy na ně bude odpovídáno pod impulsem čerstvých zážitků.

U Shuttlewortha²³ se dočteme, že zlepšení v množství i spolehlivosti zodpověděných dotazníků můžeme dosáhnout, poskytneme-li odpovídajícím za jejich práci a zájem nějaké peněžité či jiné odškodnění. Je zřejmo, že to platí jen pokud se výzkum týká vrstev chudých, a řekli bychom také, že je to pomůcka účinnější při osobním interviewu, kdy je možno vyvolat ochotu a rozvázat

jazyk, když odpovídajícímu dáme ‚na pivo‘ nebo nějaké kuřivo. A dodali bychom ještě, že při výzkumu nic tolik neprospívá, jako praktická znalost lidí — praktická psychologie, jak říká Masaryk.

Všechny dotazníky a podobně také všechny otázky jednoho a téhož dotazníku nejsou stejné povahy. Na některé z nich lze odpovědět snadno, jiné vyžadují odpovědi náročnější. Je proto velmi důležitou fází dotazníkového výzkumu, nejen *jak* otázky formulovat, nýbrž — a to jest ještě mnohem základnějšího významu — *které* otázky do dotazníku pojmut vůbec. Proto když povaha výzkumu nepřipouští, aby některé choulostivé otázky byly opominuty, musí potíže odstranit vynalézavost zkoumajícího. Někdy je nejučinnější, když se žádané odpovědi snažíme dobrat oklikou. Profesor St. Chapin uvádí příklad, kdy tisíc mužů bez domova bylo tázáno: „Jste ženat?“ Brzy se přišlo na to, že mnohé z odpovědí nejsou pravdivé. Otázka byla proto změněna na: „Kde je vaše žena?“ Počet mužů, příznávajících takto nepřímou, že jsou ženati, okamžitě značně vzrostl.²⁴ Jiný, jistě originální postup volila Katherine B. Davis.²⁵ Šlo jí o získání informací od žen; data, jež od nich žádala, byla velmi intimní osobní povahy. Rozeslala proto různým osobám informativní dopis, v němž vylíčila účel svého výzkumu a jeho závažnost, a žádala — po ujištění, že bude zachována naprostá diskretnost — příslib, zdali jsou ochotny spolupracovat tím, že otázky dotazníku zodpoví. Dotazníky byly pak rozeslány jen oněm ženám, které účast přislíbily a cítily se tak svým slibem vázány. Opatřením tímto zajistila si autorka předem odpovědi na otázky, jež zněly značně intimně.

Dobré výsledky dotazníkového šetření si musíme zaručovat již přípravnými pracemi ještě před započítím výzkumu a před sestavením dotazníku. Ruth Shonle Cavan²⁶ píše, že ještě před napsáním otázek dotazníku musí zkoumající probrat všechny prameny, jež by ho mohly seznámit s povahou studovaného problému, musí si opatřit co nejvíce a co nejpřesnějších předběžných informací, aby jeho výzkumný postup byl potom co nejučinnější. Podrobněji tento bod rozebírá Lundberg.²⁷ Dříve nežli může být připraven vhodný dotazník, musí být dobře uváženo, jaký je celkový plán a účel výzkumu, co má být zjištěno. Horace Secrist, kterého Lundberg ve své knize cituje, shrnul tyto předběžné práce do formy devíti otázek, na něž prý si zkoumající musí jasně odpovědět, dříve než započne se sbíráním dat. Ačkoliv Secrist měl na mysli výzkum statistický, jeho návod je stejně platný i pro kterýkoliv jiný druh výzkumu (proto tam, kde mluví o výzkumu statistickém, mluvíme my o výzkumu dotazníkovém): 1. Jaký je náš

problém? 2. Připouští tento problém, tak jak je formulován, použití dotazníkové metody? 3. Jakého druhu data jsou nezbytná, abychom tento problém mohli řešit? 4. Jest naděje, že si taková data opatříme v dostatečném množství? 5. Můžeme se nadít, že si tato data opatříme ve formě vhodné pro náš účel? 6. Budou to data dostatečně přesná, neproměnná a srovnatelná? 7. Budou tato data mít platnost v uvažovaném časovém rozmezí? To znamená: mají žádoucí časovost? 8. Lze očekávat, že nenarazíme na překážky, jež omezí použitelnost našich dat a že to nebude mít neblahý vliv na cíl celého šetření? 9. Která opatření jsou nezbytná a jaký metodický postup — ve shodě s těmito zárukami — musí být sledován, máme-li si opatřit všechna potřebná data?

Poněvadž úspěch a cena výzkumu jsou determinovány do značné míry tím, jak dotazník připravíme a jak jej použijeme, musíme v přípravných pracích dotazníku samotnému věnovat péči co největší; záleží nejen na jeho úpravě vnitřní, t. j. na rozvržení a stilisaci otázek, nýbrž záleží neméně i na jeho vnějším vzhledu. Pokud se tohoto bodu týče, dovoláváme se opět rad Lundbergových.²⁸ K vnějšmu vzhledu dotazníku patří především jeho *forma a velikost*. Tu bude dobře, aby se náš dotazník ani tvarem, ani velikostí nelišil od běžných papírových formátů, aby nebyl nijak nápadný nebo výstřední. Tam, kde to povaha výzkumu připouští (není-li otázek příliš mnoho), je dobře, když jeho rozměry jsou menší a když se nemusí skládat. Jsou však případy, kdy si výzkum žádá, aby bylo použito dotazníků větších rozměrů, neboť vedle místa pro otázky musí být vyhrazeno i dosti místa pro napsání odpovědi; potom ovšem požadavek pěkného vnějšího vzhledu musí ustoupit nezbytnostem, jež diktuje vlastní účel výzkumu. Není tu proto možno stanovit nějaký všeobecně platný předpis. Lze říci jen zcela všeobecně, že pěkný vnější vzhled dotazníku bude jednou z příčin, aby odpovídající psali své odpovědi s větší pečlivostí: „Čím lepší bude forma, tím větší bude dojem, jež učiní.“²⁹ Dále záleží na *materiálu a na barvě dotazníku*. Je záhodno, aby kvalita papíru, na němž je dotazník natištěn, byla dobrá, aby se příliš nemačkal, snadno netrhal, nerozmažával inkoust a pod. A mluvíme-li o důležitosti barvy dotazníku, tedy rovněž z určitého důvodu. Stane se na př., že při zpracování materiálu, jež jsme dotazníkem získali, jsme nuceni odpovědi různě seřadovat a přeřadovat; tuto práci si můžeme velmi ulehčit tím, že rozřazování vykonáme mechanicky prostě podle různé barvy jednotlivých dotazníků. Tak na př. když by při našem výzkumu byl hlavním rozřazovacím dělítkem rozdíl, daný příslušností odpovídajících k různému pohlaví, můžeme věc zařídit tak, aby ženy

psaly své odpovědi na dotazník jedné barvy a muži zase na dotazník barvy odlišné; podobně i při rozdílech dvou skupin věkových, anebo — když by takovýchto základních skupin bylo více — za použití dotazníků několikerych barev. Někdy lze s prospěchem použít ze stejných důvodů menších tvrdých lístků, na něž se zvláště píšší odpovědi na jednotlivé body, aby při zpracování mohl býti materiál snadno přeraďován. *Pořadí jednotlivých bodů dotazníku* je důležité ze tří důvodů. Především proto, aby pořadím a prostorovým rozvržením otázek byla usnadněna přehlednost; pro odpovídajícího, i pro toho, kdo bude materiál zpracovávat, aby nemusili zbytečně listovat nebo zbytečně dlouho hledat. Proto je třeba dbát toho, aby náležitě vynikly hlavní oddíly i pododdíly dotazníku, jakož i vnitřní souvislost jeho jednotlivých bodů, pokud se navzájem doplňují. Při jejich uspořádání musí jít proto, za druhé, o to, aby body, jež budou zpracovávány současně a mezi nimiž je myšlenková souvislost, vyskytovaly se v téže části dotazníku; to velmi usnadňuje zpracování, zejména však zpracování statistické. Za třetí, každý bod musí být očíslován nebo nadepsán (někdy je dobře spojit obojí), aby tak bylo umožněno snadné srovnávání odpovědí na tytéž body u různých dotazníků. Proto je také nezbytno, aby každý dotazník byl zvláště nějak poznačen a mohl být po přeraďování nebo porovnávání snadno vrácen zase do své původní skupiny. Někdy je možno provést toto „označkování“ dotazníků, a když se nám vrátily vyplněny, neboť předem nevíme, komu se který dotazník dostane do ruky. Jiným důležitým bodem při úpravě dotazníků jest otázka, jak upravit jeho záhlaví, názvy, vysvětlivky, krátce *jak slovně stilisovat celé jeho znění*. Vodítkem tu musí býti snaha po dosažení co největší srozumitelnosti. Dvojsmyslná slova nebo dvojsmyslné věty musí býti vyloučeny. Ten, kdo na otázky dotazníku odpovídá, musí míti jasno o tom, co se od něho žádá. Někdy je povaha získávaných informací nezbytně příliš složitá, takže prostí lidé nedovedou otázkám dobře porozumět. V takových případech je nezbytno přidat některá dodatečná objasnění, a to pokud možno hned k příslušným bodům, aby tyto dodatečné vysvětlivky nemusily být odpovídajícími v dotazníku teprve vyhledávány. A konečně musíme při sestavování textu dotazníku dobře uvážit, *které body do něho musíme nutně pojmout* a bez kterých se obejdeme. Zdálo by se snad, že tato okolnost není tolik důležitá a že se nestane žádné velké neštěstí, když do dotazníku pojmem některé otázky, bez nichž bychom se při výzkumu případně obešli. Byla by to mylná domněnka, neboť každý zkoumající tíhne k tomu, aby do svého dotazníku vřadil body, jež jsou „zajímavé“ a jež by „snad mohly mít nějakou cenu“; svůj

výzkum si tak ztěžuje, činí méně přehledným a současně i zbytečně nákladným. U drobného šetření se důsledky této neprozíravosti nepocítí. Když však počet dotazníků vzroste do set a tisíců, je zřejmo, že každý takový přidaný bod zatíží výlohy s výzkumem spojené velmi podstatně, a hlavně, že přidá mnoho perné práce, když jsou údaje, jím zjištěné, zpracovávány. Hlavní zásadou proto musí být, abychom do svého dotazníku nikdy nepojali otázku, dokud přesně nevíme, jaký materiál si z odpovědí na ni zajistíme a zdali materiál tohoto druhu je pro náš nynější výzkum opravdu nezbytný.

Všechno, co bylo řečeno o dotaznících vůbec, „platí zvýšenou měrou o dotaznících, jichž používáme při studiu sociálních postojů. Neboť tu musí být promyšlenost a připravenost výzkumu co největší a výzkumný postup sám co nejbezpečnější. Můžeme dobře předpokládat, že i prostý člověk je schopen podati o sobě jednoduché formální informace, na způsob údajů zjišťovaných na př. při sčítání obyvatelstva. Když však jsou zjišťovány attitudy, musíme se svých optimistických předpokladů hodně slevit a soustředit raději všechnu svou vynalézavost na zdokonalení výzkumné techniky. Sociolog organisující výzkum tohoto druhu není nepodoben detektivovi, který zkouší různé cesty, až konečně najde cestu, jež vede k cíli. Různí autoři, kteří se obírali studiem sociálních attitud, použili většinou výzkumné metody dotazníkové. Při tom však tuto metodu obměňovali a snažili se naléztí způsob, který by jejich speciálním výzkumům vyhovoval nejlépe. Ačkoliv je v tomto ohledu v jejich postupu značná rozmanitost, je možno redukovati ji na několik základních typů. Při přehledu jich se v podstatě přidržíme opět klasifikace Lundbergovy.⁸⁰

Jako první je Lundbergem uvedena t. zv. *metoda vyškrtávací (cross out test)*. Záleží v předpokladu, že když odpovídající vyškrtne z předloženého seznamu větší počet slov, mezi nimiž je vnitřní smyslová souvislost — na př. bolševismus, radikalismus, ateismus atd. —, lze odtud usuzovat, jaký je jeho celkový postoj (je-li radikál, konservativce a pod.). Není pochyby, že tato metoda zjišťování sociálních postojů má svou cenu. Lze jí však dobře použítí pouze tam, kde jde o postoj všeobecný, nikoliv tehdy, když máme zjistit nějaký postoj specifický. Neboť by se mohlo stát, že na př. někdo bude v ohledu politickém a sociálním tíhnout spíše k radikalismu, kdežto v ohledu náboženském bude přesvědčení konservativního; některá z „radikálních“ slov potom vyškrtne, kdežto jiná ponechá. A mohou se ovšem vyskytnout i případy, kdy u jednoho a téhož bodu bude odpovídající částečně pro a částečně proti. O tom nám jeho vyškrtnutí či nevyškrtnutí přísluš-

ných slov nic nenapoví. Stejným nedostatkem trpí i *metoda „ano — ne“ odpovědi*. V dotazníku jsou ve formě otázek obsažena rozmanitá tvrzení, na něž se žádá buď kladná nebo záporná odpověď. (Mělo by se pro zvýšení vzdělání udělat to či ono? Je pravda, že . . . ? atd.) Hlavní výhoda této metody tkví v tom, že velmi usnadňuje statistické zpracování odpovědí, poněvadž tyto odpovědi jsou jen dvojího druhu a jsou jednoznačné; bývá proto zhusta užívána. Za její hlavní nedostatek pak dlužno považovati zase obtíž, na niž zkoumající naráží, když má otázky dotazníku formulovati tak, aby bylo možno odpovědět na ně opravdu jen jedním ze dvou krajních způsobů. Cena výsledků se tím značně zmenšuje. Neboť když jsou otázky stilisovány tak všeobecně a současně při tom tak vyhoceně, že lze na ně odpovědět jen buď „ano“ nebo „ne“, pak cena odpovědí — ježto v nich nepostihneme žádného odstupňování — je nevalná, a o celkových postojech se z nich dovíme jen o málo více, než co je nám známo i bez zkoumání z každodenního života, z pozorování lidí a podobně. Když pak se chceme dobrati poznatků o postojích, jež by byly odstupňovány, je velmi obtížno, ne-li vůbec nemožno, formulovat otázky dotazníku tak, aby na ně byla možna jen jedna nepodmíněná a jednoznačná odpověď, kladná či záporná. Byla proto hledána možnost, jak tento postup zdokonalit. Výsledkem této snahy jest metoda, již bychom snad mohli nazvati *„metodou odstupňované pravdivosti“* (degree of truth test). Záleží v tom, že k tvrzením, k nimž mají být zjištěny postoje odpovídajících, je připojena stupnice; na př.: čp — částečně pravdivé nebo možné; p — pravdivé; po — pochybné; n — nepravdivé; čn — částečně nepravdivé. Odpovídající jsou vyzváni, aby příslušnou zkratkou — zkratky tyto jsou připojeny zvlášť ke každému tvrzení dotazníku — zatrhlí nebo dali do kroužku a naznačili tak, jaké je jejich mínění o tom, co je v tom či onom tvrzení obsaženo. V rámci navržených stupňů (v příkladě, který jsme uvedli, jest jich pět, a to je pravidlem) jest možno postoje odpovídajících odstupňovat. Můžeme proto v tomto postupu vidět právem zdokonalení obou metod předchozích. Jest dobře použitelný zejména tam, kde jde o zjištění zhruba odstupňovaných postojů k sporným otázkám; směrodatné však tu mohou být vlastně jen případy odpovědí krajních (pravdivé — nepravdivé). Čtvrtou z užívaných výzkumných technik při studiu attitud je t. zv. *„inference test“* (metoda logického závěru). Za každé z jednotlivých tvrzení dotazníku, na nichž mají být přezkoušeny postoje odpovídajících, je připojeno několik různých odpovědí s poznámkou, že tak na tvrzení dotazníku reagovaly rozmanité osoby, když byly požádány, aby se o nich vyslo-

vily. Jedinci, jichž se výzkum týká, mají pak zatrhnout onu odpověď, s níž se sami ztotožňují. Postup tento skrývá v sobě jedno nebezpečné úskalí: mnozí z odpovídajících prostě nedovedou postihnout logickou důslednost či nedůslednost navrhovaných odpovědí, s nimiž se mají ztotožnit, či jež mají odmítnout. Proto se lehce může stát, že výzkumem zjistíme spíše logickou vyspělost (či nevyspělost) odpovídajících, nikoliv jejich postoje. Jako doklad Lundberg uvádí test G. B. Watsona, jehož tvrzení zní: „Velká většina veřejných učitelů v jednom z velkých amerických měst jsou římský katolíci“ — a za něž jsou připojeny tyto odpovědi: „1. Římskokatolická církev jest jednou z nejlepších výchovných institucí světa. 2. Římskokatolická církev usiluje o to, aby se zmocnila kontroly vlády. 3. Je načase, aby protestanté čelili takovému nebezpečí a něco podnikli. 4. Školní komise musí být převážně katolická. 5. Protestantští učitelé jsou v naprosté menšině. 6. Žádná z těchto odpovědí nevyplývá z uvedeného tvrzení.“ Opět jiným výzkumným postupem je *„moral judgment test“* (zjišťování mravní citlivosti). Jako u předešlého i v tomto případě jest odpovídajícím, jejichž postoje mají být zjištěny, předložen soubor určitých tvrzení a za každým z těchto tvrzení je připojeno několik projevů, jimiž je na tvrzení reagováno (na př. má-li být právně uznáno sovětské Rusko či ne; je-li dobře hledat uzdravení v nemoci věrou v zázračnou pomoc — jednou na příkladě různých náboženských praktik Japonců, po druhé na Lourdech, po třetí na příkladě zázračně uzdravujícího evangelického pastora . . .). Odpovídající jsou požádáni, aby v dotazníku zatrhlí vždy ono mínění (řešení), s nímž i oni sami souhlasí, anebo aby poznačili odpovědi, které jejich stanovisku stojí nejbližší. Tímto způsobem jest možno zjistit někdy hodně objektivně nejen všeobecné postoje, nýbrž i všeobecnou rozumovou úroveň odpovídajících, t. j. zdali jsou ve svém myšlení důslední či nikoliv (když na př. jako katolíci přiznávají pravdivost a žádoucnost zázračného uzdravování v Lourdech, kdežto zcela obdobné uzdravování Japonců, hledajících pomoc u jejich bůžka-idola, odsuzují). Šestým výzkumným postupem, o němž se Lundberg zmiňuje, je t. zv. *„arguments test“* (postup zdůvodněním). Ve formě otázky je v dotazníku uvedeno několik tvrzení (na př.: Mají se mladí lidé účastnit společenských tanečních večerů?). Za každé z nich je — rovněž ve formě vět — připojeno několik důvodů, jimiž je dotyčné tvrzení podepřeno; a ke každému z těchto důvodů je zase připojeno slovo „silný“ a „slabý“ (rozuměj důvod). Odpovídající jsou vyzváni, aby si všechny „důvody“ pozorně pročetli a zatržením poznačili, který z nich považují za důvod „silný“ a který za „slabý“. Jsou při tom

upozornění, že nezáleží na tom, zdali se smyslem věty otázkové souhlasí či ne; jejich úkolem je prostě jen rozhodnout o poměrné důležitosti důvodů, jež jsou za ní připojeny. Metoda zdůvodňovacího postupu vychází z předpokladu, že lidé mají sklon považovati za „silné“ ony důvody, jež odpovídají jejich vlastním postojům, a naopak. Nelze upřít, že je to metoda vtípná; je však vystavena též námitce jako postup poslední (moral judgment test). Při stilisování otázky i důvodů, jakož i při zpracování získaného materiálu musí býti proto úzkostlivě dbáno toho, aby obraz vyspělosti logického úsudku odpovídajících nebyl zaměňován s jejich postoji. Někdo by na př. mohl míti k celkové otázce určitý vyhraněný postoj, s hlediska úsudku o síle jednotlivých „důvodů“ by se však mohl u většiny bodů vyslovit opačně, t. j. proti svému přesvědčení. Sedmým v pořadí jest „generalization test“ (postup zevšeobecněním). Postoje jsou tu zjišťovány podle toho, zdali odpovídající zaujmou krajně kladné či krajně záporné stanovisko k tvrzením, jejichž myšlenkový obsah je příliš úzký, aby dovoloval takovéto zevšeobecnující stanovisko, ať směrem kladným či záporným. Při zpracování údajů takto získaných jsou proto vlastně vzaty v úvahu jen krajní případy (plně „pro“ nebo plně „proti“), což nedovoluje žádoucí odstupňování. Příklad: „Všichni — Většina — Mnozí — Málo — Žádný (z) kněží vedou lenivý život“; tam, kde je na počátku věty ponecháno vytečkované volné místo, mají odpovídající napsat ono z navržených slov, jež nejlépe vystihuje jejich vlastní přesvědčení. Poslední z těchto výzkumných postupů je „postojová stupnice“ (attitude scale). Je to snad nejobjektivnější a nejlépe vypracovaná metoda pro měření sociálních postojů, jež byla až doposud vynalezena. Je však současně i nejnákladnější a nejpracnější. Podrobněji jsme se o ní zmínili již na jiném místě (str. 31).

Ze všeho, co jsme svrchu uvedli o dotazníkové metodě, o jejích přednostech i nevýhodách, o technikách, jichž se při ní používá, o opatřeních a zřetelích, jichž se musí dbát, a konečně i o tom, co různí sociologové uvádějí na její obhajobu i proti ní — ze všeho toho je patrné, že mínění o prospěšnosti dotazníkové metody se sice rozcházejí, v zásadě že však je jí připisována velká důležitost v sociologickém výzkumu, neboť jest právem považována za nástroj, bez něhož bychom byli ve svých výzkumných možnostech velmi omezeni. Mnoho zdařilých studií, jež byly za jejího přispění umožněny, mluví v její prospěch velmi přesvědčivě.*

* V knize, již vydal Stuart Rice pod názvem *Methods in Social Science* (viz bibliografické odkazy na konci této kapitoly), se dočteme o tom,

Poněvadž materiál, o něž se opírá naše studie, byl získán metodou dotazníkovou, pokládáme za svou povinnost, abychom připojili ještě některé poznámky o našem vlastním postupu, jakož i o některých zkušenostech, jichž jsme nabyli. Stručně zmínky jsme již učinili porůznu svrchu. Souvislejší výklad jsme si ponechali až na konec.

Výzkum, z jehož dat vychází tato studie, byl ukončen více než před rokem. Dříve než s ním bylo započato, bylo nutno ukončit některé přípravné práce, z nichž nejdůležitější bylo sestavení vhodného dotazníku. Této přípravné fázi výzkumu jsme věnovali obzvláštní péči, poněvadž informace, o jejichž získání nám šlo, měly býti zjištěny za pomoci dotazníku, na jehož otázky měli odpovědět příslušníci různých společenských vrstev, nestejně hospodářské a vzdělanostní úrovně, nestejného věku, pohlaví, politické a náboženské příslušnosti atd.; krátce obraceli jsme se k t. zv. široké veřejnosti a bylo proto záhodno, abychom text celého dotazníku stilisovali tak, aby mu mohl porozumět každý, i ten nejprostší člověk, a mohl na jeho otázky odpovědět samostatně, bez dalších vysvětlivek a bez cizího přispění. Omezení bylo pouze geografické, neboť jsme své dotazníky rozeslali pouze osobám z různých krajů Moravy a Čech. Byli jsme si při tom vědomi, že kdyby se výzkum týkal také východních krajů naší republiky, znění dotazníku by muselo být podstatně změněno, a to nejen jazykově.

Při vybírání otázek dotazníku byli jsme vedeni hlavním účelem výzkumu: zjistit, jak různí lidé rozumí pojmu „veřejné blaho“, co si pod těmito slovy, tak často slyšenými a tak často pronáše-

že této metody s prospěchem užíli četní autoři, zejména profesori Merriam a Gosnell; my můžeme v tomto ohledu doporučit jejich společnou práci *Non-Voting* (Chicago University Press, 1924). Překvapuje nás však, že v knize Riceově, která jest výlučně věnována úvahám o metodě ve vědách sociálních, není soustavného pojednání o metodě dotazníkové. V obdobné knize L. L. Bernarda (*Fields and Methods of Sociology*, Farrar, New York, 1934) najdeme zase v příspěvku Ch. Peterse na str. 404 zmínku o tom, že dotazníků, na něž odpovídající píší odpovědi sami, bylo použito častěji než kteréhokoliv jiného výzkumného prostředku. Kromě studií, o nichž jsme promluvíli na příslušném místě v textu, zmíníme se ještě o práci Reynoldsové a Mehusové. O. E. Reynolds použil úspěšně dotazníkové metody, když zjišťoval hospodářské a sociální pozadí studentů, tím že si pomocí dotazníků opatřil data o zaměstnání jejich rodičů, platu a početnosti rodin (viz: *The Social and Economic Status of College Students of Minnesota*. Teachers College Bureau of Publications, 1927). O. M. Mehus zase použil dotazníkové metody, když zjišťoval mimoškolní zaměstnání studentů (viz: „Extra-Curricular Activities at the University of Minnesota“. *Journal of Educational Sociology*, roč. I (1928), str. 545 a n.).

nými či vyčtenými, představují, zdali a jak chápou svůj individuální podíl na spoluvytváření tohoto všeobecného blaha; dále, zdali tento pojem nechápou úzce, skresleně a jednostranně, zdali si uvědomují, že jejich individuální blaho je v úzkém vztahu s blahem všech; zdali, v jakém smyslu a v jaké míře, jsou důslední v chápání tohoto vztahu, t. j. zdali mu nerozumějí jen tehdy a tam, kde z toho mají osobní prospěch, kdežto jindy, když mají slevit něco ze svého v zájmu blaha všech, zdali neuhýbají v důsledku svého egocentrismu a egoismu; zdali nejsou — a jsou-li, tedy do jaké míry — v područí svých různých zájmových particularismů (politických, náboženských, sociálně třídních, profesionálních ... atd.). Krátce, šlo nám o to, abychom zjistili, jak jsou v různých ohledech splněny předpoklady pokojného a harmonického soužití občanů našeho státu, t. j. míru subjektivních záruk naší demokracie, pokud totiž jsou tyto záruky dány ne zřízeními (záruky objektivní), nýbrž občany samotnými.

Když jsme si takto nejdříve sami ujasnili, k čemu nás má výzkum vést a kterým bodům bude muset být v jednotlivých otázkách našeho dotazníku věnována pozornost, aby hlavní problém mohl být osvětlen s různých hledisek a aby získaná data skýtala možnost t. zv. křížových odkazů (cross-references), stanuli jsme před značně obtížným úkolem: jak upravit znění jednotlivých otázek? Bylo nutno stanovit nejen jejich počet a tím i rozsah celého dotazníku (aby nebylo otázek zbytečných, při tom však aby jich bylo dosti pro zajištění potřebných údajů), nýbrž šlo především o jejich slovní stilisaci samotnou. Po zkušenostech, jichž jsme nabyli z dotazníkových šetření z doby dřívější, jsme se rozhodli, že bude nejlépe, když předpoklady, s nimiž je nutno při dotazníkovém šetření počítat, ověříme si nejdříve v praxi. A každý, kdo má za sebou zkušenosti z výzkumu podobného druhu, dá nám za pravdu v tom, že výzkumná praxe mnohé z našich teoretických předpokladů „poopraví“. Odtud náš postup ve vypracování textu dotazníku, který bychom mohli nazvat postupem *experimentálním*. I ty nejlépe promyšlené formy dotazníku, nebyly-li dříve vyzkoušen, ukáží se nakonec vadné; ne celé, zato však v některých bodech, zdánlivě snad jen v bezvýznamných podrobnostech, jež však při zpracování materiálu mohou působit překážky nepřekonatelné. Je proto dobře nejdříve dotazníky přezkoušet a přesvědčit se, jak se osvědčí, zdali pomocí nich opravdu obdržíme žádoucí data, zdali není třeba něco doplnit, poopravit.

Nespouštěli jsme s myslí, že otázky našeho dotazníku budou zodpovídat lidé velmi různí, hlavně také lidé zcela prostí. Začali jsme proto tím, že jsme o některých otázkách, jež se týkaly našeho

problému, zavedli rozhovor a snažili se vysledovat, jak na naše otázky lidé reagují. První zkušeností, k níž nás toto experimentování vedlo, byl poznatek, že naše otázky, v té formě, jak jsme je původně stilisovali, nejsou prostším lidem zcela jasné, resp. že jsou pro ně těžké. Jiný vážný nedostatek byl ten, že jim různí jedinci rozuměli různě. To byly zkušenosti s lidmi z města. Vhodnou úpravou textu otázek jsme se snažili tyto nedostatky odstranit. Když jsme pak ve svém experimentování pokračovali s prostšími a méně sčetnými lidmi venkovskými, ukázalo se, že musíme měnit dále. Změny záležely hlavně v dalším zjednodušení textu otázek, v rozmnožení jejich počtu, a konečně v poněkud delším slovním rozvedení. Když jsme takovýmto způsobem dospěli k jakémusi předběžnému ‚definitivnímu‘ znění, napsali jsme text zkušebního dotazníku a požádali jsme několik osobně blíže známých venkovanů i prostších lidí z města, aby nám na jeho otázky samostatně odpověděli. Vyžádalo to u některých i dva týdny, než jsme se žádaných a předem slíbených odpovědí dočkali. Nabyli jsme tak však nových zkušeností. Ukázalo-li se dříve, v průběhu osobního interviewu, že po vhodné úpravě otázek lze dospět k dorozumění,* ukázalo se nyní zase, že toto dorozumění je mnohem těžší, když ti, kdož na otázky odpovídají (majíce před sebou jejich fixní text, nejsouce však vedeni dodatečnými vysvětlivkami), chápou mnohem tíže, jako by nebyli zcela jisti, zdali psanému dobře rozumějí a jako by se snažili za každou cenu hledat v prostých slovech textu nějaké skryté mínění. Došlo tak k dalším úpravám, hlavně k novému zjednodušování. Pro odpovědi na tyto psané otázky jsme si vždy došli osobně a — poněvadž šlo vesměs o osoby známé — v přátelském rozhovoru jsme je požádali, aby nám upřímně řekli, co jim bylo nejasné, čemu zcela zřetelně nerozuměli, a požádali jsme je, aby — když jsme jim příslušné místo vysvětlili, jak má být chápáno, vlastně, jak my bychom si přáli, aby mu bylo rozuměno — by nám řekli, jak oni by takovou otázku napsali. Tento druh spolupráce pokládáme za velmi prospěšný, alespoň tam, kde do výzkumu mají být zahrnuti i odpovědi lidí zcela prostých. Namlouváme si někdy, že jsme sestoupili na úroveň mentality takového prostého člověka; často se však ukáže, že jsme se klamali. Jinou zajímavou zkušeností, k níž jsme došli za těchto interviewů s osobami, jež dotazník již zodpověděly, bylo to, že se někdy ukázalo, že otázkám roz-

* Potvrzovalo se nám tu vždy znovu a znovu, kolik je pojmů a slov, jež jsou běžně užívány, jež však jsou v myslích lidí prázdnými zvuky, obaly bez obsahu!

uměly sice přesně tak, jak bylo námi napsáno, „myslili však, že v tom bude asi ještě něco jiného“ a pod.

Psaná forma dotazníku byla ještě dvakrát obměněna (v jednotlivostech). Když jsme si tak byli dostatečně jisti tím, že otázky, jak jsou v konečné formě stilisovány, vyhovují, rozhodli jsme se, že v poslední přípravné fázi svůj experiment provedeme v rozsáhlejším měřítku. Dali jsme si za tím účelem natisnout 200 dotazníků v celkové úpravě i znění naprosto shodné s tím, co jsme považovali za konečnou formu svého ‚Dotazníku‘. Byly rozdány lidem nejrozmanitějším, hlavně však prostým, z města i z venkova. Za necelý měsíc vrátilo se z nich asi 40% vyplněných. Byl to dostatečný počet, abychom na základě tohoto materiálu provedli poslední změny. Ukázalo se, že není potřeba měnit počet otázek; pouze jejich sled byl poněkud pozměněn; rozvedli jsme také ještě text úvodních slov ‚Dotazníku‘ předeslaných. Místa, na nichž nám obzvlášť záleželo, nebo kde jsme chtěli, aby si jich odpovídající neopomněli povšimnout, dali jsme vysázet proložené. Teprve po těchto konečných opravách, resp. dodatcích, jsme došli k definitivní formě svého ‚Dotazníku‘.

Z popsaného postupu je patrné, že jsme vlastně kombinovali přímou metodu dotazníkového výzkumu s metodou nepřímou (viz str. 57), ovšem jen za účely zkoumání, nikoliv pro získání dokladového materiálu pro vlastní výzkum. V první fázi to byla výlučně metoda přímá — osobní interview. Ve druhé fázi, kdy bylo již odpovídáno na otázky psané, byla metoda nepřímá doplňována metodou přímou (rozhovor po vyplnění dotazníku), aby jí byla korigována a prokázala její nedostatky. Ve fázi poslední jsme dospěli k výlučnému použití metody nepřímé, kdy totiž na otázky dotazníku bylo odpověděno samostatně, bez kontroly a bez přispění se strany toho, kdo výzkum organizoval. Výsledky, k nimž tento experimentální postup při vypracování textu dotazníku vedl, plně vyvažují jeho poměrnou zdlouhavost. Ze všeho nejvíce však se vyplácí to, když jsou otázky formulovány a celý výzkum veden tak, že hned od samého počátku má zkoumající na mysli, jakým způsobem bude materiál zpracovávat, a podle toho upraví všechny práce přípravné i vlastní výzkumný postup. Jinak řečeno: *metoda výzkumu musí být anticipací metody zpracování.*

Pokud se textu našeho dotazníku týče, podotýkáme ještě dvojí. V jeho záhlaví bylo tučnými písmeny natištěno, že je to ‚Vědecký dotazník Sociologického semináře Masarykovy university‘. Chtěli jsme tak u odpovídajících vzbudit důvěru, ubezpečit je o vážnosti podniku a přimět k tomu, aby svou spoluúcast neodepřeli. K napsání bylo dále připojeno kulaté razítko Sociologického semináře

(ručně razítkované, ne tištěné!) a do levého rohu nahoře bylo připojeno jméno a adresa, kam má být vyplněný dotazník vrácen v případě, že chce být poslán poštou zcela anonymně. Pod napsáním pak jsme připojili těchto několik úvodních vět:

Neuracejte nevyplněno. Vyplněním Dotazníku napomůžete pokroku vědeckého poznání. Nemyslete si, že snad máte psát nějaké učenosti; právě naopak: slovy zcela prostými, zato však jasnými, vyjádřete, co si o věci myslíte. Na mínění lidí nejprostších nám záleží nejvíce.

V zájmu vědecké pravdy odpovězte na všechny otázky co nejpečlivěji. Zamyslete se, dříve než na otázku odpovíte, a nemáte-li času, odložte vyplnění ‚Dotazníku‘ až na neděli. Nepodpíšíte se; Vašich odpovědí bude použito výhradně pro výzkum našeho občanského života, takže můžete všechny své názory napsat zcela otevřeně, bez obavy, že jich bude jakýmkoliv způsobem zneužito. Když pro Vaše odpovědi nestačí místo, vložte laskavě arch papíru. Zvlášť Vás prosíme, abyste ‚Dotazník‘ vyplnil(la) samostatně, bez pomoci někoho jiného (manžela, manželky a podobně). Pokud možno, pište *perem*. Do každé domácnosti posíláme dva Dotazníky; jeden vyplní muž, druhý žena.

Poněvadž jsme předem nevěděli, kdo na dotazníky bude odpovídat, snažili jsme se zjistiti co nejvíce údajů, jež by nám při zpracování materiálu dotazníkem získaného mohly být nápomocny. Řídili jsme se při tom jednak svými zkušenostmi vlastními, jednak poznatky, vyčtenými z prací různých sociologů, v nichž je patrné, že při každém sociologickém výzkumu je dobře předem počítat s podmíněností sociálních jevů několika základními determinujícími činiteli. S ohledem na povahu naší práce jsme proto na odpovídajících žádali:

- Udejte: a) stáří:
b) školské vzdělání:
c) náboženské vyznání:
d) jste organizovaným členem některé politické strany?:
e) kterou politickou stranu jste naposled volil?:
f) povolání (nepište jen všeobecně, na příklad: úředník, vojenský gázista, dělník, rolník atd., nýbrž udejte přesně: železniční úředník, rotmistr, poručík, tovární dělník, krejčovský pomocník, domkář atd.). V případě, že provdaná žena nemá vlastního zaměstnání, ať udá povolání mužovo:

Část dotazníků byla rozeslána některým našim známým, s prosbou, aby je rozdali pokud možno jedincům rozmanitých sociálních vrstev a zaměstnání a aby při tom dbali toho, aby to byli lidé, kteří svým způsobem reprezentují celou místní skupinu, k níž patří. Vycházeli jsme tu ze zkušenosti, že na venkově, stejně jako v městských oblastech, příslušníci určitých společenských skupin (politických, zaměstnaneckých, náboženských a pod.) přijímají zpravidla za své mínění i jednání svých místních drobných vůdců. Většina dotazníků byla však doručena prostřednictvím studentů středních škol, hlavně vyšších tříd, aby mohli doma rodičům ještě i oni sami říci, oč jsou žádání.* Tyto dotazníky jsme ve školách rozdali osobně. Dříve, než byly studentům rozdány, vysvětlili jsme, že výzkum pořádá jeden z vědeckých ústavů Masarykovy university a že jde při něm o zjištění některých otázek, jež se týkají našeho veřejného občanského života. Tyto informace že mohou poskytnout jen občané sami; ať proto doma požádají rodiče, aby na všechny otázky dotazníku napsali odpovědi zcela podle pravdy, protože nikdo nebude vědět, kdo který dotazník vyplňoval. Otázek je mnoho, takže zaberou dosti času. Není proto třeba s vyplňováním spěchat. Zbytečně dlouho aby je však doma nenechávali a po vyplnění aby je přinesli zpět do školy a odevzdali je svým spolužákům, kteří byli vybráním dotazníků pověřeni. V případě, že rodiče odmítnou dotazníky vyplnit, ať je žáci přinesou zpět nepoškozené, aby mohly být rozdány někomu jinému; zajistili jsme si tak současně hrubý odhad, jaký asi bude úspěch našeho šetření. Studenti byli dále poučeni, aby doma rodiče upozornili, že — chtějí-li — mohou vyplněné dotazníky poslat přímo na adresu, jež jest udána v levém horním rohu na první stránce dotazníku (celkem měl dotazník čtyři strany), anebo že je mohou do školy přinést v zalepené obálce. Ukázalo se, že toto opatření bylo velmi účinné, neboť valná většina dotazníků, vrácených skrze školu, byla skutečně odevzdána v zalepených a někdy i zapečetěných obálkách — pro nás dobrý ukazatel toho, že tam lidé napsali, co měli opravdu „na srdci“. Ale ukázalo se také, že za stěny zalepených obálek se skryla bezpředmětná obava některých studentů, kterým se nepodařilo rodiče přimět k napsání odpovědi. Hojně byly rovněž případy, kdy vyplněné dotazníky byly zaslány poštou. Okolnost, že tak odesílatelé činili na své vlastní útraty — a byli mezi nimi i lidé velmi chudí — svědčila by o tom, že dotazník vyvolal jejich zájem a jejich živou účast.

* Kvítujeme s upřímnou vděčností ochotu, se kterou nám Zemská školní rada v Brně vyšla vstříc při rozesílání dotazníků prostřednictvím středních škol.

Do konce dvou prvních týdnů se sešlo dosti vyplněných dotazníků. Potom však postupně jejich počet značně ubýval, přes všechny opěťované upomínky, aby byly vráceny, ať už vyplněné či nevyplněné. Dověděli jsme se při tom několik zajímavých věcí. Jednak to, že si rodiče vyplnění odložili opravdu až na neděli, jednak to, že vyplňování byla v některých případech věnována veliká péče. Svědčí o tom poznámky, které jsme od studentů vyslechli: „Tatínek to psal v neděli celé odpoledne a ještě i večer.“ „Maminka říká, že je toho moc, že to nejde vyplnit všechno najednou; ona to vždycky píše jenom večer“... a pod. Pokud jde o několik případů, jež jsou nám osobně známy, víme, že i některým vysoce inteligentním osobám se středoškolským nebo i vysokoškolským vzděláním zabralo zodpovězení všech otázek celé odpoledne, čtyři až pět hodin! O opravdovém zájmu odpovídajících svědčí konečně i okolnost, že na počátek nebo na konec „Dotazníku“ připojovali souhlasné poznámky: „Tento dotazník je mně sympatický“, „Souhlasím s tímto výzkumem“, „Přeji Vašemu šetření všem zdar“ a j. Neméně zajímavé byly informace, jež jsme se během výzkumu dověděli oklikou přes známé. Lidé, jimž se naše dotazníky dostaly do rukou, se vyptávali, zdali opravdu mohou otevřeně napsat, co si myslí, zdali se to nedostane k úřadu; a jedna paní dokonce vyslovila obavy, nebude-li zavřena (to byly hlavně případy „radikálů“, kteří nešetřili ostrými slovy ve svém horlení proti zlořádům našeho veřejného života). Jakkoliv zněly tyto informace někdy až anekdoticky, jsou nicméně velmi důležité, neboť si při nich uvědomujeme překážky a obtíže, jež musí zdolávat každý, kdo organizuje sociologický výzkum poněkud delikátnější povahy.

Šetření věnoval pozornost také náš tisk. Jedné jeho části jsme za to vděční: o výzkumu bylo poskytnuto několik stručných informací, byl vítán a k parafrázování obsahu dotazníku bylo připojeno i několik samostatných myšlenek; v očích veřejnosti byla tím akce postavena do dobrého světla. V jiných listech se však vyskytly nepřátelské výtky, že prý je to nedovolené čmuchákovství a že účelem celého šetření je vlastně zjistit politickou příslušnost odpovídajících, aby byly známy osoby, na něž bude třeba obrátiti se s předvolební agitací. Anonymní pisatel těchto chvályhodných a velice chytrých tvrzení bohužel zcela zapomněl, že dotazníky nebudou podepsány a že šetření je vedeno tak, že zajišťuje naprostou anonymitu odpovídajících!

Na rozesílání nějakých upomínek dopisů podle návodu Toopsova nebylo v našem případě ani pomyslení. Počet rozdaných nebo rozeslaných dotazníků byl příliš vysoký a při anonymitě ne-

bylo možno určit, kdo již dotazník odevzdal a kdo nikoliv. Přesto tak zhruba do konce dvou měsíců po rozdáání dotazníků podařilo se nám dostatí zpět téměř všechny, při čemž o něco více než pětinu čimly dotazníky vyplněné; bylo jich totiž celkem rozdáno pět tisíc a zodpověděných dotazníků se sešlo přes tisíc. To jest — pokud můžeme soudit podle zkušeností jiných sociologů, kteří organisovali podobný výzkum — poměrně velký úspěch.* Z nich za podklad přítomné studie jsme vybrali 914 dotazníků, jež jsme podle povolání odpovídajících utřídili do dvanácti skupin. Znění sedmého bodu našeho dotazníku, z něhož (krom údajů o věku, povolání, vzdělání, politické a náboženské příslušnosti) čerpáme výlučně všechny informace, jež tvoří podklad přítomné studie, bylo upraveno tak, aby dovolilo zpracování statistické: *kvalitativní stupnice*, t. j. poměrná důležitost, již odpovídající připisují jednotlivým povoláním s ohledem na jejich sociální prospěšnost a užitečnost, *jest kvantitativně vyjádřena číselným pořadím*, jakého se těmto povoláním dostalo v celkové klasifikaci. Upozornili jsme na polemiky statisticky orientovaných sociologů (na př. St. Rice) se sociology, kteří jsou ke studiu sociálních jevů metodou statistickou skeptičtí, počítajíce — zcela právem — s kvantitativně nezachytitelným „humanitním koeficientem“ (Znaniacki, Ellwood). Ani my se nestavíme kladně k snahám, jež chtějí složitou sociální realitu zachytit *celou* jen do matematických formulek; prostě proto, že to není vždy dobře možné — nechceme-li se stát obětí schematisací, jež by případně mohly hraničit i s absurdností. V našem případě však je kvantitativní zpracování materiálu postupem nejpřirozenějším, neboť zaručuje největší dosažitelnou objektivnost. Kdybychom prestiž sociální utility povolání stanovili jen podle toho, co o těchto povoláních odpovídající napsali v jejich prospěch či proti nim, byl by náš obraz nezbytně jen velice hrubým odhadem a byli bychom vystaveni nebezpečí, že při zpracování se uplatní i naše subjektivní sympatie či antipatie. Když však vycházíme z pořadí, které klasifikovaným povoláním bylo odpovídajícími vykááno, stojí naše osoba zcela stranou a máme možnost určit zcela nezáujatě, jaký je poměrný sociální prestiž jednotlivých povolání podle mínění příslušníků různých profesionálních skupin.

Kruh svých předběžných úvah, soustřeďujících se kolem pojmu sociálních attitud, sociologického výzkumu a výzkumné metody dotazníkové, bychom rádi uzavřeli poukazem na souvislost našeho

* Viz na př., co o svých zkušenostech napsal F. Gross v Sociologické revui (roč. VI., 1935, č. 3—4, strana 289); při rozsáhlém výzkumu podařilo se z celého Polska získati pouze 100 vyplněných exemplářů.

problému (prestiž sociální utility povolání) se širším problémem demokracie, jímž jest pojem veřejného blaha.

Smysl demokracie bývá dodnes s oblibou vyjadřován slovy americké ústavy: že je to vláda lidu, lidem, pro lid. Máme za to, že s nimi v dnešní skutečnosti již nevystačíme. Zejména tehdy ne, chceme-li jim rozumět v jejich doslovném znění. Správní úkoly složitého moderního státu jsou zcela jiné povahy, než byly administrativní problémy, jež musil řešit na př. některý z drobných států starého Řecka nebo některá z městských republik středověkých. A přece, zamyslíme-li se nad těmito slovy americké ústavy, dojdeme k přesvědčení, že nejen dnes, nýbrž i kdykoliv v budoucnosti musí současně zůstat východiskem i cílem každého opravdu demokratického státního zřízení; podržují si svůj hluboký smysl, i když je nemůžeme přijímati doslovně. Třikrát po sobě se tu opakuje výraz „lid“ a je naň položen všecken důraz. Pojem lid by si ovšem sám o sobě zasloužil náležitého vědeckého objasnění.⁸¹ Vzpomeňme jen, že se mluví o lidu ve smyslu politickém (občané), sociálním (t. zv. nižší vrstvy), ve smyslu geografickém (venkované), a mluví se o lidu také ve smyslu národopisném. Nejčastěji nám však při vyslovení tohoto pojmu zatane na mysli to, co bývá vyjádřeno slovy „široké vrstvy“, t. j. mnoho, všichni nebo téměř všichni. Tento způsob chápání pojmu lid máme i my na mysli, když říkáme, že heslo: vláda lidu, lidem, pro lid jest a vždy bude východiskem i cílem všeho usilování o demokratické státní zřízení a o demokratickou společnost vůbec. Neboť, je-li takto pojímáno, neznamená nic jiného než *obecnost*; nejen ve smyslu úzce politickém, ale i ve smyslu obecně sociologickém. Demokracie, to není konec konců nic jiného, než stále přihlížení k celku, k obecnosti: lid je tu i subjektem, i objektem, i prostředkem všech sociálních činností (právní, politické, hospodářské, kulturní, mravní). V demokratické společnosti jest partikularismus jednotlivých složek občanských vystřídáván hlediskem celistvostním, totalitním. Ne-li, pak je to demokratický stát, demokratická společnost jen podle jména. Proto se v demokracii mluví tolik o *veřejném blahu*, o blahu všech, o obecném zájmu a podobně. Zřetel totalitní jest nejlepší zárukou demokratického dynamismu; vyrovnává rozpor, harmonisuje společnost, napomáhá obnově porušeného sociálního konsensu.*

* Podrobněji jsme tyto myšlenky rozvedli v článku „Democracy as a Sociological Problem“, otištěném v Social Science, roč. X., 1935, č. 3, strana 219—226. Viz též náš článek „Sociologický předpoklad demokratické zahraniční politiky“ v Moderním státě, roč. VII., 1934, str. 271—275.

Při vši diferencovanosti funkcí a zájmů jedinců i celých společenských skupin, z nichž se moderní společnost skládá, jsou určité zřetele, které se stejnou měrou dotýkají všech jedinců, ne jako příslušníků omezených společenských skupin (politických, náboženských, hospodářských, vědeckých, sportovních atd.), nýbrž jako lidí. Jsou na př. jedinci, kteří si hledí spíše zájmů uměleckých než vědeckých; a jsou jiní, pro něž neexistuje nic krom jejich zájmů politických nebo hospodářských; opět jiní hledají smysl života v ukonování svých potřeb náboženských. Těchto a podobných rozdílů je bez počtu. Je však jisto, že mají-li tito jedinci spolupracovati k uskutečnění jistého stupně sociálního řádu, musí dovést vřadit své individuální či skupinové potřeby a zájmy pod vyšší zřetel potřeb a zájmů celku. Všichni musíme jíst a odívat se, všichni musíme někde bydlet a musíme si osvojit určité vzdělání jako přípravu pro život. V těchto základních, obecně lidských potřebách jest požadavek celistvostního zřetele nejnaléhavější. Není myslitelná demokratická společnost, v níž by partikularismus — ať jakéhokoliv druhu — přebujel v tomto ohledu nad zřeteli obecnými. Stálé přihlížení k celku jest nejučinnější demokratickou metodou uskutečňování a zajišťování obecného blaha.

Ve shodě s tímto požadavkem všeobecného blaha by bylo, aby v demokratické společnosti zřetel totalitní byl nadřazen všem partikularismům. To znamená, aby na př. příslušníci rozmanitých politických skupin řešili své požadavky ne se stanoviska svého úzkého hlediska stranického, nýbrž aby se tak dalo za stálého přihlížení k zájmům státu jako celku; aby příslušníci různých církví byli vzdáleni zaslepeného zaujetí vůči těm, kdo jsou vyznavači jiného náboženství, či kteří si svůj poměr k Bohu upravují sami, bez cizí pomoci a prostředníků; aby nejen v našich slovech, nýbrž i v našich skutcích mluvilo vědomí spoluodpovědnosti za blaho všech, a tím i za blaho naše vlastní. Krátce, aby na našem myšlení, cítění a jednání bylo patrné vyšší hledisko, které obzírá a hodnotí části se stanoviska celku a dovede se uvarovati všech částečností, tento celek poškozujících. To jest ideál. My bohužel až příliš dobře víme, že zřetel totalitní, zaměřený na blaho všech, je ve skutečnosti zkřivován. Jest zkřivován působením našich zaujetí politických a náboženských, ohýbá se působením našich nevědeckých a polovědeckých názorů, zatížených neschopností postihnout a přizpůsobit se stanovisku jiných; a je zejména skreslován naší nedůtklivostí, když jde o to, abychom s ohledem na zájem celku slevili něco se svých zájmů čistě osobních. Dnes je zřetel totalitní snad nejvíce ohrožován egoistickým partikularismem hospodář-

ského prospěchářství, se všemi stíny sociální nepoměrnosti, jež jsou jeho přímým důsledkem.

Jedním z partikularismů, který si jistě právem zaslouží studia sociologova, jest partikularismus daný příslušností profesionální, zařazením do určitých skupin povolání. Jen si připamatujme ráz povolání rolníka, dělníka, učitele, obchodníka, vojáka, úředníka, podnikatele. Jaká to různost v zaměstnání! A kolik je tu jiných odlišností, jež tato rozmanitost v povolání nezbytně přináší již sama sebou a takřka proti vůli těch, kdož je vykonávají. Vodí je za prací do různých prostředí, vyžaduje různý stupeň odborného školení a praktického výcviku, vtiskuje se do jejich povahy, utváří je fyziologicky, ba formuje dokonce i jejich city, myšlenky, záliby, sympatie a nenávisti. Nelze již z tohoto zcela apriorně usoudit, že povolání jest důležitým společenským rozřaďovatelem? Co poji rolníka s lékařem, dělníka s vojákem? Jsou si vědomi vzájemné závislosti? Jak se staví příslušníci jednoho povolání k povoláním ostatním? Oceňují je? Podceňují? Proč a jakým způsobem? Neštěpí a neláme se tu paprsek zřetele obecnosti, procházející hranolem profesionálního partikularismu? — Pokusíme se, abychom na tyto i jiné otázky podali v dalším odpověď.

Bibliografické odkazy a poznámky.

¹ Charles A. Ellwood: *Methods in Sociology. A Critical Study.* Duke University Press, Durham, 1933. — Z jiných cizích děl uvádíme:

Florian Znaniecki: *The Method of Sociology.* Farrar, New York, 1934.

Stuart A. Rice (vydavatel): *Methods in Social Science. A Case Book Compiled under the Direction of the Committee on Scientific Method in the Social Sciences of the Social Science Research Council.* Chicago University Press, Chicago, 1931.

L. L. Bernard (vydavatel): *Fields and Methods of Sociology.* Farrar, New York, 1934.

F. Stuart Chapin: *Field Work and Social Research.* The Century Co., New York, 1920.

George A. Lundberg: *Social Research. A Study in Methods of Gathering Data.* Longmans, Green and Co., New York, 1929.

Walter Earl Spahr—Rinehart John Swenson: *Methods and Status of Scientific Research. With Particular Application to the Social Sciences.* Harper and Brothers, New York, 1930.

C. Luther Fry: *The Technique of Social Investigation.* Harper and Brothers, New York—London, 1934.

Charles E. Merriam: *New Aspects of Politics.* Druhé vydání. The University of Chicago Press, 1931.

² F. St. Chapin, l. c. strana 149 a 156.

³ G. A. Lundberg, l. c. strana 96—98.

⁴ Manuel C. Elmer, „Standardizing Social Research Methods“, *Social Forces*, roč. IV (1925), str. 302.

- ⁵ W. E. Spahr-R. J. Swenson, l. c. strana 232—234.
- ⁶ C. Luther Fry, l. c. strana 97.
- ⁷ Tamže, strana 96.
- ⁸ L. L. Bernard, l. c. strana 405.
- ⁹ R. L. Kelly, „The Revolt Against Questionable Questionnaires“, Association of American Colleges, Bulletin, roč. XVII (1931), strana 377.
- ¹⁰ Read Bain, „Stability in Questionnaire Response“, American Journal of Sociology, roč. XXXVII (1931—32), strana 445—453.
- ¹¹ M. Smith, „A Note on Stability in Questionnaire Response“, American Journal of Sociology, roč. XXXVIII (1933), strana 713—720.
- ¹² G. A. Lundberg, l. c. strana 134—135.
- ¹³ C. Luther Fry, l. c. strana 86.
- ¹⁴ Ruth Shonle Cavan, „The Questionnaire in a Sociological Research Project“, Amer. Journ. of Sociology, roč. XXXVIII (1933), str. 721—727.
- ¹⁵ G. A. Lundberg, l. c. strana 115.
- ¹⁶ Tamže, strana 129 a n.
- ¹⁷ A. L. Bowley, Elements of Statistics, strana 18—25 (podle Lundberga, l. c.).
- ¹⁸ C. Luther Fry, l. c. strana 91 a 94; viz též: F. Stuart Chapin, l. c. strana 187 a n.
- ¹⁹ C. Luther Fry, l. c. strana 97.
- ²⁰ Herbert A. Toops, „The Returns from Follow-Up Letters to Questionnaires“, Journal of Applied Psychology, roč. X (1926), str. 92—101.
- ²¹ Herbert A. Toops, „Validation of the Questionnaire Method“, Journal of Personnel Research, roč. II, č. 4—5, strana 153—169.
- ²² W. E. Spahr-R. J. Swenson, l. c. strana 233.
- ²³ E. Shuttleworth, „Study of Questionnaire Technique“, Journal of Educational Psychology, roč. XXII (1931), strana 652—658.
- ²⁴ F. St. Chapin podle C. Luther Fry, l. c. strana 92.
- ²⁵ Katherine B. Davis, podle C. Luther Fry, l. c. strana 96.
- ²⁶ Ruth Shonle Cavan, l. c. strana 727.
- ²⁷ G. A. Lundberg, l. c. strana 118 a n.
- ²⁸ Tamže, strana 121 a n.
- ²⁹ W. E. Spahr-R. J. Swenson, l. c. strana 233.
- ³⁰ G. A. Lundberg, l. c. strana 209 a n.
- ³¹ In. Arnošt Bláha: Problémy lidové výchovy. Její pojem, úkoly a předpoklady. Praha, 1927. Strana 9 a n.

Kromě prací zde uvedených upozorňujeme ještě na tyto knihy:

W. C. Schluter: How to do Research Work. Prentice-Hall, New York, 1926.

Dorothy Campbell Culver: Methodology of Social Science Research. A Bibliography. University of California Press, Berkeley, 1936. (Je to velmi užitečná, vhodnými poznámkami opatřená bibliografie několika set publikací knižních a časopiseckých, pokud se obírají problémy a otázkami povahy metodologické.)

IV.

ROZBOR DOTAZNÍKŮ.

It is only when facts are classified that uniformities, sequences, similarities, and differences become apparent.

(George A. Lundberg, Social Research.)

Údaje, o které se ve své studii opíráme, jsou výsledkem dotazníkového šetření, doplňovaného namnoze přímým rozhovorem s interviewovanými. Část, již zpracováváme, je až sedmým bodem „Dotazníku“, takže ti, kdo na tento sedmý bod odpovídali, činili tak již po určité myšlenkové průpravě; neboť napřed — odpovídající na otázky předchozí — musili si ujasnit pojem veřejného blaha a jeho vztah k demokratickému státnímu zřízení. Bod sedmý pak se zase dělí na tři, úzce spolu souvisící a vzájemně se doplňující otázky. Zní takto:

A) Seřadte v závorce uvedená povolání podle toho, jak jsou *důležitá pro vytváření veřejného blaha* (řemeslník, kněz, politik, učitel, rolník, dělník, inženýr, lékař, voják, umělec, obchodník, advokát, průmyslník). Když v seznamu chybí ono povolání, které Vy považujete za nejdůležitější, seznam si sami *doplňte*.

B) Napište, *proč* považujete za nejdůležitější ona tři povolání, která jste uvedli na prvním místě. (Či snad jsou všechna povolání stejně důležitá?)

C) Obejde se náš stát bez některého z uvedených povolání, má-li se jeho občanům vést dobře a má-li obstát v soutěži s ostatními národy světa? Bez kterého a proč?

Účelem otázky první bylo zjistit, jakou poměrnou důležitost přispívají jednotlivých profesionálních kategorií různým povoláním podle toho, jak tato povolání přispívají k vytváření veřejného blaha. V odpovědích na druhou otázku je zajímavé sledovat, jakým způsobem je zvolené pořadí odůvodňováno; tak pro povolání, pro něž jeden našel obzvlášť závažné důvody, aby je zařadil hned na prvé místo, najde jiný stejně pádné důvody zase pro to, aby je zařadil až na místo poslední, nebo aby je i zcela vy-

loučil. Zjišťování odpovědí na otázku třetí bylo míněno jednak jako korektiv prvních dvou (při zpracování se ukázalo, že je třeba přihlížeti současně vždy k odpovědím na všechny tři otázky, poněvadž se tu a tam vyskytly nedůslednosti a nejasnosti), hlavně však k vůli zjištění námitek proti potřebnosti a obecné užitečnosti některého z uvedených povolání; tedy to, co bychom snad mohli nazvat *profesionálním antagonismem*.

Dvanáct základních skupin

skupina		počet	v procentech
I.	zemědělci	74	8·14%
II.	dělníci	84	9·20%
III.	samostatní podnikatelé nižší kategorie	97	10·66%
IV.	obchodníci	30	3·30%
V.	samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání	32	3·53%
VI.	zřízení, veřejní i soukromí	74	8·14%
VII.a	veřejní zaměstnanci nižší kategorie (nejvýš s maturitou)	177	19·44%
VII.b	soukromí zaměstnanci nižší kategorie (nejvýš s maturitou)	99	10·87%
VIII.	soukromí i veřejní zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	59	6·09%
IX. a	učitelé	96	10·51%
IX. b	profesoři	41	4·54%
X.	vojáci	51	5·58%
celkem		914	100·00%

Celkový počet 914 dotazníků jsme utřídili do dvanácti skupin, jak ukazuje připojená tabulka. O složení těchto dvanácti základních skupin zmíníme se podrobněji na příslušných místech dále v textu. Při zpracování bylo ve všech skupinách postupováno naprosto stejně a výsledky, pokud bylo možno zachytiti je číselně, byly přepočteny na procenta s přesností dvou desetinných míst, takže je možno provésti vzájemné srovnání i při nestejném počtu členů jednotlivých skupin. V každé skupině jsme si především zjistili, kolikrát bylo na první otázku odpověděno všeobecně, t. j. bez stanovení pořadí námi uvedených třinácti povolání podle důležitosti, jakou jim odpovídající připisují. Ve všech zbývajících případech jsme dále zjišťovali, která povolání se v pořadí octla na místě prvním, a dále, která povolání byla uvedena za sebou nebo vedle sebe v první trojici jako nejdůležitější. Ukázalo se, že existuje

v tomto ohledu jistá pravidelnost a typičnost, a to nejen uvnitř jednotlivých skupin, nýbrž i mezi skupinami navzájem. Potom jsme sledovali způsob, jak bylo zvolené pořadí odůvodňováno. S tohoto hlediska bylo možno utříditi odpovědi do čtyř skupin: 1. odpovědi, v nichž bylo výslovně konstatováno, že všechna uvedená povolání jsou stejně důležitá a potřebná; 2. odpovědi, v nichž bylo výslovně řečeno, že všechna uvedená povolání nejsou stejně důležitá; 3. odpovědi, v nichž bylo konstatováno, že sice všechna povolání jsou potřebná a více méně důležitá, prvá tři však že jsou nejdůležitější, protože pro život každého člověka nejpotřebnější; 4. tu a tam se vyskytly také odpovědi nejasné nebo neurčité, když na př. odpověď na otázku první byla v rozporu s tím, co bylo řečeno jako odpověď na otázku druhou nebo třetí; takovýchto odpovědí bylo však málo a nebyly při klasifikaci vzaty v úvahu. Potom jsme provedli rozbor a klasifikaci odpovědí na otázku třetí. Byly tu jednak odpovědi, jež přiznávají potřebnost všem povoláním, žádné nevylučující. Druhou skupinu vytvořila tvrzení opačná, vyjmenovávající povolání, bez nichž prý by se obešel dobře i náš stát, i lidstvo jako celek. Jsou tu namnoze přímé odsudky některých povolání jako nepotřebných nebo dokonce i škodlivých a mají cenu hlavně proto, že byly ve většině případů odůvodňovány, takže z nich poznáváme, jak je motivován svrchu zmíněný profesionální antagonismus. Obraz jsme konečně dokreslili tím, že jsme pro každou skupinu zvlášť zjistili, kolikrát bylo které povolání zařadeno v klasifikaci na místo poslední a která povolání byla uvedena jako členové poslední trojice. Okolnost, že při rozboru dotazníků postupujeme u všech skupin zcela obdobně, je příčinou jisté stereotypnosti a činí sloh podání poněkud málo rozmanitým. Jsme si toho dobře vědomi. Jsme však také přesvědčeni, že povaha naší práce nepřipouští, abychom postupovali jinak. Při srovnávací studii jako je tato musí býti všechna data týmž způsobem nejen získána, ale i zpracována. Jinak by srovnávání vedlo snadno k výsledkům pochybným. Asi tak, jako kdyby někdo dal semlet do dvou různých mlýnů obilí, jež se urodilo na témž poli a je stejné jakosti, a chtěl potom podle rozdílné kvality mouky dokazovat, že část zrní semletého v jednom mlýně byla dobrá, kdežto část semletá v mlýně druhém byla špatná. Číselná data doplňujeme všude příslušnými citacemi slov těch, kdož na náš dotazník odpověděli. Nemusíme snad ani zvlášť podotýkat, že jsme při vybírání těchto citací dbali svědomitě především toho, aby to byly odpovědi typické pro celou skupinu, t. j. odpovědi, jež se s podružnými obměnami vyskytují v dotyčné skupině nejčastěji. Čtenáři jistě neuniknou četné podobnosti; my pak shodná mínění úmyslně citujeme proto, abychom takto názornými pří-

klady dokumentovali, že jsou shody nebo obdoby nejen v postojích členů jedné a téže skupiny, nýbrž i tehdy, když srovnáváme mínění členů různých skupin. Kromě toho jsme přihlíželi ovšem také k tomu, abychom citovali odpovědi osobitě, ať z jakéhokoliv ohledu příznačné nebo zajímavé. Při citacích dodržujeme všude jejich původní znění, pouze orthografie byla na některých místech doplněna, resp. opravena.

Na konci každé skupiny je připojena přehledná číselná tabulka, ukazující jednak, jaký je postoj členů oné skupiny k jejich povolání vlastního, jednak jak si cení povolání členů skupin ostatních. Kromě přehledu o obsazení prvních a posledních míst klasifikace a o složení prvních a posledních trojic, najdeme tu také data o tom, kolikrát které povolání nebylo do klasifikace pojato vůbec, která povolání byla odpovídajícími přidána spontánně jako důležitá nebo jako škodlivá pro veřejné blaho, a v procentech vyjádřený přehled odpovědí na druhý a třetí bod dotazníku. U oněch skupin, jejichž povolání jest jedním ze členů povolání klasifikovaných (učitelé, rolníci, dělníci, obchodníci, vojáci), připojujeme ještě jinou přehlednou tabulku o tom, jak si tohoto povolání cení členové skupin ostatních.

Připojme ještě jednu poznámku. Pořadí třinácti povolání, která byla v „Dotazníku“ uvedena v závorce u bodu A), bylo úmyslně podáno v nesouladu, aby odpovídající vyprovokovalo a přimělo je k stanovení pořadí, které by podle jejich soudu odpovídalo spíše pravdě. Výsledek potvrdil očekávání, neboť z celkového počtu 914 odpovědí ani jediná nepodržela pořadí dotazníku; naopak slova některých svědčila o tom, že byli opravdu „vyprovokováni“.

I. Zemědělci.*

Zemědělci jsou svým povoláním determinováni více než kterákoliv jiná společenská skupina. Bezprostřední, těsný styk s půdou a práce na ní určují téměř všechny základní rysy hmotného i duchovního slohu rolníkova života. Tato zemitost — mluveno slovy In. Arn. Bláhy — zračí se v jejich myšlení, citění i jednání. Podle shodného soudu četných spisovatelů, kteří se obírají studiem sociologie venkova, projevuje se u zemědělců značnou měrou tradicionalismus a egocentrismus, jehož typickým vnějším projevem bývá sebevědomý postoj vůči příslušníkům jiných společenských vrstev:

* Část tato byla otištěna ve Věstníku Československé akademie zemědělské (roč. XII., č. 4—5, strana 323—329) pod názvem: „Sociologická studie o profesionálním antagonismu rolníků“. V poněkud stručnějším znění byla publikována též anglicky jako „Social Attitudes of the Czechoslovakian Peasant towards the other Occupational Groups“ v Rural Sociology, roč. I., 1936, č. 3, strana 296 a n.

Nemá sedlák, nemá pán! I v tom je zřejmě patrný determinující vliv rolníkova zaměstnání. Je si dobře vědom důležitosti své práce pro blaho celku. Není však svým egocentrismem sváděn k přezírání důležitosti povolání jiných? Jest si vědom své zapojenosti do společenského celku, kde se ve vzájemné závislosti doplňuje činnost jedněch s činností druhých? Výsledek našeho šetření podává alespoň částečnou odpověď.

Do skupiny zemědělců jsme pojali 74 rolníků (v tom 4 ženy), majitelů středních a drobných zemědělských usedlostí, kteří v našem národě tvoří převážnou většinu. Když z tohoto celkového počtu odečteme 12 odpovědí, v nichž pořadí jednotlivých zaměstnání, pokud se týče jejich důležitosti pro vytváření veřejného blaha, bylo vyjádřeno jen zcela všeobecně (na př.: „Pro vytváření veřejného blaha jsou důležitá stejně všechna povolání.“), pak ze zbývajících 62 odpovídajících 55 zařadilo povolání rolníka na místo první (88·71%). Nebude snad nikoho, kdo by se pozastavil nad tím, že rolníci uvedli své povolání tolikrát na místě prvním; překvapuje-li nás tu co, tedy je to spíše okolnost, že se tak nestalo ve všech případech, a bude nás jistě zajímat, kterým jiným povoláním mohla býti dána přednost: jsou to ve dvou případech kněz (3·23%) a v pěti případech učitel (8·06%). To by svědčilo o tom, že příslovečný selský egocentrismus není tak zaslepený a úzkoprsý, jak se někdy tvrdívá. Obsazení prvních míst, ať jakkoliv příznačné, samo o sobě však všechno ještě neříká. Ze skutečnosti, že v devíti desetinách byl rolník postaven v čelo všem povoláním ostatním, můžeme nanejvýš usuzovat, že u zemědělců je silně vyvinuto profesionální sebevědomí, t. j. vědomí o důležitosti a nepostradatelnosti jejich vlastního zaměstnání. Všimněme si proto též pořadí ostatních povolání a věnujme pozornost způsobu, jak byla zvolená klasifikace odůvodňována. Projevuje se tu určitá typičnost, která jest potvrzována též spontánními poznámkami některých odpovídajících, v nichž se projevuje buď sympatie pro nebo zaujetí proti některým povoláním.

Ve více než v polovině celkového počtu odpovědí tvoří první trojici: rolník-dělník-učitel 17krát (30·90%), rolník-dělník-řemeslník 9krát (16·36%), rolník-učitel-řemeslník 6krát (10·90%). U ostatních obsadily první tři místa tyto trojice: rolník-učitel-voják 4krát (7·27%), rolník-kněz-dělník, rolník-dělník-voják, každá trojice 3krát (5·45%), rolník-kněz-lékař, rolník-dělník-lékař, rolník-dělník-politik, každá trojice 2krát (3·63%). O místa v ojedinelé se vyskytujících prvních trojicích (12·78%) se dělí: rolník (6krát), učitel (4krát), lékař (tříkrát), dělník, kněz (každý 2krát), řemeslník, politik, voják, obchodník (každý 1krát).

Jak patrně, u rolníků je vyvinuto především vědomí solidarity s ostatními pracovníky rukou (dělníky a řemeslníky) a jest jimi po zásluze oceňována též důležitost vzdělání (učitele). Kromě těchto povolání byli do první trojice nejčastěji zařadění ještě voják (8krát), lékař a kněz (každý 7krát). U venkovského lidu, který je považován za zvlášť pobožnou složku národa, překvapuje poměrně malá závažnost, jež je s hlediska sociální utility připisována povolání kněžskému. Také politik, který by měl v usilování o veřejné blaho zaujímat místo obzvlášť význačné, byl mezi členy první trojice uveden rolníky pouze třikrát (ve stejném počtu případů se ocitl ještě na místě čtvrtém).

Zařadění rolníka na místo první bylo všemi odpovídajícími celkem shodně odůvodňováno tím, že je to „prvovýrobce“ a „živitel všech ostatních“, jako na př.: „Nejdříve musí být zabezpečena potřava, aby ostatní stavy mohly svoje povolání provádět“. U převážné většiny jsou odpovědi ostatních jen variacemi na toto téma. Z jiných odůvodnění zvoleného pořadí citujeme slova 57letého majitele střední hospodářské usedlosti (vychodil nižší reálku), který píše: „Činnost svědomitého učitele, jemuž svěřován je k výchově dorost národa v nejvnmávějším věku, právem lze považovati za nejzáslušnější, právě tak jako činnost lékaře, jehož snahou je zachovati národu zdraví. Uvědomělé dělnictvo všech výrobních odvětví prací svou vydatně přispívá k všeobecnému prospěchu v národě“. Trojici rolník-řemeslník-lékař staví 26letý selský synek, zaměstnaný při otcově hospodářství, v čelo ostatních povolání proto, že „rolníka považuje za výrobce statku pro lidstvo nejdůležitějšího, potravy; řemeslníka proto, že napomáhá v této výrobě rolníkovi a vytváří důležité potřeby lidstva: oblek, obuv, obydlí, náradí a jiné. Lékaře pak proto, že máme mnoho nakažlivých nemocí, které naši lidé domácím léčením jen rozšiřují“. Jiný z odpovídajících (45letý malorolník), vycházející z přesvědčení, že „chléb náš vezdejší, klid a mír jsou základem spokojenosti“, staví v popředí rolníka, vojáka a politika.

Odpovědi na otázku druhou (proč považují povolání, uvedená na prvních třech místech, za nejdůležitější, či zdali jsou podle jejich soudu všechna povolání stejně důležitá) lze utřídit do čtyř skupin. Skupinu první tvoří ony odpovědi, podle nichž jsou všechna uvedená povolání pro vytváření veřejného blaha stejně důležitá; jest jich celkem 26 (35.13%). Skupinu druhou tvoří 4 odpovědi, jež výslovně konstatují, že všechna povolání nejsou stejně důležitá (5.40%). Do skupiny třetí jsme zařadili odpovědi, jež přiznávají sice důležitost všem povoláním, prvá tři však považují za nejdůležitější; k nim jsme přiřadili též ony odpovědi, jež zvo-

lené pořadí prostě odůvodňují, vyzdvihující důležitost členů první trojice (celkem 41, t. j. 55.41%). Skupina čtvrtá obsahuje 3 odpovědi nejasné (4.06%). V celku tedy devět desetin odpovědí vyznívá v ten smysl, že pro vytváření obecného blaha jsou důležitá všechna povolání, i když snad nejsou všechna stejně důležitá. Záleží hlavně na tom, aby každé z nich bylo zastáváno poctivě a svědomitě, jak je odpovídajícími vždy znovu a znovu zdůrazňováno. Je vůbec příznačné pro odpovědi celé této skupiny, že pisatelé si uvědomují závislost jedné povolání na povoláních druhých, a někteří z nich tuto vzájemnou závislost vystihují názornými přírovnáními: „Pro vytváření veřejného blaha jsou důležitá všechna povolání. Představuji si to jako řetěz, ze kterého kdyby byl jeden článek vypaden, musel by být ihned zase zapojen...“ (20letý rolnický syn). Nebo: „Povolání tato souvisí spolu jako ozubená kolečka ve stroji, a má-li býti chod stroje pravidelný a stejnoměrný, nesmí ani jeden ozub v kolečku býti vadným“ (57letý rolník, který vychodil školu měšťanskou a hospodářskou).

Vezmeme-li v úvahu odpovědi na otázku třetí, shledáme, že toto loyální stanovisko vůči jiným povoláním není zdaleka všude dodrženo. Neboť na otázku, zdali se náš stát obejde bez některého z uvedených povolání, má-li se jeho občanům vést dobře a má-li obstat v soutěži s ostatními národy světa, vyznělo z celkového počtu 74 odpovědí záporně 44 (59.46%); kladných odpovědí bylo 22 (29.73%), nejasných nebo nezodpověděných bylo 8 (10.81%). Nejvíce nás tu přirozeně zajímají odpovědi, které obsahují odsudky, někdy i ostré výpady proti některým povoláním. Jsou namířeny proti advokátu (11), průmyslníku (6), obchodníku (4), knězi (4), politiku (3), „meziobchodníku“ (3), vojáku (2). Jednou v nich promlouvá nespokojenost z nespravedlivého údělu sedláka, který jest při své namáhavé a odpovědné práci v nevyhodě u srovnání s osudem příslušníků jiných povolání; jindy zase se tu ozývá pochybnost o významu některých zaměstnání pro tvoreni veřejného blaha, a nezdíka jest vysloveno i mínění, že zájem celku jest jimi přímo poškozován. „Prvovýroba jest základem, a nežli začneme pracovat cokoliv, musíme být napřed nasyceni. Ironií jest, že zemědělství je nejhůře odměněno“ (40letý rolník, obecná jednotřídka a zimní škola hospodářská). Odpovědi tohoto druhu byly pouze dvě. Zato v mnohem větším počtu se vyskytly odpovědi, v nichž jsou nezastřeně vyslovovány námitky a odsudky některých povolání, a to namnoze slovy ne příliš vybiřavými. Nejvíce jsou touto nemilostí postiženi advokáti: „Obejdeme se bez advokáta, protože když má člověk nějaký spor s někým u soudu a nevezme si advokáta, tak nesmí ani hubu otevřít, i když má určitě pravdu.

A kdyby jich nebylo, museli by páni soudci soudit podle výroků soudících se“ (49letý domkář, obecná škola). Tento názor sdílí také 43letý zemědělec na najaté půdě, když praví, že „advokáti jsou jen na přítěž společnosti, poněvadž vydírají peníze za nic“. V osmi případech se vyskytly námitky proti obchodníkům a průmyslníkům, kteří prý výrobky sedlákovy zbytečně zdražují, žádné hodnoty k nim však nepřidají. To uvádějí vesměs osoby mladší (20—30 let), jež míní, že funkci obchodu i průmyslu by mělo převzít družstevnictví. Z námitek proti kněžím citujeme dvě: „Náš stát se obejde bez kněze, až lidstvo vospěje natolik, aby uvádělo své náboženství do životnější formy, bez strachu před věčným trestem a pod., to je až je k opravdovému životu povede cit pro povinnost, mravnost, chápání dobra a zla, láska a vůle žít a konat dobro“ (21letý rolnický syn, absolvent reálky, římský katolík). Jiný syn rolníka (22 let, 4 třídy gymnasia, ř. k.) vytýká, že „málokterý kněz je dnes opravdu knězem, neboť většina z nich jsou dnes agitátory politických stran a podlamují tak v obyvatelstvu víru k církvím“. Odsudek povolání politika jest obsažen ve výroku 61letého domkáře, podle něhož je politika „největším zlem pro národ a stát“.

V četných případech byly ke zvolenému pořadí připisovány zcela spontánně rozličné poznámky, z nichž je zejména patrno, že náš sedlák nehodnotí jednotlivá povolání formálně (uvidíme ostatně, že totéž platí i o členech skupin ostatních), nýbrž že si uvědomuje, jak i v tom nejdůstojnějším lidském zaměstnání klíčí kořinky zla, chopí-li se ho lidé nepovolání či neodpovědní. Tak na př. v jednom případě byl na druhé místo zařazen učitel, a k tomu připojena poznámka: „... který je si vědom svého poslání“. V jiném dotazníku bylo zase u slova kněz (jenž byl zařazen rovněž na druhé místo) připsáno „dobrý“. Dokladů tohoto druhu bychom mohli uvést mnohem více.

Až na nečetné výjimky byly všechny odpovědi psány prostě a srozumitelně. Za nejasnou považují na př. odpověď 47letého rolníka (nenapsal, jaké má vzdělání): „Řemeslník je kvalifikovaná síla ve výrobním procesu. Ovšem je stále víc a více nahrazován výrobou tovární, takže by snad mohl zaměnit své místo s inženýrem“. Buď jsou tato slova dokladem naivního nazírání, jako by řemeslník dovedl beze všeho zastávat ve zmechanizovaném výrobním procesu práci inženýra, anebo pisatel nevyjádřil dobře to, co měl ve skutečnosti na mysli.

Vhodným doplněním přehledu odsudků jsou údaje o tom, koho rolníci zařadili na místo poslední, a která tři povolání byla pojata do poslední trojice. Ze 47 případů, v nichž byla klasifikace povo-

lání podle důležitosti provedena (zde i ve všech ostatních skupinách přicházejí v úvahu pouze ony odpovědi, v nichž do pořadí z celkového počtu třinácti námi uvedených povolání bylo pojato nejméně osm členů), ocitli se na místě posledním: advokát 14krát (29.79%), kněz 8krát (17.02%), politik, umělec, každý 6krát (12.76%), průmyslník, inženýr, každý 4krát (8.51%), obchodník 3krát (6.38%), voják 2krát (4.26%). V posledních trojicích (celkem 47 případů) se vyskytli: umělec-advokát-politik 6krát (12.76%), politik-kněz-advokát, umělec-advokát-kněz, každá trojice 5krát (10.64%), politik-advokát-voják, advokát-průmyslník-kněz, inženýr-advokát-umělec, obchodník-umělec-advokát, obchodník-advokát-kněz, každá trojice 2krát (4.26%). Zbytek (44.66 procenta) připadá na ojediněle se vyskytující poslední trojice, v nichž byli ještě uvedeni: advokát (16krát), inženýr, umělec, obchodník, průmyslník (každý 8krát), politik (5krát), kněz (4krát), voják (3krát), lékař (2krát), učitel (1krát).

Zvláštní zmínky si zaslouží některá originální řadění, i způsob, jak jsou odůvodňována. Je to především odpověď 37letého „rolníka na středním selském statku“ (gymnasium, absolutorium právnické fakulty, bez vyznání), který se k položeným otázkám vyjádřil takto: „Nemohu se odhodlati k tomu, abych řadil jedno povolání výše než druhé. Kdybych měl říci, jak jsou důležitá *pro život člověka*, seřadil bych je *do skupin* asi takto: 1. rolník, dělník, řemeslník, průmyslník; 2. učitel, politik, inženýr, lékař, kněz; 3. obchodník, advokát, umělec, voják (při tom ve skupinách jsou povolání rovnocenná). Mám-li je však řaditi *podle důležitosti pro vytvoření veřejného blaha*, tu bych dal na prvé místo skupinu druhou a na druhé místo skupinu první, protože myslím, že skupina první, jako čistě výrobní, není sama o sobě schopna uskutečnití a zabezpečení *veřejné blaha*“. Širší a prohloubenější vzdělanostní rozhled napomáhá tu odpovídajícímu zřejmě v osvětlené orientaci po sociálním dějství, v němž oku zkušenějšího pozorovatele neunikne souhra příčin a následků, a kde vzrůstající rozrůzněnost je vyvážena úsilím po vždy větší a větší jednotě. Mýlili bychom se však, kdybychom takovouto odpověď chtěli považovati za výjimku a kdybychom ji chtěli připisovati výlučně na vrub vysokoškolského vzdělání toho, kdo ji psal. I ve slovech lidí prostých, nestudovaných, najdeme namnoze tolik zdravého úsudku, že jsme oprávněni mluvit o dosti vyvinutém lidovém smyslu sociálním, získaném životními zkušenostmi. Dokladem mohou být slova 64letého malorolníka (obecná jednotřídka), podle jehož soudu jsou „všechna povolání důležitá, každé ovšem v příhodnou dobu; jako rolník potřebuji kováře, koláře, zámečníka atd.; jsem-li nemo-

cen, volám lékaře, své děti posílám do školy k učitelům. A tak všechna povolání svým časem se uplatní“. Není pochyby o tom, že takoví jedinci jsou důležitým tmelem společenského řádu, neboť se v zájmu celku dovedou uvarovat škodlivých důsledků sociální výlučnosti; dávají každému, což jeho jest: „Rolník znamená prvovýrobu. Dělník, řemeslník, obchodník, průmyslník zabezpečuje hmotné zařízení člověka. Učitel, umělec, inženýr stará se o povznesení lidstva duševní, umělecké, technické. Lékař a advokát chrání lidstvo zdravotně a mravně. Voják zabezpečuje mír a obranu“ (19letý syn rolníka, absolvent reálky).*

* Citujeme alespoň pod čarou ještě odpověď 49letého „rolníka v horském kraji, který obdělává 15 ha půdy“ (obecná a dvouroční zimní hospodářská škola, ř. k.); nejen že odpověděl na dané otázky, nýbrž připojil ještě obšírné dodatky. Jeho klasifikace povolání podle důležitosti vypadá takto: rolník, kněz nebo nábožensky založený učitel, řemeslník, lékař, voják, umělec, obchodník, inženýr, soudce, úředník státní administrativy. K tomu pak připojuje tento slovní doprovod: „Rolníka jmenuji na místě prvním, jelikož rolník je prvovýrobce všech životních potřeb, a tento stav počíná Adamem v ráji. I ta matka, která dítě kojí, má-li dítě skytnout dostatek mléka mateřského, musí se najísti. Bez potravy není života. Kdyby všechny stavy vyhynuly a všichni lidé byli nuceni zabývat se zemědělstvím, uhájili by život, neboť i tím nejprimitivnějším způsobem obdělávaná půda by dala plodiny pro člověka i zvířata. Na druhé místo stavím kněze, nebo kde by nebyl kněz, tak nábožensky založeného učitele, neboť tito mohou poskytnout nejen nejnennější vzdělání, ale i klid duševní a vstřípit základy víry. Na třetím místě stavím řemeslníka, neboť toho považují za nutného činitele, aby zpracoval prvovýrobu rolníkovu, a tím stoupne blahobyt společnosti lidské. Čtvrtým je lékař, neboť má-li lidstvo zdatně pracovat, musí býti zdravě tělesně. Pátým stavem je voják, který zaručuje občanstvu bezpečnost a ochranu života i majetku. Šestým je umělec, jelikož pravé umění (nemyslím nějakou modernu) je vrchol kultury a tato zase skýtá pozitivní duševní. 7. obchodník, který zprostředkuje jednotlivé výrobky mezi výrobcí a konsumentem. 8. inženýr se stará, aby výroba se zdokonalila a tak zase blahobyt lidstva o stupeň se zvedl. 9. soudce je nutný, jelikož nikdy nebylo, není a nebude tak dokonalých lidí, aby mezi nimi nepřišlo někdy ke sporu. Neboť obě sporné strany mohou mít pravdu, ale každá podle svého rozumu; proto potřebí osoby třetí, která o sporné věci má právo rozhodovati. Advokátů netřeba, neboť nechť každý má právo sám se hájit a vést důkazy o pravdě, aniž by stavěl zákon i s paragrafy svou vyřídilkou na hlavu, jak to činí advokáti. Jeden tvrdí tak a druhý pravý opak, a ten, který umí lépe mluvit a na soudní dvůr či porotu působit, vyhrá a učiní ze zločince nejnevinnějšího beránka; a tuto lež nejen lidstvo trpí, ale ještě hodně musí platit. Také neuznávám průmyslníky, neboť tito obchodují lidskými mozoly. Na to úplně stačí řemeslníci, mistři, a kde nestačí řemeslníci, je na to stát. Jako: dolování uhlí, železa a všech nerostů. Mimo stát nechť se tvoří družstva, při hospodářském průmyslu ze zemědělců, při výrobě jiné z mistrů, tovaryšů a pomocných dělníků. Tato družstva nechť stojí pod kontrolou státu. Ani politiků neuznávám, neboť je to vrchol těžení a mítí se

Všechny odpovědi této skupiny jsme přezkoušeli také pokud se týče církevní příslušnosti odpovídajících. Bylo mezi nimi: 61 římských katolíků, 5 příslušníků československého vyznání evangelického, 3 členové církve československé a 5 bez vyznání. U nekatolíků byl kněz vesměs zařazen až za polovinu stanoveného pořadí; jedinou výjimkou bylo pořadí příslušníka církve československé evang., v němž se kněz ocitl na místě čtvrtém. U katolíků pak byly patrné dvě zřejmě odlišné skupiny. U jedné (zhruba téměř dvě třetiny) se vliv příslušnosti církevní nijak znatelně neprojevil; zejména neurčil příslušnost politickou: ačkoliv jsou katolíci, jsou politicky organizováni a volí jako agrárníci, nikoliv jako lidovci. U ostatních, tvořících druhou skupinu, určila zase naopak příslušnost církevní také příslušnost politickou: jsou rolníci, ale jsou politicky organizováni a volí jako lidovci, nikoliv jako agrárníci. To je ostatně dobře patrné i na pořadí, jež členové těchto dvou skupin vykazují povolání kněžskému. U „lidovců“ je kněz vždy v první polovině stanovené klasifikace (někdy dokonce i před rolníkem, dělníkem nebo učitelem na místě prvním, druhém nebo třetím),

Souborný číselný přehled skupiny I. (rolníci)

A. Postoj členů skupiny I. k povolání vlastnímu i k povoláním ostatním

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny I.				povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako důležitá: soudce úředník	
	byl zařazen					nebyl do klasifikace pojat*
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník . . .		16			7	
kněz . . .	2	7	8	18	5	
politik . . .		3	6	18	6	
učitel . . .	5	31		1		
rolník . . .	55	54				
dělník . . .		38				
inženýr . . .			4	10	5	
lékař . . .		7		2	2	
voják . . .		8	2	5	5	
umělec . . .			6	23	8	
obchodník . . .		1	3	12	6	
advokát . . .			14	42	5	
průmyslník . . .			4	10	3	
počet uvažovaných případů	62	55 trojic	47	47 trojic		

povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako škodlivá: „meziobchod“ (3X)

a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně důležitá: 35'13%^o; všechna povolání nejsou stejně důležitá: 5'40%^o; povolání, která odpovídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější: 55'41%^o; případy nejasné nebo nezodpověděné: 4'06%^o

b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povolání je nám třeba: 59'46%^o; všech povolání není třeba: 29'73%^o; případy nejasné nebo nezodpověděné: 10'81%^o

dobře na účet druhých (nechci říci, že žijí z hlouposti druhých). N. B. Zapomněl jsem, že nemálo je důležitý stav úřednický.“

* Zde, jakož i u všech ostatních skupin běheme v úvahu pouze ony případy, v nichž do celkové klasifikace bylo poято nejméně osm členů.

B. Jak si příslušníci jiných skupin cení povolání rolníka

skupina	povolání rolníka				
	bylo zařaděno				nebylo do klasifikace pojata ²
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice	
rolníci	55 (62)	54 (55)			
dělníci	25 (66)	52 (66)			
samostatní podnikatelé					
nižší kategorie	35 (77)	55 (74)			1 (30)
obchodníci	13 (23)	17 (23)			
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání	6 (20)	10 (18)			
veřejní i soukromí zřizenci	23 (61)	45 (57)			
veřejní zaměstnanci					
nižší kategorie ¹	60 (121)	92 (119)		1 (99)	1 (51)
soukromí zaměstnanci					
nižší kategorie ¹	31 (72)	50 (70)		1 (47)	
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	22 (46)	31 (44)		1 (34)	
učitelé	26 (66)	42 (65)		1 (59)	2 (31)
profesoři	12 (29)	16 (27)			
vojáci	17 (36)	27 (35)			

kdežto u „agrárníků“ je v pořadí odsunut až na některé z méně významných míst (6.—13.); často se ocitl na některém z míst posledních a nezřídka nebyl do klasifikace pojat vůbec. Před učitelem byl kněz postaven toliko dvakrát. Krátce, docházíme k poznání, že povolání samo o sobě není jediným určovatelem toho, jaké stanovisko zaujme příslušník tohoto povolání vůči příslušníkům povolání jiných. V případě, který jsme právě uvedli, střetl se vliv povolání s vlivem náboženské příslušnosti, a viděli jsme, že ve skupině katolických zemědělců projevil se u plné třetiny vliv příslušnosti náboženské jako rozhodující. Není pochyby o tom, že bychom se v jiných případech setkali s podobným, byť i ne snad stejně významným střetnutím zájmů a vlivů, v němž by vliv profesionální příslušnosti byl pozměňován vlivem věku, vzdělání, pohlaví a podobně. Proto při studiu prestiže povolání s hlediska jejich poměrné sociální utility musíme mít stále na mysli, že tu vedle čistě profesionálního činitele a s ním spolupůsobí také faktori jiní. Poznámka tato platí v neztencené míře i pro všechny skupiny ostatní.

¹ Nejvyšší s maturitou. Číslice v závorkách znamenají počet uvažovaných případů, resp. trojic.

² Do posledního svislého sloupce jsme zahrnuli ony dotazníky, v nichž do klasifikace povolání bylo pojata nejméně osm členů.

II. Dělníci.

Skupina dělníků — pokud jsou zastoupeni v našich dotaznících — není zcela jednotného složení. Kromě továrních dělníků, jichž jest 35 (z toho 30 dělníků, 1 dělnice, 4 manželky dělníků, samy v továrně nezaměstnané), jsou tu i tovární mistři a dílovedoucí (18 osob, z nich 15 mužů, 3 manželky v domácnosti a jedna tovární mistrová), dále dělníci a pomocníci, zaměstnaní u různých řemeslníků (kovářský dělník, krejčovský pomocník, stolařský dělník, hrncířský pomocník a pod.); a konečně byli do této skupiny pojata i jiní dělníci, jako dělník na pile, sezonní dělník, dělník ve skladišti atd., dohromady 10 jedinců.

Jediným nápadnějším rozdílem mezi těmito čtyřmi podskupinami jest, že u továrních mistrů a dílovedoucích se povolání řemeslníka ocitá na některém z prvních tří vedoucích míst klasifikace mnohem častěji než u ostatních členů této skupiny. To se dá lehce vysvětlit tím, že mnozí z nich byli původně samostatnými řemeslníky a teprve později našli zaměstnání v továrnách, jak to někteří z nich i výslovně říkají (na př. „... továrenský dílovedoucí, dříve stolařský mistr“). To však jest rozdíl jediný, takže všechny čtyři podskupiny můžeme probrati jako jedinou skupinu dělníků kvalifikovaných i nekvalifikovaných. Je jich celkem 84, z nich 69 mužů a 15 žen.

Podobně jako zemědělci i dělníci jsou svým povoláním značně vyhraněnou společenskou skupinou. Čekali bychom proto, že povolání dělníka bude jimi postaveno na prvé místo snad i tak často, jak často se ocitl rolník na prvním místě v klasifikacích zemědělců. Ale není tomu tak. Po odečtení 17 odpovědí, v nichž pořadí povolání podle jejich důležitosti nebylo stanoveno, a jedné odpovědi, již budeme citovati později zvlášť jako dosti originální, byl ve zbývajících 66 případech na prvé místo postaven: rolník 25krát (37·88%), učitel 16krát (24·24%), dělník 13krát (19·69%), kněz 4krát (6·06%), lékař 4krát (6·06%), řemeslník 3krát (4·54%), politik 1krát (1·51%). Za zmínku stojí, že u továrních mistrů a dílovedoucích byl dělník uveden na prvním místě toliko jednou.

Podle soudu dělníků jsou tudíž pro uskutečňování veřejného blaha nejdůležitější rolník, pečující o blaho hmotné, a učitel, který je šířitelem statků kulturních. Svě vlastní povolání staví dělníci teprve za tato dvě. My pak můžeme v této skutečnosti viděti doklad toho, že třídní uvědomění, které jest právě u vrstvy dělnické tak silně vyvinuté, není nepřekročitelnou překážkou stojící na cestě, která vede k vyšší společenské harmonii. To potvrzuje také obsazení míst v prvních trojicích.

V uvedených 66 odpovědích měly první trojice toto složení (k pořadí členů uvnitř trojic jsme zde, jakož i u ostatních skupin nepřihlíželi!): učitel-rolník-dělník 17krát (25·76%), rolník-dělník-řemeslník 12krát (18·18%), rolník-řemeslník-učitel 10krát (15·15 procent), rolník-učitel-lékař, rolník-dělník-lékař, každá trojice 3krát (4·54%), kněz-učitel-lékař, řemeslník-lékař-voják, kněz-učitel-rolník, každá trojice 2krát (3·03%). V ojediněle se vyskytujících prvních trojicích, které představují zbyvajících 22·74%, byli ještě uvedeni: učitel (11krát), dělník (9krát), lékař (6krát), rolník, řemeslník, inženýr (každý 4krát), politik, voják (každý 3krát), kněz (1krát). Číselné údaje doplníme některými citacemi.

Všeobecně odpovídá 43letý tovární dělník s obecněškolským vzděláním: „Všechna tato povolání považuji za stejně důležitá, protože jsou na sebe vázána a vzájemně se doplňují.“ Jiný praví: „Važme si každého stavu, jest každý potřebný a má do sebe hodnotu svou“ (44letý strojírenský dílovedoucí, nižší škola průmyslová a večerní lidové kursy). Či konečně uveďme slova 43letého krejčovského pomocníka (dvoutřídní škola obecná): „Všechna povolání jsou v životě potřebná, protože jeden pracuje pro druhého a jeden potřebuje druhého.“ Tyto odpovědi můžeme prohlásiti za typické v tom smyslu, že pokud výslovně nestanoví pořadí povolání podle jejich poměrné důležitosti, jsou vždy vyjádřeny takto všeobecně a téměř vždy přiznávají stejnou důležitost a potřebnost všem povoláním; proto pisatelé upustili od jejich klasifikace. Zajímavě odpověděl 33letý skladištní dělník (škola měšťanská), z jehož slov se ozývá naivní a mezi prostým lidem velmi běžná víra v politické zázračnictví: „Nejdůležitějším povoláním pro vytváření blaha všech občanů by bylo toto: kdyby přišel takový mocný člověk, který by učinil přítrž vši nespravedlnosti a zavedl nový lidský řád.“

K tomu připojme ještě několik odpovědí na doklad, jakým způsobem je odůvodňováno zvolené pořadí u prvních tří členů. Tovární dělník (53letý, škola obecná) píše: „Rolník dává chléb, řemeslník vyrábí potřeby, učitel umožňuje vzdělání.“ Jiný zase praví: „Neocenitelné zásluhy o blaho lidstva má učitel, neboť dává první základy vědění pro celý život. Rolník vzdělává půdu, jest naším živitelem. Dělník různého odvětví společnou rukou připraví vše, čeho jest ku prospěchu veškerého občanstva potřebí“ (39letý tovární dělník, čtyřtřídní škola obecná). U některých jest celá odpověď zhuštěna v kratičkové větě, jako: „Jsou potřebná pro všechny lidi“, kdežto u jiných nabývá větších rozměrů, je obsaženější a promyšlenější. Tak na př. odpověď 41letého továrního dělníka (škola obecná): „Rolnický stav jako základ civilizace nej-

méně podléhá rychlé změně, a tím vytváří pocit jistoty, klidu a pořádku ve státě. Řemeslník vytváří základy pokroku, umění, bohatství i krásy. Třetím je učitel jako základ vzdělání, pokud nečiní ze svého povolání řemeslo a jde v popředí všeobecného pokroku a dobra. V zásadě jsou povolání stejně důležitá, pokud mají na mysli službu veřejnosti.“ Profesionální sebevědomí se zračí v odpovědi 34letého dílovedoucího (nižší průmyslová škola strojnická), podle něhož „bez učitelů není vzdělání, bez inženýrů a řemeslníků není pokroku; ostatní jenom doplňují“. Trojici kněz-učitel-lékař odůvodňuje 53letý tovární mistr (škola obecná) takto: „Dobry kněz vychovává mládež, za niž se nemusí hanbit. Dobry učitel vychovává žáky, kteří jsou vlasti i národu ke cti. Dobry lékař hojí rány trpícím a pomáhá i těm nejchudším, k nimž by se nikdo nesnížil, aby jim posloužil.“ Z těchto slov lze vyčíst vysoký ideál, který prostý člověk staví před oči vychovatelům mládeže a učitelům trpících, a současně je z nich patrna i víra, že lidé dovedou být vděční za to, když se k nim někdo sníží a ujme se jich. Strihač plechu (40letý, škola obecná) staví dělníka na prvé místo, neboť „kdyby dělník nepracoval, ti ostatní by museli obstarávat manuální tělesné práce sami; jinak je život tak složitý, že jeden odbor bez druhého se neobejde a tak se stávají stejně důležitými“.

Ty některé odpovědi, které jsme svrchu uvedli, jsou příznačné pro celou skupinu dělníků a opakují se jen s podružnými obměnami, základní smysl podržující. Nás na nich zajímá nejvíce loyálnost k jiným povoláním a uznání jejich sociální důležitosti a potřebnosti, zejména ovšem pokud se týče zaměstnání rolníka a učitele.

Z odpovědí na druhou otázku 28 jedinců přiznává stejnou důležitost všem povoláním (33·34%), kdežto 5 výslovně říká, že všechna povolání nejsou stejně důležitá (5·95%); 46 považuje prvá tři za nejdůležitější (54·76%) a 5 odpovědí je nejasných (5·95%). To znamená, že daleko nejvíce členů této skupiny soudí, že všechna uvedená povolání jsou důležitá a potřebná. Někdy jest jejich přesvědčení vyjádřeno velmi pěkným způsobem, jako na př.: „Není třeba je radit, neboť všechna povolání mají svou důležitost; tak jako nemůže být voják bez generála, nemůže být také generál bez vojska. Tedy každé povolání má svou důležitost a je zajisté nutné v zájmu veřejného blaha. A tak si vezte metaře ulice nebo čističe stok a řekněte: Toho nepotřebujeme. A nezaťete města a nečistěte — a poznáte důležitost i takového posledního. Ulice se zanesou špínou, smetím, rozmnoží se nakažlivé nemoci, a žádná věda, žádný lékař na světě to neodstraní; jen až

zase zavoláte toho metaře a čističe, zmizí ony samy. Tedy i tento je důležitý v zájmu blaha všech“ (55letý zámečnický dělník a tkadlec, pětitřídní škola obecná).

39 jedinců této skupiny zastává názor, že se náš stát bez žádného z uvedených povolání neobejde (46·43%); 32 je mínění opačného (38·09%); v 13 případech byly odpovědi nejasné nebo nebyly vůbec napsány (15·48%).

Tolik o odpovědích na třetí otázku všeobecně; všimneme-li si podrobností, shledáme, že výtky, námitky a odsudky byly namířeny proti: knězi (23krát), advokátu (12krát), politiku (7krát), vojáku (6krát), průmyslníku (3krát), obchodníku (1krát), výrobcí alkoholu (1krát), státnímu úředníku (1krát). Někde jsou pouze stručně ironisující narážky („O toto povolání by snad narážkal jedině Řím“), jinde však jsou ostré invokativy; ty se obracejí nejčastěji proti kněžím, advokátům a politikům. Uvedme opět některé doklady. Tovární dělník (38 let, obecná škola, vyznání čsl.) píše: „Bez církve by se mohl náš stát klidně vyvíjeti, protože církve jsou již dávno přežilé a jejich učení se nesrovnává s vědou, která učí opak toho, co církev.“ Nebo: „Kněz je potud státu prospěšný, pokud se nestane fanatikem své církve a politiky. Jinak števe málo uvědomělé (Jedlička, Hlinka)“; tak odpovídá 42letý soustružník, nyní dílovedoucí. Továrenský strojní zámečnický (30 let, měšťanka, bez vyzn.) „myslí, že by se náš stát obešel bez kněží. Bůh přece nemá zástupce pro své pohodlí, svůj poměr k Bohu měl by si upravit každý sám, bez prostředníků“. Projevem vzácné náboženské snášenlivosti jsou slova zmíněného již zámečnického dělníka a tkalce, který na třetí otázku odpovídá takto: „Jako člověk bez vyznání, měl bych napsat, že kněz (rozuměj: je nepotřebný), neboť jest dle mne více na škodu, jako k užítku. Ale jsou lidé, kteří by se bez něho necítili spokojeni, tedy nemohli by býti účastni veřejného blaha; ale i toto se vyřeší samo sebou jednou, takže toto povolání zmizí, aniž je bude někdo postrádat.“

Podobně jako kněz bývá i advokát často předmětem nepříznivého soudu. Tak podle mínění 51letého kovářského dělníka „advokát vůbec v úvahu nepadá“. 60letý horník se vyjadřuje s ještě větší strohostí: „Bez advokáta, ten nemá soucit se žádným.“ Nezájímá se stává, že odsudek některého zaměstnání pozbývá vlastně smyslu, neboť jest vázán na nesplnitelnou podmínku: „Bez advokátů by se náš stát obešel. Ovšem musela by být mezi lidem a všude dokonalá spravedlnost a poctivost“ (40letý bednářský dělník). Podobně: „Obejdeme se bez advokáta, kněze a vojáka, když lidé budou opravdu demokratičtí“ (32letý kovodělník v továrně, jedna třída gymnasia). Zpravidla se výtky obracejí současně

proti dvěma i více povoláním. Tak 47letá žena dělníka v kovo-průmyslu (bez vyznání) píše: „Náš stát se obejde bez advokátů, neboť oni přivedli dost lidí na mizinu. Pravda a právo musí zvíťaziti i bez nich. Bez kněží, neboť oni udržují národy v porobě ducha, místo aby hlásali pravdu. Bez vojska, však dřív nutno provést odzbrojení a zabezpečit světový mír.“ Velmi zatrpklá je odpověď 32letého řemeslníka pracujícího v továrně (dvoutřídní obecná, ř. k., organisovaný sociální demokrat), zajímavá jednak tím, že se z ní ozývá třídní zaujetí protikapitalistické, jednak tím, že vyznívá v příkrý odsudek povolání kněžského, ačkoliv pisatel sám je členem církevní organizace: „Náš stát by se obešel, když bude poctivosti, bez advokátů, bez všech kněží, kteří lásku k bližnímu hlásají a dle svých slov se neřídí, ba naopak, když lid je hnán na jatky (místo aby uplatňovali svoje učení), zehnejí zbraním a lid tam ženou! Z dějin: nedůstojnosti, nemravnosti, hanebnosti a krvelačnosti se dopouštěli, zkrátka lid po celé věky jen ohlupují a otupují. Vědě nikdy v životě, co svět světem stojí, nepřáli, a práti nikdy nebudou. Vojákům? — upřímně velké důležitosti nepřikládám a promiňte, že u nás v ČSR. zemský ráj to jen na pohled, ano, ano, a proto po té trpké zkušenosti v chrabrost vojínů naprosto nevěřím. Pro koho bychom bojovali, nač, proč? Aby nás pak zase jednotlivci vykořisťovali?“*

* Nářážka na vojsko je zcela nejasná a stěží je na místě u mladého muže, který v době, kdy končila světová válka, měl sotva 16 let a o „zemský ráj v ČSR.“ vůbec nebojoval! Ať už jsou odpovědi tohoto druhu motivovány čímkoliv a jakkoliv, jedno je jisto: že při nich musíme počítati s množstvím čistě subjektivních zkušeností a zážitků — a jistě také s uraženou osobní ješitností — s odsudky, vyčtenými a naučenými z novin, a s celou tou psychickou atmosférou stále nespokojenosti a věčného hubování na něco nebo na někoho, z čehož zdá se, jako bychom si chtěli vytvořit u nás nerozbornou národní tradici. Jde o to, aby vedle povolání a žádoucí kritiky nerozbuřelo se u nás škarohlídství, které každý nedostatek ihned zevšeobecňuje a znemožňuje tak vytvoření vyrovnaného národního souzítí. Takovoto škarohlídství je ovšem těžko zazlívat prostým lidem, kteří nejsou náležitě poučeni a informováni a kteří se, bohužel, při svých odsudcích mohou oprávněně opřít o fakta: aféry, veřejné skandály, defraudace a pod. Jest proto v zájmu veřejného blaha nejvš zapotřebí, aby se právě naivně důvěřivým širokým vrstvám dostalo poučení o závislosti jednotlivých složek (vrstev, tříd) obyvatelstva našeho státu na složkách ostatních, zejména pak aby se jim v denním tisku dostalo pravdivých informací, které skutečné nedostatky a zlořády našeho veřejného života po zásluze odsoudí a postaví na pranýř, a nebudou naopak šířit nedůvěru a nespokojenost nepodloženými zprávami, jimiž úmyslně hoví chtivosti naivních čtenářů po sensaci a zajišťují si tak zvýšení svého nákladu. Posuďme na př. slova 36leté ženy továrního dělníka: „Náš stát se dovede docela dobře obejít bez všelijakých vysokých úředníků, ředitelů atd. Pak může být skuteč-

Není však všechno naivní, co je vyjádřeno prostými slovy. Zdravé rozpoznání najdeme na př. v odpovědi obuvnického dělníka (38 let, měšťanka, vyzn. českobr. evang.): „Máme u nás v B. tři výrobce alkoholu. Všichni jsou mnohonásobní milionáři. Co vykonali tito lidé pro dobro člověka? Nic, ba naopak, co škody nadělali na lidském zdraví. Po celý život otavují neuvědomělého člověka kořalkou, a přece se stali bohatými. Tito lidé jsou na světě zbyteční“. Z těchto vět promlouvá pocit nespravedlnosti z toho, že se některým jedincům naší národní společnosti dostává neskonale lepšího údělu, než jaký by si po právu zasloužili, a my si uvědomujeme, že jsou tato slova pravdivá, že je oprávněný tento profesionální antagonismus, který se staví za vyšší sociální spravedlnost v zájmu celku. Je oprávněný, protože dovede být spravedlivý; neboť v téže odpovědi čteme slova uznání o práci učitele, inženýra a lékaře: „Vždyť je nám potřeba tolik se učit, a dobrý učitel je tolik, jako dobrý otec rodiny. Učí naše děti, aby se staly řádnými občany tohoto státu. Inženýr musí mnoho přemýšlet, jeho mozek pracuje namáhavě na plánech, a tuto práci nenahradí nikdy žádný stroj. Lékař často nám navrácí ztracené zdraví. Máme u nás jednoho starého lékaře, 45 roků léčil nemocné, pomáhal jim většinou bezplatně. Kdyby si byl nechal za všechno zaplatit, byl by milionářem.“

Je-li to či ono povolání chváleno a je-li mu přiznávána obzvláštní důležitost při vytváření veřejného blaha, děje se tak za předpokladu, že ti, kdož je zastávají, činí tak u vědomí své plné odpovědnosti. Odtud si vysvětlíme velmi časté dodatky, připojované ke klasifikaci uvedených povolání; z těchto dodatků poznáváme, že i ti nejprostší lidé si uvědomují, že povolání samo nerozhoduje o jeho větší či menší všeobecné sociální užitečnosti, že záleží především na lidech, kteří je zastávají; že i to nejideálnější povolání může se stát nástrojem zla, ocitne-li se v rukou jedinců nepovoláných nebo nehodných. Proto jeden píše: „dobrý kněz, dobrý učitel, dobrý lékař“; jiný zase zdůrazňuje, že pro uskutečňování všeobecného blaha je každé povolání důležité, je-li „*poučivě provozované*“; opět jiný praví, že povolání jsou všechna potřeb-

ná v naší republice všeobecné blaho a budeme mezi prvními národy světa. Státní úředník, ředitel je jen pro plat, ale práci ne.“ Je možné, že mnohý z vysokých úředníků by si za svou práci nezasloužil ani plat toho nejnepatrnějšího zaměstnance ze své kanceláře; a totéž může být pravda i o řediteli některého velkého závodu. Ona žena, jež napsala svůj rozhorlený odsudek, měla by však býti poučena, že tu nelze zevšeobecnovat, že naopak v zájmu veřejného blaha je potřebí i vysokých státních úředníků, i ředitelů velkých podniků a pod.

ná, „*musí však opravdu sloužiti veřejnému blahu*“ a pod. Z některých odpovědí je patrné, že je namnoze rozlišováno mezi povoláními absolutně nezbytnými a mezi povoláními, která jsou sice s hlediska potřeb *dnešní doby* nezbytná, v *budoucnosti* však nebo *za jiných poměrů* (v jiném společenském řádu) že zaniknou jako nepotřebná. Citáty věc blíže osvětlí. Stolařský dělník (54letý, pokrač. škola průmyslová) soudí, že bez učitele, rolníka a dělníka by se náš stát nikdy na delší dobu neobešel; má-li však obstát čestně v soutěži s ostatními národy světa, pak musí mít i všechna ostatní povolání. U jiného se zase dovídáme, že „v dnešní rozhárané době se bez žádného z uvedených povolání neobejdeme. V klidné době a při urovnaných poměrech bez vojáka a kněze. Dnes vojsko musíme mít v zájmu bezpečnosti“ (34letý dílovelec, nižší průmyslová škola strojnická). U dalších skupin na příslušných místech tyto příklady ještě rozmnožíme.

Doplňkem uvedených citací je přehled, kterými povoláními byla obsazena poslední místa a poslední trojice. Na posledním místě (v úvahu zde берeme 51 případů) se nejčastěji ocitl kněz (20krát, t. j. 39,22%), který kromě toho v 11 odpovědích do pořadí vůbec nebyl pojat; voják a advokát, každý 7krát (13,73%), politik a umělec, každý 6krát (11,76%), průmyslník 3krát (5,88

Souborný číselný přehled skupiny II. (dělníci)

A. Postoj členů skupiny II. k povolání vlastnímu i k povoláním ostatním

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny II.					povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako důležitá: státník, hlasatel pravdy, soudce, žena-hospodyně, úředník, zaměstnavatel
	byl zařazen				nebyl do klasifikace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník . . .	3	28		1	4	povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako škodlivá: výrobce alkoholu, státní úředník a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně důležitá: 33,34%; všechna povolání nejsou stejně důležitá: 5,95%; povolání, která odpovídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější: 54,76%; případy nejasné nebo nezodpověděné: 5,95% — b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povolání je nám třeba: 46,43%; všech povolání není třeba: 38,09%; případy nejasné nebo nezodpověděné: 15,48%
kněz . . .	4	5	20	36	11	
politik . . .	1	3	6	22	13	
učitel . . .	16	45				
rolník . . .	25	52				
dělník . . .	13	40			4	
inženýr . . .		5	1	1	4	
lékař . . .	4	15		2	1	
voják . . .		5	7	20	6	
umělec . . .			6	21	7	
obchodník . . .			1	10	3	
advokát . . .			7	28	14	
průmyslník . . .			3	12	3	
počet uvažovaných případů	66	66 trojic	51	51 trojic		

B. Jak si příslušníci jiných skupin cení povolání dělníka

skupina	povolání dělníka				
	bylo zařaděno				nebylo do klasifikace pojata ²
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice	
rolníci		38 (55)			
dělníci	13 (66)	40 (66)			4 (26)
samostatní podnikatelé nižší kategorie	11 (77)	31 (74)	1 (54)	1 (54)	3 (30)
obchodníci		8 (23)		1 (17)	
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání	2 (20)	8 (18)			
veřejní i soukromí zřizenci	12 (61)	31 (57)			3 (24)
veřejní zaměstnanci nižší kategorie ¹	13 (121)	69 (119)		1 (99)	1 (51)
soukromí zaměstnanci nižší kategorie ¹	9 (72)	37 (70)		2 (47)	1 (25)
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)		21 (44)		2 (34)	
učitelé	4 (66)	32 (65)		1 (59)	1 (31)
profesoři	2 (29)	7 (27)		1 (23)	
vojáci	4 (36)	18 (35)		1 (34)	

proc.), inženýr a obchodník, každý 1krát (1·96%). U ostatních klasifikace byla vyjádřena buď všeobecně nebo byla neúplná. V úvahu jsme vzali pouze klasifikace, kde do pořadí bylo pojata nejméně osm členů.

Složení posledních trojic bylo toto: kněz-politik-advokát 9krát (17·65%), umělec-voják-kněz 6krát (11·76%), politik-voják-kněz, umělec-advokát-kněz, každá trojice 4krát (7·84%), advokát-průmyslník-kněz, advokát-kněz-voják, každá trojice 3krát (5·88%), průmyslník-kněz-politik, politik-umělec-voják, každá trojice dvakrát (3·92%). Zbytek připadá na ojedinele se vyskytující poslední trojice (18, t. j. 35·31%), v nichž byli uvedeni ještě: obchodník (10krát), advokát, umělec (každý 9krát), průmyslník

¹ Nejvýš s maturitou. Číslice v závorkách znamenají počet uvažovaných případů, resp. trojic.

² Do posledního svislého sloupce jsme zahrnuli ony dotazníky, v nichž do klasifikace bylo pojata nejméně osm členů.

(7krát), kněz, politik, voják (každý 5krát), lékař (2krát), řemeslník, inženýr (každý 1krát).

Své shrnující závěry připojme až na konec, po probrání deseti dalších skupin. Z vybraných dokladů, z číselných dat uvnitř textu, jakož i z dat dvou připojených přehledných tabulek se ostatně některé závěry nabízejí až samy sebou. Rádi bychom uvedli jenom ještě znění jedné originální odpovědi. Označujeme-li ji jako „originální“, neznamená to, že ji považujeme za lepší nebo dokonalejší než jsou odpovědi ostatní; slovo „originální“ má tu význam prostě klasifikující (originální utřídění povolání do skupin), nikoliv hodnotící. Tovární dělnice (ostatní neudáno), již zde citujeme, radí povolání takto: „Každý z nás potřebuje rolníka, dělníka, řemeslníka, učitele a lékaře. Méně důležitý je pro život kněz, umělec, inženýr a voják. Bez těch zbývajících bychom se za lepších poměrů už nějak obešli. Hlavní je, aby každý byl zdravý, měl vzdělání a mohl pracovat.“

III. Samostatní podnikatelé nižší kategorie.

Ve skupině samostatných podnikatelů nižšího typu je 77 řemeslníků (krejčovský mistr, stolařský mistr, obuvník a pod.), 6 hostinských, 4 řezníci, 7 zednických mistrů, 3 sládci; celkem 97 osob, z toho 74 muži, 3 výtělečně činné ženy (švadleny), 20 manželé v domácnosti. Přes všechny změny, k nimž došlo v hromadné výrobě průmyslové a jež přirozeně nezůstaly bez odezvy na poměry řemeslníků a živnostníků, jest vrstva řemeslnická a živnostnická stále velmi důležitou složkou našeho národa. Není proto myslitelné, abychom v rámci své studie opominuli uvést názory představitelů této značně početné skupiny, která svrchu probraným dvěma skupinám stojí nejbliž. Byli jsme svědky toho, že rolníci a dělníci vykazují řemeslníkům velmi čestné umístění ve stupnici povolání. Hned v dalším uvidíme, že řemeslníci jim splácejí vrchovatou měrou, neboť sami sebe radí — pokud se týče obsazení prvních míst — teprve za zemědělce, dělníky a učitele.

Na první otázku „Dotazníku“ bylo bez stanovení pořadí odpověděno celkem devatenáctkrát. Odečteme-li ještě jednu odpověď jako originální, tedy zbývá 77 případů, v nichž klasifikace povolání podle jejich sociální utility byla provedena buď v úplnosti nebo alespoň částečně. V nich první místo v celkovém pořadí zaujal: rolník 35krát (45·45%), dělník 11krát (14·29%), učitel 10krát (12·99%), řemeslník 9krát (11·69%), politik 6krát (7·79 proc.), lékař 3krát (3·89%), kněz 2krát (2·60%), průmyslník 1krát (1·30%).

První trojici (v úvahu běreme 74 odpovědi) tvoří: rolník-ře-

meslník-učitel 14krát (18,92%), rolník-řemeslník-dělník 13krát (17,57%), rolník-řemeslník-obchodník, rolník-dělník-učitel, každá trojice 6krát (8,10%), rolník-průmyslník-dělník, dělník-lékař-učitel, každá trojice 3krát (4,05%), dělník-rolník-lékař, rolník-lékař-řemeslník, průmyslník-řemeslník-rolník, učitel-politik-průmyslník, každá trojice 2krát (2,70%). Ve zbývajících, ojedinele se vyskytujících prvních trojicích, jsou ještě: učitel (12krát), řemeslník (8krát), rolník (7krát), politik, lékař (každý 6krát), kněz, voják, průmyslník (každý 5krát), dělník (4krát), inženýr, obchodník (každý 2krát), umělec (1krát). Srovnáme-li celkové umístění povolání řemeslníka (viz přehlednou tabulku na konci skupiny!) na prvních místech a mezi členy první trojice, shledáme, že ačkoliv členové této skupiny umístili své vlastní povolání v čelo klasifikace jen v několika případech, snažili se zdůraznit jeho důležitost alespoň tím, že je poměrně často zařadili do první trojice, takže stojí hned za rolníky, před dělníky i učiteli.

Ve skupině drobných samostatných podnikatelů se nejčastěji vyskytují stručné odpovědi, v nichž je kladen důraz na vzájemnou závislost všech povolání. Sem hledí především ony odpovědi, v nichž klasifikace povolání nebyla provedena, poněvadž jsou všechna považována za potřebná: „Všechna jsou důležitá, provozují-li se řádně a poctivě, neboť jeden potřebujeme druhého.“ Padesátiletá manželka živnostníka (měšťanka a kurs industriální učitelky) píše, že všechna povolání jsou tak důležitá, že je těžko říci, které je nutnější; jedno potřebuje druhé a všechna dohromady tvoří řetěz. Tu a tam se i v těchto odpovědích, přiznávajících důležitost a potřebnost všem povoláním, ozve nespokojenost. Modistka provdaná za živnostníka (40 let, měšťanka) uznává, že „všechna lidská povolání jsou stejně důležitá pro vytváření veřejného blaha, jenže by měla být i stejně honorována; a když ne stejně, alespoň přiměřeně k výkonu práce. Jsou to ozubená kola do sebe zapadající, čímž se otáčí celek“. Čtyřicetiletý krejčovský mistr (dvoutřídní škola obecná) mluví ještě otevřeněji: „Nemáme nikdo práva mysliti, že jsme přednější. Jsme pouze články v řetězu, kolečka ve stroji; jak jeden povolí, vypadne, stojí celý stroj, celek. Až pochopíte, že jsme si rovni, všichni potřebni, všichni stejně, nevynášet se jeden nad druhého, pak snad bude jednou lépe (úřada povýšeně se dívá na toho, který vlastně jej platí — poplatníka, a pod.). Jsou to maličkosti, ale bez nich by nám bylo lépe. Zrušili jsme šlechtictví, a co je jich nyní! Samé tituly, samé kastovnictví. Učte od mládí člověka hrdosti, vychovajte nám příští generaci lepší než jsme my!“ Jinde zase nenajdeme přesně vyhraněného stanoviska. Příkladem takovéto ne-

rozhodnosti, ale současně i rozvážnosti, která nechce bez rozmyšlení a překotně odsoudit, je odpověď zahradníka (42 léta, škola měšťanská a odborná škola zahradnická, ř. k.): „Povolání uvedená v odstavci 7A jsou všechna velmi důležitá a nejde si představití náš stát bez některého z nich, poněvadž semknutí všech tvoří ten náš celek, snad až na poslední (kněz), ale bez víry by se člověku také špatně žilo.“ Konečně uvedme v této souvislosti 26letého sedláře (3 třídy měšťanské), který zdůrazňuje hlavně to, že pracovní rukou a pracovní hlavou jsou dvě skupiny, jež jsou si s hlediska všeobecného blaha rovnocenné. Vycházejí z hesla: V práci a vědění je naše spasení, staví proti skupině rolník-průmyslník-dělník-řemeslník skupinu učitel-inženýr-lékař-politik, a dodává: „Pracovní kasty lidí, jestliže je to práce dobrá a poctivá, jsou na stejné výši se všemi těmi, kteří je vzdělávají či pracují vědecky. Jedni bez druhých jsou nemožní.“

Také některé z odpovědí, odůvodňujících obsazení prvních tří míst zvoleného pořadí, si zaslouží, aby byly citovány. Krejčovský mistr (37 let, škola obecná a pokračovací) vyjádřil svou myšlenku takto: „Rolník jako prvovýrobce koná nejdůležitější a těžkou práci. Řemeslník jej v jeho práci podporuje. Učitel zase dává všem vědomosti, bez kterých by se dnešní lidstvo neobešlo.“ Značně obsírná je odpověď 42letého zámečnicka (škola obecná): „Největší část každého národa tvoří dělníci a rolníci. Kam se podíváme, všude vidíme počet jejich rukou. K blahu občanů přičinují se měrou největší, proto je píši na prvé místo. Byli to oni, kteří káceli lesy, trhali skály, rvali se se zemí, dobývalíce rudy a uhlí. Opanovali vody, vystavěli mosty, kanály, železnice, stroje, lodí. Když je potřeba, svléknou pracovní šat, obléknou uniformu a jdou chránit cizí majetek. Jako stroj potřebuje opravy, tak také tělo lidské potřebuje svého mistra, který mu rozumí a spraví, kde co vázne. Tím mistrem je lékař, proto má přednost před druhými. Mimo tělo má člověk duši; také ta potřebuje svého mistra. Tím je učitel.“ Jak patrné, v těchto větách je oceněna zejména důležitost práce rolníka a dělníka. Snad si byl jejich pisatel vědom i toho, že by nebyli „opanovali vody, vystavěli mosty, kanály, železnice, stroje a lodí“ bez pomoci představitelů jiných zaměstnání (inženýři!), a že jdou-li ve válce chránit „cizí majetek“, chrání tím současně i svůj majetek vlastní a že tak nečiní jen oni sami.

Až doposud jsme viděli, že povolání umělce a politika se netěší žádnému zvláštnímu uznání, ba že se naopak tato dvě povolání ocitají často na místech nejposlednějších. Bude nás proto zajímat odpověď 45letého slevače (škola obecná, bez vyzn., soc. dem.),

který si obou těchto povolání velmi cení: „Myslím, že základem vědění je škola. Pravím výslovně škola. Učitel se může zvrhnouti. Umělec, ať už je to básník, herec, malíř nebo sochař, jest dalším našim učitelem, ukazovatelem dobra a krásy. A politik? Víme, co dobrým politikem jsme získali, naši ztracenou svobodu. Tuto svobodu může udržeti uvědomělý sedlák i dělník svou pílí a prací, bez vojenské diktatury, bez kněžského požehnání a bez peněz kapitalistů.“ Dokladem lidového sociologického rozpoznání (determinující vliv času) jsou slova zednického mistra (48 let, nižší škola průmyslová, katolík): „Všechna povolání jsou velmi důležitá, těžko říci, které významem předčí druhé. Nejsou však stále stejné doby, v jedné vynikne ten, v druhé onen. Rolník stojí na prvním místě, poněvadž dává chléb. Bez pokrmu by nebylo života. Voják chrání svou vlast v čas nebezpečí, politik za míru. Kněz a učitel starají se o vzdělání a zušlechtění duší. Jak vzdělání, tak i náboženství mnoho prospívá státu. Umění rovněž je důležitou složkou.“

46 jedinců této skupiny odpovědělo na druhou otázku v ten smysl, že všechna povolání jsou stejně důležitá (47·42%). Zde nemusíme uváděti žádných dokladů, ježto jsou totožné s odpověďmi na otázku první, pokud na ni bylo odpověděno všeobecně. V 10 případech je naopak zase stejná důležitost všech povolání popírána (10·31%). Zde se omezme na jediný doklad, který vyjadřuje mínění 65letého zedníka-štukatéra (čtyřtřídní škola obecná, ř. k., soc. dem.): „Prvním úředníkem ve státě má být kojná vlastního dítěte; vychovává zdravé pokolení svým mlékem. Učitel vzdělá dítě na řádného občana, lékař pečuje o jeho zdraví, dělníková práce je zdrojem blahobytu. Pak přijde umělec, inženýr, řemeslník, snad také kněz, ale ne podle dnešního vzoru, nesměl by být v zajetí kapitálu otrokem. Ti ostatní — obchodník, průmyslník, voják, advokát — v příští lidské společnosti musí zmizet, protože lidstvo bude pracovat a žít ve velkém kolektivu, bez příživníků. Pro stávající systém jsou všechna uvedená povolání stejně důležitá, kapitalisté by se bez nich neobešli, naopak u nich by měl být advokát, obchodník a voják na prvním místě; pro dělnictvo to pasuje lépe tak, jak jsem to uvedl napřed!“

Po odečtení 4 dotazníků (4·12%), jež v tomto druhém bodě zůstaly buď vůbec nezodpověděny nebo kde odpovědi byly neurčité, zbývá ještě 21 jedinců, podle nichž jsou sice všechna povolání potřebná, prvá tři však jsou nejpotřebnější, a 16 dotazníků, omezujících se na prosté odůvodnění zvoleného pořadí, pokud se týče prvních tří členů; celkem 37 odpovědí (38·15%).

„Důležitá jsou všechna povolání, jenže dělník a rolník může

existovat bez těch druhých, kdežto ti druzí jsou odkázáni na všechny. Má-li dělník, mají všichni.“ To je názor 42leté ženy strojního zámečníka (škola obecná). Jiný příslušník této skupiny (krejčí, 42 let, obecná škola, ř. k.) považuje za tři „nenahraditelná povolání práci rolníka, dělníka a řemeslníka, neboť když oni jsou na mizině, vázne vše“; zvolené pořadí omezuje pak samými výhradami a místy je nejasný: „Řemeslník, když může dělat na úvěr; kněz, politik a učitel, když dle toho, co učí a hlásá, sám se též řídí; dělník, když hledí si býti své mzdy hoden; inženýr, průmyslník a lékař, když přejí a uznávají lidem právo na život, stejně i velkostatkář; vojín, když jeho stav mu není obtížný, umělec, který je strádající (sic!), advokát, který činí rozdíl mezi právem a neprávem.“ Šestatřicetiletá manželka živnostníka (škola měšťanská, ř. k.) přiznává všem povoláním důležitost, čtyři však považuje za obzvlášť nezbytná: „Kněz připomíná nám, abychom žili podle příkázání božího a dává nám útěchu v těžkých dobách života. Učitel nás učí, abychom byli vzdělanými. Lékař bdí nad zdravím všech. A soudce soudí spravedlivě a zlé tresce.“ Nakonec citujeme zajímavý soud sládka (34 léta, 4 třídy měšťanky a škola pivovarnická, ř. k.), který za dva nejdůležitější tvůrce všeobecného blaha považuje učitele a politika: „Lidská společnost jest mimo zákony přírodní (boží) řízena zákony lidskými. Zákony boží jsou věčně stejné a zasahují, ať již spravedlivě nebo nespravedlivě, po věky do života lidí. Zákony lidských společností vydávají politikové a svým rozumem a rozhodnutím zasahují i oni na dlouhá léta do života každého jednotlivce i celé společnosti. Učitel vytváří jednotlivce, a tím dává sílu a kvalitu celé společnosti.“

Z celkového počtu 97 odpovědí této skupiny na třetí bod našeho dotazníku 65 (67·01%) přiznává, že je v zájmu rozkvětu státu a blaha jeho občanů, aby všechna uvedená povolání byla u nás vykonávána. Opačný soud vyzněl v 25 případech (25·77%); u této skupiny, jinak dosti početné, překvapuje poměrně malý počet přímých námitek proti jednotlivým povoláním; týkají se: kněze (9krát), advokáta (8krát), politika (5krát), vojáka (5krát), exekutora (1krát), finančníka (1krát); a to ještě některé z těchto odsudků neplatí absolutně, jsouce vázány na určitou podmínku (na př.: „V budoucnosti se obejdeme bez advokáta a vojáka“.) Neurčitých nebo nevyplněných bylo v tomto bodě 17 dotazníků (7·22%). Uveďme především doklady o potřebnosti všech povolání. — „Má-li náš stát obstát v soutěži s ostatními národy světa, neobejde se bez žádného z uvedených povolání“ (žena strojního zámečníka, 42 léta, škola obecná). Nebo: „Je vyloučeno, aby se náš stát obešel bez některého povolání. V dnešní době v popředí

zájmů stojí dobrý politik a dobrý voják. Bohudík, že je máme!“ (majitel elektrotechnické dílny, 42 roky, škola obecná). „Velmi pochybuji, že bychom se dnes dovedli obejít bez některého zaměstnání. Vždyť tato stávají již řadu let a jistě vznikla jen tím, že byla lidem potřebna“ (27letý drogist, měšťanka). Stejný smysl má věta citovaného již sládka, který k tomuto bodu dotazníku odpovídá, že „žádné povolání není zbytečné, pokud si je život sám nevyřadí“. Na přechodu mezi soudem, že všechna povolání jsou potřebná a mezi odsudky některých povolání stojí odpověď 51letého strojního zámečnicka (škola obecná, ř. k.), který se tím dopouští ovšem zřejmé nedůslednosti: „Není myslitelné, že by mohl náš stát být bez některých uvedených povolání. Snad kdysi výstřední pacifista myslel, že by to šlo bez vojáků, nebo ateista bez kněží (viz Rusko). Ale šlo by to bez advokáta, vedoucího nákladné a zbytečné spory, jakož i takového politika, který šve složky národa proti sobě; těch k vytvoření veřejného blaha nepotřebujeme.“

Dříve nežli uvedeme příklady některých dalších odsudků, dejme přehled o obsazení posledních míst klasifikace povolání a přehled o tom, jaké je složení posledních trojic. Překvapuje nás tu značně velký počet odpovědí, v nichž u této skupiny drobných podnikatelů byla klasifikace povolání provedena neúplně (ze třinácti námi uvedených povolání méně než osm členů).

V 54 případech — tedy jen o málo více než polovina celkového počtu —, jež zde bereme v úvahu, byl na místě posledním: kněz 13krát (24·07%), voják 10krát (18·52%), advokát 9krát (16·67 proc.), umělec 7krát (12·96%), politik 5krát (9·26%), průmyslník, obchodník, každý 4krát (7·41%), řemeslník, dělník, každý 1krát (1·85%).

Poslední trojice (opět jen 54 případy) byla tvořena těmito povoláními: voják-advokát-kněž, kněz-advokát-politik, advokát-umělec-kněž, každá trojice 4krát (7·41%), kněz-politik-voják, voják-umělec-advokát, každá trojice 3krát (5·55%), průmyslník-kněž-voják, umělec-advokát-politik, umělec-politik-kněž, každá trojice 2krát (3·70%). Mezi povoláními, která byla uvedena v posledních trojicích, vyskytujících se ojediněle, byli uvedeni ještě: voják, umělec (každý 15krát), průmyslník (13krát), obchodník, advokát (každý 12krát), politik (8krát), inženýr, lékař (každý 5krát), kněz (3krát), řemeslník, dělník (každý 1krát).

Okolnost, že některé povolání je uvedeno na místě posledním, ještě neznámá, že se proti němu vyskytují také námitky nebo odsudky. Tak na př. nikde v celé této skupině nenajdeme jediného křivého slova proti povolání umělce. A uvidíme, že to platí, až

na několik málo výjimek, o všech 914 dotaznicích, ačkoliv povolání umělce bývá tak často zařadováno na některé z posledních míst. Podotkneme však ihned, že je to vůbec případ ojedinělý, neboť proti všem ostatním povoláním, která byla v celkové klasifikaci zařaděna na místa poslední, vyskytují se ne-li přímé odsudky, tedy alespoň pochyby o jejich potřebnosti a o jejich významu pro vytváření blaha společenského celku.

Ze všech odsudků je tu nejzajímavější odpověď 56letého živnostníka (povolání bližší neurčeno, 1 třída měšťanky, člen strany lidové), který, zdá se, je velmi zaujat proti exekutorům a legionářům: „Stát by se měl obejít bez exekutorů, poněvadž porušují ústavní zákon o posvátnosti majetku, a tím popuzují věrný lid k nenávisti proti státu a ničí důvěru k němu a všechny ctnosti občanské. Každá válka za těchto poměrů je prohraná. Nejsmutnější jest, že většina exekutorů jsou bývalí legionáři, což si odporuje s udržením svobodného státu. Když oběť z posledního pro stát, tedy *všichni*, a ne jen určité vrstvy a povolání o poslední připravovat.“ Zajímavá je tato odpověď proto, že názorně dokumentuje, jak osobní zaujetí dovede si najít výraz a skrýt se za tvrzení zdánlivě pravdivé a zevšeobecňující. O ironickou odpověď se pokouší natěračský mistr (29 let, 2 třídy měšťanské, organizovaný v národní obci fašistické): „Bez uvedených povolání se žádný stát neobejde, tedy ani bez politiků, poněvadž i roj včel musí mít svoje trubce; proto na konec v pořadí je politik, protože kam on stoupne, tam sedm roků tráva neroste.“ Povolání kněze a advokáta je v této skupině, podobně jako u obou skupin předchozích, vystaveno odsudkům nejčastěji; a i tu je místy přidáno dosti ironie: „Náš stát potřebuje všechna uvedená povolání, až na kněze, poněvadž slibuje chudým blaho v nebi, ale pro pány a pro sebe by je chtěl hned na zemi“ (43letá žena řemeslníka, 3 měšťanky, bez vyzn.). „Advokáti, to jsou ti hlavní, co nás nejvíce dřou“ (46letý živnostník, dvoutřídní škola obecná). Typem odpovědi, namířené současně proti více povoláním, jest odpověď 49letého majitele strojnické dílny (vyšší škola průmyslová: evangelík, člen strany živnostensko-obchodnické): „Obejdeme se: *bez finančníků* — pakli budou naše výrobní vrstvy dosti zámožné a nebudou jich potom potřebovat; *bez řemeslných politiků*, kteří národu více škodí než prospívají, ježto myslí jen na své zájmy (zachování starého řádu); *bez kněží* — bývali dříve nositeli kultury, ale dnes jsou nedůležitou složkou národa; *bez vojáků* — pakli dojdeme k rozumné dohodě evropských států a národů a bude skutečně mezinárodní soud; *bez advokátů*, kteří jsou pasivní složkou našeho hospodářského života.“ Bude dobře, když

si na této odpovědi znovu uvědomíme to, co se tak často vyskytuje v dotaznicích všech skupin: že totiž odpovídající omezují absolutní platnost svých tvrzení tím, že je činí závislými na splnění určitých podmínek; mají při tom zpravidla na mysli dokonalejší stav lidské společnosti, s lepšími lidmi a spravedlivějším sociálním řádem. Odtud věty: „Snad jednou...“, „V budoucnosti...“, „V jiných poměrech společenských“ a podobně. U jiných je podmíněnost jejich soudu vyjádřena prostě spojkou „kdyby...“; bylo by možné to nebo ono, kdyby... Na příklad: „Bez žádného povolání by se náš stát neobešel, leda bez politika a advokáta, a to jen tenkrát, kdyby každý z nás byl poctivý, svědomitý a spravedlivý“ (knihtiskař, 40 let, 3 třídy měšťanské). Okolnost tato svědčí o soudné rozvážnosti, která počítá s nedostatky lidské povahy a s nedokonalostí lidských výtvorů, čehož je pro zmírnění sociálních antagonismů svrchovaně potřebí. Je předpokladem vzájemného pochopení, odpuštění a vyrovnání — mezi jedinci i mezi celými společenskými skupinami; učí vidět vedle chyb také přednosti, vedle poklesků také zásluhy; vyhýbá se překotným zevšeobecňujícím odsudkům. Bylo by však záhodno, aby tohoto sociálního pochopení bylo více u těch, pro něž život má jenom úsměvy, a kteří nechtějí vidět ubohost těch, k nimž osud obrací vždy jen chmurnou tvář.

Souborný číselný přehled skupiny III.
(samostatní podnikatelé nižší kategorie)

povolání, jež byla klasifiková- vána	příslušníky skupiny III.				nebyl do klasifi- kace pojat	povolání, jež byla odpovídajícími spon- tánně přidána jako důležitá: soudce (3×), úředník (4×), spisovatel, velkostátník, žena-hospodyně, žena- matka, vědec, strážník, profesor, sta- vitel, lesník, finančník
	byl zařazen					
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		povolání, která byla odpovídajícími spon- tánně přidána jako škodlivá: finančník, exekutor
řemeslník . . .	9	45	1	1	4	
kněz	2	5	13	22	11	
politik	6	8	5	19	11	
učitel	10	37				
rolník	35	55			1	
dělník	11	31	1	1	3	
inženýr		2		5	6	
lékař	3	13		5		
voják		5	10	27	8	
umělec		1	7	26	8	
obchodník . . .		8	4	12	11	
advokát			9	29	19	
průmyslník . .	1	12	4	15	7	
počet uva- žovaných případů	77	74 trojic	54	54 trojic		

Nelze říci, že by se povolání obchodníka těšilo všeobecné oblibě. Býváme naopak svědky toho, že jsou o něm dosti často pronášena mínění nepřilíš lichotivá. Platí to zejména o venkovských oblastech, kde je tento postoj, zlehčující důležitost a prospěšnost obchodníkovy zaměstnání, poměrně lehce vysvětlitelný. Ne že by venkované obchodníka nepotřebovali; potřebují ho, chodí k němu nakupovat. Ale v soudu mnohého z nich je to prostě člověk, který „celé dni nic nedělá, sedí jenom za pultem a bere peníze“, kdežto oni většinu svého času ztráví mimo domov, v práci na polích. Odlišný způsob obchodníkovy života a odlišný ráz jeho zaměstnání je v těchto zlehčujících odsudcích zřejmě činitelem nejdůležitějším; zejména tehdy, když je kupec věřitelem!

Že tento výklad odpovídá pravdě, můžeme spatřovati i v okolnosti, že poněkud jiný postoj zaujímá venkované ke vzdálenějšímu a jemu ne tak intimně známému kupci městskému. Domácího kupce na vesnici dobře zná a pozoruje jeho život zblízka každého dne. Ví o něm, že nechodí na pole, neoře, neseje a neseče. Něco jiného je kupec ve vzdáleném městě. Toho blíže nezná, nevidá ho tak často. Mohli bychom ostatně v této okolnosti spatřovati i částečný důvod pro to, že venkované chodí raději nakupovat do města, než k domácímu obchodníku, svému sousedu. Neboť nerozhoduje tu vždy jen snaha obdržeti ve větším výběru zboží lacinější, čerstvější a případně i kvalitnější; nezřídka rozhoduje nebo aspoň spolurozhoduje tendence, nedopřát zisku tomu obchodníku, který kupujícího i celou jeho rodinu dobře zná: „Nemusí vědět, co se kupuje“, zvláště když je to člověk, který si podle jejich mínění vydělává peníze bez práce.* Z celkového umístění, jehož se obchodníku dostalo u všech dvanácti skupin naší studie, jest ostatně patrné, že tento nepříznivý postoj k povolání obchodníka se neomezuje jen na venkovany. A víme také, že obchodníci sami jsou si své nepopulárnosti dobře vědomi. Jest to patrné i z těch nemnohých dotazníků, které se nám podařilo od nich získat, když přímo i nepřímo reagují na výtky, kterými jejich povolání bývá znehodnocováno; nepřímo tím, že velmi zdůrazňují potřebnost každého povolání (tedy i zaměstnání obchodníka), přímo pak tím, že upozorňují na důležitost „distribučního činitele“ při vytváření veřejného blaha.

* Těchto několik poznámek o postoji venkovského obyvatelstva ke stavu kupeckému opírá se o informace, získané v rozhovoru s lidmi na vesnici.

Pisatelé třiceti dotazníků, které jsme do této skupiny pojali, byli: 19 obchodníků, 6 obchodnic a 5 manželek obchodníků. Většinou jsou to majitelé drobnějších obchodů různého druhu. V sedmi případech bylo pořadí povolání vyjádřeno všeobecně, při čemž byl vesměs kladen důraz na užitečnost všech lidských činností: „Dle mého mínění jsou všechna povolání stejně důležitá, jen rozdíl v příjmech je veliký a nesprávný“ (45letý obchodník). Podobně: „Potřebujeme jeden druhého, proto slučme do této otázky celý národ“ (42letá obchodnice).

U zbývajících 23 byl na prvním místě uveden: rolník 13krát (56·52%), řemeslník 4krát (17·39%), průmyslník 3krát (13·04%), učitel, politik, kněz, každý 1krát (4·35%). Jak vidět, nestaví žádný z obchodníků své vlastní povolání nápadně do popředí. Pět z nich uvedlo obchodníka mezi členy první trojice. Stojí za povšimnutí, jak poměrně dobrého umístění dostalo se tu povolání průmyslníka (třikrát byl uveden dokonce na prvním místě), ačkoliv téměř u všech jiných skupin mu není připisován žádný zvláštní význam. Naproti tomu stojí však zase skutečnost, že tři obchodníci zařadili povolání průmyslníka na místo poslední. Tato zdánlivá nedůslednost se dá dobře vysvětlit skutečností, že s hlediska zájmů obchodníka jsou ve skutečnosti dvě kategorie průmyslníků: jedni — a těch si obchodníci cení a jsou si své závislosti na nich vědomi — jsou výrobci zboží, jehož prodej obchodníci zprostředkují, takže jsou zde nezbytným článkem; druzí však si své výrobky současně také prodávají (i v drobném, v malých prodejnách), takže — alespoň v některých průmyslových odvětvích — obchodníka vyřadí jako článek zbytečný; odtud dvojí, zásadně protichůdný postoj obchodníků k průmyslníkům. Jak patrně, někdy není možno určit sociální postoj (jednotlivce nebo skupiny) jednoznačně, neboť záleží na rozdílných okolnostech.

Z 23 prvních trojic (neboť jen tolik jich bylo úplných) byly v klasifikacích uvedeny: rolník-obchodník-řemeslník, rolník-řemeslník-inženýr, každá trojice 3krát (13·04%), rolník-dělník-učitel, rolník-učitel-průmyslník, řemeslník-učitel-rolník, každá trojice 2krát (8·69%). Ve zbývajících 47·85% byl v ojedinele se vyskytujících prvních trojicích uveden ještě: dělník (6krát), učitel (5krát), rolník, průmyslník (každý 4krát), kněz, politik, lékař (každý 3krát), voják, obchodník (každý 2krát), řemeslník (1krát).

Odpovědi na druhou otázku jsou rozděleny takto: 20 přiznává všem povoláním stejnou důležitost (66·67%), 7 považuje jednotlivá povolání za nestejně důležitá (23·33%); zbývajících 3 (10%) míní, že povolání, která uvedli v první trojici, jsou nejdůležitější.

V jistém ohledu je zajímavá odpověď 40letého obchodníka textilním zbožím (obchodní škola, ř. k., nár. dem.), který „považuje všechna povolání za stejně důležitá, jsou-li poctivě a svědomitě zastávána, neboť byla vytvořena tisíciletími, žádná doba bez nich nemohla býti; vylučuje však politiku“. Skutečnost, že povolání vznikla a udržela se, je tu považována za důkaz o jejich prospěšnosti a nezbytnosti. Ačkoliv toto všeobecné tvrzení zní hodně přesvědčivě, přece jen stěží bychom je mohli přijmout bez výhrad. Neodpovídá historické pravdě, že všechna povolání byla vytvářena tisíciletími a že žádná doba se bez nich neobešla. Jest pravda, že některá jsou známa od dob nejdávnějších (rolník); jiná však jsou data poměrně nedávného, jako na př. v případě průmyslníka, který — jak jej známe dnes — jest představitelem povolání, jež se vytvořilo v krátké době jako důsledek t. zv. „průmyslové revoluce“.

Z jiných odpovědí, vztahujících se k druhému bodu „Dotazníku“, citujme alespoň ještě ty dvě, v nichž se zračí snaha pisatelů vyzdvihnout důležitost vlastního povolání. Tak 44letá obchodnice kůžemi (3 měšťanky, vyzn. židovského, soc. dem.) píše: „Rolník nám dává potravu, obchodník a řemeslník podporují obchodní ruch.“ Svrchu zmíněný obchodník textilním zbožím hájí důležitost svého zaměstnání přímo: „Náš stát se bez těchto zaměstnání nemůže obejít, neboť žádný pracující člověk není příživníkem (jak se někdy falešně tvrdí); nemůžeme se obejít ani bez ‚zbytečné složky distribuční‘, neboť znamenalo by to krok zpět.“ Z poměrů dnešní doby vychází při své klasifikaci povolání 52letý obchodník (obchod. škola, ř. k., strana živnostensko-obchodnická), který „v nynější kritické době považuje za nejdůležitější povolání rolníka, učitele a vojáka, poněvadž potřebujeme chléb, vědu a obránce“.

Na třetí otázku odpovídá 22 (73·34%) dotazníků kladně, t. j. že všech povolání je potřebí; 7 záporně (23·33%), s námitkami proti jednomu nebo současně i proti více povoláním; jeden z odpovídajících psal o něčem jiném, kdežto danou otázku nechal bez odpovědi (3·33%). Z odsudků týkají se: kněze, advokáta (každého 4), politika (3), ‚některých‘ průmyslníků (2), vojáka (1). Uvedme některé z nich, abychom věděli, jaké jsou povahy: „Obejdeme se bez kněze a advokáta. Myslím, že každý člověk může se obrátit na Boha přímo, bez kněze, a spravedlivý člověk nepotřebuje advokáta, jedná-li se o spravedlivou věc“ (55letý obchodník, nižší gymnasium, bez vyzn., politicky neorganizovaný a při posledních volbách odevzdal prázdný lístek). „Bez nepoctivých a ziskuchtivých politiků a dravých advokátů bychom se

obešli“ (47letý obchodník stroji, škola obecná, vyzn. čl., strana živnostensko-obchodnická). „Všechna povolání pro naše bytí jsou důležitá, jelikož bychom se bez nich neobešli, až na kněžské, které považují za zbytečné. Mravní usměrnění dává především škola, která jest směrodatná za plné součinnosti rodičů. Tam, kde rodiče nebo škola nesplnili své poslání, nepomůže žádné náboženství, jak jsou toho nesčetné doklady“ (43letý obchodník, měšťanka, bez vyzn.). Jemnou narážku lze vyčíst ze slov 44leté obchodnice (vyšší dívčí škola a škola obchodní, ř. k., „nár. dem., naposled jsem však volila stranu živnostnickou“): „Kdybychom byli již tak nábožensky vychováni, aby každý byl sám se sebou hotov, nemusel by kněz být, ani advokát ne, právník však ano.“ Toto rozlišování mezi advokátem a právníkem (u jiných mezi advokátem a soudcem) je velmi příznačné, neboť se dosti často vyskytuje i v dotaznících jiných skupin; krom toho bylo povolání soudce ještě několikrát připsáno spontánně.

Ze 17 případů, ke kterým bylo u skupiny obchodníků přihlíženo, ocitli se v celkové klasifikaci na místě posledním: advokát 6krát (35·30%), kněz, průmyslník, každý 3krát (17·65%), politik, voják, každý 2krát (11·76%), umělec 1krát (5·88%).

Souborný číselný přehled skupiny IV. (obchodníci)

A. Postoj členů skupiny IV. k povolání vlastnímu i k povoláním ostatním

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny IV.					povolání, jež byla odpovídajícími spontánně přidána jako důležitá: spisovatel vědec
	byl zařaděn				nebyl do klasifikace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník . . .	4	9			4	povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako škodlivá: (žádné) a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně důležitá: 66·67%; všechna povolání nejsou stejně důležitá: 23·33%; povolání, která odpovídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější: 10% b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povolání je nám třeba: 73·34%; všech povolání není třeba: 23·33%; případy nejasné nebo nezodpověděné: 3·33%
kněz . . .	1	3	3	5	3	
politik . . .	1	3	2	6	4	
učitel . . .	1	11			1	
rolník . . .	13	17				
dělník . . .		8		1		
inženýr . . .		2		3		
lékař . . .		3			1	
voják . . .		2	2	5	3	
umělec . . .			1	12	4	
obchodník . . .		5		3	2	
advokát . . .			6	13	5	
průmyslník . . .	3	6	3	3	2	
počet uvažovaných případů	23	23 trojice	17	17 trojice		

B. Jak si příslušníci jiných skupin cení povolání obchodníka

skupina	povolání obchodníka				
	bylo zařaděno				nebylo do klasifikace poято ²
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice	
rolníci		1 (55)	3 (47)	12 (47)	6 (23)
dělníci			1 (51)	10 (51)	3 (26)
samostatní podnikatelé nižší kategorie		8 (74)	4 (54)	12 (54)	11 (30)
obchodníci		5 (23)		3 (17)	2 (10)
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání		1 (18)		2 (15)	
veřejní i soukromí zřizenci				9 (38)	2 (24)
veřejní zaměstnanci nižší kategorie ¹		7 (119)	1 (99)	9 (99)	6 (51)
soukromí zaměstnanci nižší kategorie ¹		4 (70)		7 (47)	4 (25)
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)		1 (44)			5 (15)
učitelé			1 (59)	13 (59)	3 (31)
profesoři			1 (23)	8 (23)	4 (11)
vojáci		1 (35)	1 (34)	5 (34)	

Do poslední trojice (v úvahu zde běre rovněž jen 17 z celkové počtu 30 dotazníků této skupiny) byli pojeti: advokát-umělec-kněz, voják-umělec-advokát, každá trojice 3krát (17·65 proc.), advokát-umělec-politik 2krát (11·76%); ve zbývajících, jednotlivě se vyskytujících posledních trojicích (52·94%), byli ještě uvedeni: advokát (5krát), politik, umělec (každý 4krát), inženýr, obchodník, průmyslník (každý 3krát), kněz, voják (každý 2krát), dělník (1krát).

Ukazuje se, že ze všech povolání připisují obchodníci nejmenší prospěšnost a důležitost advokátům, kněžím, politikům a umělcům (a některým průmyslníkům). V jednom případě bylo ženou obchodníka zařaděno povolání jejího muže až na místo předpo-

¹ Nejvyšší s maturitou. Číslice v závorkách znamenají počet uvažovaných případů, resp. trojic.

² Do posledního svislého sloupce jsme zahrnuli dotazníky, v nichž do klasifikace bylo poято nejméně osm členů.

slední. Snad se tak stalo nedopatřením, snad ze skromnosti; musíme se tu spokojit pouhým dohadem. Zvláštní pozornosti si zaslouží také odpověď maloobchodníka (43 léta, škola obecná, ř. k., strana živnostensko-obchodnická), který se pokouší o zcela originální klasifikaci povolání: „Na prvním místě je rolník a jeho intelektuální vůdce, inženýr agronomie. Potom dělník a jeho intelektuální vůdce, inženýr při tovární výrobě. Třetí je řemeslník při výrobě řemeslné, pokud není rozdrvena velkokapitálem. Intelektuální nadstavba: učitel, umělec, lékař; ostatní jsou zbyteční. (Průmyslník? — Rothschild nebo Larisch ve Vítkovických závodech asi mnoho platen není, ale inženýr ano.“ Je to opět jeden z případů ne zcela jasných. Neboť jsme-li ochotni soudit, že marxistické hledisko tohoto maloobchodníka (viz výrazy „rozdrvena velkokapitálem“, „intelektuální nadstavba“) vede ho tak daleko, že ve smyslu této doktriny považuje i své vlastní povolání za zbytečné (vlastní povolání vůbec do klasifikace nepojal!), musíme vidět nedůslednost v tom, že je politicky organizován ve straně živnostensko-obchodnické, a ne ve straně sociálně-demokratické nebo komunistické. Proto i tu jsme ponecháni jen svým vlastním dohadům. Takovéto a jim podobné nedůslednosti či nejasnosti se vyskytují u všech skupin, do nichž jsme své dotazníky utřídili, a jsou nejlepším dokladem toho, že sociální attitudy nejsou jen výrazem rozumovým, nýbrž že je v nich v celek stmelen též soubor četných činitelů iracionálních.

V. Samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání.

Skupina tato není příliš početná. Je však mimo jiné zajímavá hlavně tím, že jsou v ní zahrnuti též příslušníci onoho povolání, které je ze všech stíháno výtkami nejčastěji — advokáti. Na otázku našeho dotazníku odpovědělo celkem 32 osob, z nich 22 muži, 4 ženy, 6 manželek. Abychom blíže určili složení této skupiny, dodejme ještě, že jsou v ní zastoupeni samostatní podnikatelé (mlynář, spolumajitel strojírny, majitel realitního a úvěrního ústavu, bankéř, nájemce parní pily atd.), celkem 11 osob; dále 5 advokátů, 4 stavitelé, 4 lékaři a 8 jiných představitelů svobodných povolání (umělecký malíř, 2 členové divadelního orchestru, 3 novináři, učitelka hudby, tanečnice divadelního baletu).

Všeobecně bylo na první otázku odpověděno v 11 případech, kdy bylo vůbec upuštěno od seřazení povolání podle jejich poměrné sociální důležitosti. Jednu odpověď budeme citovati na konci zvlášť,

jako originální. U zbývajících dvaceti byl v klasifikaci postaven na první místo: rolník 6krát (30%), učitel 5krát (25%), dělník, lékař, inženýr a politik, každý 2krát (10%), průmyslník 1krát (5%).

Dvaapadesátiletý lékárník (ř. k., soc. dem.) vychází při své klasifikaci z principu demokratické rovnosti: „V našem demokratickém státě není žádné povolání více nebo méně důležité. Pro vytváření veřejného blaha jsou všechna povolání stejně důležitá.“ Odpověď lékařova (45 let, bez vyzn., nár. dem.) je zajímavá zase proto, že upozorňuje, jak důležitost jednotlivých zaměstnání je determinována časově, místně a všeobecnými společenskými poměry: „Pro veřejné blaho je v každém povolání důležitý především člověk — nositel povolání. V druhé řadě: různá povolání jsou nejdůležitější podle doby, místa, aktuálních potřeb atd.; tak voják za války, v míru zemědělec a dělník, lékař, učitel a pod.“ Advokát (33 let, vyzn. čsl., nár. soc.), který rovněž odpovídá všeobecně, nestanoví pořadí lidských zaměstnání podle důležitosti, poněvadž prý „v kolektivu lidstva mají všechna povolání a všechny vrstvy stejnou důležitost. Jen konat svou práci poctivě.“

Složení prvních trojic podává ucelený obraz o tom, kterým povoláním jest členy této skupiny připisován největší význam. Trojice dělník-rolník-řemeslník se vyskytla 4krát (22·22%), rolník-řemeslník-učitel, dělník-rolník-inženýr, učitel-politik-lékař, každá trojice 3krát (16·67%). Podotkneme, že zde bereme v úvahu pouze 18 prvních trojic. V ojediněle se vyskytujících prvních trojicích (včetně členů ‚trojice‘: učitel-politik, řemeslník-rolník-dělník, inženýr-lékař), jež představují zbývajících 27·77%, byli dále uvedeni: učitel (tříkrát), inženýr, lékař, průmyslník (každý dvakrát), řemeslník, politik, dělník, voják, umělec, obchodník (každý jednou).

Vidíme, že nejlepšího umístění se dostává rolníkům, učitelům, dělníkům, řemeslníkům, potom inženýrům a lékařům. Tedy nic, nad čím bychom se snad pozastavili. Jediné bychom snad očekávali, že někteří z představitelů svobodných povolání dopřejí čestnějšího umístění umělců; stalo se tak pouze v jednom případě. Je příznačné a současně pochopitelné, že ve skupině, v níž jsou zahrnuti samostatní podnikatelé, nebylo povolání průmyslníka ani jednou postaveno na poslední místo klasifikace; naopak jednou byl zařazen na místo první a dvakrát se ocitl mezi členy první trojice.

V celé této skupině nenajdeme na druhou otázku jediné odpovědi, která by tvrdila, že některé z uvedených povolání není důležité. Celá polovina (16) zastává přesvědčení, že všechna povolání jsou stejně důležitá, kdežto zbývajících 50% se dělí mezi

ony odpovědi, jež buď prostě odůvodňují pořadí prvních tří členů (9, t. j. 28·13%), anebo jež vyzdvihují prvá tři povolání své klasifikace jako nejdůležitější, o významu ostatních se nezmiňují (7, t. j. 21·87%). Citujme tři doklady. Samostatný výrobce motorů (41 let, bez vyzn., nár. soc.) napsal: „*Učitel* má největší vliv na život člověka. Práci umořený otec nemůže se dnes tolik věnovati svému dítěti, které obyčejně večer bývá již ospalé. Ale učitel má možnost vlivu na duši dítěte téměř po celý den. Učitel spravedlivý, poctivý, národně založený a sebevědomý vychovává lid stejných vlastností. *Politik* může národu zabezpečiti klid zvenčí k práci a dalšímu vzrůstu. *Inženýr* vede národ stejným krokem s národy sousedními k pokroku všeho druhu.“ Mladý stavitel (34 let, ř. k., nár. soc.) si nejvíce cení „inženýra (jsem přívržencem technokracie); dělníka — jako spolupracovníka inženýra; průmyslníka — jako usměrňovatele obou prvních; řemeslníka, který jako dobrý výrobce doplní oba prvě; obchodníka, jenž bude schopen prodat výrobu všech čtyř prvních.“ V těchto slovech můžeme právem spatřovati velmi průkazný doklad toho, jak vlastní povolání determinuje soud o zaměstnáních ostatních; to ovšem neznamená, že by vždycky muselo být vyjádřeno hledisko tak jednostranně, jako je tomu v případě právě citovaném. Ve slovech 43leté ženy advokáta (ř. k., strana republikánská) je zase patrna snaha obhájit sociální prospěšnost povolání mužova, když píše: „Bez *rolnickovy* práce ležela by země ladem. Míním drobného sedláka, který je svému poli současně dělníkem. Rolník potřebuje všechna běžná *řemesla*. Každý však potřebuje celý život, aby se učil. Proto ideální představou by mně byl *učitel a kněz* v tom nejkrásnějším svém povolání; k nim bych přidružila ještě *lékaře*. *Advokát* je ochráncem utiskovaných, proto i toto povolání je velmi důležité.“

Odpovědi na otázku třetí vyzněly takto: 19 jedinců říká, že všech povolání je třeba, má-li náš národ prospívat a soutěžit s ostatními národy světa (59·36%); 12 odpovědí je výrazem mínění opačného a obsahuje námitky proti některým povoláním (37·50%); jeden dotazník zůstal v tomto bodě nezodpověděn (3·13%). Z odsudků připadají: na kněze 8, politika 5, advokáta 2, vojáka 1, průmyslníka 1. U všech doposud probraných skupin jsme viděli, že ze všech povolání byli nejčastěji stíháni výtkami advokáti a kněží. U této skupiny je v tomto ohledu nápadná odchylka, pokud se týče zaměstnání advokáta; námitek proti jeho užitečnosti je nepoměrně méně, zvláště když je srovnáme s počtem odsudků povolání kněžského. Připojme některé doklady.

Souborný číselný přehled skupiny V.
(samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání)

povolání, jež byla klasifiková- vána	příslušníky skupiny V.					povolání, která byla od- povídajícími spontánně přidána jako důležitá: soudce stavitel úředník chemik vysokoškoláci
	byl zařazen				nebyl do klasifi- kace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník		8				povolání, která byla od- povídajícími spontánně přidána jako škodlivá: (žádné) a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně dů- ležitá: 50%; povolání, která odpovídající u- vedli na prvních třech místech, jsou nejdůleži- tější: 50% b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povov- lání je nám třeba: 59·36%; všech povolání není třeba: 37·50%; pří- pady nejasné nebo nezodpově- děné: 3·13%
kněz			5	12	1	
politik	2	4	4	8	3	
učitel	5	9				
rolník	6	10				
dělník	2	8				
inženýr	2	5	1	2	2	
lékař	2	5				
voják		1	1	4		
umělec		1	1	7		
obchodník		1		2		
advokát			3	9	3	
průmyslník	1	2		1	2	
počet uva- žovaných případů	20	18 trojic	15	15 trojic		

Osmapadesátiletý advokát (bez vyzn., nár. soc.) „považuje kněžské povolání jako volný myslitel za zbytečné, ba škodlivé, ježto překáží rozvoji vzdělání“. Stavební inženýr (43 let, bez vyzn., nár. soc.) zase myslí, že se můžeme obejít „*bez advokátů*“. Počet advokátů by mohl býti měřítkem pro hospodářskou, kulturní a mravní vyspělost civilisovaných národů. *Bez politiků nynějšího zrna*, protože je mezi nimi málo skutečných osobností a málo jedinců s vědomím mravní odpovědnosti“. Člen zemského divadla (39letý, bez vyzn., nár. soc.) mluví hodně ostře proti kněžím: „Bez kněží se náš stát jistě obejde, máme-li na mysli, co státních peněz stojí církve, hlavně římskokatolická, která postupuje ruku v ruce s tmářstvím a demagogií. Soutěžit s kulturními národy světa můžeme až po rozluce církve od státu“. Odsudek novinářského redaktora (31 let, bez vyzn., nár. soc.) stíhá kromě kněze též soukromého průmyslníka: „Obejdeme se *bez kněze*, protože jeho funkci, t. j. ukojovat nehmotné nebo lépe nadhmotné potřeby lidí, může mnohem úspěšněji zastávat umění. A potom *bez průmyslníka*, protože průmyslové podnikání bude muset být dříve či později vyhrazeno státu, neboť v soukromých rukou nikdy nebude sledovat zájmy veřejného blaha, ale jen osobní prospěch“. Neopomeňme si všimnouti, že pisatelé invektiv proti kněžím jsou

vesměš bez vyznání. Máme tu nový doklad toho, že postoj vůči jiným zaměstnáním není motivován jen vlastním povoláním, nýbrž že tu spolupůsobí také činitelé jiní; v tomto případě je rozhodujícím činitelem hledisko náboženské, přesněji: stanovisko proticírkevní.

V 15 dotaznicích, které béřeme v úvahu při přehledu obsazení posledních míst a složení posledních trojic, byl na poslední místo klasifikace postaven: kněz 5krát (33·33%), politik 4krát (26·66 procenta), advokát 3krát (20%), inženýr, voják, umělec, každý 1krát (6·67%). V posledních trojicích se ocitli: advokát-kněz-politik 4krát (26·66%), kněz-umělec-advokát 3krát (20%). Zbytek (53·34%) připadá na ona povolání, která byla uvedena v ojedinele se vyskytujících posledních trojicích; jsou to: kněz (5krát), politik, voják, umělec (každý 4krát), inženýr, obchodník, advokát (každý 2krát), průmyslník (1krát).

Na konci uvedme zvláště slova, jimiž na tři body našeho dotazníku odpověděl 49letý inženýr (spolumajitel strojírný, bez vyzn., nár. soc.): „Pro vytváření veřejného blaha jsou stejně důležitá všechna povolání, a to všech možných oborů a směrů, pokud jejich činnost nevybočuje z hranic pozitivních hodnot stále rostoucí kultury. Předčasným ubíjením kteréhokoliv životaschopného oboru (zrovna tak jako nesmyslným potlačováním nově se rodících směrů) zamezovat by se pokrok a s ním i rozvoj celého národa a státu. V čelo všech povolání řadím však na prvé místo pokrokového a cílevědomého učitele, jako vzdělavatele a vychovatele lepší mládeže, hlavní záruky zdravého národa. 2. Spravedlivého soudce, jako přísného a neúplatného strážce spravedlnosti, nezbytné to podmínky míru a klidného spoluzití v lidské společnosti. 3. Učence-vědátora, pracujícího nezištně pro vědu samu, jako oplozovatele všeho praktického dění. 4. Dokonalého umělce, jako nadšeného průkopníka nových ideí a směrů, pravého revolucionáře, potírajícího přežití formy a otvírajícího nové obzory na nepoznané dosud krásy lidského ducha. 5. Geniálního vynálezce, jako praktického budovatele stroje-roboty, který bude schopen vyprostít jednou člověka-otroka z prachu ponížení a utrpení. — Na nejposlednější místo až za všemi ostatními kladu vojáka-válečníka, který je přechodným typem lidské ubohosti, nezbytné zlo dneška až do té doby, než všichni poznají, že není již zapotřebí lidských řečníků. V souměži s ostatními národy světa, domnívám se, by mohl náš národ již dávno postrádati po živnostnicku působícího kněze. Tento moderní nástupce dávnověkých čarodějů, přenášející strach a hrůzu ze všeho nového, temno pověr a pach krvavých obětí z pokolení na pokolení až do dob našeho století, je nejméně oprávněným povolá-

ním, těšícím se tak vysoké vážnosti a požívající tak velkých výsad a hmotných podpor našeho státu. Zakukliv vznešená jádra geniálních náboženských myslitelů, opředl je vlákny všelijakých dogmat a zázraků, okul i zlatem, pýchou a neomylností, jen aby nemohla vzklíčiti, růsti a nésti plody všem dětem člověka; stala se jen výsadou kupčících pastýřů a samozvaných vůdců.“ Slova velikého uznání jsou tu vystřídána slovy krajního odsudku, hraničícího až s nenávisť. Jsou oprávněná? Křivdí? Není na nás, abychom o tom rozhodovali. V každém případě je však jisto, že tato forma nenávisťného profesionálního antagonismu je rozkladným prvkem v harmonickém soužití národního celku.

VI. Veřejní a soukromí zřizenci.

V šesté skupině jest 62 zřizenců (resp. podúředníků, jak o sobě někteří z nich psali) veřejných a 12 soukromých; úhrnem 74 osob. U veřejných zřizenců tvoří většinu zřizenci železniční (31). Dále jsou tu: 9 zřizenců poštovních, 4 soudní, 2 finanční, 1 policejní; 4 „zemští“ zřizenci a 11 „státních“ zřizenců, bez bližšího označení. Ve skupině soukromých zřizenců jsou na př. bankovní zřízenec, zřízenec pojišťovny, noční hlídač továrny, důlní dozorce, skladník a podobně. Pročítajíc a srovnávajíc navzájem odpovědi zřizenců soukromých s odpověďmi zřizenců veřejných, shledali jsme, že mezi nimi není žádného podstatného rozdílu. Zahrnuli jsme proto obojí do skupiny jediné. Samostatně výdělečných žen v této skupině není, takže je tu celkem 57 mužů a 17 žen — manželek. V ohledu vzdělanostním je to skupina zcela homogenní, neboť žádný z jejich členů nemá vyššího vzdělání než obecněškolské. Lišíme je tak od skupiny další, zaměstnanců nižšího typu, z nichž někteří tu mají i maturitu. Většina odpovědí je vyjádřena formou dosti neumělou. Z četných ukázek, jež budeme citovat, však uvidíme, že zajímavost odpovědí těchto prostých lidí není tím nikterak dotčena; při čtení jich je naší povinností, abychom si odmyslili nedostatky slohu a snažili se postihnout myšlenku.

Všeobecně vyjádřených odpovědí na první otázku bylo celkem 12. Téměř všechny se dají myšlenkově převést na slova 65letého strojevůdce ČSD. v. v. (vyzn. čsl., strana pokroková), který napsal, že „všechna uvedená i jiná povolání jsou důležitá pro vytváření veřejného blaha, může-li ten, kdo ono povolání vykonává, na svou čest a dobré svědomí o sobě říci: konám své povolání poctivě.“ Jinou z těchto odpovědí citujeme proto, že se z ní ozývá nespokojenost nad společenským údělem „uražených a ponížených“. Napsala ji 49letá žena státního zřízenec (ř. k., soc. dem.):

„Všechna povolání jsou důležitá k vytváření všeobecného blaha. Nutno však je, aby každý plnil povinnosti svého stavu poctivě. Nehodno je inteligenta, když snižuje člověka tělesně pracujícího.“

Ve zbývajících 62 odpovědích, v nichž klasifikace povolání byla provedena, ocitli se na prvním místě: rolník 23krát (37·70%), učitel, dělník, každý 12krát (19·67%), politik 5krát (8·20%), řemeslník 4krát (6·56%), průmyslník 2krát (3·28%), kněz, lékař, voják, každý jednou (1·64%).

První trojice byly úplně toliko v 57 případech; utřídili jsme je takto: rolník-dělník-učitel, dělník-rolník-řemeslník, každá trojice 9krát (15·79%), učitel-rolník-řemeslník 5krát (8·77%), politik-rolník-dělník, učitel-průmyslník-rolník, každá trojice 3krát (5·26%), dělník-rolník-inženýr, politik-učitel-rolník, dělník-průmyslník-řemeslník, každá trojice 2krát (3·51%). Zbývajících 38·60% připadá na ojedinělé první trojice, v nichž jsou zastoupeni ještě: učitel (13krát), rolník (12krát), voják, průmyslník (každý 7krát), řemeslník, dělník, lékař (každý 6krát), politik (5krát), kněz, inženýr (každý 2krát).

Pročteme si nyní některé z odpovědí, v nichž je odůvodňováno pořadí prvních tří členů zvolené klasifikace. Pomocný zřízenec ČSD. (44 let, ř. k., soc. dem.) uvedl v první trojici rolníka, dělníka a vojáka; k tomu dodává: „Rolník obdělává pole a pěstuje pro nás jedlé produkty. Dělník mu pomáhá a jest tvůrcem hodnot (bez práce nejsou koláče). Voják je oba musí chránit, aby mohli klidně na svém území pracovat.“ Jak patrně, rozhodujícím je tu hledisko hospodářského, hmotného zabezpečení. Odlišný je soud — a proto i klasifikace — 44letého dělnického zřízenec ČSD. (ř. k., soc. dem.): „Lékař uzdravuje nemocné, učitel vzdělává národ, rolník se stará o výživu národa.“ Podobně spojuje hledisko blaha hmotného i duchovního universitní zřízenec (47 let, vyzn. čsl., soc. dem.): „Poctivý učitel může pro národ mnoho udělat a může být pilířem demokracie. Bez práce rolníků a dělníků bychom nemohli existovat.“ Nejinak se vyslovují i jiní dva členové této skupiny: „Prvně začínáme ve škole — učitel. Průmyslník jako podnikatel je rovněž důležitý. Inženýr učiní plán, podle kterého se pracuje“ (56letý dělní dozorce, ř. k., nár. dem.). „Dělník s rolníkem dávají potravu pro tělo a učitel pro duši“ (zřízenec sociálně pojišťovacího ústavu, 48letý, bez vyzn., nár. soc.). Poněkud nejasná je odpověď 57letého strojvůdce (evang., nár. soc.): „Řemeslník, rolník a učitel jsou základem lidského soužití. Ti ostatní pak už se jen rodí z prvků jejich blahobytu.“

Odpovědi, jež byly napsány k druhému bodu „Dotazníku“, řadíme do čtyř skupin. Především jsou zde ty odpovědi, které všem

uvedeným povoláním připisují stejnou důležitost. Je jich 20, t. j. 27·03%. Dokladů tu není třeba, ježto jsou smyslově totožné s citacemi, uvedenými svrchu ve všeobecných odpovědích na otázku první. Do druhé skupiny patří odpovědi, jež říkají, že všechna povolání nejsou stejně důležitá (13, t. j. 17·57%). Do skupiny třetí pojímáme odpovědi, které sice tvrdí, že všechna povolání mají svou důležitost, první tři však považují za nejdůležitější (16), a dále odpovědi, které se omezují na odůvodnění důležitosti prvních tří členů klasifikace (24); poněvadž mezi obojím nelze dobře rozlišiti, tvoříme z nich skupinu jedinou (celkem 40 odpovědí, t. j. 54·05%). Skupina čtvrtá, vždy nejméně početná, obsahuje jednak odpovědi nejasné, jednak počet dotazníků, v nichž příslušná otázka zůstala vůbec bez odpovědi; ve skupině zřízenců se vyskytla pouze jedna odpověď nejasná (1·35%). Z četných dokladů jsme vybrali těch několik, které se zdají být typické pro celou skupinu.

„Všechna povolání jsou důležitá, ale bez uvedených tří (dělník, rolník, lékař) by nebylo ostatních“ (železniční zřízenec, 50 let, ř. k., nár. soc.). „Všechna povolání jsou důležitá, ale přece jen nejdůležitější je vojsko k obraně naší vlasti; potom řemeslník a rolník“ (44letý akvisiční zřízenec, ř. k., bez polit. příslušnosti). Jednostranně činí závislým uskutečňování veřejného blaha jen na hodnotách kulturních a výchovných žena listonoše (49 let, ř. k., nár. soc.): „Učitel, profesor, spisovatel, kněz, jsou vychovatelé, vůdci mládeže. Jaká bude naše mládež, taková je i budoucnost našeho státu a všeobecného blaha.“ Na obě složky veřejného blaha, hmotného i duchovního, pamatují pisatelé dvou dalších odpovědí. Všimněme si současně, že oba činí nárazku na sociální nespravedlnost v rozdělení odměn za práci: „Učitel musí ve školách vštěpovat dětem smysl pro povinnost a odpovědnost. Musí z nich vychovávat lepší lidi, než jsme my-egoisté. Poctivý průmyslník dokáže svými závody a obchody velmi mnoho pro veřejné blaho. Rolník svou neúnavnou prací a otevřenou myslí prokazuje velmi mnoho pro blaho všech, nezneužívá-li se jeho síla a práce k ziskům jednotlivců“ (38letý soudní podúředník, vyzn. čsl., nár. soc.). „První je učitel. Rozumím v tom slově všechny ty, kteří mají za úkol vychovávat ve všech odvětvích různých škol mládež. Na těch nejvíce záleží, jaké charaktery vychovávají. Rolník nám opatřuje vše, co potřebujeme k životu. Dělník jest důležitý, poněvadž nestačila by jen myšlenka, vynález, nápad inženýra, kdyby tu nebyli dělník a řemeslník, aby to převedli v čin. Všechna povolání nejsou stejně důležitá, ale v honorování nesmí býti tak velikých rozdílů“ (zemský zřízenec, 46 let, vyzn. čsl., nár. soc.). Nestejně důležitá jsou jednotlivá povolání také podle soudu 39letého skladníka (bez vyzn., soc.

dem.): „Jmenovaná tři povolání (učitel, dělník, rolník) považují proto za nejdůležitější, jelikož jsou to povolání vesměs apoštolská, užitečná všestranně. Všechna povolání nejsou stejně důležitá, ba je jich spousta škodlivých: bankéři, politikové z povolání, karteláři, agenti-meziochodníci“. Tím se ocitáme vlastně již u třetího bodu „Dotazníku“, kde se zmiňujeme o námitkách a odsudcích.

Odpovědi jsou zde trojího druhu. Jedni z odpovídajících říkají, že všech povolání je nám třeba; těch je většina (41, t. j. 55'41%). Jiní jsou názoru opačného, říkajíce výslovně, že všechna povolání nejsou potřebná a proti některým z nich vyslovují námitky (27, t. j. 36'48%). Nezodpověděno nebo nejasných zůstalo v tomto bodě 6 dotazníků (8'11%). Z odsudků připadá: na kněze 23, průmyslníka 6, politika, vojáka, advokáta, na každého 5, řemeslníka, lékaře, obchodníka, „korupčníka“, „bankéře“, „karteláře“, na každého jeden. Některé z těchto odsudků neplatí však všeobecně; tak na př. v jednom případě se nemluví proti kněžím vůbec, nýbrž jen proti „kněžské hierarchii“, v jiném případě zase jen proti „velkopřumyslníkům“ a podobně. Přehled doplníme citacemi.

Nejdříve věnujme pozornost těm odpovědím, které žádné povolání nevyklučují. „Z uvedených povolání se náš stát nemůže obejít ani bez jednoho. A je mnoho i jiných povolání, bez kterých stát nemůže dbáti blaha všech. Tak jako kola ve stroji: když by bylo jedno poškozeno, stroj by nemohl plnit řádně svou povinnost“ (42letý státní zřízenec, ř. k., bez polit. příslušnosti). „Nemáme příčiny někoho vyřadovat, ale zveme způsobilé ke spolupráci“ (železniční zřízenec, 58 let, ř. k., nár. soc.). Podmíněně zní odpověď 50letého zřízence ČSD. (ř. k., nár. soc.): „Náš stát by se obešel bez mnohého povolání, kdyby byl na světě sám, anebo kdyby celý svět byl jedna republika; ale takto se neobejde bez žádného.“

Z odpovědí záporných je většina namířena proti povolání kněžskému. Někteří z pisatelů se spokojují tím, že povolání kněžské vylučují prostě proto, že stojí stát mnoho peněz, kdežto jiní svůj odsudek dovozují důkladněji. Tak zejména 37letý průvodčí vlaků (bez vyzn., soc. dem.) praví, že „kněz, politik, voják, advokát a průmyslník jsou lidé, kteří zbytečně zaplétají prosté věci tak, že se v nich pak nikdo nevyzná. Vyvolávají na jedné straně tmou, na druhé straně pak konflikty, které nepřinášejí lidstvu nic dobrého. Myslím, že bez kněží by se náš stát lehce obešel, neboť jejich funkci výchovy k mravnosti dnes úplně nahradí svědomitý učitel v občanské nauce, kde jest jeho povinností vésti děti tak, aby v nich vzbudil svědomí a cit odpovědnosti vůči spolublížnímu. Učí je mi-

lovati každého, protože je to naší svatou povinností. Kněz učil bázni k bohu i peklu; učil, že dobré skutky budou odměněny v nebi, špatné trestány v pekle. Když však člověk při prvním nárazu tuto víru ztratil a jinou neměl, pak stál opuštěn jako kůl v poli — s prázdným nitrem. Co se s ním pak stalo? Je z něho vyvrhel lidské společnosti, na nějž nejvíce nařikají nyní ti, kteří mu tuto nedostatečnou výchovu dali.“ To jsou slova člověka bez vyznání, který odsuzuje činnost kněží vůbec; mohli bychom v nich tušiti i kus autobiografie. Častější však jsou odpovědi, obsahující námitky jen proti kněžím římskokatolickým, při čemž jejich pisatelé jsou sami vyznání československého. Ve slovech 55leté ženy strojířky (vyzn. čsl., bez polit. přísl.) je obzvláště jasně patrný konflikt citění náboženského s citěním národnostním: „Náš stát by se měl obejít bez římskokatolických kněží a nevznikla by občanům Republiky československé z toho žádná škoda, naopak užitek. Církev římská, to je stát ve státě, a její úřednictvo nemůže nikdy poctivě sloužit našemu národu, protože se v mnohém rozcházejí. Jim nezáleží na rozkvětu našeho státu, ale na rozkvětu římskokatolické církve.“ Podobně odpovídá i jiný příslušník církve československé (46letý zemský zřízenec, nár. soc.): „Obejdeme se bez římskokatolického kněze, i s těmi všemi kláštery a řády, protože šíří jen pověry, brzdí pokrok a čistých náboženských charakterů nevychovávali.“ Dvě další citace jsou dokladem, že se takovéto námitky proti kněžím vyskytují i u členů jiných církevních organizací: „Nepotřebujeme kněze. Na světě máme mnoho náboženství a nevíme vlastně, které je to pravé, a mnohdy bylo náboženství příčinou rozbrojů v národě a válek mezi národy“ (44letý zřízenec ČSD., ř. k., soc. dem.). „Obejdeme se bez velkopřumyslníků a kněží. Velkopřumysl ať zabere stát a kněžstvo ať si vydržuje církev sama ze svého“ (strojířka, 45 let, evang., nár. soc.). Hodně sarkastický je výrok 48letého zřízence pojišťovacího ústavu (bez vyzn., nár. soc.), který napsal: „Náš stát potřebuje všechna uvedená povolání, až na kněze. Ten slibuje chudákům blaho v nebi, ale pro pány a pro sebe má raději nebe už zde!“ Nakonec uvedme ještě radikální mínění komunisty (51letý zřízenec železniční, bez vyzn.): „Pro vnitřní blaho jsou zhoubní voják a kněz (ohlupuje lid). Pro blaho všelidské (jakožto celku) jsou zbyteční a proto časem zmizí: obchodník, řemeslník, advokát (v běžném smyslu, ne právník) a průmyslník.“

Z uvedených odsudků lze zhruba již předem tušiti, která povolání byla v celkové klasifikaci (38 případů) odsunuta na místa poslední.

Jsou to: kněz 15krát (39'47%), advokát 9krát (23'69%), politik 7krát (18'42%), umělec 4krát (10'52%), průmyslník 2krát (5'26%), voják 1krát (2'63%).

Stejný byl také počet v úvahu vzatých posledních trojic, s tímto složením: obchodník-advokát-kněz, průmyslník-advokát-kněz, voják-kněz-advokát, každá trojice 4krát (10'52%), politik-obchodník-kněz, obchodník-průmyslník-advokát, politik-kněz-umělec, voják-politik-advokát, každá trojice 3krát (7'89%), obchodník-advokát-politik, advokát-politik-umělec, advokát-kněz-voják, každá trojice 2krát (5'26%). O zbývajících 21'10% se dělí ojedinelé poslední trojice, v nichž byli uvedeni ještě: kněz, advokát (každý 5krát), politik, umělec (každý 4krát), voják, průmyslník (každý 3krát).

Pod vlivem ideologie historického materialismu stojí dosti originální klasifikace povolání, jak ji napsal svrchu zmíněný komunista, když odpovídal na první otázku: „*Nutné*: rolník, dělník, učitel, lékař, inženýr, umělec, politik; *zhoubné*: kněz, voják; *vývojem zmizí*: obchodník, řemeslník, advokát, kněz a průmyslník. Rolníka ztotožňují s dělníkem, protože oba stejně pracují a jsou stejně vykořisťováni. Na nich stojí celá společnost (život je kompenzován prací). Učitel rozsévá kulturu (to už je nadstavba).“

Souborný číselný přehled skupiny VI.
(veřejní i soukromí zřizenci)

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny VI.					povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako důležitá: úředník spisovatel (3x) filosof žena-matka vědec profesor zřizovatel astronom
	byl zařazen				nebyl do klasifikace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník . . .	4	22			8	povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako škodlivá: „korupčník“ agent-meziobchodník „karteláři“ bankéři a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně důležitá: 27'03%; všechna povolání nejsou stejně důležitá: 17'57%; povolání, která odpovídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější: 54'05%; případy nejasné nebo nezodpovědné: 1'35% b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povolání je nám třeba: 55'41%; všech povolání není třeba: 36'48%; případy nejasné nebo nezodpovědné: 8'11%
kněz . . .	1	2	15	25	7	
politik . . .	5	10	7	17	7	
učitel . . .	12	32				
rolník . . .	23	45				
dělník . . .	12	31			3	
inženýr . . .		4		1	3	
lékař . . .	1	6			1	
voják . . .	1	7	1	13	6	
umělec . . .			4	10	7	
obchodník . . .				9	2	
advokát . . .			9	29	7	
průmyslník . . .	2	12	2	10	2	
počet uvažovaných případů	61	57 trojic	38	38 trojic		

VII. Veřejní a soukromí zaměstnanci nižší kategorie.

Ve skupině sedmé podáváme přehled odpovědí zaměstnanců nižší kategorie. Jsou mezi nimi dvě skupiny: zaměstnanci veřejní a zaměstnanci soukromí. Vzdělanostní úroveň obojích, pokud můžeme usuzovat ze škol, jimiž prošli, není jednotná. Všeobecně řečeno jsou to lidé, kteří mají vyšší než obecněškolské vzdělání, ne však vyšší než středoškolskou maturitu. Některý má tři nebo čtyři třídy školy měšťanské, jiný má úplnou střední školu s maturitou, opět jiný vychodil školu měšťanskou a školu obchodní, anebo prošel nižším stupněm školy střední a potom přešel na školu obchodní; někteří absolvovali alespoň večerní odborné kursy (účetnictví a podobně). Podle formálního školského vzdělání nemůžeme proto skupinu tuto považovat za zcela homogenní. Jinak však tu není žádných podstatných rozdílů a titul „úředník“ či „podúředník“, jímž se navzájem jednotliví členové liší, není důvodem, proč by nemohli býti zařazeni do jedné a téže skupiny. Neprobíráme-li je současně, činíme tak prostě z toho důvodu, že je obojích dosti značný počet, takže bude lépe, pojednáme-li o nich odděleně.

A. Veřejní zaměstnanci.*

V celkovém počtu 177 jedinců, které jsme pojali do této skupiny, jsme napočítali: 38 železničních zaměstnanců, 36 zaměstnanců poštovních, 12 soudních, 8 berních, 6 finančních, 6 vojenských, 13 zemských, 6 městských, a konečně 52 jiných (většinou označených jako „veřejný zaměstnanec“, bez bližšího určení). Z nich bylo 124 mužů, 10 úřednic nebo podúřednic, zaměstnaných u pošty, a 43 manželek veřejných zaměstnanců.

Bude snad na prospěch, když si na příslušných místech zopakujeme znění všech tří otázek našeho „Dotazníku“. První bod, k němuž měla býti napsána odpověď, zněl takto:

Seřaďte v závorce uvedená povolání podle toho, jak jsou *důležitá pro vytváření veřejného blaha* (řemeslník, kněz, politik, učitel, rolník, dělník, inženýr, lékař, voják, umělec, obchodník, advokát, průmyslník). Když v seznamu chybí ono povolání, které Vy považujete za nejdůležitější, seznam si sami *doplňte*.

* Část tato byla otištěna původně v Moderním státě, roč. 1936, č. 11, strana 248—258 pod názvem: „Prestíž sociální užitečnosti povolání. Studie o skupině 177 veřejných zaměstnanců.“

Mnoho bylo těch, kdož na tento bod odpověděli jen všeobecně, bez stanovení pořadí jednotlivých povolání; bylo jich celkem 55. V nich mají naprostou převahu ona tvrzení, která považují všechna povolání za důležitá a potřebná, jsou-li vykonávána náležitě a s vědomím plné odpovědnosti za společné blaho všech. Když odečteme ještě jednu odpověď, jejíž znění budeme citovati až ke konci, pak ve zbývajících 121 dotaznících byl na první místo klasifikace před všemi ostatními povoláními zařaden: rolník 60krát (49·59%), učitel 21krát (17·35%), dělník 13krát (10·74%), politik 10krát (8·26%), lékař 6krát (4·96%), kněz, voják, každý 4krát (3·31%), řemeslník 2krát (1·65%), průmyslník 1krát (0·83%).

O něco menší byl počet úplných trojic (119), jejichž složení bylo toto: rolník-dělník-řemeslník 21krát (17·65%), rolník-učitel-dělník 20krát (16·81%), lékař-učitel-rolník 8krát (6·72%), rolník-řemeslník-učitel 6krát (5·04%), rolník-dělník-voják 4krát (3·36%), rolník-dělník-lékař 3krát (2·52%), dělník-rolník-obchodník, lékař-dělník-voják, učitel-rolník-voják, politik-učitel-dělník, lékař-rolník-voják, učitel-lékař-dělník, každá trojice 2krát (1·68%). O zbývajících 37·82% se dělí ojedinele se vyskytující první trojice, v nichž byli uvedeni ještě: učitel (27krát), rolník (24krát), řemeslník, dělník, lékař (každý 13krát), průmyslník (11krát), kněz, politik (každý 8krát), inženýr (7krát), voják (6krát), obchodník (5krát).

Bude dobře, když tyto číselné údaje doplníme některými citacemi; s ohledem na početnost skupiny, jakož i na poměrně značnou rozmanitost, s níž jsou mínění pisatelů odpovědi vyjadřována, bude záhodno, abychom příkladů uvedli co nejvíce. Pětačtyřicetiletý strojuvůdce (škola měšťanská, vyzn. čl., nár. soc.) napsal: „Není možno podle mého náhledu někomu dávat přednost; každé povolání je důležité, poněvadž jeden člověk bez druhého je nemožný. Není na př. důležitý továrník bez dělníka. Podmínka je, aby každý zastával svoje místo podle svého svědomí a vědomí čestně, a ne na úkor druhého.“ Podobně zní odpověď ženy železničního úředníka (44 let, škola měšťanská, ř. k., strana národní -sic!-): „Veškerá zde uvedená povolání jsou důležitá pro vytváření veřejného blaha, jsou-li v souladném vztahu a harmonii.“ Stopy lidového sociologického myšlení jsou patrné ve slovech 27letého podúředníka-čekatele ČSD. (škola měšťanská, 2 roky živnostenské školy pokrač., bez vyzn., nár. soc.): „Žádné z těchto povolání nelze dávat do pořadí podle osobního náhledu. Všichni vyjmenovaní mají v určitých mezích, za různých okolností, podle hospodářské, politické, průmyslové, umělecké atd. éry, ve které stát nebo národ žije, své chvíle, kdy jsou prvními, a po vykonání svého poslání ustoupí druhým nebo mají s nimi důležitost rovnocennou.“ Vzájemné zá-

vislosti povolání je si dobře vědom 29letý soudní úředník (škola měšťanská, bez vyzn. a bez polit. příslušnosti), když „pokládá všechna povolání za stejně důležitá, protože se vzájemně doplňují a utužují celek. Dělník potřebuje učitele, obchodníka, průmyslníka; průmyslník zase potřebuje dělníka, inženýra, obchodníka a pod.“ Obrazně, ačkoliv ne zcela jasně, se vyjádřil finanční účetní úředník (39let, maturita, ř. k., bez polit. příslušnosti): „Každý článek v řetěze je stejně důležitý, proto musí všechny býti stejné kvality, aby se řetěz nepřetrhl.“ Je jisto, že tímto přirovnáním pisatel chtěl upozornit i na vzájemnou závislost lidských zaměstnání, i na jejich stejnou důležitost, zejména pak na nutnost, aby všechna byla vykonávána svědomitě, neboť jinak by trpěla také povolání ostatní — zájem celku. Obzvláštního uznání dostalo se povolání učitele v odpovědi letitého finančního úředníka v. v. (78 let, nižší reálka, ř. k., nár. dem.): „Mezi všemi uvedenými povoláními nečiním žádného rozdílu, neboť všechna povolání jsou pro vytváření veřejného blaha stejně důležitá. Jenom učitel, který vychovává mládež, měl by podle mého názoru přednost, poněvadž on klade základy budoucnosti.“ Myšlenku, že cenu povolání nemůžeme určit, nevezmeme-li současně v úvahu kvalitu osobnosti, která toto povolání zastává, vyjádřil 52letý obecní zaměstnanec (škola měšťanská, evang., nár. soc.): „Všechna povolání jsou důležitá pro všeobecné blaho státu, je-li jich poctivě, rozumně a spravedlivě užito. Užitečnější je pro stát poctivý švec než nepoctivý poslanec, neschopný soudce, nesvědomitý advokát . . .“

V jedné z dalších částí této studie uvidíme, že v přehledu těch povolání, která byla odpovídajícími spontánně do klasifikace pojata, ačkoliv námi v „Dotazníku“ vůbec uvedena nebyla, vyskytlo se nejčastěji zaměstnání úřednické. Veřejní zaměstnanci se o uznání důležitosti svého zaměstnání přičinili tímto způsobem nejvíce; citujme alespoň jeden doklad z mnohých: „Všechna povolání jsou důležitá pro vytváření veřejného blaha a jsou také na sobě závislá. Vynecháno neprávem povolání úřednické, jež dnes je samozřejmou součástí kulturního života“ (36letý státní úředník, bez vyzn., nár. soc.). Po jiné stránce je zajímavá odpověď inspektora na státních statcích (54 let, maturita, římskokatolík, ale bezvěrec, strana republikánská): „Snad nejdůležitějším povoláním je novinářství. Psaní do novin by mělo být přísně kontrolováno, psaní a šíření nepravdivých zpráv, osobní nevráživosti, klepů . . . atd. přísně trestáno, rovněž jako neuvěřňování skutečných událostí, pokud mají cenu pro čtenáře. Noviny mají vychovávat, a ne bavit lid štváním, lhaním, přeháněním a překrucováním skutečnosti.“ Nakonec uveďme citát nejdelší, obsahující několik osobitých názorů, ačkoliv

v něm od vlastní klasifikace povolání bylo upuštěno: „Těžko je dávat povoláním primát. Všichni jsou téměř stejně potřebni, protože bez kteréhokoliv se těžko obejdeme. Je někde závadou, že se vysoko cení právník před inženýrem, lékařem, učitelem, jimž bývá ve správních úřadech s jakousi samozřejmostí představeným. Dále je přečenován kněz, bez něhož bychom se při řádném učitelu a pedagogu mohli obejít. Je těžko hodnotiti povolání, bez kterých bychom se mohli obejít. Bez vojáka bychom se rádi obešli, ale zatím nic chytřejšího neznáme. Jedině kněží různých věr a vyznání stávají se v „obecných potřebách“ téměř anachronismem, neboť oni pro pěstování obecné lásky určení jsou, vzájemně nenávidí v národě vůči nesouvěrcům podněcují a udržují, a tak přátelské sblížení národů do nekonečna znemožňují, neboť kladou podmínku, že je to možné jenom „v lůně církve“. To se ví, že té *jejich*“ (49letý státní úředník, ř. k., nár. soc.).

Druhý a třetí bod „Dotazníku“ byl určen hlavně k tomu, aby byl doplněn bodu prvního, hlavně však, abychom zjistili důvody, jimiž byli odpovídající při klasifikaci povolání vedeni. Text druhého bodu zní proto takto:

Napište, *proč* považujete za nejdůležitější ona tři povolání, která jste uvedli na prvním místě. (Či snad jsou všechna povolání stejně důležitá?)

Z odpovědí, jež byly napsány k tomuto bodu, se dovídáme, že 68 jedinců této skupiny je přesvědčeno o stejné důležitosti všech povolání (t. j. 38'42%). Opačné mínění zastává 16 jedinců (9'04%). Nezodpověděno nebo nejasných zůstalo v tomto bodě 6 dotazníků (3'39%). Daleko nejpočetnější je skupina čtvrtá (87, t. j. 49'15%), kde jsou zahrnuty jednak odpovědi, příznávající důležitost všem zaměstnáním, prvá tři však oceňují nejvíce (37), a potom odpovědi, které prostě odůvodňují zvolené pořadí prvních tří členů klasifikace, kdežto o významu povolání ostatních se nezmiňují (50). O příklady není nouze. Jsou zajímavé i tím, jak se doplňují, i tím, jak si v některých případech názory různých pisatelů odporují; to platí zejména o povolání kněžském, které — jak jsme již svrchu viděli — je některými krajně odsuzováno, kdežto jinými je zase stavěno na místo nejčestnější, při čemž v obou případech je politická a náboženská příslušnost pisatelů některých odpovědí tohoto druhu dostatečným vysvětlením. „Lékař se stará o zdraví lidu, učitel o jeho vzdělání, rolník o základní produkty výživy. Považuji každé produktivní povolání za důležité pro život společnosti; jen takové ne, které tyje z práce nebo nevědomosti druhých“ (39letý úředník ČSD., měšťanka a škola průmyslová, bez vyzn., nár. soc.). „Učitel má povinnost vychovávat mládež pro všechna

povolání vůbec, proto mu patří místo prvé. Dělník svou manuální prací uplatňuje se při všech složkách a prospívá tak všem. Průmyslník svými penězi veškeré práce vydrží. Bez ostatních se ovšem sporádaný stát nedá myslit též“ (54letý železniční úředník, vyšší škola průmyslová, ř. k., nár. soc.). „Kněze a lékaře považuji za nejdůležitější. Ostatní za stejně důležitá povolání, asi v tom pořadí, jak jsou za sebou v dotazníku“ (úředník ČSD., 41 let, škola měšťanská, ř. k., strana lidová). Podobně i jiný železniční úředník (46 let, maturita, ř. k., strana lidová) píše takto: „Dobrý kněz se stará o duše občanů, učitel pěstí rozum a schopnosti, lékař chrání tělo. Duševní a tělesné zdraví je vůbec první podmínkou zdravého života a vývoje.“ Nejsou to však jen příslušníci strany lidové, kdo vyslovují slova uznání o práci kněží; patří i k jiným politickým stranám, pravidlem však jsou to římsští katolíci. Doklad najdeme na př. v odpovědi 54letého úředníka ČSD. (obchodní akademie, ř. k., nár. dem.): „První je rolník, aby dobře vzdělával půdu, a aby půda nesla užitek nejen pro něho, nýbrž i pro spoluobčany, a aby na základě obživy povstala láska k rodné půdě. Potom je dobrý řemeslník, aby doplnil svou prací to, co nezmůže rolník. Dobrý kněz a učitel, aby rozsávali dobré sítě mezi spoluobčany, a aby povstala shoda, láska k bližnímu, snašenlivost a život hodný lidí, žádná politika, hospoda se všemi vymoženostmi, politická stranicost atd.“ Manželka železničního inspektora (37 let, reálka, ř. k., nár. soc.) „považuje za nejdůležitější povolání lékaře, vojáka, soudce a učitele, neboť lékař bdí nad zdravím lidstva, voják brání organisovanou společnost, t. j. stát, soudce podporuje co největší spravedlnost, učitel šíří skutečnou vzdělanost; což vše zakládá blaho člověka“. Jiná žena (32letá manželka podúředníka ČSD., škola měšťanská, ř. k., soc. dem.) odpovídá takto: „Rolník a dělník jsou v prvé řadě povolání k zabezpečení naší hmotné existence — těla. Za těmi uvádím učitele, který, plní-li správně své povinnosti, znamená také vychovatele a nahradí také každou hodnotu připisovanou kněžím.“ Bývalá učitelka, nyní žena poštovního úředníka v. v. (60 let, vyzn. čsl., nár. dem.), píše: „Má-li člověk býti živ, musí mít chleba, a proto stavím na prvé místo rolníka; na druhé místo učitele, jako dárce stravy duševní, a na třetí dělníka, který je nutný pro vykonávání prací, jež jiná povolání potřebují k uskutečnění svých návrhů atd. Ostatní povolání jsou též důležitá.“ Národní princip je podkladem klasifikace 65letého poštovního úředníka v. v. (reálka, vyzn. čsl., nár. dem.), z jehož slov lze vytušit současně i odsouzení internacionalismu vrstev dělnických: „I. národně citící matka-vychovatelka (což jest její životní poslání a povolání) je samou přírodou předurčena vychovávatí již v nej-

útlejším mládí řádné občany; 2. rolník, základní činitel celého našeho žití a bytí; 3. dělník — vzdělaný, nezloudilý, se svým národem jdoucí a cítící — je spolehlivou oporou státu a národa. Ostatní jsou neméně důležití, jdou-li za stejným cílem: prospěchem a blahem celého národa.“ Citujme dále slova dvou samostatně vydělečných žen. „První dva (kněz a učitel) vychovávají, rolník a řemeslník tvoří nové statky“ (50letá poštovní úřednice, lyceum, ř. k., strana lidová). „Za nejdůležitější povolání nutno považovati ta, která pomáhají ukájet nejprimitivnější naše potřeby: dělník, rolník, řemeslník. Pak ihned následuje stav učitelský, jenž má udržovati a zvyšovati vzdělání občanstva, načež by bylo třeba uvéstí povolání, jejichž práci se má zvýšiti už stávající blahobyť. Politik by si zasloužil jistě čestnějšího umístění (pisatelka jej zařadila na místo poslední), kdyby se z této činnosti tak příliš často, zvláště u nás, nedělal ‚obchod‘, a ještě k tomu ne vždy zcela poctivý“ (47letá úřednice poštovní spořitelny, reálka, ř. k., nár. soc.). Soudní úředník (51 let, nižší střední škola, ř. k., strana lidová) míní, že „z prvních tří — kněz, učitel, rolník — vyplývají všechna další povolání a jsou tudíž doplňkem těchto hlavních. Zásadou je duch a tělo“. Zbývá, abychom svůj přehled dokladů doplnili ještě třemi příklady. „Od dělníka potřebuje každý občan plody jeho práce. Od rolníka živobytí. Od učitele vzdělání. Důležitá jsou ostatně pro lidskou společnost i všechna ostatní povolání, jsou-li prováděna s láskou a ku prospěchu celku. Za nejméně důležité považují povolání právníka (advokáta), pokud má sloužiti k vyrovnávání sporů, poněvadž slušný a inteligentní člověk se nesoudí, a pro různé smlouvy a jiné právní záležitosti je tu notář. Jiný ovšem mám názor o právnících, sloužících zájmům státně-politickým“ (40letý zemský úředník, ř. k., soc. dem.). „1. učitel — k vůli vzdělání a poučování lidu, a veřejný úředník k vedení veřejných záležitostí státu a občanů, neboť pro tyto věci nemají obyčejní lidé při svém povolání ani času, ani smyslu; 2. rolník, dělník a řemeslník mohou obstojně zaopatřiti státu i lidu vše, čeho je k existenci třeba. Aby mohli všichni tito dostáti svým povinností, musí býti zdraví; nastane-li porucha, je potřeba 3. lékaře“ (51letý kancelářský úředník, ř. k., nár. soc., „naposled však volil soc. dem.“). „Rolník je výrobcem potravin, bez nichž by lidstvo zahynulo. Vznik světa a vývin lidstva jest zakalen dosud neprostupnou mlhou, a hloubavého lidského ducha nedovedl dosud uspokojit žádný filosof. Kdyby lidstvo žilo podle desatera přikázání božího, byl by zbytečný celý soudní a policejní aparát, vojsko, advokáti, policie, tisíce paragrafů a vnějších zákonů světských“ (59letý podúředník, škola měšťanská, ř. k., strana lidová).

Přečteme-li pozorně svrchu citované doklady a všimneme-li si současně, jaká je náboženská a politická příslušnost těch, kteří je psali, dojdeme k tomuto zajímavému poznatku: politická příslušnost se zdá býti v některých případech bezpečnějším ukazatelem náboženského postoje než sama příslušnost náboženská. Konkrétně řečeno, když na př. shledáme, že někdo je členem strany lidové, můžeme s naprostou určitostí předpokládat, že je nejen vyznání římskokatolického — což je u lidovců případ samozřejmý —, nýbrž můžeme s velkou pravděpodobností očekávat, že ve stupnici povolání, jak jím bude důležitost různých zaměstnání oceňována, dostane se povolání kněžskému obzvláštního uznání. My však můžeme s téměř stejnou bezpečností usuzovati i o opaku v případě členů strany sociálně demokratické, a tím více ovšem u komunistů. Jejich politická ideologie je radikální, a tento radikalismus se musí nutně projevit i v oblasti myšlení a citění náboženského. Proto můžeme také říci toto: víme-li, že někdo je příslušníkem strany sociálně demokratické nebo komunistické, pak s vysokým procentem pravděpodobnosti můžeme očekávat, že místo, které jím bude vykazáno povolání kněžskému, nebude místem příliš čestným, i tehdy, když snad pisatel sám je členem církve římskokatolické; zjistili jsme naopak (u skupiny veřejných zaměstnanců i u jedenácti skupin ostatních), že nezřídka bývá kněz v těchto případech z celkové klasifikace povolání vyloučen vůbec, anebo jsou o jeho užitečnosti a potřebnosti vyslovovány pochybnosti. Plyne odtud proto také závěr, že na některé sociální demokraty a komunisty (dosti často též národní socialisty), pokud jsou členy církve římskokatolické, musíme se dívat jako na členy pouze matrikové.

Zajímavé bylo také zjištění odpovědí na třetí otázku „Dotazníku“, jež zní:

Obejde se náš stát bez některého z uvedených povolání, má-li se jeho občanům vést dobře a má-li obstát v soutěži s ostatními národy světa? Bez kterého a proč?

Z celkového počtu 177 členů této skupiny považuje všechna povolání za nezbytná 91 jedinců (51·41%). Nezodpověděných nebo nejasných bylo v tomto bodě 10 dotazníků (5·65%). U zbývajících 76 (t. j. 42·94%) byla potřebnost některých povolání popřena. Je to vysoké procento a bude nás proto jistě zajímat, kterých povolání se týkají odsudky; připadají: na kněze 29, advokáta 28, politika 18, vojáka 17, průmyslníka 7, obchodníka 4, řemeslníka 2, umělce, inženýra, ‚korupčníka‘, ‚karteláře‘, ‚zprostředkovatele‘, ‚lichváře‘, po jednom. Podotkněme, že ve většině případů se tyto odsudky týkaly současně dvou nebo i více povolání.

V souhlase s přehledem odsudků, který jsme právě uvedli, je také obraz o obsazení posledních míst a posledních trojic celkové klasifikace povolání. V úvahu jsme tu vzali pouze ony odpovědi, v nichž do pořadí bylo pojato nejméně osm členů (celkem 99 případů). Na posledních místech, t. j. jako nejméně důležitých, byli uvedeni: advokát 29krát (29'30%), kněz 27krát (27'27%), politik 21krát (21'21%), umělec 8krát (8'08%), voják, průmyslník, každý 6krát (6'06%), inženýr, obchodník, každý 1krát (1'01%).

V posledních trojicích (rovněž jen 99 případů) byla uvedena tato povolání: politik-advokát-kněz 16krát (16'16%), umělec-advokát-kněz 10krát (10'10%), advokát-kněz-voják 6krát (6'06%), advokát-voják-politik 5krát (5'05%), inženýr-advokát-kněz 4krát (4'04%), průmyslník-kněz-advokát 3krát (3'03%), voják-umělec-advokát, umělec-advokát-politik, průmyslník-kněz-politik, průmyslník-obchodník-advokát, průmyslník-umělec-advokát, inženýr-politik-advokát, voják-umělec-politik, průmyslník-politik-advokát, umělec-kněz-politik, politik-obchodník-advokát, průmyslník-voják-advokát, každá trojice 2krát (2'02%). Zbývajících 33'34% připadá v ojedinelé se vyskytujících posledních trojicích na: politika (15krát), vojáka (14krát), umělce, advokáta, průmyslníka (na každého 13krát), kněze (12krát), inženýra (7krát), obchodníka (5krát), lékaře (3krát), řemeslníka (2krát), rolníka, dělníka (na každého 1krát.)

Jako u předchozích dvou bodů připojme některé ukázky odpovědí též, pokud se týkají třetího bodu našeho dotazníku. Nepřihlížíme při tom jen k případům typickým, nýbrž citujeme též některé odpovědi, které se vyznačují jistou osobitostí. Městský úředník (53 let, maturita, vyzn. čsl., nár. soc.) odpovídá těmito slovy: „Společnost lidská, stát, podobá se hodinovému stroji, plnému koleček. Vypadne-li z tohoto stroje jen jediné kolečko, chod stroje se stává nepravdělným a může se při vypadnutí několika takových koleček i úplně zastavit. Různé zprostředkovatelny, kartely a monopoly by mohly zmizeti, poněvadž veřejnému blahu více škodí než prospívají.“ Poštovní úřednice (44letá, škola měšťanská, vyzn. čsl., nár. dem.) „považuje všechna z uvedených povolání za potřebná. Kdyby všechny státy byly pro trvalý mír, nemuselo by snad být vojska. Za nynějších poměrů je to vyloučeno.“ Železniční úředník (54letý, vyšší škola obchodní, ř. k., nár. dem.) říká: „Dnešní náš stát by se těžko obešel i bez jednoho z uvedených povolání. Potřebujeme dobrého řemeslníka, i kněze, obzvláště pak dobrého politika a též obzvláště dobrého učitele, dělníka, inženýra, lékaře a vojáka. Umělec není sice nutný, ale je dobře, když

ho máme. Dobrý obchodník a průmyslník jsou nanejvýše nutní, i ten advokát.“

Přechod k námitkám a odsudkům některých povolání tvoří ty odpovědi, v nichž je sice „za dnešních poměrů“ přiznávána potřeba všech povolání, z nichž však lze vytušit, že bychom se — podle mínění pisatelů těchto odpovědí — mohli bez některých obejít, „kdyby...“, „za jiných poměrů...“ atd. „Obešli bychom se bez vojska, ale to by mohlo být jen tehdy, kdyby bylo lidstvo tak vyspělé, že by jeden národ nebo stát druhého nenapadal. Prozatím je to nemožné“ (45letý strojuvůdce, škola měšťanská, vyzn. čsl., nár. soc.). „Při účelné organizaci státu a jeho dalším vývoji pravděpodobně některá povolání, která dosud jsou plně oprávněná, vymizí, na jejich místo však nastoupí nová. Zejména v distribuci stojíme před velikými přeměnami, vyplývajícími ze zdokonalené organizace a racionalisace práce a výroby“ (41letý úředník ČSD, 3 roky techniky, bez vyzn., soc. dem.). „Vyšším vzděláním by snad odpadl advokát, družstevnictvím průmysl, odzbrojením voják, sloučením činnosti náboženské kněz; řemeslníky již dnes nahradí stroj“ (48letý poštovní úředník, střední škola, ř. k., nár. soc.). „Zatím se neobejde žádný stát bez těchto povolání. Až bude vládnout všude láska, nebude advokátů, soudců a vojáků. To bude v tom krásném ráji, kterého my se nedočkáme“ (35letá žena poštovního úředníka, škola měšťanská, ř. k., nár. soc.). „Každé povolání prospívá lidstvu, je-li vykonáváno poctivě a svědomitě. Ke každému povolání musí býti občan vychován. Nynější mládež je, zdá se mi často, vychovávána více pro sport a drahou kratochvíli než pro tuhou boj životní, ve kterém nevítejí jen nohy či ruce, ale i rozvaha, rozum, vytrvalost, poctivost a svědomitost. Nejhorší jsou vychovávána děvčata. Společnou výchovou s muži mizí v nich smysl pro rodinu a domácnost, něha, pravá ženskost. Stávají se mužatkami a milenkami. Důkaz: muži se nežení, bojí se soužití trvalého“ (54letý inspektor na státních statcích, římskokatolík, ale bezvěrec, strana republikánská).

Vyhrocenější jsou odpovědi, které obsahují přímé odsudky a v nichž kromě ironie se místy objeví i výrazy ne zrovna literární; svědčí to o skutečném zaujetí proti některým povoláním, resp. proti těm, kteří toto povolání zastávají. „Bez kněží a advokátů by se státu vedlo lépe, než když je musíme mezi sebou mít. Kněží pracují jen pro imaginární účely, které nemají naprosto žádné ceny pro život. A po smrti? — tím je škoda si plést hlavu. A advokáti? Bez překrucování paragrafů by se celý život ve státě zjednodušil, a zejména na železnicích hodně zlacinel. Advokát pomůže každému

lumpovi a darmošlapovi z bryndy, ovšem jen když mu dobře zaplatí“ (57letý strojvůdce v. v., měšťanka a dva roky školy odborné, bez vyzn., soc. dem.). „Náš stát by se měl obejít bez kněží, obchodníků a advokátů — ne soudců, vědců-právníků a úředníků!“ — Tak vyjádřil své přesvědčení 36letý železniční úředník (škola měšťanská a obchodní, ř. k., nár. soc.). „Má-li se státním občanům vésti dobře, obešel by se stát bez finančních a bankovních lichvářů a ředitelů dolů s milionovými příjmy, dále bez těch mnohých korupčníků a úplatkářů, kterým, jak se zdá, se nejlépe daří v demokraciích“ (52letý úředník ČSD. v. v., škola měšťanská, „naposled jsem volil stranu lidovou, ale zklamala mne“). Cit národnostní byl, zdá se, rozhodujícím činitelem při psaní dvou dalších odpovědí: „Obejdeme se bez kněží, neboť lid postupně se dělá sám soudcem nad svým svědomím, pokud je ovšem má, a jinak ve věcech víry a náboženství není zapotřebí kněží k blahu a spokojenosti lidí rozumných a čestných v dnešní době, kterou zveme kulturní a osvícenou. Obzvláště náš národ po bohatých zkušenostech z minulosti by měl již v této chvíli vyúčtovat s římskou církví; a ty ostatní jsou také již nyní budovány jen na obchodním základě“ (27letý železniční úředník, měšťanka a škola pokračovací, bez vyzn., nár. soc.). „Myslím, že se dobře obejdeme bez římskokatolických kněží, kteří stejně byli poslední, kteří slíbili být loyální“ (56letý úředník ČSD. v. v., měšťanka, ř. k., nár. soc.). Zaujetí pro větší sociální spravedlnost mluví ze slov poštovního úředníka (44 let, 4 třídy gymnasia, vyzn. čsl., nár. soc.): „Veškerá zaměstnání, která těží z mozolů práce druhých, aniž by přebytky zisků věnovala k uskutečnění všeobecného blaha, možno postrádat. Obejdeme se bez obchodníka, advokáta, politika, průmyslníka, pakliže si počínají tak, jak je známe. Při zajištění světového míru obejdeme se i bez vojáka.“ Sarkasticky stručný je výrok 49letého poštovního úředníka (střední škola, bez vyzn., nár. soc.): „Bez kněze, poněvadž život posmrtný nemá pro stát žádného významu a stojí přece moc peněz.“ Soudní úředník (36 let, měšťanka, evang., strana pokroková) napsal: „Povolání jsou všechna potřebná. Je však třeba, aby se naše společnost zbavila příživníků, kteří se na př. vkrádají do obchodu jako zbytečný článek a zdražují zboží. Advokát, který radí k vedení sporu, ač ví, že nevyhraje a spor tak jen prodlužuje, aby si co nejvíce vydělal, je též parazit. Ale takoví mohou být i jsou v každém zaměstnání.“ Hodně nespokojenosti prozrazují slova důchodního kontrolora (62 let, evang., nár. dem.): „Bez kněze, vojáka, advokáta a politika možno dobře žít. Každý ať je svým vlastním knězem. Vojáci? — všichni jsme lidé a nemusíme se zabíjeti. Advokáti jsou postrachem všech, poněvadž počítají

hned na tisíce. Politikové jsou jen kývalové, schvalující to, co se jim předkládá; potřebujeme odborníky.“ Jakoby pokračováním těchto slov jest odpověď 40letého finančního úředníka (vyzn. čsl., strana práce): „Bez štvání politiků. Po šestnácti letech máme smutné zkušenosti, kdy politické strany úplně náš národ rozešťvaly a při tom pánové štváci z politických stran sedí v dobře placených funkcích, rozdělených ne podle schopností, ale podle jejich politického klíče, a nic jim při tom nevádí, že sedí s panem kolegou z protivného tábora. U koryta se snesou, ale v novinách samá špína, kterou rozešťvávají lid, který se pak mezi sebou hádá, aniž by špinavou hru svých ‚zaslouženě dobře placených vůdců‘ prohlédl. Pozor zas na volby!“ A opět jiný doklad tohoto druhu: „Náš stát by se dobře obešel bez celé řady politiků — tak zvaných zástupců lidu —, neoplývajících žádným zvláštním vzděláním a rozhledem, které je vidět v poslanecké sněmovně jen tehdy, když se vyplácejí platy, a mezi lidem, blíží-li se volby“ (40letý zemský úředník, ř. k., soc. dem.). Nakonec citujme ještě dvě odpovědi, které se vzájemně doplňují v odsudku povolání kněžského, ačkoliv jednu z nich psal římský katolík, kdežto druhá je výrazem přesvědčení člověka bez vyznání: „Náboženství mělo by býti čistě vnitřní, soukromou věcí každého člověka. Pak by nemuselo být žádného prostředníka mezi člověkem a Bohem. Peníze, které stát věnuje na klérus, mohly by býti vypláceny úředníkům, obstarávajícím matriční agendu. Tito by za tyto peníze živili rodinu!“ (36letý účetní úředník, bez vyzn., nár. soc.). „Obejdeme se bez kněze. Je většinou ke škodě národů než k jejich prospěchu, neboť pravidelně brzdí veškeren pokrok; plní-li přesně příkazy nadřízených a je-li bezpodmínečně poslušen papeže, jak také býti musí a je, přichází do rozporu se zákony státu, poněvadž, jak známo, moc papežská činí se nadřazena moci státu“ (32letý kancelářský úředník, ř. k., nár. socialista).

Jako originální uvádíme klasifikaci 27letého ‚eléva u berního úřadu‘ (maturita, ř. k.-matrikový, nár. soc.), který se k prvním bodu „Dotazníku“ vyslovil takto: „Pro jedince je důležitý: rolník, dělník, učitel, inženýr, průmyslník (jako organisátor práce, na př. Baťa). Pro stát: politik (myslím na politiku zahraniční, která, je-li špatná, uvrhne stát do záhuby), voják (v dnešní době pro náš stát nepostradatelný), obchodník (aby naši práci prodal dobře na zahraničním trhu). Pro hlupáky: kněz, advokát. Jinak všechna povolání jsou stejně důležitá. Tak inženýr by mnoho práce nevykonal, kdyby si měl sám šít šaty, boty, vařit, poklízet, obdělávat pole...“

Souborný číselný přehled skupiny VII. a
(veřejní zaměstnanci nižší kategorie, nejvýš s maturitou)

povolání, jež byla klasifiko- vána	příslušníky skupiny VII. a				povolání, která byla odpovídajícími spon- tánně přidána jako důležitá:	
	byl zařazen					nebyl do klasifi- kace pojat
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník	2	40		2	11	
kněz	4	8	27	55	17	
politik	10	10	21	50	13	
učitel	21	67				
rolník	60	92		1	1	
dělník	13	69		1	1	
inženýr		7	1	13	5	
lékař	6	30		3	2	
voják	4	16	6	31	11	
umělec			8	33	10	
obchodník		7	1	9	6	
advokát			29	73	18	
průmyslník	1	11	6	26	2	
počet uva- žovaných případů	121	119 trojic	99	99 trojic		

B. Soukromí zaměstnanci.

Je to skupina, do níž jsme pojali soukromé zaměstnance, jejichž vzdělání je vyšší než obecněškolské, nepřesahuje však dokončená studia středoškolská (maturitu). Jsou tu bankovní úředníci, úředníci pojišťoven, tovární úředníci, obchodní zaměstnanci a pod. Celkem 99 osob, z nich 71 mužů, 4 výdělečně činné ženy a 24 manželky.

Všeobecně bylo pořadí vyjádřeno v 25 případech v ten smysl, že všechna povolání jsou důležitá a potřebná; namnoze ovšem za určitých, známých nám již výhrad: „Na otázku, které povolání je nejdůležitější pro vytváření veřejného blaha, je nesnadná odpověď, neboť uvažujeme-li o národu jako celku, musíme dojít k závěru, že všechna povolání tvoří nerozlučný řetěz veřejného života, a tím přispívají k rozmnožení veřejného blaha. Vypadl-li by určitý článek ze řetězu, nastala by porucha v soužití občanů a brzy by se ukázala škoda, způsobená na veřejném blahu národa“ (39letý soukromý úředník, ř. k., strana práce). „Vycházím z toho hlediska, že všichni lidé jsou si rovni, že každé povolání je potřebné, poněvadž pokrok bude ještě stále tvořiti nová povolání. Doba primitivismu se již nevrátí, aby jednotlivec konal vše. Ku blahu

přispěl a přispívati bude nejvíce mezinárodní obchod“ (45letý disponent, ř. k., nár. dem.).

V 72 případech, jež zde берeme v úvahu, byl na prvé místo v klasifikaci povolání postaven: rolník 31krát (43.06%), učitel 16krát (22.22%), dělník 9krát (12.50%), politik 7krát (9.72%), lékař 4krát (5.55%), voják, průmyslník, každý 2krát (2.78%), řemeslník 1krát (1.39%). Prvé trojice (70 úplných) mají toto složení: rolník-řemeslník-dělník 14krát (20%), dělník-rolník-učitel 12krát (17.14%), učitel-rolník-řemeslník, rolník-dělník-průmyslník, každá trojice 3krát (4.29%), rolník-řemeslník-obchodník, učitel-rolník-lékař, učitel-rolník-průmyslník, rolník-dělník-lékař, voják-učitel-lékař, učitel-politik-lékař, rolník-voják-učitel, každá trojice 2krát (2.85%). Zbývajících 34.43% případů na povolání uvedená v jednotlivě se vyskytujících prvních trojicích; jsou tu ještě: učitel (15krát), řemeslník, politik (každý 9krát), rolník, průmyslník (každý 8krát), dělník, lékař (každý 6krát), voják (4krát), inženýr (3krát), obchodník (2krát), kněz, umělec (každý 1krát). Za povšimnutí stojí, jak poměrně dobrého umístění dostalo se povolání průmyslníka.

Číselný přehled odpovědí na otázku druhou podává tento obraz: 34 jedinci (34.34%) považují všechna povolání za stejně důležitá. Mínění opačné zastávají 4 (t. j. 4.04%). Nejasné odpovědi se vyskytly 3 (3.03%). Zbytek (58.59%) případů na 58 odpovědí, jež sice přiznávají důležitost všem povoláním, první tři však považují za nejdůležitější (9), a na odpovědi, jež zvolené pořadí — pokud se týče prvních tří členů jejich klasifikace — prostě odůvodňují (49). Hned zde připojme některé příklady.

Záloženský úředník (40 let, evang., strana práce) formuluje svou odpověď takto: „Nejdůležitější je politik, ovšem takový, který je si vědom svého poslání, kterému jde jediné o blaho národa: tvořit a vytvořené zajistit. Rozumnými smlouvami se sousedy udržovat dobré styky, aby národ mohl v klidu tvořit. Voják — vytvořené za každou cenu hájit, aby těžko nabyté jsme neztratili (ovšem jen potud je onen stav velmi důležitý, pokud lidstvo nezavrhne válku, jako něco, co je člověka nedůstojno). Učitel, kněz, rolník, řemeslník atd., jsou všichni nutni, zastávají-li poctivě své povolání, a hlavně konají-li všechno ve prospěch nejen svůj, ale všech spoluobčanů. Jedno povolání musí druhé doplňovati. Příklad vidíme v Rusku, kde do nedávna byl hlavním faktorem dělník. Dnes přiznává se rovnocennost také sedlákovi; a náboženství, proti kterému se ještě nedávno vedla úporná kampaň, je do jisté míry trpěno (v Moskvě se dokonce staví nový katolický kostel.“ Odpověď jiného evangelíka (47letý, lesní úředník, nár.

soc.) je zajímavá tím, že mezi tři nejdůležitější povolání je zařaden obchodník, proti kterému se zpravidla vyskytují námitky: „Všechna povolání jsou důležitá, ale povolání rolníka, dělníka a obchodníka jsou povolání základní, bez nichž by nebyl život možný.“ Úředník zemědělské pojišťovny (31 let, ř. k., strana republikánská) praví: „Rolník, dělník a řemeslník představují nejpočetnější stavy a vytvářejí tudíž nejvíce hodnot, které lidstvo potřebuje k své existenci a k svému vývoji. Pro zachování dnešního kulturního stupně lidstva a v zájmu jeho dalšího vývoje má každé povolání svůj význam — důležitý, ne však stejně důležitý.“ O primitivní analýsu sociální struktury našeho národa opírá svůj soud 33letý technický úředník (střední škola, bez vyzn., nár. soc.), když píše: „Máme stát z poloviny rolnický a z poloviny průmyslový. Musí se v něm dělat kompromisy dvou protichůdných zájmů. Proto je především třeba politika, chápajícího obě strany. 2. Učitel, který se dnes skoro výhradně stará o výchovu mládeže. 3. Lékař, předcházející a omezující epidemie, a inženýr, který staví elektrárny, mosty, domy a stroje — ti všichni připadají mi být pro veřejný zájem stejně důležití.“ Pořádí: učitel-rolník-řemeslník odůvodňuje správce tovární prodejny (39 let, bez vyzn., nár. soc.) takto: „Učitel proto, že je zodpovědný za každou lidskou duši, již má připravit pro veřejný život a občanské soužití. Rolník proto, že jeho poctivá práce, těžká a tvrdá, je první v řetězu povolání, bez nichž si život nedovedeme představití. Řemeslník proto, že jest nezbytným doplňkem pracujícího rolníka.“ Hierarchii ‚pracovníků rukou‘ nad ‚pracovníky hlavou‘ vybudovává svou klasifikací 37letý úředník záložny (bez vyzn., strana republikánská): „Nejdříve řadím rolníka a dělníka, bez rozdílu, kde pracuje. Ostatní povolání: učitel, kněz, politik, inženýr, lékař, umělec, průmyslník, jsou-li ve službách těchto dvou prvních stavů, konají rovněž důležitou, třeba druhořadou službu veřejnému blahu.“

V přehledu odpovědí předchozích skupin jsme se přesvědčili, že se nezřídka vyskytnou odsudky povolání kněžského ve slovesch příslušníků některé církevní organizace. Zcela ojediněle se však vyskytují i případy opačné, kdy jedinci ‚bez vyznání‘ připisují povolání kněžskému pozitivní význam při vytváření všeobecného blaha. Dokladem je poslední citát, který jsme svrchu uvedli. Mnohem průkaznějším příkladem je však odpověď 40leté ženy soukromého úředníka (bez vyzn., nár. soc.), která napsala: „Pro veřejné blaho může nejvíce učiniti schopný a poctivý politik, který stát řídí, dále učitel a kněz, kteří mají největší možnost vychovávat charaktery. Jinak považují všechna povolání za stejně důležitá. Učitel musel by však nejen učit, ale vést žáky, a kněz

v náboženství ne vykládat, jakou pokrývku na oltář o určitých svátcích, nýbrž vychovávat a předcházet příkladem.“ O uznání *ženských* zásluh při vytváření veřejného blaha se právem hlásí 41letá manželka prokuristy (bez vyzn., soc. dem.): „Ženy — matky a hospodyně — nemají též povolání? Je nás mnoho milionů a na našich schopnostech připravovat dobré ovzduší v rodině, pracovní i morální, záleží nesmírně. Střejíme též zdraví národa.“

Odpovědi na otázku třetí jsou početně rozděleny takto: 60 odpovídajících jest toho názoru, že všech povolání je třeba (60·61%); 29 míní, že všechna povolání nejsou potřebná a proti některým vyjadřují případné námitky (29·29%); nejasně vyplněných nebo vůbec nezodpověděných dotazníků jest 10 (10·10%). Dostí často se stává, že odpověď říká na př.: „Všechna povolání jsou *více méně* důležitá“; nebo: „*Prozatím* jsou všechna povolání nezbytná“. Je tak naznačena známá nám již podmíněnost tvrzení těch, kteří tyto odpovědi psali. Z odsudků připadá: na kněze 20, advokáta 11, vojáka 6, umělce 3, průmyslníka 3, obchodníka, ‚soukromého obchodníka-spekulanta‘, ‚dnešní vykořisťovatele (banky a peněžní ústavy)‘, ‚dnešní berní úřady‘ (po jednom). Jak patrně, někteří z odpovídajících zaměnili tu povolání s institucemi.

Na posledních místech (47 případů) se ocitli: advokát, kněz, každý 15krát (31·93%), umělec 5krát (10·64%), politik, voják, každý 4krát (8·51%), průmyslník 2krát (4·25%), řemeslník, inženýr, každý 1krát (2·12%).

V posledních trojicích (v úvahu берeme opět jen 47 dotazníků) byli uvedeni: umělec-advokát-kněz 7krát (14·89%), politik-advokát-kněz 6krát (12·76%), advokát-voják-kněz 5krát (10·64%), umělec-obchodník-advokát 3krát (6·38%), politik-kněz-voják, inženýr-advokát-politik, voják-politik-advokát, inženýr-advokát-umělec, každá trojice 2krát (4·25%). Zbývajících 38·33% jest rozděleno mezi ojedinělé poslední trojice, v nichž byli ještě: voják, umělec (každý 9krát), kněz (8krát), advokát (7krát), politik (6krát), obchodník, průmyslník (každý 4krát), inženýr (3krát), dělník (2krát), řemeslník, rolník (každý 1krát).

Na důležitost svého vlastního povolání, jež v seznamu ‚Dotazníku‘ uvedeno nebylo, upozorňuje 37letý soukromý úředník (bez vyzn., nár. soc.): „Neobejdeme se bez žádného, a myslím, že nejsou ani všechny stavy vyjmenovány. Na jednu velmi důležitou složku jste zapoměli, a to na úřednictvo, ať již státní, zemské, soukromé a j.“ Ohlasem náboženského (vlastně nenáboženského) a politického kreda je odpověď obchodního zástupce (34let, škola obchodní, bez vyzn., člen národní obce fašistické), který zřejmě věří v politické zázračnictví: „Obejdeme se: 1. bez poli-

tiků, 2. bez advokátů, 3. bez kněží, kteří nejsou poctivými nositeli učení Kristova (láska k bližnímu), 4. bez dnešních vykořisťovatelů (banky a peněžní ústavy), 5. bez dnešních berních úřadů (po zavedení daně z hotových peněz tyto automaticky zanikají), dále beze lži, bez korupce, bez zločinů těch vysokých pánů (židů a velkokapitálu), bez egoismu a materialismu a bez těch politických stran, které neměly došné zájmu na široce strádající veřejnosti a nezlomily přednostní právo peněz (snad se to fašistům stoprocentně podaří).“ K budoucnosti hledí také 34letý účetní (střední škola, vyzn. čsl., soc. dem.) : „Bude to jistě doba krásná a úroveň našeho života vysoká, až budeme moci postrádat vojáky a advokáty.“ Úzce osobní je hledisko 51letého soukromého úředníka (střední škola, bez vyzn., nár. soc.) : „Za méně důležité považuji ony stavy, které slouží jen jedné části národa : bez umělců, advokátů, kněží a politiků (ovšem planých politiků, kteří dělají jen politiku osobní) se může vésti občanům také dobře. Jejich povolání nemění na blahu občanů nic.“ Jako by na př. takový Smetana tvořil svá umělecká díla jen pro „jednu část národa“ ! — Stejně pochybný je i smysl odpovědi 29leté soukromé úřednice (ř. k., strana republikánská), když píše, že se „snad obejdeme bez kněze a umělce. Poněvadž každý, kdo chce býti dobrým a věřícím, jest jím i bez nabádání se strany kněze. Bez umělce proto, že umění nepodmiňuje veřejné blaho“. Je přece mnoho lidí, kteří by se bez pomoci kněze nebo bez plodů umělce necítili šťastni ; a přece i oni mají plné právo, aby byli účastni *veřejného* blaha. Jiná je ovšem otázka, zdali všichni členové národa jsou dostatečně vzděláni, aby jim na př. chápání uměleckých děl nebylo nedostupné a aby i po této stránce mohli míti život rozmanitější, plnější a hlubší ; je zřejmo, že na tomto poli, jako na tak mnohých jiných, zejména hospodářském, jsme ještě velmi vzdáleni ideálů veřejného blaha, to jest blaha *všech*. Ve dvou dalších odpovědích je opět vylučováno povolání kněžské : „Docela dobře by se náš stát obešel bez kněží, poněvadž každý člověk má vyznávat náboženství dobrotou svého srdce, a k tomu není potřebí ani kostelů, ani kněží“ (36letá žena konsulárního tajemníka, škola měšťanská, evang., bez polit. příslušnosti). „Dle mého mínění obešel by se náš stát bez kněží, kteří mají nad sebou cizí duchovní vrchnost, což by se dalo dosáhnouti, kdyby vzdělání mohlo se rozšířiti na všechny občany, aby každý jasně věděl, co je dobré a co je zlé, aby jeho vlastní svědomí mu zabránilo v konání zlých skutků a poškozování zájmů materiálních i duševních jeho spoluobčanů“ (47letý komerční úředník, obchodní akademie, ř. k., nár. soc.). Poněkud divně zní odpověď bankovního úředníka (38 let, maturita, ř. k.,

bez polit. příslušnosti) : „Obejdeme se bez politiků. Což kdyby stát spravovali mužové, kteří by měli zájem na blahobytu všech vrstev občanstva? Nebylo by politických třenic, zraky všech obracely by se k celku — národu.“ Je tak vlastně současně přijímáno i zavrhováno jedno a totéž povolání, neboť oni „mužové, kteří by měli zájem na blahobytu všech vrstev občanstva“, odpovídají právě představě, jakou máme o politicích, jakožto moudrých a spravedlivých správcích věcí veřejných. Tedy stát se neobejde bez politiků, nýbrž obejde se bez *špatných* politiků, jako to asi měl na mysli i pisatel slov, která jsme právě citovali.

Souborný číselný přehled skupiny VII. b
(soukromí zaměstnanci nižší kategorie, nejvyšší s maturitou)

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny VII. b					povolání, která byla odpovídajícími spon-tánně přidána jako důležitá : soudce spisovatel stavitel filosof právník podnikatel žena-hospodyně (2X)
	byl zařađen				nebyl do klasifikace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník . . .	1	28	1	1	8	povolání která byla odpovídajícími spon-tánně přidána jako škodlivá : obchodník-spekulant „banky a peněžní ústavy“ „dnešní heroi úřady“
kněz . . .		1	15	28	10	
politik . . .	7	11	4	18	4	a) odp. vědí na druhý bod dotazníku : všechna povolání jsou stejně důležitá : 34·34% ; všechna povolání nejsou stejně důležitá : 4·04% ; povolání, která od- povídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější : 56·59% ; případy nejasné nebo neuzpůsobené : 3·03% b) odpovědi na třetí bod dotazníku : všech povolání je nám třeba : 60·61% ; vše h povolání není třeba : 29·29% ; případy nejasné nebo neuzpůsobené : 10·10%
učitel . . .	16	40		1		
rolník . . .	31	50		2	1	
dělník . . .	9	37		7	3	
inženýr . . .		3	1		4	
lékař . . .	4	14		18	4	
voják . . .	2	8	4	5	21	
umělec . . .		1	5	7	4	
obchodník . . .		4		15	34	
advokát . . .				2	4	
průmyslník . . .	2	13	2	4	3	
počet uva- žovaných případů	72	70 trojic	47	47 trojic		

V dalším uvedme tři odpovědi, v nichž je vyloučení některého povolání jako nepotřebného vyjádřeno jen jako možnost, anebo je činěno závislým na nějaké podmínce. „Těžko je být bez rol-níka, jsme-li státem zemědělským, bez dělníka, máme-li ve státě průmysl, bez učitele, chceme-li býti státem vzdělaným. Snad by to šlo bez kněze, kdybyste mohli dáti lidu v náhradu nějaké mravní hodnoty, jež by vyvážily náboženství věřících“ (32letý soukromý podúředník, nižší střední škola, ř. k., strana republikánská). „Na tuto otázku nelze přesně odpovědět. Je celá řada povolání, zde neoznačených (rozuměj : v „Dotazníku“ neuvedených), která jen

komplikují běh života, a přece nelze je přímo odklidit. Stát musí dělat taková opatření, aby postupně zanikla, protože se jim nebude dařit dobře. To je otázka celého řádu hospodářského a společenského, který musí doznati oprav v zájmu veřejném“ (37letý úředník záložny, bez vyzn., strana republikánská). „Kdyby náš stát neměl nepřátel, nepotřeboval by vojáka. Kdyby nebylo kněze (církve katolická), bylo by to našemu státu, co se týče vzdělání, na prospěch“ (37letá vdova po soukromém úředníku, škola měšťanská, ř. k., soc. dem.).

Na závěr citujme konečně odpověď obchodního zástupce (38 let, 4 třídy reálky a obchodní škola, bez vyzn., nár. soc.): „1. Učitel (dobrý učitel); 2. Politik (jen dobrý politik); 3. Lékař; 4. Dělník (jenž miluje svou práci); 5. Obchodník; 6. Průmyslník; 7. Řemeslník; 8. Inženýr; 9. Rolník; 10. Advokát; 11. Voják; 12. Umělec; 13. Kněz (ten je však zhola zbytečný, neboť pro svůj styk s bohem nepotřebují žádných zprostředkovatelů, nota bene takových ne, kteří za toto zprostředkování berou velmi tučnou provisi a mimo to mne balamutí).“ K této klasifikaci připojuje pak pisatel ještě poznámky: „Dobrý učitel — v jeho schopných rukou hneče se poddajná duše dítěte, on vychovává nám dobrého člověka, dá mu základ a podnítí žízeň po dalším vědění — může uvést do nejvhodnějších kolejí. Dobrý učitel je světloňosem a průvodcem nejisté tápajícího mládí. Dobrý politik — žel, že jich máme tak málo. Zvolili jsme ho, aby se staral o naše blaho, jemu svěřujeme naše záležitosti. Většina našich politiků je ovšem pustá horda sinekuristů a vyžíračů; jsou mezi nimi i blázni a fanfaroni, a ta politika podle toho vypadá. Nepotřebujeme státem placených kněží. Jsi-li zbožným, plať si svého kněze sám, tak jako si musíš platit maséra nebo holiče, neumíš-li se oholit sám, anebo neumíš-li mluvit se svým bohem bez zprostředkovatele. Bez umělců by se ovšem náš stát obešel, neobstál by pak však v soutěži s ostatními národy světa. Konečně mám ten dojem, že praví umělci již vymřeli. Či je to skutečně umění malovat surrealistické obrazy, psát dadaistické verše a produkovat nesrozumitelnou hudbu, či sochy z drátu a sirek? Je-li to skutečně umění, pak tomu nerozumím a rád se poddám, nemaje na takovém umění žádného zájmu.“ Nebude jistě nikoho, kdo by popřel, že klasifikace povolání, uvedená v této odpovědi, je determinována vlastním povoláním pisatele. Příznačné je zejména, že obchodník je mnohem čestněji umístěn než rolník; a neméně příznačné jsou i výrazy ‚zprostředkovatel‘ a ‚bráti tučnou provisi‘. Pro nás jsou slova tohoto obchodního zástupce zajímavá hlavně tím, že si při čtení jich uvědomujeme, jak neskonale rozmanité jsou názory lidí a jak mnohé a namnoze

skryté jsou kořeny sociálních antagonismů; zde neplatí jen: Kolik hlav, tolik myslí, nýbrž i: Kolik srdcí, tolik citů. Mínění jsou vyjádřena, ale city mohou zůstat skryty (zaujetí, nenávisť, závist, osobní antipatie a pod.); nemůžeme proto snad nikdy zcela bezpečně říci, co je vlastní příčinou (příčinami) slov chvály nebo slov odsudku.

VIII. Veřejní a soukromí zaměstnanci vyšší kategorie.

Do skupiny osmé zahrnujeme veřejné i soukromé zaměstnance vyšší kategorie s vysokoškolským vzděláním. Jest jich úhrnem 59, z toho 46 mužů a 13 žen-manželek. Poněvadž soukromých zaměstnanců je pouze 19, připojujeme je k veřejným a o obojích pojednáváme společně. Pro všeobecnou charakteristiku složení této skupiny uvedme, že mezi veřejnými zaměstnanci se vyskytují hlavně státní, zemští a městští úředníci-vysokoškoláci (většinou inženýři, ale také soudce, policejní úředník, 2 asistenti techniky a jiní). V soukromých zaměstnancích jsou na př. ředitel továrny, ředitel mlékárny, bankovní ředitel, ředitel cukrovaru, ředitel průmyslového podniku, ‚akvisiční úředník velké strojírenské firmy‘ a pod. Nebude proto bez zajímavosti pročíst některé z odpovědí těchto jedinců, o nichž lze již na základě jejich vysokoškolského vzdělání předpokládat, že mají širší rozhled a tudíž i větší pochopení pro mnohost a mnohonásobnou začleněnost podmínek i činitelů, vytvářejících stav veřejného blaha, než jak lze očekávat u lidí prostších. Je ovšem otázka, zdali skutečnost opravdu odpovídá tomuto předpokladu. Vzdělání samo o sobě nemusí v tomto ohledu skýtat vůbec žádných záruk. Známe přece případy, kdy člověk vysoce vzdělaný a velký odborník ve svém povolání myslí a jedná na př. jako politický analfabet, anebo je naprostým analfabetem v oblasti umění a podobně. Odborné školení, byť sebe větší, nezaručuje schopnost rozvážné soudnosti, která se s pochopením dovede orientovat i tam, kam si takovýchto odborných vědomostí nepřinášíme; nezřídká bývá i na závalu, neboť z jednostranného odborného školení pramení povýšenost a stavovská výlučnost, jež zájmy celku poškozují. A známe naopak prosté jedince z lidu, kteří nás udivují svou schopností chápat složitost společenského dění a kteří dovedou mnohdy zdravěji myslit než vysocí akademičtí hodnostáři. Víra v ‚common sense‘ není vždy jen věrou planou!

Všeobecně bylo v VIII. skupině pořadí jednotlivých povolání vyjádřeno 13krát. U zbývajících 46 dotazníků byli na prvním

místě: rolník 22krát (47·83%), učitel 14krát (30·44%), politik 6krát (13·05%), řemeslník, inženýr, lékař, voják, každý 1krát (2·17%). Po zkušenostech, které máme s klasifikacemi příslušníků oněch skupin, které jsme již probrali, poněkud překvapí, že u této skupiny 13% z prvních míst klasifikace připadá na povolání politika, kdežto dělník se na tomto místě neocitl ani jednou. V dalším však uvidíme, že tato skutečnost je zase vyvážena faktem, že politik byl u této skupiny ze všech povolání nejčastěji zařazen na místo poslední (14krát), kdežto dělník ani v jediném případě.

V prvních trojicích (celkem 44) na důležitost povolání dělníka ovšem zapomenuto nebylo. Jejich složení je toho zřejmým dokladem: rolník-řemeslník-dělník 8krát (18·19%), učitel-rolník-dělník 4krát (9·09%), voják-rolník-dělník, učitel-kněz-politik, každá trojice 3krát (6·82%), učitel-lékař-rolník, učitel-rolník-řemeslník, každá trojice 2krát (4·54%). Na ojediněle se vyskytující první trojice připadá zbývajících 50%; v nich byli uvedeni ještě: učitel, rolník (každý 12krát), lékař (9krát), kněz, dělník (každý 6krát), řemeslník, průmyslník (každý 5krát), politik (4krát), voják (3krát), inženýr (2krát), umělec, obchodník (každý jednou).

Z odpovědí jsme se pokusili vybrat ty nejtypičtější a současně nejzajímavější. „Souhlasím se slovy velkého našeho presidenta v proslovu ke školní mládeži dne 27. X. 1928: Všichni jsme povoláni k práci, každý na svém místě a podle svých vloh. Společnost musí mít pracovníky rozmanité, práce musí být účelně rozdělena a uspořádána, ale všichni, kdo poctivě pracujeme, jsme si v práci rovni — dobrý dělník není méně hodný než dobrý president“ (48letý soudce, ř. k., nár. dem.). Originálním způsobem utřídil jednotlivá povolání do tří skupin 47letý bankovní ředitel (ř. k., strana agrární): „1. Rolník, řemeslník a doplněk obou, dělník. 2. Lékař, pokud vykonává své povinnosti dle složené přísahy, a ne jako pochop nemocenské pojišťovny; učitel, inženýr, obchodník, průmyslník, umělec, advokát. 3. Kněz, voják, politik. Prvá kategorie je nezbytná (tvorí hodnoty). Druhá kategorie je potřebná (pomáhá tvořit hodnoty a spravuje je). Třetí kategorie je metlou lidstva (ničí a žije na úkor práce druhých).“ Za velmi vtipnou možno označiti druhou část odpovědi 48letého akvizičního úředníka (bez vyzn., nár. soc.): „Dnešní lidská společnost se neobejde bez žádného z uvedených povolání. Mohla by být šťastnou, kdyby na př. nepotřebovala advokátů a vojáků. Také řemeslní politikové, to jest takoví, kteří si z politiky učinili výnosné zaměstnání, neměli by v řadě povolání dlouho figurovati. Označiti některá tři povolání za nejdůležitější a ostatní za méně

důležitá, zdá se mně absurdní. Každé takové hodnocení bude čistě subjektivní a hodnoty jeho přechodné, poněvadž se bude měniti s měnicími se potřebami hodnotitele. Zdravý člověk necítí potřebu lékařského povolání, ale postaví je před všechna ostatní tím okamžikem, jakmile onemocní a bude potřebovati lékařovy pomoci.“ Přednosta účtárny (36letý, vyzn. čsl.) odpověděl na první otázku neméně zajímavě: „Zásadně považuji všechna povolání za stejně důležitá. Každé povolání je součástí, z které se tvoří celek. Výjimku dle mého přesvědčení tvoří vůdčí místo! Každý vůdce, odstupňovaně k tomu, jak odpovědné místo zastává, může nepoměrně více celku prospěti nebo uškoditi, než jedinec méně významný. Součástka se může nahraditi, vůdce však ne vždy a ne v té míře. Proto za nejdůležitější považuji místa vůdcovská, v kterémžto případě musí býti především vzata v úvahu hodnota povahová, morální, smysl pro spravedlnost, energie atd. Jinak jsou povolání stejně důležitá. Ještě bych kladl velkou váhu na povolání učitele a kněze.“

Na druhou otázku se vyskytla u této skupiny pouze jediná odpověď záporná (1·69%), říkající výslovně, že všechna povolání nejsou stejně důležitá. Stejný význam všem zaměstnáním přisuzuje 17 jedinců (28·81%). Ve zbývajících 41 dotaznicích (69·50 proc.) jsme shledali jednak odpovědi, oceňující prvá tři povolání nejvíce (7), jednak odpovědi, v nichž bylo prostě odůvodněno zvolené pořadí prvních tří členů klasifikace, kdežto o významu ostatních nebyla učiněna zmínka (34).

Soukromý obchodní úředník (49letý, vyzn. čsl., soc. dem.) píše, že „povolání zastávaná ‚povolányými‘ jsou všechna důležitá. Nemůže být každý se vzděláním vysokoškolským, a přece může zastávat povolání důležitější onoho“. Želez. úředník (48 let, ř. k., strana lidová) postavil v čelo své klasifikace rolníka, učitele a úředníka: „Povolání *rolníka* považuji za nejdůležitější, poněvadž bez zemědělské produkce, jež tvoří výživu všech vrstev národa, nelze si řádně prospívající společnost představit. *Učitel*, ať již na škole národní, odborné, střední či vysoké, vychovává národ k poslání politickému, hospodářskému, vědeckému, kulturnímu atd. A *úředník* je sloupem administrativy, která tvoří předpoklady pro klidnou práci národa.“ Žena právního úředníka (28 let, střední škola, vyzn. čsl., nár. soc.) odpovídá takto: „Politik má přímý vliv na uskutečňování veřejného blaha, žurnalista spolu s jinými vytváří veřejné mínění a dokončuje výchovu občanů, kteří už vlivu školy nepodléhají, a učitel, který spolu s rodiči dává základ k výchově, vede mládež a předává ji do života. A na dobrém základě záleží mnoho.“ Učitele cení si nejvíce 24letý knihovník

(evang., strana republikánská): „Učitele stavím na první místo, poněvadž jeho rukama projdou všichni ostatní; on má na jejich utváření největší vliv. Kněze považuji za druhou důležitou výchovnou složku. Politik prakticky provádí zásady, které výchovou přijal.“ Vyrovnanější je odpověď 48letého ředitele mlékárny (ř. k., nár. dem.), který sice rovněž staví do popředí učitele, nezapomíná však ani na tvůrce blaha hmotného: „Učitel má nejvyšší poslání, neboť vzdělání je základem, bez něhož nemožno dnes dosáhnouti veřejného blaha. Rolník jest základním živitelem všech a dělníkova práce přináší blahobyt do země. Ostatně i všechna jiná povolání mají svou důležitost a těžko dávatí přednost některému z nich.“

Odpovědi na otázku třetí jsme utřídili takto: všech povolání je nám třeba (37 odpovědí, t. j. 62·71%); všech povolání nepotřebujeme, námitky (16 odpovědí, t. j. 27·12%); nejasné nebo nezodpověděné (6 případů, t. j. 10·17%). V odsudcích byli uvedeni: advokát (9krát), kněz (8krát), politik (5krát), voják (2krát), „bez politických stran“ (2krát), umělec, průmyslník, „velkopřemyslník a velkoobchodník“, „utopický filosof“ (každý 1krát).

Ve 34 případech, jež tu bereme v úvahu, ocitli se na posledních místech v celkové klasifikaci: politik 14krát (41·18%), advokát 8krát (23·53%), kněz 5krát (14·71%), umělec 4krát (11·76%), voják 3krát (8·82%). Do posledních trojic (rovněž 34 případy) byli zařaděni: kněz-politik-advokát 5krát (14·71%), umělec-advokát-politik, průmyslník-advokát-politik, voják-politik-advokát, každá trojice 4krát (11·76%), kněz-umělec-advokát 3krát (8·82% proc.), inženýr-advokát-politik 2krát (5·88%). V ojedinělých posledních trojicích jsou ve zbývajících 35·31% zastoupeni: voják, umělec (každý 8krát), kněz (5krát), politik, advokát (každý 4krát), řemeslník, dělník (každý 2krát), rolník, inženýr, průmyslník (po jednom). Příklady, které v dalším uvádíme, jsou z nejzajímavějších.

„Všechny stavy mají svou důležitost a jsou spojeny v řetěz. Ale každý článek má být z nerezavějící poctivé ocele, aby se netrhal!“ (43letý civilní geometr, ř. k., strana lidová), „Těžko by se stát obešel bez uvedených povolání, ačkoliv některá z nich bylo by třeba přetvořit a dáti jim jinou obsahovou náplň. Zejména u průmyslníka, kněze, politika a i umělce, v zájmu jejich poslání!“ (31letý, policejní úředník, ř. k.). „Stát se neobejde bez žádného z těchto povolání; ale ze všech je našemu státu potřebí nejvíce dobrého, spravedlivého, bystrého a poctivého politika“ (84letý úředník v. v., bez vyzn., nár. dem.). Náboženské hledisko určuje smysl odpovědi ženy obchodníka a majitele realit (41 let,

střední škola, ř. k., strana lidová): „Neobejdeme se bez těchto povolání, protože i druhé státy podporují všechna uvedená povolání; ani ty experimenty s církvemi se nevyplácejí. Nám škodí na Slovensku, v Polsku, Německo má také potíže v tomto směru, a konečně ani Rusko klérus úplně nezrušilo.“ Důležitost svého povolání zdůrazňuje 28letý inženýr (ř. k., nár. soc.): „Bez učitele, rolníka a inženýra nemůže existovat žádný národ.“

Ze zamítavých odpovědí jsme vybrali čtyři, jež si obzvlášť zaslouží naší pozornosti. Prvá je zajímavá tím, že tu soudce mluví o zbytečnosti advokáta: „Snad bez advokátů bychom se obešli, ježto lze si představití řádný výkon spravedlnosti při vhodné zákonné úpravě soudních řádů i bez tohoto stavu. V řízení před soudy pracovními jest již nyní dle zákona č. 131/31 sb. z. a n. zastoupení stran advokáty ve sporech do tisíce Kč vyloučeno“ (48letý soudce, ř. k., nár. dem.). Proti advokátu je namířena též odpověď 49letého úředníka v ministerstvu zemědělství (ř. k., strana agrární): „Bez advokátů se obejdeme naprosto jistě, poněvadž máme dobré soudy a právo si dovedeme hájit každý sám. Bez advokátů by se procesy značně zjednodušily. Při poslední zemědělské krizi ustali venkované v soudních projednáváních při, poněvadž neměli peněžních prostředků pro advokáty, a nenastaly jim z toho žádné újmy, naopak došlo k uklidnění svárů.“ Ředitel kulturního podniku (43letý, ř. k., soc. dem.) odpovídá takto: „Obejdeme se bez kněze, poněvadž náboženství je soukromou věcí člověka a pro výchovu k mravnosti se nehodí. Mravnosti nemůže být tolik druhů, kolik je různých církví! Obejdeme se bez advokátů a průmyslníků, poněvadž místo nich vystačíme s právníky a inženýry.“ Poslední z ukázek svědčí o rozvážnosti toho, kdo ji psal. Nevěří v sociální a politické zázračnictví, nevěří, že by se společenské poměry mohly změnit přes noc. Osobně by si přál, aby některých povolání nebylo; když však shledává, že předpoklady takovýchto změn nejsou splněny, netvrdí opak a nezastírá si skutečnost: „Kdyby se uskutečnila utopie o dokonalém míru, nepotřebovali bychom vojáků. Kdyby lidé nebyli mezi sebou neshledliví, nepotřebovali bychom advokátů. Kdyby každý dospělý občan byl tak duševně vyspělý, že by si své věci, souvisící s pojmem Boha, dovedl obstarati sám, nepotřebovali bychom církví a kněží. Poněvadž však předpoklady pro vymření některého z těchto povolání nejsou a dlouho ještě nebudou splněny, neobejdeme se bez žádného z nich“ (48letý akviziční úředník, bez vyzn., nár. soc.).

Celkové srovnání odpovědí lidí prostých s tím, co napsali jediní, jimž se dostalo vyššího vzdělání, si ponechme až po probrání

dalších tři skupin, zejména skupiny učitelů a profesorů. Pokusíme se potom stejně o shrnutí výsledků, k nimž jsme dospěli studiem všech dvanácti skupin.

Souborný číselný přehled skupiny VIII.

(veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie, vysokoškoláci)

Povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny VIII.					povolání, která byla od-povídajícími spontánně přidána jako důležitá: soudce (3×) úředník (4×) spisovatel vědec právník pojišťovatel (2×) živnostník (3×) žurnalista
	byl zařazen				nebyl do klasifikace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník	1	15		2	3	povolání, která byla od-povídajícími spontánně přidána jako škodlivá: velkopřemyslník a velkoobchodník „utopický filosof“ „politické strany“ (2×) a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně důležitá: 23'81%; všechna povolání nejsou stejně důležitá: 1'69%; povolání, která odpovídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější: 69'50% - b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povolání je nám třeba: 62'71% všech povolání není třeba: 27'12%; případy nejasné nebo nezodpovězené: 10'17%
kněz		9	5	13	5	
politik	6	7	14	23	5	
učitel	14	23				
rolník	22	31		1		
dělník		21		2		
inženýr	1	2		3	1	
lékař	1	11			1	
voják	1	6	3	12	1	
umělec		1	4	15	4	
obchodník		1			5	
advokát			8	26	5	
průmyslník		5		5	2	
počet uvažovaných případů	46	44 trojic	34	34 trojic		

IX. Učitelé a profesori.

Učitele a profesory řadíme do téže kategorie, jak nás k tomu opravňuje stejný ráz jejich povolání: výchova nových generací. Přesto o nich pojednáváme odděleně, abychom zjistili, neexistují-li mezi nimi nějaké názorové rozdíly, i když nebudeme apriorně počítat s tím, že tyto rozdíly budou dány nestejným stupněm vzdělání, u jedněch středoškolským, u druhých vysokoškolským. Nezapomínejme ostatně na četně navštěvované universitní i jiné kursy pro učitele.

A. Učitelé.

Skupinu učitelů tvoří jednak učitelé (46), jednak učitelky (15), jednak ženy učitelů (12). Dále jsou zde zastoupeni ředitelé a správci škol (17) a jejich manželky (6); dohromady 96 osob. Z nich 3 na první otázku našeho dotazníku neodpověděli vůbec, 27 odpovědělo všeobecně, bez stanovení pořadí důležitosti jed-

notlivých povolání, připisující jim stejnou důležitost (namnoze s výhradami). Podotkneme, že skupina tato je velmi homogenní i v ohledu vzdělanostním, neboť z 18 manželek učitelů, resp. manželek ředitelů, pouze 6 nemá úplného středoškolského vzdělání.

První místo ve zbývajících 66 odpovědích obsadili: rolník 26krát (39·40%), učitel 18krát (27·27%), politik 10krát (15·15%), lékař 8krát (12·12%), dělník 4krát (6·06%); snad ze všeho nejprůzračnější je tu pěkné umístění politika.

Přehled složení prvních trojic (celkem 65 případů) tento obraz dokresluje: rolník-dělník-učitel 17krát (26·15%), rolník-dělník-řemeslník 11krát (16·92%), učitel-politik-lékař 8krát (12·31%), rolník-učitel-lékař 4krát (6·15%). Zbývajících 38·47% připadá na členy jednotlivě se vyskytujících prvních trojic; byli tu uvedeni: učitel (22krát), rolník (10krát), politik (8krát), inženýr (7krát), kněz, lékař (každý 6krát), řemeslník, dělník (každý 4krát), voják, průmyslník (každý 3krát), umělec (2krát). Vidíme, že u srovnání s klasifikací skupin předchozích učitelé nečiní výjimky, pokud se týče významu, který připisují povolání rolníka. Přesto však je u nich jasně patrna tendence zdůraznit význam duchovních a kulturních činitelů při vytváření veřejného blaha; jednak tím, jak význačné místo vykazují svému povolání vlastnímu, jednak tím, že čestně umístili i povolání jiných intelektuálů. V tomto ohledu je obzvlášť příznačné, že dělník, kterého si učitelé zřejmě velmi cení (viz složení prvních trojic), ustoupil v celkovém obsazení prvních míst nejen za učitele, ale i za politika a lékaře. O nějakém jednostranném nebo přehnaném zaujetí učitelů pro „pracovníky hlavou“ na úkor „pracovníků rukou“ nemůže však být ani řeči. Přesvědčí nás o tom i jejich vlastní slova.

„1. Politik, silný charakter, zkušený odborník, který dovede přesvědčivě obhájit svůj odborný názor a držet se jej ve straně i ve výborech parlamentních a nikdy nehlasovat proti svému přesvědčení i za cenu vzdání se, je pro mne alfa i omega politického charakteru. 2. Vychovatel a učitel — staví základy pravého člověka. 3. Lékař — zachraňuje tělesné i duševní zdraví člověka a vrací ho společnosti. Mám při tom na mysli stoprocentní lidi na svých místech u vědomí odpovědnosti veřejnému zájmu, ne osobnímu jen“ (44letý učitel obecné školy, bez vyzn., nár. soc.). „Bez manuální práce nelze žít. Potom teprve lze dělat politiku, učit, tvořit krásu, vymýšlet lepší způsoby pracovní atd. (Pozn.: Pisatel této odpovědi zvolil pořadí: rolník, dělník, řemeslník, politik, učitel, umělec, inženýr, lékař.) To mi však neznamená, že by tato povolání měla být proto nejvíc odměňována. Důchody

mají být pro všechny stejné, a to takové, aby každý mohl co nejlépe ukojiti své potřeby tělesné i duševní. Obtížnost práce ať je vyvažována větší měrou prázdna“ (43letý učitel školy měšť., bez vyzn., soc. dem.). „Politik spolupůsobí v řízení státu, proto má přímý vztah k vytváření veřejného blaha. Učitel a kněz vychovávají a vedou k správnému způsobu života. Ovšem že všechna povolání bez rozdílu musí pak pracovat pro blaho státu stejnou silou. Ta tři první jsou jakýmiisí vůdci či ukazovateli, v práci však jsou všechna povolání stejně důležitá“ (27letá odb. učitelka, ř. k., polit. příslušnost neudána). Politika zařadila na první místo též 46letá odborná učitelka (evang., polit. příslušnost neudána), s tímto odůvodněním: „Politika je správa věcí obecných, a tudíž dobrá politika je základem veřejného blaha. Rovněž tak i výchova je důležitou složkou k dosažení veřejného blaha.“ Osobitým způsobem odpovídá odborný učitel (33 léta, bez vyzn., nár. soc.): „Důležitá jsou povolání, která dávají národu hmotný základ existence (dělník, rolník, řemeslník, průmyslník, inženýr), pečují o jeho zdraví (lékař), vychovávají národ (učitel, vědec, spisovatel, někdy i kněz). Pro vytváření veřejného blaha je důležitá i činnost politika (u politiků profesionálů bohužel ve smyslu negativním).“ Poněkud neobvyklá je klasifikace odborného učitele (věk neudán, bez vyzn., nár. soc.), který odpovídá takto: „Těžko říci, které povolání je dnes důležitější, neboť všechna spolu jistě souvisí jako kolečka v hodinách. Přece však myslím, že nejdůležitější je lékařství, které pečuje o zachování zdraví národa. Učitel pak dává základ duševního vzdělání, které usnadňuje cestu k dosažení ostatního. Voják je důležitý činitel, pod jehož záštitou a ochranou jsou umožněna ostatní povolání.“ Není to však odpověď ojedinělá; i jiné dvě klasifikace zcela zapomínají na tvůrce veřejného blaha po stránce hmotné: „Učitel všech kategorií škol dává vzdělání základ a připravuje ke všem povoláním života. 2. Lékař pečuje o zdraví a sílu k práci. Bez zdraví nebylo by úspěchů. 3. Soudce jest (měl by býti) svědomím národa. Sbližuje (smiřuje) a hájí tak spravedlnost a poctivost“ (46letý učitel obec. školy, bez vyzn., nár. soc.). „Lékař pečuje o nejcennější statek lidstva — zdraví, bez něhož nic nejsme. Politik připravuje vhodné podmínky pro všechna povolání. Učitel výchovou a vzděláním lidstvo povznáší a zušlechťuje“ (35letý odb. učitel, evang., soc. dem.). Opačné (částečné) jednostrannosti se dopouští 46letý učitel obecné školy (vyzn. čsl., nár. soc.), když praví: „První dvě povolání (rolník, dělník) opatřují nám ty věci, bez nichž bychom vůbec nemohli žít (strava, oděv, obydlí, otop). Učitel poskytuje ty nejzákladnější vědomosti, jichž první dva stavy v nynější době

postrádati nemohou. Bez ostatních povolání žilo by se těžko, ale život by nebyl tak zcela nemožný, jako bez práce rolníkovy a dělníkovy.“ Z poslední věty je patrné, že prvek blaha duchovního, jehož představitelem je zde učitel, není pokládán za činitele tak důležitého, jako prvek blaha hmotného (rolník, dělník). Tato, jakož i mnohé jiné odpovědi tohoto typu, jsou důsledkem záměny pojmů: pojem *veřejného blaha* je zde směřován a ztotožňován s pojmem nezbytného *existenčního minima*. Pak ovšem tvůrci potravy, oděvu a obydlí, t. j. základních předpokladů udržení holého života, jsou považováni za činitele nejdůležitější. Z odpovědí na první otázku „Dotazníku“ citujme konečně ještě dvě: „Filosof-politik je nejdůležitější. Na našem presidentu Masarykovi máme světlý příklad uskutečňování dobra, odvozeného z jeho filosofie. Ostatní povolání jsou všechna dobrá a důležitá — jsou-li poctivě vykonávána“ (ředitelka školy, věk, nábož. a polit. příslušnost neudány). „Každé povolání má jistě vývojem danou oprávněnost. Ale má-li člověk žít, musí jíst; potravu nejzákladnější mu opatří rolník. Má-li člověk využívat vymožeností předchozích a vynalézat nové, musí mít vedle vrozených vloh také vzdělání; to mu poskytují všichni, kteří ho vyučují. Bez rukou dělníkových by nebylo ani mouky a chleba z obilí, ani strojů, které byly vymyšleny, a nebylo by také nic platno jen teoretické vyučování a poučování. Všecko se vzájemně v řetězu doplňuje“ (55letá učitelka v. v., bez vyzn., nár. soc.).

Druhá otázka zůstala vůbec bez odpovědi 4krát (417%). V 36 případech (37·50%) odpověď vyzněla v ten smysl, že všechna povolání jsou stejně důležitá. Opak tvrdilo 6 odpovědí (6·25%). Zbývajících 50 dotazníků (52·08%) obsahovalo jednak odpovědi, v nichž prva tři povolání zvolené klasifikace byla prohlášena za nejdůležitější (19), jednak odpovědi, v nichž prva tři povolání byla prostě odůvodňována (31). Z příkladů citujme především ty, v nichž je přiznávána stejná důležitost všem povoláním. „Nedá se určit, které povolání by bylo nejdůležitější. Důležitá jsou všechna, když se všechna dovedou vzájemně podporovati. Potřebujeme *dobré* řemeslníky, kněze, politiky, učitele, rolníky... atd., i dobré průmyslníky“ (41letý odb. učitel, ř. k., nár. soc.). „Myslím, že všechna povolání jsou stejně důležitá, poněvadž nezáleží na tom, čím člověk je, ale jaký je a jak svou práci vykonává, aby tím prospěl sobě i celku“ (25letá odb. učitelka, ř. k., nár. soc.). „Těžko je řídit. Všichni, budou-li mít chuť a dobrou, pevnou vůli spolupracovat pro veřejné blaho, budou stejně důležití a nepostradatelní“ (31letý cvičný učitel, 6 sem. university, ř. k., nár. dem.). Větší sociální spravedlnosti se dovolává 36letý řídicí uči-

tel (ř. k., nár. soc.): „Chybí-li kolečko ve stroji, stroj nejde. Všechna povolání jsou stejně důležitá. Zametač ulice, čistič stok koná také práci pro veřejné blaho. Myslím, že větší rovnost v hodnocení práce jednotlivých zaměstnání by vedla i k větší spokojenosti. Postrádám v seznamu povolání stav úřednický (státní).“ Etické hodnoty jsou měřítkem sociální utility povolání pisatelům čtyř dalších odpovědí: „Pro vytváření veřejného blaha jsou tato povolání důležitá stejnou měrou. Je však nutno, aby byla zastávána lidmi mravnými a poctivými“ (48letý učitel, bez vyzn., nár. soc.). „Žádné první — všechna vedle sebe, všechna at jsou v první řadě v poctivé práci“ (55letý učitel, ř. k., nár. soc.). „Netroufám si je seřadit; zdá se, že spolu souvisí jako články v řetězu. Dal-li bych někomu dozadu, tedy proto, že máme o něm špatnou představu z praxe (kněz, voják).“ To jsou slova 43letého učitele (bez vyzn., nár. soc.). „Nedávám přednost žádnému z povolání občanů našeho státu. Každý může mnoho pro dobro vlasti vykonat, ať koná práci jakoukoliv. Osud přidělil každému člověku jistý obor působnosti; na nás jest, abychom se úkolu svého ku prospěchu všech *čestně* zhostili“ (46letý učitel, ř. k., nár. soc.).

V jiných dotaznících je sice rovněž připisována důležitost všem povoláním, je v nich však současně konstatováno, že tato důležitost není u všech stejná. I o tom uvedme některé doklady. „Pro vytváření veřejného blaha jsou důležitá všechna povolání, neboť jest jedno na druhém závislé. Nejsou ovšem všechna *stejně* důležitá. Není na příklad stejně nutný umělec, jako lékař nebo dělník. Ale není možno říci, že některé povolání je nejdůležitější“ (31letá žena odb. učitele, učitelství, vyzn. čsl., nár. soc.). „Všechna povolání jsou důležitá, ale přece kladu na poslední místo advokáty a kněze, kteří se nejvíce odchylují od svého poslání. Kněz, který káže zášť, nenávisť k lidem — a těch je většina — je zbytečný. Hlásá jen formu, ne napln života. Mnohým kněžím a advokátům je cílem kapsa, svědomí je věcí vedlejší. Náš stát ovšem potřebuje i *svědomitých* advokátů a kněží!“ (48letý učitel, ř. k., soc. dem.). „Nemůžeme říci, že by všechna povolání byla stejně důležitá, ale jsou všechna potřebná“ (46letý odb. učitel, ř. k., nár. soc.). Jistou nedůsledností se vyznačuje odpověď 38letého učitele (vyzn. čsl., soc. dem.). Považuje všechna povolání za stejně důležitá, ale některým připisuje zvýšenou odpovědnost; to znamená, že ve skutečnosti přece jen připouští jejich nestojnou důležitost, jak sám vysvětluje příkladem: „Všechna povolání jsou stejně důležitá. V různých povoláních jest jen zvýšená míra odpovědnosti — politik při sdělávání zákonů, lékař při operaci, inženýr při vypracování projektů. Zde chyba

se nedá snadno odstraniti bez těžkých následků pro bližního, společnost.“

Zjišťujeme-li, jak učitelé odpověděli na otázku třetí, jsme překvapeni vysokým počtem jejich námitek. Neboť z celkového počtu 96 jedinců 49 (51·04%) říká, že je nám třeba všech povolání, kdežto 41 (42·71%) tvrdí opak a mnozí vyslovují se někdy velmi odmítavě proti obecné užitečnosti a potřebnosti některých povolání; u 6 (6·25%) otázka tato zůstala vůbec bez odpovědi. Mezi povoláními, proti nimž byly vysloveny námitky nebo odsudky, byli uvedeni: kněz (26krát), advokát (17krát), voják (12krát), obchodník (7krát), průmyslník (6krát), spekulant na burse, hostinský, rentiér, štvavý žurnalista (každý 1krát).

Ve čtyřech dotaznících byla povolání utříděna do skupin, takže nemůžeme označiti ani poslední místo, ani poslední trojici; jako ukázkou citujeme z těchto čtyř dotazníků odpověď 50leté učitelky (bez vyzn., strana pokroková): „1. Učitel-rolník; oba vzdělávají základy našeho státu. 2. Inženýr, dělník, průmyslník, obchodník; vynalézají, zpracovávají nebo zprostředkují, čeho je třeba k hmotnému blahu jedince i společnosti. 3. Lékař, kněz, advokát; těší, uzdravují a napravují, co si lidé na svém blahu pokazili.“

V ostatních 59 dotaznících byli jako nejméně důležití odsunuti na poslední místo: advokát 22krát (37·28%), kněz 21krát (35·59 proc.), voják 6krát (10·17%), politik 4krát (6·78%), umělec 3krát (5·08%), řemeslník, obchodník, průmyslník, každý 1krát (1·70%).

Poslední trojice (rovněž 59 případů) jsou tohoto složení: umělec-kněz-advokát, voják-kněz-advokát, každá trojice 6krát (10·17 proc.), voják-umělec-advokát, advokát-politik-kněz, každá trojice 5krát (8·47%), umělec-politik-advokát, umělec-voják-kněz, každá trojice 4krát (6·78%), obchodník-advokát-kněz 3krát (5·08%), průmyslník-advokát-kněz, obchodník-advokát-politik, obchodník-voják-advokát, každá trojice 2krát (3·39%). Zbývajících 33·91% připadá na členy ojedinele se vyskytujících posledních trojic: kněz, voják (každý 11krát), průmyslník (9krát), advokát (8krát), obchodník (6krát), inženýr, umělec (každý 5krát), řemeslník (2krát), politik, rolník, dělník (každý po jednom).

Odsudky se zpravidla týkají dvou nebo i více povolání a jsou, jak je patrné i z hořejšího přehledu, namířeny hlavně proti advokátům, kněžím a vojákům. Přesto citujeme též několik odpovědí, v nichž byly vysloveny námitky také proti některým jiným povoláním. „Obejdeme se bez advokátů. K hájení práv samozřejmých není třeba lidí, kterým by to bylo povoláním. A hájiti bezpráví je špatnost. Úřady samy mají býti dostatečnou zárukou

spravedlnosti. Dále se obejdeme bez průmyslníků a obchodníků. Společnost sama si má řídit svůj průmysl a obchod. Existence vojáků z povolání je přímo zhoubou pro společnost: jejich úkolem je připravovat válku. U nás ovšem se snažíme udělat z vojska instituci nejen pro obranu, ale též instituci kulturní. A to je správné. Jen nesmí vedení vojenské nabýt vrchu nad politikou a kulturou“ (43letý odb. učitel, bez vyzn., soc. dem.). Posledním čtyřem větám (o vojácích) máme podle všeho rozumět asi takto: vojsko jako nástroj výbojného imperialismu jest institucí nežádoucí; instituce tato však jest oprávněná, pokud slouží k obraně těch, na jejichž straně je právo, a pokud jí není zneužito k politické demagogii (generálové-diktátoři). Jiný učitel měšťanské školy (53 léta, evang., soc. dem.) počítá se změnami v budoucnosti: „Až pronikne ve všech průmyslových oborech družstevnictví, obejde se průmysl bez průmyslníků. Rovněž obchod bude združstevněn. Lékaři, lékárníci a advokáti budou veřejnými zaměstnanci, jako ostatní veřejní úředníci. Vojska bude potřeba dotud, dokud evropské velmoci nebudou státy demokratickými.“ Podobně 50letý odb. učitel (bez vyzn., nár. soc.) píše: „Bez kněze se obejdeme, pokud ho dovedou nahradit filosof, učitel, umělec, lékař. Bez průmyslníka, pokud by jeho úlohu převzal stát nebo jiná veřejná instituce. Bez politika, kterého bych nahradil filosofem-sociologem.“ A opět jiný odpovídá takto: „Kněží se ukázali býti zbytečnou institucí, byli by plně nahrazeni dobrými učiteli. Vojáci jsou nutné zlo. Kněží i vojáci nebudou trpěni ve společenství lidí osvícených“ (36letý odb. učitel, vyzn. čl., nár. soc.). „Obejde-li se náš stát bez některého zaměstnání? Těžko říci. Snad některá z nich vlivem okolností časem sama vymizí. Dnes možno jen říci: jsou povolání důležitá, kdežto jiná jsou méně důležitá při posouzení, má-li náš stát obstáti v soutěži s ostatními národy světa.“ Tak uvažuje 45letý učitel (bez vyzn., soc. dem.). Mnohé z odpovědí jsou velmi stručné: „Bez vojáka, bez advokáta a snad i bez kněze a bez obchodníka“ (46letá učitelka, evang.). Nebo: „Bez profesionálních politiků-laiků a bez hrubých a štvavých žurnalistů“ (70letá vdova po řediteli měšťanské školy, ř. k., nár. dem.). „Bez advokátů a kněží — oba těžší jen z nedostatečného vzdělání lidu“ (45letý řídicí učitel, bez vyzn., nár. soc.). „Bez rentierů, kteří odssávají národní důchod a deklasují ostatní. Bez vojáků, až bude vhodná doba; dnes jich potřebujeme dvojnásob“ (33letý učitel, ř. k., n. soc.). Obrazně se vyjádřil 35letý odb. učitel (ev., soc. dem.): „Kéž by se náš stát mohl obejít bez kropáče a šavle!“ Odpověď tuto uvádíme proto, že je dokladem, jak se sociálně politický radikalismus sociálních

demokratů projevuje v jejich odmítavém postoji vůči povolání kněze, nejen pokud jsou členy církve římskokatolické, nýbrž i tehdy (alespoň v některých případech), když jsou tito sociální demokraté, resp. komunisté, příslušníky církve evangelické.

Pokud se odsudky týkají jen jednoho povolání, tedy se vztahují buď jen na advokáty, neb jen na kněží. Zdá se však, že mezi učiteli je zaujetí proti kněžím mnohem větší, než zaujetí proti advokátům; neboť jsou-li odsudky o advokátech vesměs jen zcela stručné („bez advokátů“ a pod.), jsou odsudky povolání kněžského zpravidla rozvedeny: „Snad bez kněží, mluvím-li za svou osobu: nepotřebuji prostředníka mezi sebou a Bohem, stejně jako nepotřebuji kostelů pro ‚povznesení mysli k Bohu‘“ (31letý cvičný učitel, ř. k., nár. dem.). „Obejdeme se bez kněží. Jsou vychovateli jednostrannými a svou prací nesjednocují, ale rozdělují. Pokud konají ušlechtilou práci vychovatelskou, patří (a jsou vlastně) mezi učitele; jejich úřad matriční zastanou správní úřady“ (46letý učitel, bez vyzn., nár. soc.). „Děti, vychované bez náboženství, jsou mravnější, než děti, vychované v pověrách konfesí! Kněz je drahá a škodlivá zbytečnost“ (35letá žena odb. učitele, bez vyzn., soc. dem.). „Obejdeme se bez kněží, kteří jsou vážnou překážkou na

Souborný číselný přehled skupiny IX. a (učitelé)

A. Postoj členů skupiny IX. a k povolání vlastnímu i k povoláním ostatním

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny IX. a					povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako důležitá: státník, soudce, vychovatel, vědec (2×), filosof (2×), sociální pracovník, úředník (3×), žena-hospodyně, spisovatel, strážník (2×)
	byl zařazen				nebyl do klasifikace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník . . .		15	1	2	10	povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako škodlivá: bursovní spekulant, hostinský, „rentiér“ štvavý žurnalista
kněz . . .		6	21	37	8	
politik . . .	10	16	4	12	8	a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně důležitá: 37 50% ^{0/0} ; všechna povolání nejsou stejně důležitá: 6 25% ^{0/0} ; povolání, která odpovídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější: 52 08% ^{0/0} ; případy nejasné nebo nezodpověděné: 4 17% ^{0/0} b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povolání je nám třeba: 51 04% ^{0/0} ; všech povolání není třeba: 42 71% ^{0/0} ; případy nejasné nebo nezodpověděné: 6 25% ^{0/0}
učitel . . .	18	51				
rolník . . .	26	42		1	2	
dělník . . .	4	32		1	1	
inženýr . . .		7		5	2	
lékař . . .	8	18				
voják . . .		3	6	28	6	
umělec . . .		2	3	24	5	
obchodník . . .			1	13	3	
advokát . . .			22	43	8	
průmyslník . . .		3	1	11	3	
počet uvažovaných případů	66	65 trojic	59	59 trojic		

B. Jak si příslušníci jiných skupin cení povolání učitele

skupina	povolání učitele				nebylo do klasifikace pojato ³
	bylo zařaděno				
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice	
rolníci	5 (62)	31 (55)		1 (47)	
dělníci	16 (66)	45 (66)			
samostatní podnikatelé nižší kategorie	10 (77)	37 (74)			1 (10)
obchodníci	1 (23)	11 (23)			
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání	5 (20)	9 (18)			
veřejní i soukromí zřízení	12 (61)	32 (57)			
veřejní zaměstnanci nižší kategorie ¹	21 (121)	87 (119)			
soukromí zaměstnanci nižší kategorie ¹	16 (72)	40 (70)			
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	14 (46)	23 (44)			
učitelé	18 (66)	51 (65)			
profesoři	6 (29)	18 (27)			
vojáci	5 (36)	16 (35)			

cestě k cíli. Vědí, že by jich nebylo vůbec třeba, kdyby se „uzákonilo“ království boží na zemi“ (42letý správce školy, ř. k., soc. dem.). „Bez stavu kněžského jako stavu *výdělečného* se obejdeme, neboť takoví kněží snaží se co nejvíce vydělávat a mění svůj stav v řemeslo kouzelnické. První kněží (apoštolové) nebyli zvláštním stavem, zato však měli vroucí lásku k opravdovému náboženství. I dnes by byli takoví kněží nejlepší“ (53letý ředitel měšťanky, bez vyzn., soc. dem.).

Presvědčili jsme se, že mnohé z těchto odsudků nejsou povahy absolutní. Neodsuzují zpravidla povolání samo o sobě, nýbrž způsob, jímž je zastáváno v praxi jedinci neschopnými nebo nehod-

¹ Nejvýše s maturitou. Číslice v závorkách znamenají počet uvažovaných případů, resp. trojic.

² Do posledního svislého sloupce jsme zahrnuli ony dotazníky, v nichž do klasifikace povolání bylo pojato nejméně osm členů.

nými. Kromě toho velmi četné odpovědi, jejichž námitky jsou oslabeny rozmanitými výhradami, připouštějí možnost vyloučení některých povolání jako nepotřebných teprve po splnění určitých předpokladů. Odtud pak věty, jako: „Bez kněží, pokud jinak myslí, mluví a jedná“. „Bez kněze, až postoupí mravnost a vzdělání do širších vrstev“. „Bez kněží, pokud jsou stavem *výdělečným*“. „V budoucnu bez kněze a advokáta“. „Bez kněze — politického bojovníka“. „Bez vojáka po odzbrojení“. „Bez průmyslníka a obchodníka po združstevnění“. „Kdyby byli všichni jako já, mohli by se vypustit advokát a kněz“.

Myslím, že se můžeme omezit na svrchu uvedené doklady. Jsou dosti četné, abychom z nich nabyli uceleného obrazu o postoji skupiny učitelů k příslušníkům jiných profesionálních skupin. Zejména tehdy, když jich použijeme jen jako ilustrace k podrobným číselným údajům, klasifikujícím odpovědi na tři hlavní otázky našeho dotazníku. První ze dvou připojených číselných tabulek podává shrnutí tohoto přehledu, pokud jde o zachycení sociálních postojů učitelů k příslušníkům jiných profesionálních skupin. V tabulce druhé najdeme zase naopak přehled o tom, jak si příslušníci jiných skupin cení povolání učitele. (Pozn.: Připomínáme, že tato druhá tabulka mohla být sestavena jen u oněch skupin, jejichž povolání bylo uvedeno mezi třinácti povoláními, jichž se týkala klasifikace.)

B. Profesoři.

Z rodin profesorů podařilo se nám získati celkem 41 vyplněných dotazníků. Jejich autory byli: 28 profesorů (3 vysokoškolští, ostatní středoškolští), 3 profesorky, 9 žen profesorů, 1 ředitel gymnasia. Z 9 žen profesorů 4 mají úplné vzdělání středoškolské, 1 absolvovala nižší třídy reál. gymnasia a zbývající 4 vychodily školu měšťanskou (navíc mají kursy jazykové a pod.).

Ve 12 případech povolání nebyla seřaděna podle důležitosti a odpovědi na první otázku byly vyjádřeny jen všeobecně. Citujme čtyři z nich: „Rozlišovati lidská povolání měřítkem jejich důležitosti pro veřejné blaho *není rozumné*, není *ani spravedlivě možné*. Veřejné blaho nemůže být bez práce dělníků, právě tak jako není možno bez práce dělníků; není možné bez učitelů, tak jako ne bez lékařů; není možné bez řemeslníků, ani bez umělců, techniků, průmyslníků atd. Je nesmyslné vymýšlet, že jeden z těchto (i jiných) stavů je *důležitější* (dokonce *nejdůležitější*). Právě *v součinnosti všech* těchto stavů je záruka veřejného blaha“ (59letý prof. vysoké školy, bez vyzn., nár. soc.). Jak patrně, naše

otázka, vlastně způsob, jak jsme ji položili a úmyslně stilisovali, neminula se účinkem: vyprovokovala k nesouhlasu a vedla proto k hodně spontánní odpovědi. Stejně vyvolal odezvu i pořad třinácti povolání, která jsme v dotazníku vyjmenovali za sebou v úmyslném nesouladu. Stručný, zato však výrazný je ve své odpovědi 30letý profesor (bez vyzn., soc. dem.): „Nelze seřadit. Každý je svým způsobem důležitý.“ Jiný píše: „Od té doby, co jsem se naučil pracovat a co jsem poznal sladkost jakékoliv práce, jsem odpůrcem každé hierarchie lidských povolání, což se ostatně přiči i demokracii, která drží náš národ; od té doby, co studuji dítě, neuznávám ani hierarchie schopností a talentů; znám jen službu všech všem a řádnou, rozumnou, moderní dělbu práce“ (47letý středošk. prof., bez vyzn., soc. dem.). „Všechna povolání, jež v život uvedl vývoj, jsou pro život státu stejně důležitá. V určitých dobách nebo v určitých případech, zdá se, jakoby některá povolání měla větší význam. Dnes by to snad bylo povolání politika, vojáka a inženýra; jindy by to mohl být učitel nebo lékař. Těžko však některé povolání vylučovati“ (32letý prof. gymnasia, bez vyzn., nár. soc.).

Pisatelé zbývajících dotazníků (29) zařadili ve svých klasifikacích na první místo povolání: rolníka 12krát (41·38%), učitele 6krát (20·69%), lékaře 4krát (13·80%), politika, dělníka, každého 2krát (6·89%), kněze, inženýra, vojáka, každého 1krát (3·45 procenta).

První trojice (celkem 27) jsou tvořeny těmito členy: rolník-učitel-lékař 5krát (18·52%; jednou byl do závorky k učiteli připojen kněz a k rolníkovi dělník); rolník-dělník-řemeslník 4krát (14·81%), učitel-lékař-advokát, učitel-lékař-politik, lékař-inženýr-učitel, každá trojice 2krát (7·40%). Do ojedinelé se vyskytujících prvních trojic (44·47%) byli pojeti ještě: učitel, rolník (každý 7krát), lékař (5krát), politik, dělník, inženýr (každý 3krát), řemeslník, kněz, průmyslník (každý 2krát), voják, umělec (každý jednou).

Přehled číselný doložíme několika příklady, abychom viděli, jak je odůvodňováno zvolené pořadí prvních tří členů klasifikace. Politika, učitele a inženýra postavil v čelo své klasifikace 32letý profesor (evang., soc. dem.): „Politik má dbáti, aby veřejná správa občanům co nejvíce prospívala, neboť může na povoláních místech upozorňovati na vady veřejné správy. Učitel dává vzdělání, bez něhož si nelze moderního státu mysliti. Inženýr udává cesty k ovládnutí přírody a k přizpůsobení jejímu pro největší prospěch lidstva.“ V dalším vyslechneme mínění dvou žen: „Rolník je základem všeho. Bez potrawy nemohl by nikdo existovati. Uči-

tel šíří vzdělanost mezi nejširšími vrstvami obyvatelstva. Lékař udržuje zdravý národ. I ostatní povolání jsou důležitá. Některá více, jiná méně“ (32letá choť profesora, ř. k., strana agrární). „Jen tam, kde je co jísti, může pokračovati s úspěchem vzdělání, péče o zdraví, vynálezy a jiné. Bez existenčního minima není ostatního, anebo jen živoření“ (43letá profesorka, vyzn. čsl., nár. soc.). Její názor sdílí též 52letý profesor (ř. k., nár. dem.), když praví: „Bez chleba je každé povolání nemožné, proto rolníkova práce zaujímá místo první. Učitel i kněz mají býti vychovateli v ušlechtilém slova smyslu a lékař má býti jejich pomocníkem v péči o zdraví. Člověk zabezpečený po stránce výživy, řádně vychovaný a zdravý může se teprve věnovati něčemu jinému.“ Pesimismus a snad i osobní zklamání prozrazují slova jiného středoškolského profesora (52 léta, ř. k., nár. soc.): „Pro veřejné blaho, jak se mu oficiálně rozumí, je nejdůležitější v těchto dobách — bohužel — *branná moc*, do níž čítám i četnictvo a policii. Bez tohoto nespravil by žádný z jmenovaných pranic, ani kdybychom se nemuseli obávat útoku zvenčí: *pobíli bychom se sami vzájemně!* Na druhém místě je *dobrý učitel* (který rapidně ubývá), aby vychovával lepší generaci a učil *napravovati chyby dneška*. Na třetí místo kladu *z přesvědčení* kněze (dobrého), neboť třeba nechati lidu někoho, kdo dovede přesvědčivě v něm vzbuditi *víru*, že každý se dočká *spravedlnosti aspoň tam nahoře*, když na ni zde na zemi marně čekal... (za to musí být lidstvo všem náboženstvím náramně vděčno!).“

Ve druhém bodě zůstal náš dotazník nezodpověděn v jednom případě (2·44%). Ze zbývajících čtyřiceti 16 odpovědí říká, že všechna povolání jsou stejně důležitá (39·03%), 7 jim připsuje výslovně nestejnou důležitost (17·07%) a 17 (t. j. 41·46%) připadá na odpovědi, v nichž je přiznávána důležitost všem povoláním, prvá tři jsou však ceněna nejvíce (11), a na odpovědi, které odůvodňují pořadí prvních tří členů klasifikace, o poměrné důležitosti povolání ostatních se však nezmiňují (6). Citace omezíme zde jen na několik málo příkladů, poněvadž u srovnání se skupinami dříve probranými nepřinášejí v podstatě nic nového nebo osobitého.

„Všechna povolání jsou stejně důležitá. *Podceňování* jedněch a *povyšování* jiných povolání (zaměstnání, stavů) lidských za „důležitější“ je právě jedním z nejtrapnějších a nejvíce politování hodných omylů a současně i příčin mnohého zla“ (59letý profesor vysoké školy, bez vyzn., nár. soc.). „Při oduševnělé společenské organizaci jsou všechna povolání důležitá; když nastanou abnormální poměry, pak ovšem se může pořadí podle okolností měnit“

(49letý universitní profesor, bez vyzn., soc. dem.). „Všechna povolání, jsou-li konána poctivě, jsou stejně důležitá — ale učitel má pomoci národu ke vzdělání, lékař ke zdraví, politik k bezpečné mírové úloze ve společnosti národů a států, uvnitř pak k bezpečností, důvěře a blahobytu“ (37letá profesorka, bez vyzn., soc. dem.). „Kdyby nebylo rolníka, neměli bychom hlavní pokrm — chléb. Učitel, ten učí všemu základnímu, co k vědění třeba pro každého jednotlivce. Dělníkovy ruce nám připravují všechny drobnosti denního života, náš oděv, obuv...“ (38letá žena profesora, bez vyzn., soc. dem.). „Učitel, kněz a politik formují charakter jednotlivce, tedy i národa, státu a veškeré společnosti“ (32letý profesor, ř. k., strana práce).

Vidíme, že v těchto odpovědích není opravdu nic, co bychom nebyli slyšeli již ve slovech příslušníků skupin ostatních. Naším úkolem není však zjišťovati jen různosti, ale i podobnosti v názorech. Proto důsledně u každé skupiny citujeme větší množství odpovědí na jednotlivé otázky „Dotazníku“, aby tak vynikly nejen rozpory, ale i shody.

Jak odpovídali členové skupiny profesorů na otázku třetí? Poněvadž odpověděli všichni a odpověď žádného z nich nebyla nejasná, můžeme celkový počet odpovědí (41) k tomuto bodu utřídit tentokrát pouze do dvou skupin: 23 říká, že se náš stát neobejde bez žádného z uvedených povolání (56·10%), kdežto zbývajících 18 (43·90%) vylučuje některé z těchto povolání nebo i několik najednou; ne však vždy kategoricky, nýbrž namnoze jen ve formě osobního názoru, že to či ono zaměstnání v budoucnosti zanikne jako nepotřebné (voják, kněz, advokát a j.), anebo ve formě určité výhrady, jako: ‚zrušit dvě třetiny politických stran i dvě třetiny t. zv. politiků‘; ‚za politiky připustit jen jedince s odborným vzděláním‘; ‚průmyslníky a obchodníky podrobit veřejné kontrole‘. A jsou ještě i jiné návrhy tohoto druhu, jak bude patrné z odpovědí, které připojujeme.

„Náš stát se nemůže obejít bez žádného povolání, neboť kulturní stát potřebuje všech. Jinak by v mezinárodní soutěži neobstál“ (32letá choť profesora, ř. k., strana republikánská). „Nejvýš snad bych vypustil kněze, ale i to by bylo příliš vážné u nás, hlavně s ohledem na Slovensko a Podkarpatskou Rus (jsme zde u důležitého problému vzdělání a mravnosti)“; to je mínění universitního profesora (49 let, bez vyzn., soc. dem.). Vojáka považuje za zbytečného 37letý profesor (bez vyzn., soc. dem.): „K blahobytu či ke spokojenému životu národa v řadě národů ostatních není potřeba vojáka. Ten je zde pouze proto, aby chránil před škůdci; až škůdců nebude, nebude třeba ani hlídače.

Soutěžit můžeme zbraněmi ducha — ukázněností každého jednotlivce.“

Nejvíce odsudků je u této skupiny namířeno proti kněžím, advokátům a průmyslníkům. „Po mém soudu by se každý stát obešel bez kněze a snad i bez průmyslníka. Kněze mu nahradí nebo má nahradit učitel, kniha, dobrý tisk, hudba, zpěv; výrobu průmyslovou nechť organizuje stát, družstva — nechť je zesocialisována. Není třeba, aby se průmyslník obohacoval na úkor dělnictva a státu; zapírá zisk a neplatí řádných daní“ (52letý profesor, bez vyzn., nár. soc.). „Bylo by ideální, kdyby nebylo kněží. Stát by se dobře bez nich obešel, a lidé by se naučili více svobodně a samostatně myslet a jednat“ (43letý profesor, vyzn. čsl., nár. soc.). „Advokát je absurdní povolání, poněvadž formality při vykonávání spravedlnosti nemožno býti pro rozumného člověka vyděračským prostředkem zločinného bohatnutí z lidské pitomosti“ (52letý profesor, vyzn. pravosl., strana práce). Pisatel této poslední odpovědi si v rozhorlení snad ani neuvědomil, že napsal větu, jejíž smysl není zcela jasný; skoro jsme v pokušení se domnívat, že z jeho slov promlouvá osobní špatná zkušenost s některým advokátem. Připojme konečně ještě dvě jiné citace: „1. Kněz je přežitek z doby feudální, kdy se sedlák dostal k vrchnosti jen přes kancelář plnou úřednictva. Dnešní člověk dovede se svým Bohem mluvit bez prostředníků! 2. Za politiky by měli býti připuštěni jenom lidé se širokým vzděláním všeobecným, filosofickým a odborným. 3. Dnešní advokát — metla společnosti; osobní zájem staví nad právo. 4. Průmysl a obchod nutno podřídit kontrole, jako v Rusku. Stát ať reguluje výrobu i distribuci výrobků. Jinak se bude nynější světová hospodářská krise opakovati a zhoršovati“ (51letý ředitel střední školy, bez vyzn., nár. soc.). „Obešli bychom se bez průmyslníků, kdyby jejich úlohu převzal stát, poněvadž tito většinou nemají zájmu o veřejné blaho, nýbrž jen o své vlastní obohacení. V budoucnosti též bez kněží, poněvadž to bude povolání zbytečné, když jejich úlohu převezmou normální učitelé; moderní člověk dovede být mravný i bez náboženství“ (26letý profesor, bez vyzn., nár. soc.).

Celkem se u skupiny profesorů vyskytly odsudky proti: kněžím, advokátům a průmyslníkům (po osmi), vojákům (2), obchodníkům, politikům a překupníkům (po jednom). Na poslední místo byl v celkové klasifikaci zařaden (v úvahu přicházejí pouze 23 případy): kněz 10krát (43·48%), advokát 5krát (21·73%), voják 3krát (13·04%), politik, umělec, každý 2krát (8·70%), obchodník 1krát (4·35%).

Poslední trojice (rovněž 23 případy) byly tvořeny těmito členy: advokát-voják-kněz, obchodník-průmyslník-advokát, každá trojice 3krát (13,04%), politik-advokát-kněz, politik-kněz-umělec, každá trojice 2krát (8,70%). Jinak tu není typických skupin, jež by se alespoň dvakrát opakovaly. V ojedinělých posledních trojicích byli uvedeni: advokát (10krát), kněz (8krát), umělec, obchodník (každý 5krát), voják (4krát), průmyslník (3krát), politik (2krát), dělník, inženýr (každý 1krát). Těchto jednotlivě se vyskytujících posledních trojic bylo úhrnem více než polovina všech případů (56,52%).

Na závěr bychom rádi citovali ještě čtyři dosti originální odpovědi; z nich je patrná zejména snaha pisatelů, aby zachytili vnitřní sepětí a závislost jedněch povolání na druhých. „Řadím: politik-rolník-průmyslník (dělník, řemeslník); učitel-lékař-inženýr-advokát-umělec-kněz... 1. Politik, aby při daném (nynějším) rozvrstvení obyvatelstva spravedlivě a dle potřeby zařídil práci, odměny, vzdělání, péči o nemocné, obranu státu atd. 2. Bez rolnictví a průmyslu byl by možný jen nejprimitivnější život — jako u divochů, kde si musí každý vše udělat sám. 3. Bez učitele není možný ani lékař, ani právník, ani inženýr, ani politik, ani průmyslník, a v nynější době ani rolník (stroje, racionalisace!)...“ (47letá profesorka, ř. k., nár. dem.). Jiné řadění podává 31letý profesor (bez vyzn. a bez polit. příslušnosti): „1. Závodní inženýr-iniciativní organisátor hospodářské činnosti výrobní i distribuční (místo průmyslníka, řemeslníka i obchodníka). 2. Dělník, rolník. 3. Lékař, učitel, umělec. 4. Politik (státník by byl ve stejném pořadí se závodním inženýrem). 5. Dnes ještě: kněz, voják, advokát. — Přes všecku úctu k činnostem duševním či kulturním musím říci, že základem života je hmotná práce a její organisace.“ Třetí z těchto odpovědí napsal 50letý profesor gymnasia (evang., nár. soc.): „1. Rolník-dělník-řemeslník-inženýr; všichni pracují o výrobě nezbytných životních statků (průmyslník a obchodník může být nahrazen lidmi vyrábějícími, není ho proto nutně třeba). 2. Učitel (vzdělání) — lékař (pomoc v nemoci) — umělec (umocnění života). 3. Voják (bezpečnost, svoboda) — advokát (bohužel) — politik.“ A konečně: „Učitel (každý inteligent, který dovede vzdělávat a poučovat; také umělec a lékař); pracovní rukou (každý: rolník, dělník, řemeslník...); každý, kdo pracuje pro mravnost: kněz, filosof, politik. Všechna uvedená povolání jsou stejně důležitá“ (54letý profesor gymnasia, ř. k., nár. soc.).

Vědění je zajisté jedním z nejdůležitějších předpokladů pokojného soužití občanů. Nevědomost dovede velmi často ublížit —

i tím, že podceňuje, i tím, že přeceňuje. Od učitelů a profesorů jsme proto mohli očekávat více než od příslušníků jiných povolání, že o významu a potřebnosti jednotlivých povolání pronesou soud neobjektivnější a nejméně zaujatý. Svým šetřením jsme však i u nich zjistili odsudky některých povolání, námitky proti nim nebo alespoň pochybnosti o jejich obecném významu a prospěšnosti. Plyne odtud, že svrchu uvedená věta o významu vědění pro pokojné soužití občanů není pravdivá? To by byl, myslím, závěr nesprávný. Především nezapomínejme, že i člověk vzdělaný (věducí) nepřestává býti člověkem; to znamená, že i on je bytostí, jejíž rozumovost — podmínka soudu spravedlivého, protože pravdivého — je zčásti svedena na nepravou cestu jeho citovosti, jeho sympatiemi a antipatiemi, jeho uraženou osobní ješitností, zaujatostí, nevraživostí či touhou po pomstě, závistí nebo chorobnou ctižádostivostí — krátce *prvky iracionálními*. I člověk vzdělaný (a my tím nerozumíme jen školské vědomosti, nýbrž především schopnost nezaujaté rozumové úvahy) dovolí někdy svému citu, aby ‚myslil‘ místo jeho rozumu. Soudy, které za takových okolností pronáší, jsou nespravedlivé prostě proto, že tu nástroj vzdělanosti, rozum, byl vyražen nebo přehlušen. A nesmíme ovšem také zapomínati, že vedle odsudků nespravedlivých jsou též odsudky spravedlivé, jejichž závažnost je pak tím větší, čím více se opírají o rozumové důvody. Hlavní věcí je, aby z jednoho, ze dvou ojedinělých případů nebyly činěny všeobecně platné závěry, anebo aby ze špatných osobních zkušeností s příslušníkem některého stavu nebyl činěn nepříznivý závěr o tomto stavu jako celku: můžeme odsoudit jednotlivé lékaře pro jejich nesvědomitost, ale nemůžeme odsoudit povolání lékařské vůbec; je možné, že máme nepříjemné osobní zkušenosti s několika advokáty pro jejich hrabivost, ale to nás neopravňuje ke generalisujícímu odsudku; a podobně můžeme mít osobní námitky proti potřebnosti povolání kněžského, když sami pro svou osobu žádného kněze nepotřebujeme, ale nemůžeme žádati zrušení tohoto stavu, dokud jsou tu lidé, pro něž kněz jest jednou z podmínek dosažení životní spokojenosti, jejich blaha. A zcela obdobně i pokud se týče i jiných povolání. Nikdo neupře, že vzdělání, t. j. schopnost objektivní rozumové úvahy a co nejvíce vědomostí o sobě i o jiných, bude tu vodítkem nejžádoucnejším.

Naším úkolem není však, abychom stanovili, *jak by mělo býti* uvažováno o obecné potřebě a prospěšnosti jednotlivých povolání. Nechceme a nemůžeme předpisovat, chceme zjistit. Zbývá nám skupina poslední, vojáci. Potom budeme moci přikročit k soubornému shrnutí a k interpretaci.

Souborný číselný přehled skupiny IX. b (profesoři)

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny IX. b				povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako důležitá: žena-hospodyně, filosof	
	byl zařazen					nebyl do klasifikace pojat
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník . . .		6			1	
kněz . . .	1	2	10	15	2	
politik . . .	2	5	2	6	2	
učitel . . .	6	18				
rolník . . .	12	16				
dělník . . .	2	7		1		
inženýr . . .	1	5		1	1	
lékař . . .	4	16			1	
voják . . .	1	1	3	7	3	
umělec . . .		1	2	7		
obchodník . . .			1	8	4	
advokát . . .		2	5	18	4	
průmyslník . . .		2		6	4	
počet uvažovaných případů	29	27 trojic	23	23 trojic	lání je nám třeba: 56 ¹⁰ / ₁₀₀ ; všech povolání není třeba: 43 ⁹⁰ / ₁₀₀	

X. Vojáci.

Z příkladů, které jsme až dosud citovali, měli jsme několikrát příležitost přesvědčiti se, že úsudky o prospěšnosti povolání vojáka si krajně odporují; jako by toto povolání mělo dvojí, zcela odlišnou tvář. Viděli jsme, že podle mínění jedněch je to povolání ze všech nejdůležitější. Ale viděli jsme rovněž, že podle mínění druhých je povolání vojáka nejen nejméně potřebné, nýbrž že je to dokonce „metla lidstva“, či jak jinak se o něm někteří z odpovídajících vyslovili. Nebude proto bez zajímavosti zjistit, jak si vojáci sami cení svého vlastního povolání, na kolikáté místo je zařadují a jaké pořadí vykazují v celkové klasifikaci povoláním ostatním.

Z vojenských rodin jsme na náš dotazník obdrželi celkem 51 odpovědí. Z nich 36 psali muži a 15 ženy. Nejčetněji jsou zastoupeny rodiny důstojníků, a to od poručíka, přes kapitána, štábního kapitána, majora a podplukovníka, až ke generálovi; úhrnem 32. Ve skupině nižších vojenských gázistů jsou pak zastoupeny všechny tři hodnosti: rotmistr, štábní rotmistr a praporčík; celkem 19 osob. Důstojníci mají většinou pouze vzdělání středoškolské, zcela výjimečně někteří z nich absolvovali vysokou školu válečnou nebo techniku.

Všeobecně vyjádřilo se k první otázce 13 jedinců, originálním způsobem stanovili pořadí povolání 2. Jedna odpověď zněla takto: „Jsem aktivní důstojník, a proto nemohu otázky, týkající se veřejného zájmu a státního zřízení, zodpovídati“ (věk a náboženská příslušnost neudány). V 36 případech, které jsme zde vzali v úvahu, octlí se na prvním místě klasifikace: rolník 17krát (47·23%), učitel 5krát (13·89%), politik, dělník, každý 4krát (11·11%), kněz, lékař, každý 2krát (5·55%), řemeslník, voják, každý 1krát (2·78%).

Úplných prvních trojic bylo 35 a byla do nich pojata tato povolání: rolník-dělník-řemeslník 10krát (28·57%), rolník-dělník-lékař 4krát (11·43%), lékař-politik-učitel, učitel-dělník-rolník, voják-rolník-řemeslník, učitel-řemeslník-dělník, politik-učitel-rolník, rolník-řemeslník-učitel, každá trojice 2krát (5·71 procenta). Zbývajících 25·74% připadá na ojedinelé první trojice: jsou tu uvedeni ještě: učitel (6krát), rolník (5krát), kněz (4krát), řemeslník, lékař, voják (každý 3krát), politik, obchodník, průmyslník (každý 1krát).

Ze všeobecných odpovědí, v nichž bylo upuštěno od klasifikace povolání podle jejich poměrné důležitosti pro vytváření veřejného blaha, uvedme odpověď 46letého podplukovníka (vysoká škola válečná, ř. k.): „Myslím, že není vůbec možné nějaké pořadí přesně stanovit. Moderní stát (společnost) neobejde se bez kteréhokoliv z těchto povolání, a důležitost jednotlivých povolání bude závislá (relativní) od doby, o níž mluvíme. Myslím však, že význam rolníka bude vždy takový, že jej mohu zařadit na první místo.“

Na druhou otázku „Dotazníku“ bylo odpověděno takto: všechna povolání jsou stejně důležitá ve společném úsilí o dosažení všeobecného blaha (23 jedinců, t. j. 45·10%); všechna povolání nejsou v tomto ohledu stejně důležitá (2, t. j. 3·92 procenta); každé povolání má svou důležitost, ale ona tři zaměstnání, která byla v klasifikaci postavena na přední místo, jsou nejdůležitější (13); zvolené pořadí bylo u prvních tří členů klasifikace prostě odůvodněno ve dvanácti případech, takže součet obou posledních skupinek odpovědí činí 25 (49·02 procenta). V jednom případě zůstala otázka bez odpovědi (1·96 procenta.) Někteří z odpovědí k tomuto druhému bodu našeho dotazníku jsou zajímavě tím, že je z nich patrné (podobně, jak jsme to viděli i u příslušníků jiných skupin), jak se vojáci snaží postavit své povolání do popředí jako jedno ze tří nejdůležitějších. Tak na př. 55letý podplukovník (střední škola, ř. k.) píše: „První je učitel, totiž každý šířitel vzdělanosti;

do toho zahrnuji i kněze, není-li napřed »Říman« a teprve potom Čech. Na druhé místo řadím každého důstojníka v přímém styku s mužstvem, umělce — a teprve potom tvůrce majetku, neboť majetek bez vzdělání zvrhuje se ve zlo pro obecný lid“. Velmi podobné je i mínění 43letého kapitána (gymnasium, ř. k.): „Nejdůležitější jsou ta povolání, která vychovávají a tvoří, neboť ovlivňují charakter občanů: učitelé, kněží, vojáci. Dále jsou důležitá ta povolání, která vyrábějí a tím vytvářejí národní majetek.“ Ze všech nejzajímavější je však v tomto ohledu odpověď 44letého praporčíka (4 třídy reálky, vyzn. čsl.), který zařadil sice povolání vojáka až na místo poslední, ne však proto, že je považuje za povolání nejméně důležité, nýbrž proto, aby tím jeho důležitost náležitě vynikla; říká totiž: „Vojáka kladu na místo poslední, jelikož má být a dosud je ochráncem celého státu a tudíž všech předešlých povolání.“ V těchto a jim podobných odpovědích lze dobře postihnouti nepřímou vyjádřená slova obhajoby proti výtkám, jimiž je vojenský stav dosti často napadán.

Stejně příznačný je v této souvislosti též způsob, jak vojáci odpovídali na otázku třetí. Téměř tři čtvrtiny (37, t. j. 72.55 procent) sdílejí názor, že je nám třeba všech povolání (rozuměj: Je nám třeba též vojáků!). Deset jedinců vyslovilo námitky proti některým povoláním (19.61%) a 4 dotazníky zůstaly v tomto bodě bez odpovědi (7.84%). Odsudky se týkaly: advokáta (6), kněze (6), politika (4), vojáka (2). Nemusí nás nikterak překvapit, vyslovila-li se žena vojáka proti povolání svého muže; zato nás poněkud zarazí slova, která o svém povolání napsal 39letý major (obchodní škola, ř. k.): „Obejdeme se bez kněze, protože dokonalý člověk nepotřebuje, aby ho někdo náboženství učil. Bez advokáta, protože dokonalý člověk se soudit nebude. Bez vojáka, protože ve válce musí se všichni bránit.“ To bychom si potom museli myslit, že odborný vojenský výcvik není ve válce k ničemu. Optimistická víra v „dokonalého člověka“ je snad také trochu přehnaná.

V dalším citujeme ještě dvě jiné odpovědi. První z nich se vyznačuje nedůsledností: „Náš stát by se obešel bez politika, ale potřebuje ho v soutěži s ostatními národy“ (43letý štábní kapitán, hospodářská akademie, ř. k.). Druhá jest možná pod vlivem některého z učení socialistických: „Dokud nebude přetvořen nynější společenský řád, mám za to, že bychom bez uvedených a snad i jiných, zde neuvedených povolání neobstáli v soutěži s ostatními národy světa“ (37letý rotmistr, obchodní škola, vyznání neudáno).

Na poslední místa (počítáme tu se 34 případy) vojáci zařadili: advokáta 13krát (38.23%), politika 6krát (17.65%), kněze, umělce, každého 5krát (14.71%), vojáka, průmyslníka, každého 2krát (5.88%), obchodníka 1krát (2.94%).

V posledních trojicích (rovněž 34 případů) byli uvedeni: umělec-kněz-advokát 6krát (17.65%), kněz-advokát-politik 4krát (11.76%), průmyslník-obchodník-advokát 3krát (8.82%), politik-umělec-advokát 2krát (5.88%). Ve zbývajících 55.89% byli v ojedinele se vyskytujících posledních trojicích uvedeni ještě: advokát (12krát), umělec (10krát), voják (8krát), kněz, politik, průmyslník (7krát), inženýr, obchodník (2krát), dělník, lékař (po jednom).

Dvě odpovědi byly dosti originální a proto je citujeme zvlášť. Choť majora (53letá, učitelství ústav, ř. k., strana lidová) píše takto: „a) pro tělesné blaho: rolník, dělník, inženýr, lékař, obchodník, řemeslník, průmyslník, politik, advokát; b) pro duševní blaho: kněz, učitel, spisovatel, umělec. Všechna povolání jsou důležitá. Myslím, že se náš stát bez žádného z nich neobejde.“ Do tří skupin utřídil povolání 43letý kapitán (gymnasium, ř. k., nár. dem.): „I. kněz, učitel, voják; II. rolník, řemeslník, ob-

Souborný číselný přehled skupiny X. (vojáci)

A. Postoj členů skupiny X. k povolání vlastnímu i k povoláním ostatním

povolání, jež byla klasifikována	příslušníky skupiny X.					povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako důležitá: soudce (3×) spisovatel úředník (2×) chemik
	byl zařaděn				nebyl do klasifikace pojat	
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice		
řemeslník .	1	19			2	povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána jako škodlivá: (žádné) a) odpovědi na druhý bod dotazníku: všechna povolání jsou stejně důležitá: 45.10%; všechna povolání nejsou stejně důležitá: 3.92%; povolání, která odpovídající uvedli na prvních třech místech, jsou nejdůležitější: 49.02%; případy nejasné nebo nezodpověděné: 1.96% b) odpovědi na třetí bod dotazníku: všech povolání není třeba: 19.61%; případy nejasné nebo nezodpověděné: 7.84%
kněz . . .	2	4	5	17	4	
politik . . .	4	5	6	13	6	
učitel . . .	5	16				
rolník . . .	17	27				
dělník . . .	4	18		1		
inženýr . . .				2	2	
lékař . . .	2	9		1		
voják . . .	1	5	2	8		
umělec . . .			5	18	2	
obchodník .		1	1	5		
advokát . .			13	27	6	
průmyslník		1	2	10	1	
počet uvedených případů	36	35 trojic	34	34 trojic		

B. Jak si příslušníci jiných skupin cení povolání vojáka

skupina	povolání vojáka				
	bylo zařaděno				nebylo do klasifikace pojato ²
	na první místo	do první trojice	na posled. místo	do posled. trojice	
rolníci		8 (55)	2 (47)	5 (47)	5 (23)
dělníci		5 (66)	7 (51)	20 (51)	6 (26)
samostatní podnikatelé nižší kategorie		5 (74)	10 (54)	27 (54)	8 (30)
obchodníci		2 (23)	2 (17)	5 (17)	3 (10)
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání		1 (18)	1 (15)	4 (15)	
veřejní i soukromí zřizenci	1 (61)	7 (57)	1 (38)	13 (38)	6 (24)
veřejní zaměstnanci nižší kategorie ¹	4 (121)	16 (119)	6 (99)	31 (99)	2 (51)
soukromí zaměstnanci nižší kategorie ¹	2 (72)	18 (70)	4 (47)	18 (47)	4 (25)
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	1 (46)	6 (44)	3 (34)	12 (34)	1 (15)
učitelé		3 (65)	6 (59)	28 (59)	
profesoři	1 (29)	1 (27)	3 (23)	7 (23)	1 (11)
vojáci	1 (36)	5 (35)	2 (34)	8 (34)	

chodník, průmyslník; III. dělník, inženýr, lékař, umělec, advokát. Politika k veřejnému blahu potřebí vůbec není. Obejdeme se bez advokátů a politiků, protože obě tato povolání žijí z toho, že se lidé svářejí, a oba rozpory jen zvětšují, místo aby je odstraňovali.“

¹ Nejvýš s maturitou. Číslce v závorkách znamenají počet uvažovaných případů, resp. trojic.

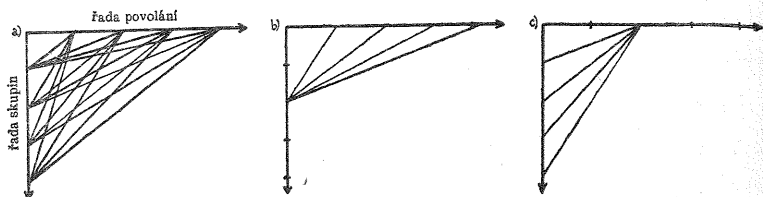
² Do posledního svislého sloupce jsme zahrnuli ony dotazníky, v nichž do klasifikace povolání bylo pojato nejméně osm členů.

V.

KOEFICIENT PRESTIŽE SOCIÁLNÍ UŽITEČNOSTI KLASIFIKOVANÝCH POVOLÁNÍ. SHRNU TÍ VÝSLEDKŮ ZÍSKANÝCH ROZBOREM DOTAZNÍKŮ.

Klasifikací dat a jejich částečným výkladem skončili jsme v předešlé kapitole první, lehčí část svého rozboru; část druhá obtížnější, nás teprve očekává. Neboť — až na nečetné výjimky — omezili jsme se doposud na pouhé konstatování poměrného umístění jednotlivých povolání vždy v rámci jedné a téže skupiny, kdežto *srovnávání mezi skupinami* jsme se ještě nedotkli. A přece, právě toto srovnávání musí býti pro nás vlastně tím nejdůležitějším. Neboť prestiž není něco absolutního, je to pojem relativní. Ve skutečnosti prestiž existuje pouze tam, kde lze porovnávat mezi nerovnostmi, mezi více a méně, mezi všedností, obyčejností, u srovnání s něčím nadprůměrným, neobyčejným: existuje prestiž bohatství, protože někteří jedinci mají nepoměrně více majetku než jiní; existuje prestiž síly, protože někteří lidé jsou tělesně mnohem zdatnější než běžný průměr; závodník se těší prestiží sportovní slávy, protože uběhne určitou vzdálenost v době kratší než ostatní. Podobně existuje i prestiž sociální užitečnosti povolání, protože lidé si různých povolání cení nestejně, podle toho, jakou důležitost jim připisují při vytváření veřejného blaha. Proto také, když se zmenšují nebo zanikají rozdíly, jež jsou živnou půdou, z níž prestiž roste, zmenšuje se nebo zaniká i prestiž sám. Když se velikému boháči přiblíží nebo se mu zcela vyrovná svým majetkem někdo jiný, lesk prestiže bohatství se rozdělí na oba a úměrně se tím zmenší; podobně když silákovi dovede někdo jiný úspěšně vzdorovat, když závodníkův rekordní čas byl někým jiným vyrovnán. Tato závislost prestiže na poměrnosti jde ještě dále a lze ji všeobecně vyjádřit takto: čím větší je počet těch, kdož jsou prestiže účastni, tím menší jest jeho působivost. Dva běžci, kteří na mezinárodních závodech skončí v cílové pásce

současně, při tom však značně dříve nežli závodníci ostatní, získají věhlas dvou nejrychlejších mužů světa; když však by stejnou závodní dráhu proběhlo *za stejně dlouhou dobu* na př. padesát nebo sto závodníků, jejich prestiž bude nepoměrně menší, z toho prostého důvodu, že nejen 'on' nebo 'tito dva', nýbrž ještě několik desítek jiných jedinců dovede totéž. A zcela obdobně je tomu i s kterýmkoliv jiným druhem prestiže. Příklady, jež jsme uvedli, svědčí o tom, že i my, zjišťující prestiž sociální utility různých povolání, musíme postupovat cestou srovnávání.

Řekli jsme, že tato druhá část našeho rozboru je obtížnější než první. Bude nutno, abychom upozornili na povahu těchto potíží, neboť jimi jest určován celý náš další výkladový postup.

Tab. I. a: Přehled v procentech o obsazení prvních míst

skupina	povolání, jež byla klasifikována												
	řemeslník	kněz	politik	učitel	rolník	dělník	inženýr	lékař	voják	umělec	obchodník	advokát	přímýsl. mlk
rolníci		3'23		8'06	88'71								
dělníci	4'54	6'06	1'51	24'24	37'88	19'69		6'06					
samostat. podnikatelé nižší kategorie								3'89					1'30
obchodníci	11'69	2'60	7'79	12'99	45'45	14'29							13'04
samostat. podnikatelé vyšší kategorie a svob. povolání	17'39	4'35	4'35	4'35	56'52								
veřejní i soukromí zřízení			10'00	25'00	30'00	10'00	10'00	10'00					5'00
veřejní zaměstnanci nižší kategorie*	6'56	1'64	8'20	19'67	37'70	19'67		1'64	1'64				3'28
soukromí zaměstnanci nižší kategorie*	1'65	3'31	8'26	17'35	49'59	10'74		4'96	3'31				0'88
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškolaři)	1'39		9'72	22'22	43'06	12'50		5'55	2'78				2'78
učitelé	2'17		13'05	30'44	47'83		2'17	2'17	2'17				
profesoři		3'45	6'89	20'69	41'38	6'89	3'45	13'30	3'45				
vojáci	2'78	5'55	11'11	13'89	47'23	11'11		5'55	2'78				

* Nejvýš s maturitou.

Tab. I. b: Přehled v procentech o obsazení prvních trojic

skupina	povolání, jež byla klasifikována												
	řemeslník	kněz	politik	učitel	rolník	dělník	inženýr	lékař	voják	umělec	obchodník	advokát	přímýsl. mlk
rolníci	9'64	4'25	1'82	18'79	32'73	23'04							
dělníci	14'14	2'53	1'51	22'71	26'26	20'20	2'53	7'57	4'85	2'53		0'61	
samostatní podnikatelé nižší kategorie	20'27	2'25	3'60	16'67	24'78	13'96	0'90	5'86	2'25	0'45	3'60		5'41
obchodníci	13'04	4'35	4'35	15'94	24'64	11'59	2'90	4'35	2'90		7'25		8'69
samostat. podnikatelé vyšší kategorie a svob. povolání	14'82		7'40	16'67	18'52	14'82	9'26	9'26	1'85	1'85	1'85		3'70
veřejní i soukromí zřízení	12'86	1'17	5'85	18'71	26'32	18'13	2'34	3'51	4'09				7'02
veřejní zaměstnanci nižší kategorie	11'20	2'24	2'82	18'73	25'77	19'32	1'96	8'45	4'48		1'96		3'08
soukromí zaměstnanci nižší kategorie	13'33	0'48	5'24	19'05	23'81	17'62	1'43	6'66	3'81	0'48	1'90		6'19
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškolaři)	11'36	6'82	5'30	17'42	23'48	15'91	1'52	8'33	4'56	0'76	0'76		3'78
učitelé	7'69	3'08	8'20	26'15	21'54	16'41	3'59	9'23	1'54	1'03			1'54
profesoři	7'41	2'47	6'17	22'22	19'75	8'64	6'17	19'75	1'24	1'24		2'47	2'47
vojáci	18'10	3'81	4'76	15'24	25'72	17'14		8'57	4'76		0'95		0'95

Tab. I. c: Přehled v procentech o obsazení posledních míst

skupina	povolání, jež byla klasifikována													
	řemeslník	kněz	politik	učitel	rolník	dělník	inženýr	lékař	voják	umělec	obchodník	advokát	přímýsl. mlk	
rolníci		17'02	12'76						8'51	4'26	12'76	6'38	29'79	8'51
dělníci		39'22	11'76					1'96		13'73	11'76	1'96	13'73	5'88
samostatní podnikatelé nižší kategorie														
obchodníci	1'85	24'07	9'26			1'85				18'52	12'96	7'41	16'67	7'41
samostat. podnikatelé vyšší kategorie a svob. povolání		17'65	11'76							11'76	5'88		35'30	17'65
veřejní i soukromí zřízení		33'33	26'66					6'67		6'67	6'67		20'00	
veřejní zaměstnanci nižší kategorie		39'47	18'42							2'63	10'52		23'69	5'26
soukromí zaměstnanci nižší kategorie		27'27	21'21					1'01		6'06	8'08	1'01	29'30	6'06
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškolaři)	2'12	31'93	8'51					2'12		8'51	10'64		31'93	4'25
učitelé										8'82	11'76		23'53	
profesoři	1'70	35'59	6'78							10'17	5'08	1'70	37'28	1'70
vojáci		43'48	8'70							13'04	8'70	4'85	21'73	
		14'71	17'65							5'88	14'71	2'94	38'23	5'88

Tab. I. d: Přehled v procentech o obsazení posledních trojic

skupina	povolání, jež byla klasifikována												
	řemeslník	kněz	politik	učitel	rolník	dělník	inženýr	lékař	voják	umělec	obchodník	advoát	průmyslník
rolníci		12'77	12'77	0'71			7'09	1'42	3'54	16'31	8'51	29'79	7'09
dělníci	0'65	23'53	14'38				0'65	1'30	13'07	13'73	6'54	18'30	7'84
samostatní podnikatelé nižší kategorie	0'62	13'58	11'73			0'62	3'08	3'08	16'67	16'05	7'41	17'90	9'26
obchodníci		9'81	11'76			1'96	5'88		9'81	23'53	5'88	25'49	5'88
samostat. podnikatelé vyšší kategorie a svob. povolání		26'67	17'78				4'44		8'89	15'56	4'44	20'00	2'22
veřejní i soukromí zřizenci		21'93	14'91				0'88		11'40	8'77	7'90	25'44	8'77
veřejní zaměstnanci nižší kategorie	0'67	18'52	16'83		0'33	0'33	4'37	1'01	10'47	11'11	3'03	24'58	8'75
soukromí zaměstnanci nižší kategorie	0'71	19'36	12'77		0'71	1'42	4'96		12'77	14'39	4'96	24'11	2'84
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	1'96	12'75	22'55		0'98	1'96	2'94		11'76	14'71		25'49	4'90
učitelé	1'13	20'90	6'78		0'57	0'57	2'82		15'82	13'56	7'34	24'29	6'22
profesoři		21'74	8'69			1'45	1'45		10'14	10'14	11'59	26'09	8'70
vojáci		16'67	12'75			0'98	1'96	0'98	7'84	17'65	4'90	26'47	9'80

Kdybychom sledovali, jaký je prestiž několika různých povolání v očích členů pouze jedné skupiny, anebo naopak, kdybychom zjišťovali, jak se k jednomu a témuž povolání staví členové několika různých skupin, byl by náš úkol značně usnadněn; vzájemné srovnávání — ať už mezi skupinami nebo mezi povoláními — by bylo, dosti dobře možné. V naší studii je však ve skutečnosti obojí spojeno, neboť nám jde o zjištění prestiže většího počtu různých povolání podle soudu příslušníků několika různých profesionálních skupin. Tedy to, co budeme napříště nazývat *rozdíly meziskupinové*. A tu si musíme uvědomit, že i když teď nepřihlížíme k individuálním rozdílům mezi členy jedné a téže skupiny, považující každou ze dvanácti základních skupin za nedílný celek, zůstává náš případ stále ještě značně složitý; shrnujícímu výkladovému postupu, který nutně musí vycházet ze srovnávání, staví v cestu velké překážky. Máme tu ve skutečnosti ve vzájemném vztahu současně dvě proměnné řady: řadu skupin a řadu povolání. Nejde jen o to, jak členové téže skupiny odstupňovávají pořadí třinácti různých povolání podle toho, jakou poměrnou důležitost jim připisují při vytváření veřejného blaha, nýbrž jde současně

i o to, jak se v tomto ohledu od sebe liší i jednotlivé skupiny navzájem. Ideální by bylo, kdybychom ve svém výkladu obojí spojili. Možné by to bylo. Přesvědčili jsme se však, že by tím vznikl vztahový poměr příliš složitý (viz str. 180), který by jasnosti výkladu nijak neprospěl; ba jistě spíše uškodil, zvláště když povážíme, že je třeba u každého povolání přihlížet, jak bylo zastoupeno mezi prvními místy, v prvních trojicích, mezi posledními místy a v posledních trojicích, kolikrát bylo z klasifikace vypuštěno, kolikrát bylo předmětem rámitěk nebo odsudků a pod. Rozhodli jsme se proto, že postup rozložíme. Zjednodušení dosáhneme tím, že nejdříve vyloučíme jednu ze dvou proměnných řad a potom druhou. To znamená, že nejdříve budeme zjišťovat rozdíly, resp. shody v tom, jaké je prestižní postavení klasifikovaných povolání vždy jen u jedné skupiny, k rozdílům a shodám mezi skupinami nepřihlízejíce [viz obrazec b)]; a potom zase naopak budeme si všimati rozdílů a shod meziskupinových vždy vzhledem jen k jednomu povolání [viz obrazec c)]. V prvním případě takto postupně probereme všechny skupiny, v případě druhém zase postupně probereme všechna povolání.

Všechny obtíže tím však ještě nejsou odstraněny. Nejdůležitější pro nás bude, abychom — podobně jako v kapitole předchozí — přihlíželi k umístění jednotlivých povolání na prvních a posledních místech, jakož i v prvních a posledních trojicích. Kromě toho musíme vzít v úvahu ještě některé jiné okolnosti, jež prestižní pořadí těchto povolání velmi podstatně dokreslují. Východiskem jsou pro nás čtyři přehledné tabulky (viz str. 180), v nichž jsme všechny číselné údaje přepočtli na procenta, takže je v nich patrný i poměr mezi povoláními v rámci jednotlivých skupin, i poměr mezi skupinami navzájem. Už při zběžném přehlednutí těchto tabulek zjišťujeme, že jsou tu vedle rozdílů i určité nápadné shody. Že na př. v žádné skupině nebyl na první místo klasifikace zařazen ani jeden umělec, advokát a obchodník, a že naopak zase v žádné skupině nebylo povolání učitele, rolníka a lékaře postaveno na místo poslední. Dále, že kdežto některá povolání mají největší procentuální podíl v tabulce, jež naznačuje účast na obsazení prvních tří míst klasifikace, v posledních trojicích pak jsou zastoupena jen nepatrně, jsou jiná povolání zase v postavení opačném. Anebo konečně, že opět jiná povolání se svým zařazením kloní zčásti k jedné straně, zčásti ke straně druhé, zaujímají jakési střední postavení. Takové všeobecné postřehy jsou zcela jasně

patrný a podávají se takorůka samy sebou. Když však chceme přihlídnout k některým podrobnostem, zejména pak, když podle těchto tabulek začneme srovnávat mezi skupinami, přehlednost se zmenšuje. Postup je možný, pokud svou pozornost soustředíme vždy jen na jeden bod, na př. když se chceme přesvědčit, jaký je podíl různých povolání na obsazení prvních míst v různých skupinách. Pak můžeme postřehnout, že kdežto na př. skupina rolníků zařadila své vlastní povolání na první místo v 88·71%, učitele v 8·06% a kněze ve 3·23%, byla první místa u skupiny dělníků podstatně rozdělena jinak, ježto na rolníka tu připadlo 37·88%, na učitele 24·24%, na dělníka 19·96 procenta, na kněze a lékaře po 6·06% a na řemeslníka 4·54%. Nám však nejde o určení prestižního pořadí jednotlivých povolání jen podle toho, jak byla umístěna na prvních místech. Chceme stanovit jejich *výsledné* prestižní postavení. A tu je jasno, že kdybychom vzali v úvahu jen obsazení prvních míst, byl bychom přivedeni k nesprávným závěrům. Obraz se značně změní již tím, když krom prvních míst vezmeme v úvahu i obsazení prvních trojic. Některé povolání na př. nemusí vykazovat příliš čestné umístění, pokud jde o jeho podíl na prvních místech; na druhém nebo na třetím místě (t. j. v první trojici) však může být zastoupeno nepoměrně lépe. V našich tabulkách vidíme na př., že, pokud se týče prvních míst, je u skupiny dělníků poměr řemeslníka a kněze 4·54% k 6·06%; v prvních trojicích však je tento poměr důkladně změněn ve prospěch řemeslníka (kněz 2·53%, řemeslník 14·14%). A opět jinak se tento poměr utváří, když v úvahu přibereme též umístění na posledních místech a v posledních trojicích. Tak na př. kdybychom u skupiny veřejných a soutokromých zaměstnanců vyšší kategorie usuzovali na celkové pořadí politika jen podle jeho umístění na prvních místech a v prvních trojicích, řekli bychom, že je to relativně umístění velmi pěkné; když však přihlídneme k zařazení povolání politika na posledních místech a v posledních trojicích, vidíme, že se první příznivý výsledek nejen ruší, nýbrž že skupina tato jako celek připisuje povolání politika relativní prestiž velmi malý (ve skutečnosti menší než kterákoliv ze skupin ostatních).

Je proto zcela nezbytno, abychom přihlíželi současně k údajům o prvních a posledních místech, jakož i k údajům o prvních a posledních trojicích, chceme-li postihnout poměrný prestiž jednotlivých povolání alespoň s jistou přibližností. Leč tím se ocitáme před novou překážkou. Není dobře možné srovnávat vzájemné prestižní pořadí různých povolání, když musíme

míti u každého z nich současně na mysli čtyři číselné hodnoty, toto umístění vyjadřující, i když se při tom omezíme jen na dvě povolání sousední a i když číselné hodnoty jsou vyjádřeny v procentech, takže jsou srovnatelné. Pokusme se na př. srovnat tímto způsobem poměrný prestiž povolání politika a inženýra u skupiny veřejných zaměstnanců nižší kategorie. V tabulkách si zjistíme, že povolání politika bylo jimi uvedeno na prvním místě v 8·26%, v prvních trojicích ve 2·82%, na posledních místech v 21·21% a v posledních trojicích v 16·83%. Jim odpovídající číselce pro povolání inženýra jsou: 0%, 1·96 procenta, 1·01% a 4·37%. Po delším přehlížení těchto čísel přijdeme k poznání, že výsledné postavení povolání politika je u této skupiny poměrně mnohem horší než výsledné postavení povolání inženýra; případně však ani stupeň této poměrnosti (či nepoměrnosti) nedovedeme odhadnout a musíme se spokojit jen primitivním konstatováním, že v tomto případě inženýr „je na tom lépe“ než politik. My však za účelem srovnávání, bez něhož bychom relativní prestižní pořadí klasifikovaných povolání nedovedli ani zhruba určit, potřebujeme zjistit nejen jaké je vzájemné postavení těchto dvou povolání (politika a inženýra) mezi sebou, nýbrž také jaké jest jejich pořadí u srovnání s povoláními ostatními (sedláka, učitele, vojáka, průmyslníka... atd.); a nikoliv jen, jak se tento vzájemný prestižní poměr utváří ve skupině veřejných zaměstnanců vyšší kategorie, nýbrž i jaký je ve všech jedenácti skupinách ostatních. Obtíž se zbavíme tím, že pro každé z klasifikovaných povolání určíme ve všech dvanácti skupinách „*koeficient prestiže*“.

Nepouštíme se při tom do žádných složitých matematických výpočtů, ačkoliv v poslední době jsme svědky toho, jak i ve vědách sociálních někteří autoři utíkají se o pomoc k dosti složitým formulcím statistické metody, hlavně při stanovení různých koeficientů nebo korelací. Celý náš výpočet je založen na prosté zásadě, že když s dvěma číselnými hodnotami učiníme totéž (znásobíme-li je na př. stejným číslem), jejich vzájemný poměr tím není nikterak dotčen: jedna se má ku pěti, jako dvě k deseti. Při stanovení koeficientu prestiže jsme postupovali zcela obdobně. Ve všech případech jsme sečetli kladné hodnoty a od nich odečetli součet hodnot záporných; při tom za hodnoty kladné považujeme čísla, jež vyznačují umístění určitého povolání mezi prvními místy a v prvních trojicích, kdežto čísla záporná jsou uvedena v tabulce, označující zase jeho umístění na posledních místech a v posledních trojicích.

Tab. II.: Koefficient prestige

skupina	povolání, jež byla klasifikována					
	řemeslník	kněz	politik	učitel	rolník	dělník
rolníci . . .	+ 9·64 (4)	- 22·31 (9)	- 23·71 (10)	+ 26·14 (2)	+121·44 (1)	+ 23·04 (3)
dělníci . . .	+ 13·03 (4)	- 54·16 (13)	- 23·12 (9)	+ 46·95 (2)	+ 64·14 (1)	+ 39·89 (3)
samostatní podnikatelé nižší kategorie	+ 29·49 (3)	- 32·80 (11)	- 9·60 (7)	+ 29·66 (2)	+ 70·23 (1)	+ 25·78 (4)
obchodníci .	+ 30·43 (2)	- 18·76 (11)	- 14·82 (9)	+ 20·29 (3)	+ 81·16 (1)	+ 9·63 (4)
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání . .	+ 14·82 (5)	- 60·00 (13)	- 27·04 (11)	+ 41·67 (2)	+ 48·52 (1)	+ 24·82 (3)
veřejní i soukromí zřízení	+ 19·42 (4)	- 58·59 (13)	- 19·28 (10)	+ 38·38 (2)	+ 64·02 (1)	+ 37·80 (3)
veřejní zaměstnanci nižší kategorie	+ 12·18 (5)	- 40·24 (12)	- 26·96 (11)	+ 36·08 (2)	+ 75·03 (1)	+ 29·73 (3)
soukromí zaměstnanci nižší kategorie	+ 11·89 (5)	- 51·31 (12)	- 6·32 (9)	+ 41·27 (2)	+ 66·16 (1)	+ 28·70 (3)
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	+ 11·57 (4)	- 20·64 (10)	- 45·38 (12)	+ 47·86 (2)	+ 70·33 (1)	+ 13·95 (3)
učitelé . . .	+ 4·86 (6)	- 53·41 (12)	+ 9·79 (5)	+ 53·42 (2)	+ 60·37 (1)	+ 21·90 (3)
profesoři . .	+ 7·41 (6)	- 59·30 (13)	- 4·33 (7)	+ 42·91 (2)	+ 61·13 (1)	+ 14·08 (4)
vojáci	+ 20·88 (4)	- 22·02 (11)	- 14·53 (9)	+ 29·13 (2)	+ 72·95 (1)	+ 27·27 (3)

sociální utility povolání

skupina	povolání, jež byla klasifikována						
	inženýr	lékař	voják	umělec	obchodník	advokát	průmyslník
rolníci . . .	- 15·60 (8)	+ 2·83 (5)	- 2·95 (6)	- 29·07 (11)	- 14·28 (7)	- 59·58 (12)	- 15·60 (8)
dělníci . . .	- 0·08 (6)	+ 12·33 (5)	- 24·27 (10)	- 25·49 (11)	- 8·50 (7)	- 32·03 (12)	- 13·72 (8)
samostatní podnikatelé nižší kategorie	- 2·18 (6)	+ 6·67 (5)	- 32·94 (12)	- 28·56 (10)	- 11·22 (9)	- 34·57 (13)	- 9·96 (8)
obchodníci .	- 2·98 (8)	+ 4·35 (5)	- 18·67 (10)	- 29·41 (12)	+ 1·37 (6)	- 60·79 (13)	- 1·80 (7)
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání . .	+ 8·15 (6)	+ 19·26 (4)	- 13·71 (9)	- 20·38 (10)	- 2·59 (8)	- 40·00 (12)	+ 6·48 (7)
veřejní i soukromí zřízení	+ 1·46 (6)	+ 5·15 (5)	- 8·30 (9)	- 19·29 (11)	- 7·90 (8)	- 49·13 (12)	- 3·73 (7)
veřejní zaměstnanci nižší kategorie	- 3·42 (7)	+ 12·40 (4)	- 8·74 (8)	- 19·19 (10)	- 2·08 (6)	- 53·88 (13)	- 10·90 (9)
soukromí zaměstnanci nižší kategorie	- 5·65 (8)	+ 12·21 (4)	- 14·69 (10)	- 25·25 (11)	- 3·06 (7)	- 56·04 (13)	+ 1·88 (6)
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	+ 0·75 (7)	+ 10·50 (5)	- 13·85 (9)	- 25·71 (11)	+ 0·76 (6)	- 49·02 (13)	- 1·12 (8)
učitelé . . .	+ 0·77 (7)	+ 21·35 (4)	- 24·45 (11)	- 17·61 (10)	- 9·04 (9)	- 61·57 (13)	- 6·38 (8)
profesoři . .	+ 8·17 (5)	+ 33·55 (3)	- 18·49 (11)	- 17·60 (10)	- 15·94 (9)	- 45·35 (12)	- 6·23 (8)
vojáci	+ 1·96 (6)	+ 13·14 (5)	- 4·18 (7)	- 32·36 (12)	- 6·89 (8)	- 64·70 (13)	- 14·73 (10)

Koefficient prestige zachycuje celkové poměrné umístění jednotlivých povolání podle toho, jaké pořadí jim bylo vykázano mezi prvními místy v prvních trojicích, mezi posledními místy a v posledních trojicích. Celá čísla v závorkách připojujeme pro usnadnění přehlednější orientace. Jsou to čísla pořadová, vyjadřující, jaké poměrné pořadí bylo jednotlivým povoláním vykázano v rámci té či oné skupiny. (Podrobnější výklad viz v textu na str. 185 a n.)

Na př.: ve skupině učitelů má povolání politika kladnou hodnotu 15·15% (podíl na prvních místech) a 8·20% (podíl na prvních trojicích), kdežto záporná hodnota je v procentech vyjádřena čísly 6·78% (podíl na posledních místech) a stejným číslem 6·78% (podíl na posledních trojicích). Poněvadž součet hodnot kladných je tu větší než součet hodnot záporných, je výsledné číslo kladné; řekneme proto, že ve skupině učitelů má povolání politika koeficient prestiže +9·79. V téže skupině má povolání obchodníka koeficient prestiže záporný (minus 9·04), poněvadž v hodnotách, z nichž byl vypočten, mají převahu čísla záporná (+0% pro první místa, +0% pro první trojice, —1·70% pro poslední místa a —7·34% pro poslední trojice). Takovým způsobem jsme vypočetli koeficient prestiže u všech třinácti povolání ve všech dvanácti skupinách. Obsah původních čtyř tabulek se nám tak zhustil v tabulku jedinou (viz tab. č. II.), takže nebude třeba, abychom srovnávali čtyři čísla, určující výsledné umístění jednoho povolání, se čtyřmi čísly, určujícími výsledné prestižní umístění povolání jiného, nýbrž budeme vždy srovnávat jen dvě výsledné hodnoty jejich prestižního koeficientu.

Pro přehlednost připojujeme pod procenta do závorek ještě celá čísla pořadí. Čteme-li je vodorovně, dovídáme se, jaké pořadí bylo vykázano různým povoláním členy téže skupiny; čteme-li je svisle, tedy se zase dovídáme, jak různě či shodně totéž povolání bylo zařadeno u různých skupin. Tak na př. snadno postřehneme, že u skupiny rolníků byl nejlépe umístěn rolník, potom učitel, dělník, řemeslník, lékař... atd., kdežto u skupiny obchodníků následuje za rolníkem nejprve řemeslník a teprve potom učitel, dělník, lékař... atd. Tím však již zabíháme do vlastního rozboru, s nímž nyní, po předchozích vysvětlivkách, můžeme započít. Zbývá jen, abychom ještě upozornili, že znaménko '+', nebo '-', při koeficientu prestiže je pouze rozlišovací pomůckou, nikoliv absolutním ukazovatelem. Neboť je-li na př. koeficient prestiže povolání vojáka vyjádřen ve skupině profesorů číslem —18·49, tedy to neznamená, že ve všech případech bylo toto povolání počítáno mezi zaměstnání, která nemají žádných zásluh o vytváření a udržování veřejného blaha, nýbrž znamená to jenom, že v celku soud této skupiny o sociální užitečnosti povolání vojáka vyznívá záporně; při tom však současně — poněvadž pořadí číslo vojáka je v tomto případě 11 — můžeme odtud postřehnout, že je to uznání poměrně lepší, než jakého se dostalo u členů této

skupiny povolání advokáta a kněze, kteří mají pořadí čísla 12 a 13. A podobně ovšem i naopak; když zjišťujeme, že na př. ve skupině soukromých zaměstnanců nižší kategorie je koeficient prestiže povolání průmyslníka +1·88, tedy to neznamená, že všichni členové této skupiny vidí v průmyslníkovi důležitého tvůrce veřejného blaha a že žádný z nich o sociální užitečnosti tohoto povolání nepochybuje.

V tabulce č. III. (str. 195 a n.) vyjádřili jsme číselné údaje koeficientu prestiže graficky podle skupin. Vodorovná osa je dělítkem pořadnic kladných a záporných, jejich délka pak je ukazatelem poměrné důležitosti, jež byla jednotlivým povoláním přiřčena příslušníky určité skupiny. Proto čím větší je rozpětí mezi nejvyšší hodnotou kladnou a nejvyšší hodnotou zápornou, tím rozměrnější je rozlišovací stupnice mezi jednotlivými povoláními s hlediska prestiže jejich sociální užitečnosti v rámci příslušné skupiny. I zcela zběžné přehlédnutí dvanácti 'reliefů prestiže'* nám ukáže, že nejprůzračnější je v tomto ohledu skupina rolníků. Tohoto bodu si však všimneme až poněkud dále. Prozatím se při svých výkladech omezíme postupně vždy jen na jednu skupinu, ke skupinám ostatním nepřihlížejíce.

U skupiny první je nápadný nepoměr v délce pořadnice, označující prestiž povolání rolníka (+121·44), u srovnání s délkou pořadnic povolání ostatních. Okolnost, že je téměř pětkrát tak dlouhá jako pořadnice druhého nejlépe umístěného povolání (učitel +26·14), svědčí o tom, že rolníci svému vlastnímu povolání připisují význam daleko největší. V celkovém pořadí stojí svým zařazením rolníku a učiteli nejbliže dělník (plus 23·04), za nimi pak s kladnou hodnotou podstatně menší následují řemeslník (+9·64) a lékař (+2·83). Všechna ostatní ze třinácti klasifikovaných povolání mají pořadnici zápornou. Voják je z nich nejbliže pásnu 'neutrálnímu' (ose x) s pořadnicí —2·95. Po něm si rolníci cení přibližně stejně povolání obchodníka (—14·28), průmyslníka (—15·60) a inženýra (minus 15·60), za něž teprve řadí postupně povolání kněze (minus 22·31), politika (—23·71) a umělce (—29·07). Poslední místo

* 'Reliefem prestiže' zde nazýváme spojnici vrcholů sloupečků, vyznačujících prestižní umístění jednotlivých povolání v rámci jedné a téže skupiny. V dalším (při grafickém znázornění koeficientu prestiže podle povolání) bude prestižní relief zase tvořen křivkou, spojující vrcholy prestižních pořadnic jednoho a téhož povolání v průběhu všech dvanácti skupin.

vykazují povolání advokáta, u něhož pořadnice s — 29·07 rázem sestoupí až na — 59·58.

Ačkoliv ve skupině dělníků je sled prestižního pořadí u většiny povolání shodný s pořadím, jakého se jim dostalo u rolníků, jsou tu přece jen některé podstatné odchylky; prestižní relief má proto značně odlišnou formu. Povolání rolníka má sice opět místo vedoucí, ale celkový význam, který jest mu připisován, jest o celou polovinu menší než u skupiny rolníků (+ 64·14). Poměrnost v odstupňování důležitosti je zvyšována též tím, že čtyři další povolání mají kladnou pořadnici značně vyšší, nežli v případě skupiny první: učitel + 46·95; dělník + 39·89, řemeslník + 18·03, lékař + 12·33. Z povolání, jejichž pořadnice jest záporná, dostalo se nejlepšího umístění povolání inženýra (— 0·08), po něm obchodníku (— 8·50) a průmyslníkovi (— 13·72). Pořadnice povolání politik je téměř totožná s jeho umístěním ve skupině rolníků (— 23·12). Jemu pak stojí zcela blízko voják a umělec, s indexy — 24·27 a — 25·49. Byl-li kněz zařazen u rolníků v celkovém pořadí na čtvrté místo od konce, ocitl se ve skupině dělníků až na místě posledním (— 54·16), za advokátem (— 32·03).

Obdobně jako u dvou skupin předchozích i u skupiny samostatných podnikatelů nižší kategorie připadá všech pět kladných pořadnic na povolání: rolníka (+ 70·23), učitele (+ 29·66), řemeslníka (+ 29·49), dělníka (+ 25·78) a lékaře (+ 6·67). Kdežto však povolání rolníka svým významem značně převyšuje význam povolání ostatních, ustupuje povolání lékaře poměrně do pozadí. Uvedené číselné indexy naznačují, že práce učitele, řemeslníka a dělníka je příslušníky této skupiny ceněna téměř naprosto stejně. Nepřihlížíme-li k povolání inženýra, jež v celkovém pořadí opět zaujímá zhruba polohu neutrální (minus 2·18), tedy vidíme, že všechna povolání s prestižními pořadnicemi zápornými se řadí do dvou skupin, v nichž umístění jednotlivých členů jest přibližně stejné. Skupina první je tříčlenná: politik (— 9·60), průmyslník (— 9·96), obchodník (minus 11·22); skupina druhá je čtyřčlenná: umělec (— 28·56), kněz (— 32·80), voják (— 32·94), advokát (— 34·57). Znovu upozorňujeme co nejdůrazněji, že záporná pořadnice určitého povolání neznamena, že povolání toto bylo všemi členy příslušné skupiny odsouzeno jako sociálně neúčinné a uvedeno proto na posledních místech nebo mezi členy poslední trojice. Znaménko „—“ zde znamená jen tolik, že celkové umístění onoho povolání v součtu všech případů příslušné skupiny je po-

měrně horší, nežli celkové umístění oněch povolání, která mají výslednou pořadnici kladnou.

Prestižní relief skupiny obchodníků podobá se značně prestižnímu reliefu ve skupině rolníků a vojáků. Kdežto dvě krajní povolání mají značně vysoké pořadnice (rolník + 81·16, advokát — 60·79%), pořadí všech jedenácti zbývajících povolání probíhá zhruba jen mezi + 30 a — 30: řemeslník + 30·43, učitel + 20·29, dělník + 9·63, lékař + 4·35, obchodník + 1·37, průmyslník — 1·80, inženýr — 2·98, politik — 14·82, voják minus 18·67, kněz — 18·76, umělec — 29·41. Na pořadí tomto je snad nejpříznačnější, že obchodníci jako celek staví řemeslníka před učitele (řemeslník je též mnohem výše než dělník!) a že u srovnání s příslušníky skupin ostatních (až na veřejné a soukromé zaměstnance vyšší kategorie) vykazují svému vlastnímu povolání poměrně dobré umístění, takže výsledná pořadnice je kladná.

U samostatných podnikatelů vyšší kategorie a příslušníků svobodných povolání jsou na postupně klesající vlně sociálního prestiže pořadnice jednotlivých povolání rozvrženy nejprávidelněji. Není tu žádných nápadných výkyvů ani seskupení, takže průběh prestižního reliefu je značně pravidelný. Indexy prestižního koeficientu jsou tyto: rolník + 48·52, učitel plus 41·67, dělník + 24·82, lékař + 19·26, řemeslník + 14·82, inženýr + 8·15, průmyslník + 6·48; záporné pořadnice mají: obchodník — 2·59, voják — 13·71, umělec — 20·38, politik minus 27·04, advokát — 40, kněz — 60. Jak patrně, jsou zde některé příznačné změny u srovnání se skupinami, jež jsme uvedli až doposud. Skupina tať je totiž první skupinou, jejímž příslušníkům se dostalo vyššího vzdělání a jež lze podle běžného dělitka řadit k „pracovníkům hlavou“. Za důsledek toho můžeme proto považovati okolnost, že povolání rolníka se netěší tak zcela výjimečnému postavení, jako v případech předešlých — ačkoliv i tentokrát je na místě prvním —, a že některá z povolání intelektuálů jsou zase naopak postavena více do popředí (učitel, lékař, inženýr). Je proto příznačné, že povolání advokáta a kněze i tentokrát ustupuje svým významem silně do pozadí.

U skupiny šesté (veřejní a soukromí zřizenci) pozorujeme především, že jsou tu tři dvojice povolání, jejichž členové mají téměř shodný koeficientu prestiže. Jsou to: učitel (+ 38·38), a dělník (+ 37·80); obchodník (— 7·90) a voják (— 8·30); politik (— 19·28) a umělec (— 19·29). Povolání rolníka stojí

opět značně v popředí (+64.02%), jsou téměř o polovinu lépe umístěno než povolání učitele, jež v celkovém pořadí zaujímá místo druhé. Nejdlejší záporné pořadnice patří povolání advokáta (— 49.13) a kněze (— 58.59). Ze zbývajících čtyř členů klasifikace tři mají pořadnice kladné (řemeslník +19.42, lékař + 5.15, inženýr + 1.46), jeden zápornou (průmyslník minus 3.73).

V rámci skupiny sedmé [VII. a), veřejní zaměstnanci nižší kategorie] je povolání rolníka umístěno více než o padesát procent lépe než povolání učitele; index jeho prestižního koeficientu jest + 75.03. V popředí ostatních členů neshledáváme ničeho, na co by bylo záhodno zvláště upozornit, leda snad to, že povolání obchodníka a průmyslníka, která ve všech předěšlých skupinách byla dvěma sousedícími členy klasifikace, byla tentokrát od sebe oddělena; v dalším však uvidíme, že to není výjimka jediná. Za vůdčím místem rolníka následují ostatní povolání v tomto pořadí: učitel + 36.08, dělník + 29.73, lékař + 12.40, řemeslník + 12.18, obchodník — 2.08, inženýr — 3.42, voják — 8.74, průmyslník — 10.90, umělec — 19.19, politik — 26.96, kněz — 40.24, advokát — 53.88.

Skupina VII. b) (soukromí zaměstnanci nižší kategorie) je svým složením velmi blízká skupině VII. a). Pořadí pěti prvních členů celkové klasifikace je shodné (rolník + 66.16, učitel + 41.27, dělník + 28.70, lékař + 12.21, řemeslník + 11.89), pořadí členů dalších je však až na poslední dva odchylné: průmyslník + 1.88, obchodník — 3.06, inženýr — 5.65, politik minus 6.32, voják — 14.69, umělec — 25.25, kněz — 51.31, advokát — 56.04. Za povšimnutí stojí pořadí průmyslníka. Je to jeden ze dvou ojedinělých případů (viz též u skupiny samostatných podnikatelů vyšší kategorie), kdy toto povolání má výslednou pořadnici kladnou. Je oprávněná domněnka, že — podobně jako u skupiny páté — to není náhoda, nýbrž že to vyplývá ze zaměstnaneckých poměrů příslušníků této skupiny, z nichž většina jsou bankovní úředníci, úředníci pojišťoven, úředníci průmyslových podniků, obchodní zaměstnanci a pod.

U veřejných a soukromých zaměstnanců vyšší kategorie je ve střední poloze prestižního reliéfu skupina tří povolání: obchodník (+ 0.76), inženýr (+ 0.75 a průmyslník (— 1.12). Směrem kladným dostalo se před nimi lepšího pořadí lékaři (+ 10.50), řemeslníku (+ 11.57), dělníku (+ 13.95), učiteli (+ 47.86) a rolníku (+ 70.33). Směrem záporným stojí pak

za průmyslníkem voják (— 13.85), kněz (— 20.64), umělec (25.71), politik (— 45.38) a advokát (— 49.02). Povážíme-li, že příslušníci této skupiny mají vysokoškolské vzdělání, jsme poněkud překvapeni poměrně dobrým umístěním povolání kněze (pouze u skupiny obchodníků dostalo se mu pořadí ještě o něco málo lepšího) a velmi špatným umístěním povolání politika, jež jest u této skupiny oceňováno vůbec nejhůře. Je to dokladem, že běžné populární mínění a předpoklady na něm založené (že lidé, prošlí vysokými školami, jsou nenáboženští a proticírkevní) nemusí vždy odpovídat pravdě. Vysvětlení mohli bychom snad hledat v okolnosti, že mezi těmito soukromými zaměstnanci vyšší kategorie (sociálně a hospodářsky dobře situovanými) převládá sociálně-hospodářský i náboženský konservatismus a jeho ekvivalent v oblasti života politického.

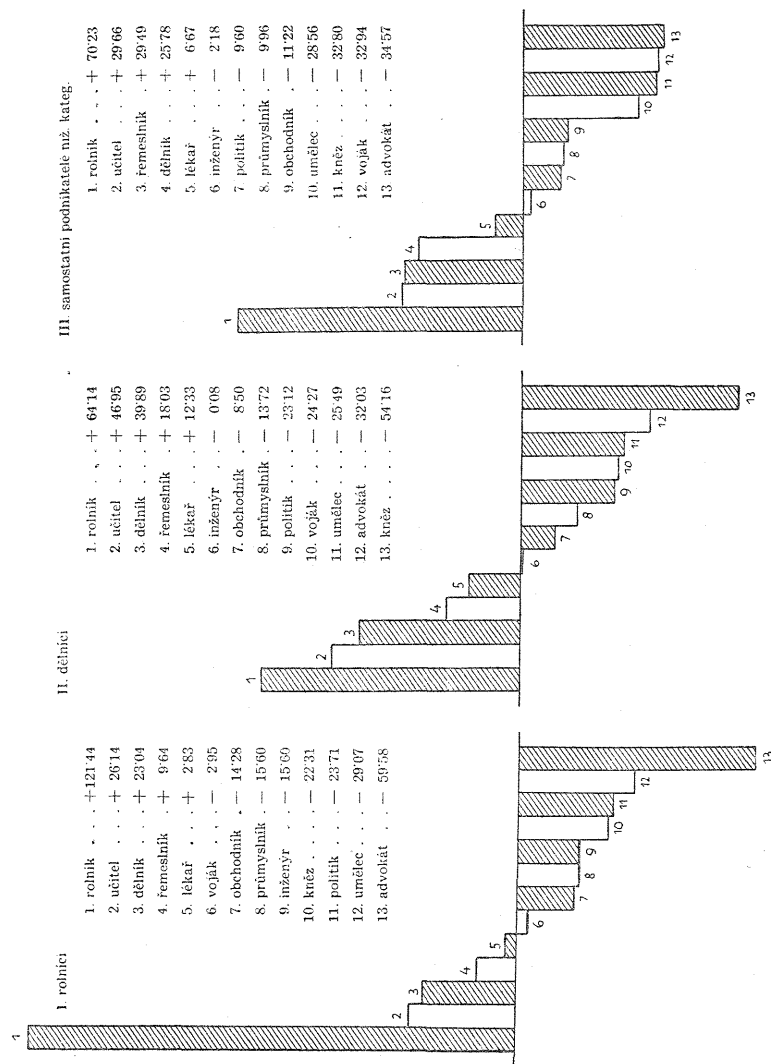
Dokladem zajímavé shody jsou prestižní reliéfy dvou skupin dalších, učitelů a profesorů. V obou případech je rozpětí krajních pořadnic zhruba od + 60 do — 60 a sled v pořadí jednotlivých povolání je u skupiny profesorů — při srovnání s pořadím ve skupině učitelů — pozměněn jen tím, že lékař je tu přesunut na lepší místo před dělníka, inženýr před politika a kněz postaven zase na méně významné místo za advokáta. Učitelé klasifikují takto: rolník + 60.37, učitel + 53.42, dělník + 21.90, lékař + 21.35, politik + 9.79, řemeslník + 4.86, inženýr + 0.77, průmyslník — 6.38, obchodník — 9.04, umělec — 17.61, voják — 24.45, kněz — 53.41, advokát — 61.57. Ve shodě se svrchu uvedenými odchylkami probíhá prestižní reliéf v klasifikaci profesorů od: rolníka (+ 61.13) přes učitele (plus 42.91), lékaře (+ 33.55), dělníka (+ 14.08), inženýra (+ 8.17), řemeslníka (+ 7.41), politika (— 4.33), průmyslníka (— 6.23), obchodníka (— 15.94), umělce (— 17.60) a vojáka (— 18.49) k advokátu (— 45.35) a knězi (— 59.30). Srovnáme-li způsob klasifikace profesorů a učitelů se způsobem, jak táz povolání hodnotí s hlediska společenského blaha příslušníci skupin ostatních, neujde zajisté naší pozornosti tendence vychovatelů nových generací, aby náležitě zdůraznili význam intelektuálů, s výjimkou povolání kněze a advokáta. Ve skupině učitelů je to zejména patrné na poměrně vysokém prestižním koeficientu povolání lékaře a politika (jediný případ, kdy pořadnice povolání politika je kladná); ve skupině profesorů pak na umístění povolání lékaře a inženýra, neboť oběma dostalo se zde ze všech skupin nejlepšího pořadí. Není tu však opaku, t. j. nápadného zlehčování „pracovníků rukou“. I u profesorů, i u učí-

telů stojí v čele klasifikace rolník, a také povolání dělníka a řemeslníka má pořadnice kladné, třebaže prestiž povolání řemeslníka je v obou těchto skupinách menší, než ve všech deseti skupinách ostatních. Očekávali bychom, že mezi učitelé a profesory se najde nejvíce porozumění pro to, že k plnosti veřejného blaha patří, aby se členové národní společnosti vyžili také po stránce umělecké. Je pravda, že u učitelů a profesorů dostalo se povolání umělce vyššího prestižního koeficientu než u kterékoliv skupiny jiné. Ale okolnost, že jeho pořadnice je záporná a při tom poměrně značně dlouhá (— 17·60), svědčí o tom, že i v této vrstvě našeho národa blaho, jež člověku skýtají hluboké zážitky umělecké, je stále ještě výsadou nemnohých.

Nejhoršího pořadí dostalo se umělci ve skupině poslední, u vojáků. Své vlastní povolání nestaví sice vojáci příliš nápadně do popředí, přece však je i u nich zřejmě patrna tendence dodat mu důležitosti v rámci celkové klasifikace. Ze třinácti povolání, jež byla klasifikována, ocitá se povolání vojáka v této skupině na místě sedmém (pouze ve skupině rolníků má pořadí ještě o trochu lepší). Jiným nápadnějším znakem prestižního reliefu této skupiny je okolnost, že povolání kněze dostalo se tu nepoměrně čestnějšího umístění než povolání advokáta, poněvadž — jak jsme viděli u ostatních skupin — tato dvě povolání se zpravidla střídavě dělí o dvě místa poslední. Celkem pak patří vojáci k těm skupinám našeho občanstva, které povolání rolníka připisují ve vytváření veřejného blaha význam daleko větší, než kterémukoliv povolání jinému, jak svědčí toto výsledné pořadí: rolník + 72·95, učitel + 29·13, dělník + 27·27, řemeslník + 20·88, lékař + 13·14, inženýr + 1·96, voják — 4·18, obchodník — 6·89, politik — 14·53, průmyslník — 14·73, kněz — 22·02, umělec — 32·36, advokát minus 64·70.

Tak jsme poznali, probírajíce vždy skupinu po skupině, jak se na klasifikovaná povolání s hlediska jejich sociální užitečnosti dívají příslušníci jednotlivých skupin. Vhodným doplněním bude, když si nyní postup obrátíme, t. j., když budeme sledovat, jak se koeficient prestiže vždy jen jednoho povolání mění podle toho, jak je hodnotí příslušníci různých skupin. Proto, byl-li dříve prestižní relief tvořen pořadnicemi různých povolání vždy v rámci jedné skupiny, bude nyní prestižní relief tvořen vždy jen pořadnicemi jednoho z klasifikovaných povolání, a to v průběhu všech dvanácti základních skupin.

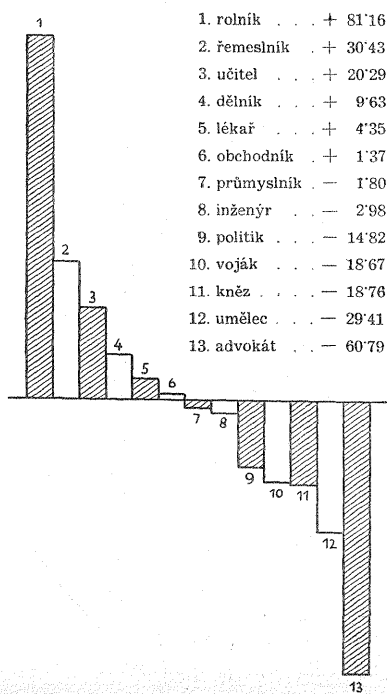
Tab. III.: Grafické znázornění koeficientu prestiže jednotlivých povolání podle skupin

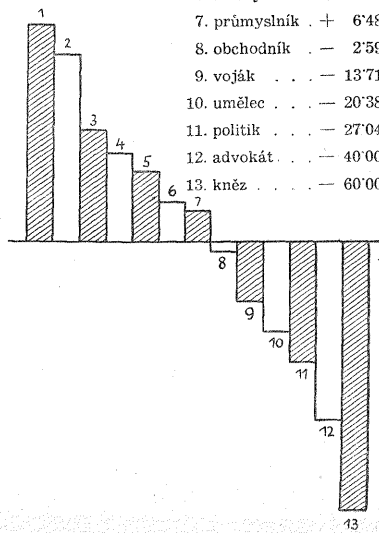
Pokračování tab. č. III.

IV. obchodníci

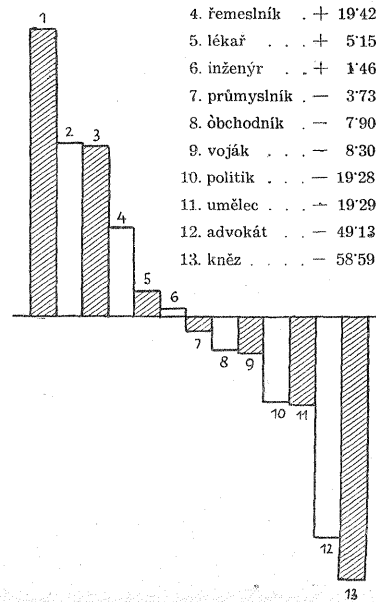
196

V. samostatní podnikatelé vyš. kateg. a svob. povolání

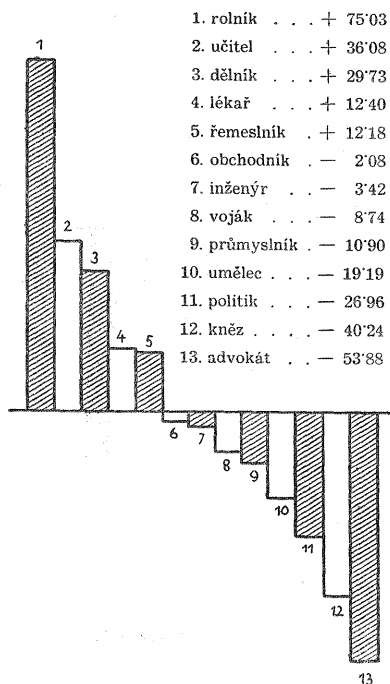
VI. veřejní i soukromí zřízení

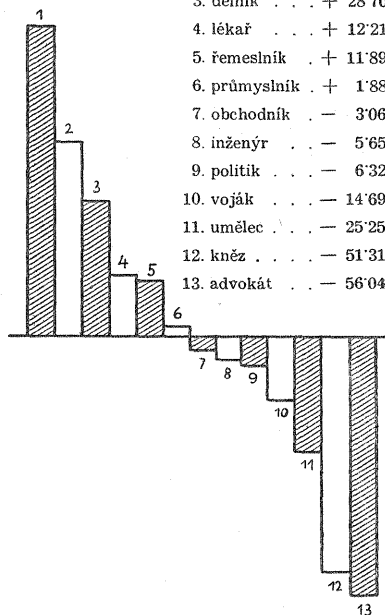
Pokračování tab. č. III.

VII. a) veřejní zaměstnanci niž. kateg.

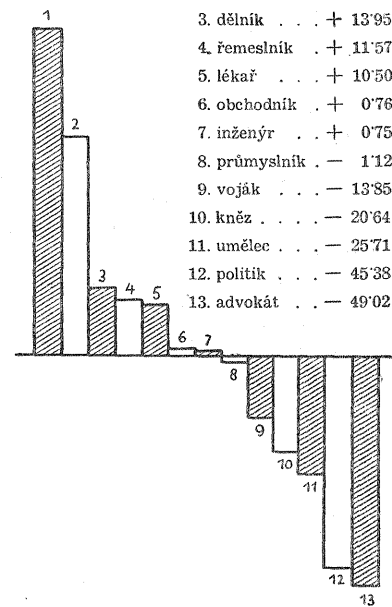
197

VII. b) soukromí zaměstnanci niž. kateg.

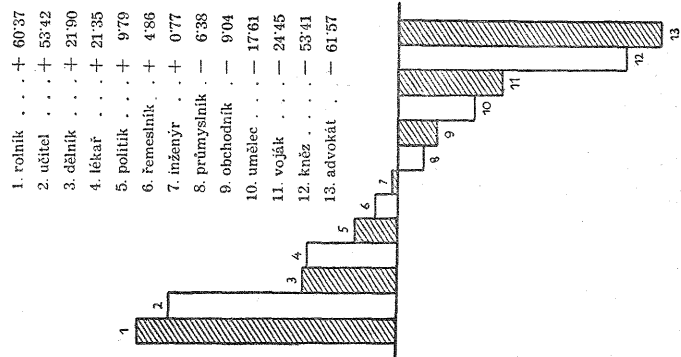

VIII. veřejní i soukromí zaměst. vyš. kateg.

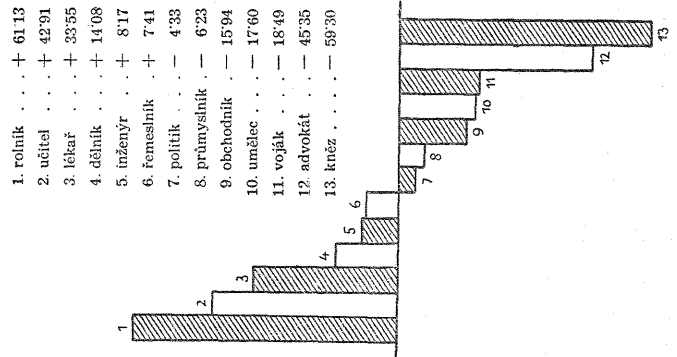

Pokračování tab. č. III.

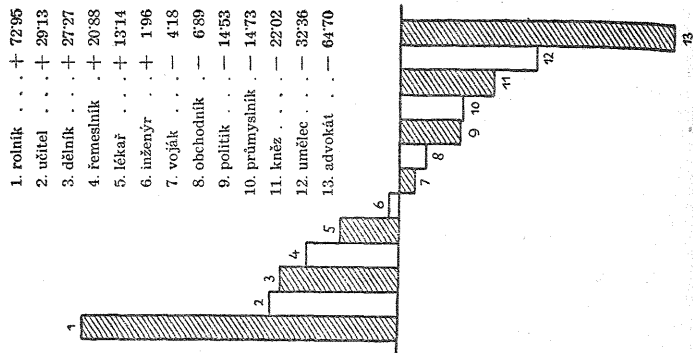
IX. a) učitelé

IX. b) profesori

X. vojáci

Již při rozboru dotazníků (část IV.) jsme se alespoň na některých místech přesvědčili, že existuje podobnost nejen ve způsobu, jak jednotlivá povolání klasifikují příslušníci jedné a téže skupiny, nýbrž že jsou v tomto ohledu nápadně a typické období mezi skupinami navzájem. Při výkladu grafického znázornění koeficientu prestiže podle skupin, který jsme právě ukončili, byla tato skutečnost ještě mnohem patrnější. Neboť, postupující od skupiny ke skupině, jsme viděli, že kdežto některá povolání se pravidelně vyskytují v hořejší části klasifikace, jsou zase jiná pravidelně na spodním oblouku prestižního reliefu; a opět jiná že jsou zpravidla v poloze, již jsme označili jako polohu „střední“ či „neutrální“, poblíž osy x, rozřadující prestižní pořadnice kladné a záporné. Když si nyní všimneme, jak probíhá prestižní relief určitého povolání současně ve všech dvanácti skupinách, budeme s to, abychom shody, resp. rozdíly prokázali ještě názorněji. Poněvadž jsme vše vyjádřili opět graficky a uvedli také všechny příslušné údaje číselné, nebude třeba, abychom zabíhali do podrobností, které si čtenář vyčte z grafů sám. Za to si všimneme některých všeobecnějších znaků, jež jsou pro rozdíly a shody meziskupinové nejtypičtější.

Porovnáme-li grafy třinácti klasifikovaných povolání mezi sebou (viz str. 207 a n.), seznáme okamžitě, že je lze utřídit do tří kategorií: a) povolání, jejichž prestižní relief má vesměs, t. j. ve všech skupinách, pořadnice kladné; b) povolání, jejichž prestižní relief má vesměs pořadnice záporné, a je tudíž celý pod osou x; c) povolání, jejichž prestižní relief je v poloze střední, probíhá zhruba po dělicí ose x a přesahuje ji jednak směrem kladným, jednak záporným. Přihlédneme-li blíže, přesvědčíme se dále, že do kategorie první patří: řemeslník, učitel, rolník, dělník a lékař; do kategorie druhé: kněz, voják, umělec, advokát a — až na významnou výjimku v klasifikaci učitelů — politik; do kategorie třetí pak spadá povolání inženýra, obchodníka a průmyslníka. Mezi členy uvnitř těchto tří kategorií jsou ovšem další rozdíly. Tak když se na př. podíváme na prestižní křivku povolání učitele, rolníka a dělníka — jež jsou vedle sebe, takže optické srovnání je tu zcela snadné —, lehce postřehneme, že prestižní křivka povolání rolníka probíhá celkem mnohem výše nad osou x, než prestižní křivka povolání učitele, jejíž pořadnice jsou zase v průměru delší, než prestižní pořadnice u povolání dělníka. Bylo by proto možno, abychom z těchto grafů vyčetli nejen, jak se k určitému povo-

lání staví členové různých skupin, nýbrž mohli bychom též z celkového průběhu prestižního reliefu onoho povolání určit, jaký jest jeho poměrný prestiž u srovnání s prestižem povolání ostatních. O to nám zde však prozatím nejde, neboť konečné srovnání provedeme až v části další, když sestavíme graf výsledného prestižního postavení třinácti klasifikovaných povolání z průměru všech dvanácti skupin. Bez vypočtení tohoto průměru nedovedeme totiž odhadnout výsledné pořadí ve všech případech se stejnou bezpečností, jako v uvedeném příkladě vzájemného prestižního postavení učitele, rolníka a dělníka. Nedovedeme na př. říci, zdali je tato výsledná prestižní poloha v průměru lepší u inženýra, obchodníka nebo průmyslníka, a stejně nejsme zcela jisti, zdali je výsledné postavení politika horší či lepší, než výsledné postavení vojáka. Opakujeme, že nám o tento konečný rozdíl prozatím nejde. Nebudeme si všimnout vzájemného prestižního postavení jednotlivých povolání navzájem, nýbrž budeme svou pozornost výlučně věnovat tomu, jak různě, případně shodně se k jednomu a témuž povolání staví členové všech základních skupin. Budeme tak mítí příležitost, abychom hledali odpověď zejména na otázky: U které skupiny je prestiž sociální užitečnosti určitého povolání nejvyšší a u které nejnižší? Je mezi některými skupinami v oceňování tohoto povolání podobnost? Jak si cení členové jednotlivých skupin svého povolání vlastního? (Toto poslední bude možné ovšem jen tam, kde jest povolání členů skupiny uvedeno mezi zaměstnáními, jež byla klasifikována; jinak si všimneme alespoň skupiny, jež jest tomuto povolání profesionálně či jinak nejbližší; nemáme na př. skupinu řemeslníků, zato však máme skupinu samostatných podnikatelů nižší kategorie, v níž řemeslníci mají naprostou převahu.)

Nejdříve tedy o povoláních, jejichž prestižní pořadnice jsou vesměs kladné. Prvním z nich jest *povolání řemeslníka*, které jest ceněno nejvíce obchodníky a samostatnými podnikateli nižší kategorie, t. j. hlavně řemeslníky samotnými; zapamatujme si tento fakt, neboť bude doplňovat poznatky, jež získáme rozbořením dalším. Potom se dostalo řemeslníkovi nejlepšího poměrného pořadí u vojáků a u veřejných i soukromých zřízenců. O něco horší jest jeho umístění u dělníků a u samostatných podnikatelů vyšší kategorie, včetně svobodných povolání. Přibližně stejného prestižního koeficientu se mu dostalo u veřejných a soukromých zaměstnanců nižší i vyšší kategorie. Nejkratší jest jeho prestižní pořadnice u učitelů, potom u pro-

fesorů a rolníků. V celku však v postoji příslušníků těchto dvanácti skupin není k povolání řemeslníka nějakých příliš velkých rozdílů meziskupinových, neboť prestižní koeficient má nevelké celkové rozpětí od +7.41 do +30.43.

Dosti podobné je též rozpětí v délce nejdelší a nejkratší prestižní pořadnice u *povolání učitele*. Jeho nejnižší koeficient prestiže jest u obchodníků (+20.29), nejvyšší u skupiny učitelů samotných (+53.42). Mezi těmito dvěma krajnostmi probíhá pořadí učitele u ostatních skupin tak, že po učitelích si tohoto povolání cení nejvíce: veřejní a soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci) a dělníci, postupně pak méně a méně profesori, samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání, soukromí zaměstnanci nižší kategorie, veřejní i soukromí zřízenci, veřejní zaměstnanci nižší kategorie, samostatní podnikatelé nižší kategorie, vojáci, rolníci. Již teď se ukazuje užitečnost toho, že jsme grafické znázornění koeficientu prestiže podle skupin doplnili též grafy prestižního koeficientu podle povolání; rozdíly meziskupinové vystupují tak více do popředí a jsou důležitým doplňkem a korektivem toho, k čemu jsme dospěli při rozboru dřívějším. Neboť bylo-li na př. dříve patrné, že se v rámci skupiny rolníků dostalo povolání učitele velmi čestného umístění u srovnání s pořadím povolání ostatních (rolníci postavili učitele hned na druhé místo za své povolání vlastní), přesvědčujeme se nyní, že si rolníci tohoto povolání cení ve skutečnosti méně než příslušníci deseti jiných skupin (výjimku činí obchodníci). Vzájemné pořadí členů uvnitř jednotlivých skupin jest zajisté nejen zajímavé, nýbrž též instruktivní; při určování poměrné sociální užitečnosti různých povolání jsou však rozdíly meziskupinové, jimiž se právě obíráme, mnohem směrodatnější.

Přesto, že prestižní pořadnice jsou u *povolání rolníka* ze všech nejdelší, je to současně povolání, kde vlna prestižního reliefu má největší amplitudu: od +48.52 do +121.44. Hlavním důvodem toho jest neobyčejně dlouhá kladná pořadnice tohoto povolání u skupiny první, jsouc výmluvným dokladem toho, že rolníci považují své vlastní zaměstnání za daleko nejdůležitějšího činitele při vytváření a udržování všeobecného společenského blaha. Uvedený koeficient nejnižší má povolání rolníka u skupiny samostatných podnikatelů vyšší kategorie a svobodných povolání. Ve skupinách ostatních má prestižní profil průběh takový, že po skupině rolníků probíhá nejdříve

u obchodníků a postupně potom klesá u veřejných zaměstnanců nižší kategorie, vojáků, veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie, samostatných podnikatelů nižší kategorie, soukromých zaměstnanců nižší kategorie, je téměř stejně vysoko u veřejných a soukromých zřízenců a u dělníků, a klesá konečně ještě níž u profesorů a učitelů. Odtud je patrné — zvláště když povážíme dva krajní případy u rolníků a samostatných podnikatelů nižší kategorie —, že ačkoliv bylo povolání rolníka postaveno ve všech skupinách na místo vedoucí, nestalo se tak ani zdaleka vždy ve stejné míře.

Průběh prestižní křivky u *povolání dělníka* jest novým dokladem, že členové určité profesionální skupiny mají tendenci dáti svému vlastnímu povolání v celkové klasifikaci pokud možno dobré umístění. Přesvědčili jsme se o tom v případě dělníka již dříve, když jsme viděli, že dělníci své povolání staví v rámci ostatních zaměstnání na místo třetí, za rolníka a učitele. Nyní však jsme o existenci této tendence přesvědčeni ještě průkazněji, neboť zjišťujeme, že povolání dělníka má v průběhu všech dvanácti skupin nejvyšší prestižní pořadnici právě ve skupině dělníků samotných (+39.89). Je stejně příznačné, že po nich toto povolání řadí nejvýše veřejní a soukromí zřízenci a veřejní a soukromí zaměstnanci nižší kategorie, tedy dvě skupiny, jež mají svým sociálním postavením k dělníkům nejbližší. Přibližně stejně vysoký prestižní koeficient má toto povolání u rolníků, samostatných podnikatelů nižší kategorie a u samostatných podnikatelů vyšší kategorie; postupně menší a menší je u učitelů, vojáků, profesorů, veřejných a soukromých zaměstnanců vyšší kategorie; ve skupině obchodníků jest nejmenší (+9.63).

V případě *povolání lékaře* považujeme za příznačné, že jeho prestižní relief probíhá nejvýše ve skupině učitelů (+33.55) a profesorů; po nich pak má nejvyšší pořadnici u samostatných podnikatelů vyšší kategorie (včetně svobodných povolání), u vojáků, dělníků, a u veřejných a soukromých zaměstnanců nižší kategorie. Ještě níže klesá ve skupině samostatných podnikatelů nižší kategorie, obchodníků, veřejných i soukromých zřízenců, a konečně u rolníků, kde jest jeho prestižní úroveň nejnižší (+2.83). Za příznačné považujeme nejlepší umístění lékaře ve skupině učitelů a profesorů proto, že členové obou těchto skupin mu stojí nejbližší (skupina pátá, do níž jsou zahrnuti též představitelé svobodných povolání, nemohla rozhodovat, neboť jest jich příliš málo). Ze stejných důvodů nepřekvapuje, že nejmenší prestižní pořadnici má toto povolání právě u rolníků, neboť je stále ještě živá tradiční

neochota selských vrstev vyhledat v čas potřeby pomoc lékaře, jak jsme se několikrát sami přesvědčili u příležitosti jiného výzkumu.*

Z povolání, jejichž prestižní profil probíhá pod osou x, promluvíme nejdříve o *povolání kněze*. Pohled na příslušný graf nám ukazuje, že jsou zde co do délky zhruba tři druhy pořadnic: krátké, střední a dlouhé. Krátké pořadnice (poměrně!) jsou ve skupině rolníků, veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie, vojáků a obchodníků, kde jest záporný prestižní koeficient tohoto povolání nejmenší (—18.76). To znamená, že příslušníci těchto čtyř skupin připisují povolání kněze význam poměrně větší, nežli příslušníci osmi skupin ostatních. Méně příznivý jest prestižní koeficient kněžského povolání u samostatných podnikatelů nižší kategorie a u veřejných zaměstnanců nižší kategorie (—32.80 a —40.24). A když přihlídneme, které skupiny jsou povolání kněze při oceňování jeho sociální prospěšnosti nakloněny nejméně, shledáme, že jsou to postupně: soukromí zaměstnanci nižší kategorie, učitelé, dělníci, veřejní i soukromí zřízenci, profesori a samostatní podnikatelé vyšší kategorie se členy svobodných povolání, kde záporná prestižní pořadnice dosahuje délky největší (—60). Ponevadž povolání kněze lze právem přiřadit do skupiny vychovatelů, je příznačné, že u učitelů a profesorů dostalo se mu tak malého uznání. Je to příznačné vůbec pro celkový vzájemný poměr těchto dvou vychovatelských skupin našeho národa, jež jsou obě tak početné a tak vlivné, a staví nás to nezbytně před alternativu: Bud' je práce kněží učiteli a profesory nenáležitě chápána a proto i nespravedlivě oceňována, anebo je takové povahy, že s hlediska dnešních ideálů výchovných jest vychovatel laickými považována za společensky málo prospěšnou, snad i nežádoucí.

Povolání politika má v jedné skupině pořadnici kladnou; přesto však je nepřirazuje k povoláním s prestižní polohou „střední“, neboť celkový průběh jeho prestižního reliefu je staví rozhodně mezi povolání s pořadnicemi vesměs zápornými. Není jisté náhodou, že sociální užitečnost povolání politika je stavěna nejvýše u skupiny učitelů (+9.79) a profesorů, neboť lze předem očekávat, že příslušníci těchto dvou skupin, které jako celek stojí politikům ze všech skupin ostatních nejbližší, dovedou nejlépe odhadnout význam dobrého politika pro blaho národního celku. Po nich je sociální prestiž tohoto povolání postupně menší a menší

* Viz: Ant. Obrdlík: Porodnost, sňatečnost a úmrtnost ve Velké nad Veličkou. Věstník Čsl. akademie zemědělské, roč. XI (1935), č. 8/9, str. 539—547.

u soukromých zaměstnanců nižší kategorie, u samostatných podnikatelů nižší kategorie, u vojáků, obchodníků, veřejných i soukromých zřízenců, dělníků, rolníků, veřejných zaměstnanců nižší kategorie a u samostatných podnikatelů vyšší kategorie; při srovnání se skupinami ostatními jest jeho negativní prestižní pořadnice obzvláště vysoká ve skupině veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie (—45·38). Vlna prestižního reliefu má u tohoto povolání značně vysokou amplitudu, svědčící o tom, jak značně odchylně se k povolání politika staví členové různých profesionálních skupin. Z citací, jež jsme uvedli na příslušných místech při rozboru v části IV., je zřejmo, že v oceňování je tu velmi důležitým determinujícím činitelem okolnost, zdali se ti, kdož povolání klasifikovali, dívali na politika jako na omezeného osobního a stranického prospěcháře, či jako na nástroj správy věcí veřejných.

Také graf *povolání vojáka* zjevuje některé zajímavosti. Především to, že nejpriznivější prestižní pořadí má u rolníků (—2·95) a vojáků samotných (—4·18). V případě vojáků to můžeme, po zkušenostech s povoláními doposud probranými, považovati za potvrzení pravidla o tendenci zdůraznit důležitost vlastního zaměstnání. U rolníků však by se snad zdálo, že je to v rozporu s pacifismem selské vrstvy. Pouze zdánlivě. Je pravda, že rolník jest jako typ svým charakteristickým založením i povahou svého zaměstnání determinován k pacifismu; při tom však nezapomíná, že ve vojákovi má obránce národní půdy, jejíž část tvoří i jeho vlastní pole. Odtud dvojakost v postojích rolníků vůči vojákům: necení jich, ba považují je za společenskou zhoubu, pokud se na ně dívají jako na rušitele pokoje a nástroj ničení, majíce při tom na mysli útočné vojsko nepřítel; a dívají se naň s uznáním, pokud v něm vidí obránce vlasti, nástroj národní obrany. Ve shodě s tím byly také smyslově odchylné citace o potřebnosti a významu vojáka, které jsme uvedli porůznu u skupiny rolníků i u skupin jiných. Stejně typické pak je též to, že u skupiny dělníků, kteří jsou jako celek mnohem větší nepřátelé vojenské instituce než sedláci — třebaže jsou zase živel v jistém smyslu mnohem 'bojovnější', revolučnější —, má povolání vojáka zápornou pořadnici mnohem delší (—24·27). Seřadíme-li skupiny podle toho, jak v nich prestižní profil povolání vojáka postupně klesá na nižší a nižší úroveň, pak po skupině rolníků a vojáků následují: veřejní i soukromí zřízenci, veřejní zaměstnanci nižší kategorie, samostatní podnikatelé vyšší kategorie, veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie, soukromí zaměstnanci nižší kategorie, profesori, obchodníci, děl-

níci, učitelé, na konec pak samostatní podnikatelé nižší kategorie (—32·94).

Graf, zobrazující průběh prestižního reliefu *povolání umělce*, potvrzuje znovu to, co jsme o zvláštním postavení tohoto povolání řekli již na jiném místě. Ačkoliv proti sociální užitečnosti povolání umělce není vlastně téměř žádných námitek, je to povolání, jež členové všech dvanácti skupin řadí shodně až na některé z posledních tří, čtyř míst klasifikace, takže jeho prestižní pořadnice jsou vesměs záporné, a při tom dosti dlouhé. Nejkratší jsou, jak se dá očekávat, u učitelů a profesorů (—17·60), nejdelší pak je u skupiny vojáků (—32·36). Z uvedených dvou číselných koeficientů je však patrné, že rozdíl v délce nejkratší a nejdelší pořadnice je zde poměrně velmi malý; ve skutečnosti je menší než u kteréhokoliv jiného z klasifikovaných povolání. Proto se o jeho sledu v pořadí u ostatních skupin již ani nezmiňujeme, neboť rozdíly v postojích jsou celkem nepatrné.

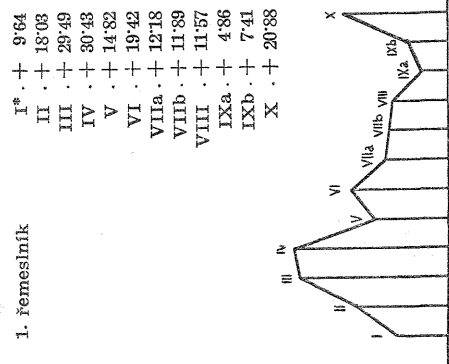
Prestižní pořadí *povolání advokáta* jest krajním opakem prestižního pořadí povolání rolníka. Délka jeho záporných pořadnic je zřejmě v průměru největší, takže již předem můžeme říci, že i když budeme stanovit prestižní koeficient tohoto povolání z průměru všech dvanácti skupin, bude mít u srovnání s povoláními ostatními nejméně příznivou výslednou polohu. Jeho prestižní relief je určen vesměs značně dlouhými zápornými pořadnicemi a pohybuje se v rozmezí od —32·03 (u dělníků) do —64·70 (u vojáků). Je to neklamným znamením, že členové všech skupin bez výjimky vidí v tomto povolání nejméně prospěšného činitele při vytváření veřejného blaha. Obdobně jako u povolání umělce, politika a lékaře, očekávali bychom i zde, že sociální užitečnost povolání advokáta bude oceněna alespoň profesory a učiteli. Musíme proto považovat za hodně příznačnou okolnost, že se tak nestalo, a že naopak učitelé jsou jednou ze dvou skupin, u nichž je všeobecná prospěšnost činnosti advokátů oceňována nejméně. Záporné prestižní pořadnice jsou pak — postupujeme-li od dělníků k vojákům — postupně delší a delší u: samostatných podnikatelů nižší a vyšší kategorie (se svobodnými povoláními), profesorů, veřejných i soukromých zřízenců, veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší a nižší kategorie, rolníků, obchodníků, učitelů.

Zbývá, abychom se ještě stručně zmínili o povoláních s prestižní polohou střední. Jsou celkem tři a hned první z nich — *povolání inženýra* — je s hlediska 'neutrálnosti' své polohy nejtypičtější; jeho prestižní pořadnice jsou právě z poloviny kladné a z poloviny záporné. Kladné jsou u samostatných podnikatelů vyšší kategorie

se svobodnými povoláními, dále u veřejných i soukromých zřízenců, veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie, u učitelů, profesorů a vojáků. Záporné pak jsou u rolníků, dělníků, ve skupině samostatných podnikatelů nižší kategorie, u obchodníků a u veřejných i soukromých zaměstnanců nižší kategorie. Ve skutečnosti však jest délka těchto pořadnic ve směru kladném i záporném poměrně nepatrná, takže je možno říci, že prestižní relief tohoto povolání probíhá zhruba po ose x (v průměru poněkud pod). Významnější úchylka jest pouze u skupiny profesorů (+8·17) a samostatných podnikatelů ve směru kladném, a u skupiny rolníků ve směru záporném (—15·60). Máme za to, že složení těchto skupin, t. j. povaha jejich členů a jejich zaměstnání je toho dostatečným vysvětlením: profesori mají slova uznání pro výsledky práce i jiných intelektuálů, samostatní podnikatelé vyšší kategorie mají pak v inženýrech své hlavní pomocníky, kdežto rolníci zase, přes všechno modernisování svého hospodářství, zůstávají jako celek stále ještě plni předsudků proti využití strojových vymožeností při obhospodařování.

Povolání obchodníka má kladné pořadnice pouze u dvou skupin. Jinak celý jeho prestižní relief probíhá pod osou x, s nepříliš velikým celkovým rozpětím od +1·37 do —15·94. Pro nás bude u tohoto povolání ze všeho nejzajímavější, abychom si všimli, jaké jsou jeho prestižní pořadnice u skupiny rolníků a obchodníků. Porovnávajíc je s délkou pořadnic ve skupinách ostatních, shledáváme, že rolníci jsou s jedinou výjimkou učitelů skupinou, v níž je prestižní koeficient povolání obchodníka nejnižší, a že naopak u obchodníků samotných dostalo se tomuto povolání umístění poměrně nejlepšího. Potvrzuje se tak náš výklad o postoji selské vrstvy k obchodníkům (viz kap. IV.) a je tak znova dokumentována tendence vyzdvihnout důležitost vlastního zaměstnání. Kromě u obchodníků samotných má povolání obchodníka výslednou kladnou pořadnici též u veřejných a soukromých zaměstnanců vyšší kategorie. Ve směru záporném pak jest jeho prestižní koeficient ose x nejbližší u veřejných a soukromých zaměstnanců nižší kategorie a u samostatných podnikatelů vyšší kategorie; postupně ještě méně příznivý je u vojáků, veřejných i soukromých zřízenců, dělníků a profesorů; nejnižší je u samostatných podnikatelů nižší kategorie, rolníků a učitelů. Náš dohad nemusí být pravdivý, mohli bychom však jako možnost připustit, že důvodem nepříznivého postojе učitelů by mohla být okolnost, že v této skupině je značně vysoké procento členů politicky a sociálně radikálních, podle jejichž přesvědčení je povolání obchodníka ‚zbytečným prvkem distribucním‘, ‚neproduktivním‘, ‚sociálně příživnickým‘ a pod.

Tab. IV.: Grafické znázornění koeficientu prestiže podle povolání

* I. = rolníci; II. = dělníci; III. = samostatní podnikatelé nižší kategorie; IV. = obchodníci; V. = samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání; VI. = veřejní i soukromí zřízenci; VII. a = veřejní zaměstnanci nižší kategorie; VII. b = soukromí zaměstnanci nižší kategorie; VIII. = veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškolaři); IX. a = učitelé; IX. b = profesori; X. = voják.

Pokračování tab. č. IV.

5. rolník

I . +121'44	VIIa . + 75'03
II . + 64'14	VIIb . + 66'16
III . + 70'23	VIII . + 70'33
IV . + 81'16	IXa . + 60'37
V . + 48'52	IXb . + 61'13
VI . + 64'02	X . + 72'95

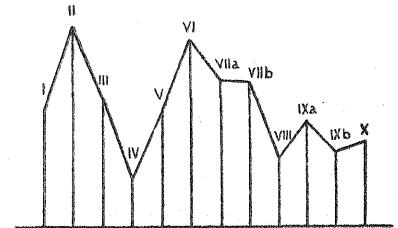
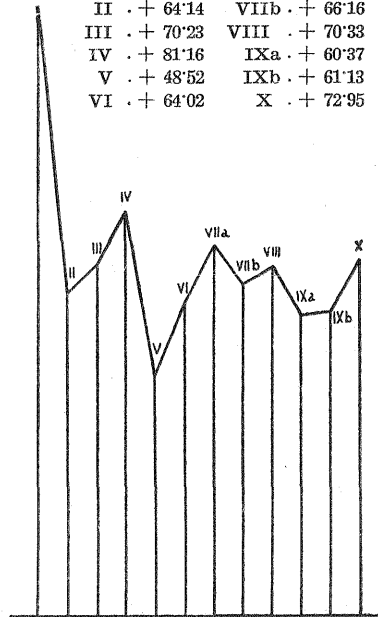
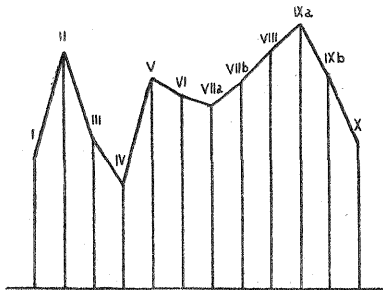
4. učitel

I . + 26'14
II . + 46'95
III . + 29'66
IV . + 20'29
V . + 41'67
VI . + 38'38
VIIa . + 36'08
VIIb . + 41'27
VIII . + 47'86
IXa . + 53'42
IXb . + 42'91
X . + 29'13

6. dělník

I . + 23'04
II . + 39'89
III . + 25'78
IV . + 9'63
V . + 24'82
VI . + 37'80
VIIa . + 29'73
VIIb . + 28'70
VIII . + 13'95
IXa . + 21'90
IXb . + 14'08
X . + 27'27

208

14

Pokračování tab. č. IV.

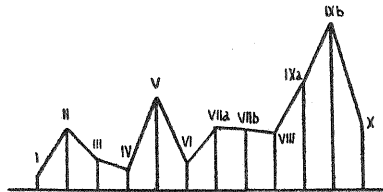
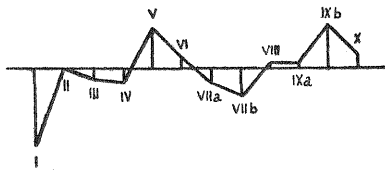
7. inženýr

I . - 15'60
II . - 0'08
III . - 2'18
IV . - 2'98
V . + 8'15
VI . + 1'46
VIIa . - 3'42
VIIb . - 5'65
VIII . + 0'75
IXa . + 0'77
IXb . + 8'17
X . + 1'96

9. voják

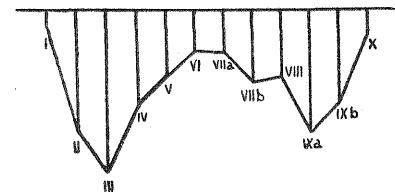
I . - 2'95
II . - 24'27
III . - 32'94
IV . - 18'67
V . - 13'71
VI . - 8'30
VIIa . - 8'74
VIIb . - 14'69
VIII . - 13'85
IXa . - 24'45
IXb . - 18'49
X . - 4'18

209

8. lékař

I . + 2'83
II . + 12'33
III . + 6'67
IV . + 4'35
V . + 19'26
VI . + 5'15
VIIa . + 12'40
VIIb . + 12'21
VIII . + 10'50
IXa . + 21'35
IXb . + 33'55
X . + 13'14

Pokračování tab. č. IV.

10. umělec

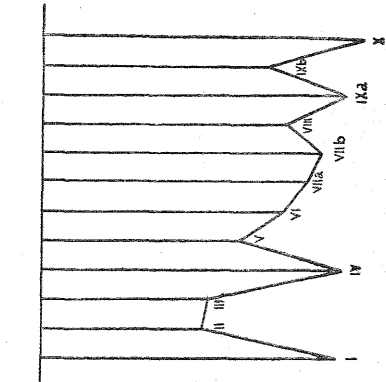
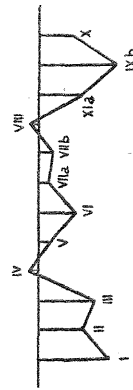
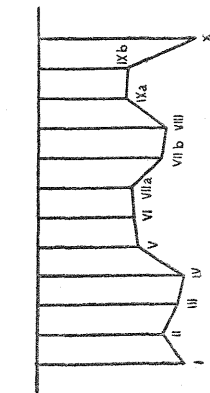
I . . .	29.07
II . . .	25.49
III . . .	28.56
IV . . .	29.41
V . . .	20.38
VI . . .	19.29
VIIa . . .	19.19
VIIb . . .	25.25
VIII . . .	25.71
IXa . . .	17.61
IXb . . .	17.60
X . . .	32.36

11. obchodník

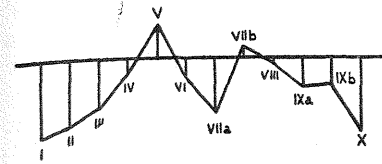
I . . .	14.28
II . . .	8.50
III . . .	11.22
IV . . .	1.37
V . . .	2.59
VI . . .	7.90
VIIa . . .	2.08
VIIb . . .	3.06
VIII . . .	0.76
IXa . . .	9.04
IXb . . .	15.94
X . . .	6.89

12. advokát

I . . .	59.58
II . . .	32.08
III . . .	34.57
IV . . .	60.79
V . . .	40.00
VI . . .	49.13
VIIa . . .	53.88
VIIb . . .	56.04
VIII . . .	49.02
IXa . . .	61.57
IXb . . .	45.35
X . . .	64.70

Pokračování tab. č. IV.

13. průmyslník

I . . .	15.60	VIIa . . .	10.90
II . . .	13.72	VIIb . . .	+ 1.88
III . . .	9.96	VIII . . .	- 1.12
IV . . .	1.80	IXa . . .	- 6.38
V . . .	+ 6.48	IXb . . .	- 6.23
VI . . .	3.73	X . . .	- 14.73

Grafické znázornění prestižního koeficientu u povolání průmyslníka jest ještě zajímavější, neboť mezi dvěma nejdelšími zápornými pořadnicemi, z nichž jedna patří skupině rolníků a druhá skupině vojáků, probíhá jeho prestižní relief způsobem obzvlášť charakteristickým. U rolníků má úroveň nejnižší (—15.60); v našich poměrech je to jistě příznačný doklad pro vzájemný poměr průmyslové a zemědělské výrobní složky našeho národa a jejich politicko-hospodářskou rivalitu. Prestižní poloha povolání průmyslníka se pak postupně lepší u dělníků, samostatných podnikatelů nižší kategorie, obchodníků a samostatných podnikatelů vyšší kategorie, kde dosahuje bodu kulminačního (+6.48). Členové této skupiny buď jsou sami průmyslníky nebo mají k nim ze všech ostatních skupin nejbliže. U dvou skupin dalších (veřejní i soukromí zřizenci a veřejní zaměstnanci nižší kategorie) klesá křivka prestižního reliefu znovu pod osu x na —10.90. Pro rozdíl mezi veřejnými a soukromými zaměstnanci nižší kategorie v jejich postoji vůči povolání průmyslníka je proto velmi charakteristické, že u zaměstnanců soukromých prestižní relief tohoto povolání vystupuje nad osu x (+1.88). U posledních čtyř skupin jsou pořadnice povolání průmyslníka opět záporné: nejkratší je u veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie (—1.12), delší u profesorů a učitelů (—6.23 a —6.38), a ještě delší u vojáků, u nichž je prestižní koeficient tohoto povolání téměř stejně nízký jako ve skupině rolníků (—14.73).

Přehled o koeficientu prestiže klasifikovaných povolání můžeme doplnit ještě po jedné stránce. Zadívané-li se na tabulku č. II. (str. 186) a čteme sled v závorce uvedených pořadnicích čísel ve směru vertikálním, shledáme, že některá povolání mají v průběhu všech dvanácti profesionálních skupin své prestižní pořadí určeno mnohem jednoznačněji než povolání jiná. Tak především vidíme, že rolník má bez výjimky u všech skupin pořadní číslo 1. Povolání učitele má zase ve všech případech pořadní číslo 2, až na jedinou

výjimku, neboť u obchodníků je až na místě třetím. Dělník má zase vždy pořadní číslo 3, až na tři skupiny (samostatní podnikatelé nižší kategorie, obchodníci a profesori), kde je na místě čtvrtém. Podobně i celková prestižní poloha advokáta je velmi ustálená, neboť povolání toto je v klasifikaci jednotlivých skupin vždy buď na místě posledním nebo předposledním. U jiných povolání je toto pořadní číslo méně stálé. Tak u lékaře kolísá mezi 3, 4 a 5, u umělce mezi 10, 11 nebo 12, u inženýra mezi 5, 6, 7 nebo 8, u obchodníka mezi 6, 7, 8 a 9. A opět u jiných povolání jsou rozdíly v pořadních číslech ještě větší, naznačující, že se k těmto povoláním příslušníci různých skupin staví značně různě. Řemeslník má pořadní číslo 2, 3, 4, 5 nebo 6, kněz 9, 10, 11, 12, 13, politik 5, 7, 9, 10, 11 nebo 12, průmyslník 6, 7, 8, 9 nebo 10; povolání vojáka má dokonce sedm různých pořadních čísel od 6 do 12 včetně.

Výsledky, k nimž vedl rozbor grafického znázornění koeficientu prestiže jednak podle skupin a jednak podle povolání, daly nám nahlédnout dosti zblízka i do způsobu, jak jsou jednotlivá povolání klasifikována v rámci určité zaměstnanecké skupiny (t. j. rozdíly v postojích členů jedné a téže skupiny k různým povoláním), i do způsobu, jak se mění prestiž sociální utility jednoho a téhož povolání podle toho, jak nesterjně je cení příslušníci různých skupin (t. j. rozdíly a shody meziskupinové). Obojí se vzájemně doplňuje a dovolilo by nám, abychom se již nyní pokusili o některé shrnující závěry povahy obecnější. Dříve však, než tak učiníme, bude prospěšno, když připojíme ještě některá dodatečná data, jimiž rozdíly a shody meziskupinové budou ještě v mnohém podstatně doplněny.

Je to především přehled o tom, ve kterých skupinách a kolikrát bylo to či ono povolání z klasifikace některých členů vypuštěno, ačkoliv námi do „Dotazníku“ bylo pojato. Když jsme totiž pročítali jednotlivé odpovědi, shledali jsme, že v klasifikacích, které byly jinak dosti úplné, byla některá povolání opominuta mnohem častěji, než povolání jiná. A hned od počátku nám také bylo zřejmo, že nejčastěji byla vypuštěna právě ona povolání, která v klasifikacích úplných (13 členů) byla nejčastěji na místě posledním nebo mezi členy poslední trojice. Usoudili jsme z toho, že některé klasifikace jsou neúplné prostě proto, že do nich určitá povolání nebyla pojata *úmyslně*. Dedukce tato byla oprávněná hlavně proto, že proti vynechaným povoláním byly vyslovovány námitky a odsudky. Rozhodli jsme se proto, že všechny takové klasifikace přezkoušíme, abychom se přesvědčili, zdali by nebylo možno dospěti i touto cestou k potvrzení poznatků, jichž jsme nabyli šetřením dosavadním.

Tabulka V.: Přehled povolání, která v dotazníku uvedena byla, odpovídajícími však do klasifikace pojata nebyla*

povolání	skupina												celkem	
	I	II	III	IV	V	VI	VIIa	VIIb	VIII	IXa	IXb	X		
řemeslník . . .	7	4	4	4		8	11	8	3	10	1	2	62	10·47%
kněz . . .	5	11	11	3	1	7	17	10	5	8	2	4	84	14·19%
politik . . .	6	13	11	4	3	7	13	4	5	8	2	6	82	13·85%
učitel . . .				1									1	0·17%
rolník . . .			1				1			2			4	0·68%
dělník . . .		4	3			3	1	1		1			13	2·20%
inženýr . . .	5	4	6			3	5	3	1	2	1	2	32	5·41%
lékař . . .	2	1		1	2	1	2	4	1		1		15	2·53%
voják . . .	5	6	8	3		6	11	4	1	6	3		53	8·95%
umělec . . .	8	7	8	4		7	10	5	4	5		2	60	10·13%
obchodník . .	6	3	11	2		2	6	4	5	3	4		46	7·77%
advokát . . .	5	14	19	5	3	7	18	12	5	8	4	6	106	17·91%
průmyslník . .	3	3	7	2	2	2	2	3	2	3	4	1	34	5·74%
celkem . . .	52	70	89	29	11	53	97	58	32	56	22	23	592	= 100%
počet uvažovaných případů	23	26	30	10	5	24	51	25	15	31	11	14		265

Z úvahy přirozeně odpadly dotazníky, v nichž klasifikace buď nebyla provedena vůbec, anebo v nichž byla zase provedena v úplnosti. Počet zbývajících případů jsme dále omezili tím, že jsme v úvahu vzali pouze ony dotazníky, v nichž do klasifikace bylo pojato nejméně osm členů ze třinácti námi uvedených povolání. Některé z neúplných klasifikací měly totiž toliko jeden, dva nebo tři členy (povolání nejdůležitější); a tu jest zřejmo, že v takovýchto případech by jakékoliv konkluse, vyvozované z počtu vynechaných povolání, byly ilusorní. Hranici „nejméně osm členů“ stanovili jsme sice libovolně, ale po dobré úvaze. Je pravda, okolnost, že odpovídající do své klasifikace určité povolání nepojal vůbec, nemusí ještě býti nezbytným ukazatelem toho, že vynechané povolání považuje za absolutně sociálně neprospěšné, případně že je považuje za společensky škodlivé. V každém případě však jest neúplnost jeho klasifikace příznačným ukazatelem jeho sociálních

* V úvahu jsme vzali pouze ony případy, v nichž do klasifikace bylo pojato nejméně 8 ze 13 námi uvedených povolání. Součet 592 však znamená, že uvedená povolání byla vynechána v 592 odpovědích, neboť případů, kdy v celkovém pořadí bylo vynecháno povolání jediné, nebylo nejvíce; zpravidla bylo v jedné a téže klasifikaci vynecháno současně povolání několik (v průměru vychází 2.23%). Pro úplnost připojujeme proto do přehledu poslední vodorovný sloupec.

postojů v tom smyslu, že povolání, jež do klasifikace pojata byla, můžeme právem považovati za povolání (podle jeho soudu) sociálně prospěšnější a důležitější než povolání, jež byla vynechána. V četných odpovědích jest počet členů neúplné klasifikace větší než osm, takže tu je skutečnost opominutí dokladem ještě výmluvnějším. V průměru vychází, že v každé z těchto neúplných klasifikací bylo vypuštěno o něco více než dvě povolání (2.23%), neboť úhrnný počet vynechaných členů jest 592 a připadá na 265 neúplných klasifikací (ve smyslu, jak jsme tuto „neúplnost“ vymezili svrchu).

Data, k nimž jsme takto dospěli a jež jsou shrnuta v tabulce na str. 213 i podle skupin (čteno svisle), i podle povolání (čteno vodorovně), nebudeme doprovázet podrobným slovním výkladem. Už proto ne, že počet neúplných klasifikací jest u různých skupin nestejný (viz poslední vodorovný sloupec tabulky), takže postrádáme náležité přehledu poměrnosti; hlavně však proto, že se na tato data díváme jen jako na všeobecné dokreslení údajů, vyjádřených koeficientem prestiže, a to ještě jen pokud jde o povolání, jejichž sociální prestiž byl nejnižší. Sledujme náš přehled nejdříve ve směru svislém, t. j. podle skupin, a přesvědčme se, která tři povolání byla u jednotlivých skupin vynechána nejčastěji. U rolníků je to umělec, řemeslník, obchodník (s politikem); u dělníků: advokát, politik, kněz; u samostatných podnikatelů nižší kategorie: advokát, kněz (s politikem a obchodníkem) a umělec (s vojákem); u obchodníků: advokát, umělec (s politikem a řemeslníkem) a kněz (s vojákem); u samostatných podnikatelů vyšší kategorie: advokát (s politikem), průmyslník (s lékařem) a kněz; u veřejných i soukromých zřízenců: řemeslník, advokát (s umělcem, politikem, knězem) a voják; u veřejných zaměstnanců nižší kategorie: advokát, kněz a politik; u soukromých zaměstnanců nižší kategorie: advokát, kněz, řemeslník; u veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie: advokát (s obchodníkem, knězem a politikem), umělec, řemeslník; u učitelů: řemeslník, kněz (s politikem a advokátem), voják; u profesorů: průmyslník (s advokátem a obchodníkem), voják, kněz (s politikem); u vojáků: advokát (s politikem), kněz, řemeslník (s inženýrem a umělcem).

Fakta tato nás pro první okamžik přivádějí poněkud do rozpaků. Vedle povolání, jejichž prestižní koeficient byl zpravidla u všech skupin nejnižší, jsou mezi třemi nejčastěji vynechanými členy klasifikace i povolání, jejichž prestižní postavení nebylo, podle našich dosavadních zkušeností, z nejhorsích (viz zejména řemeslník); a naopak zase povolání, o němž bychom předpokládali, že bude uvedeno mezi těmito třemi nejčastěji vynechanými členy,

má v tomto ohledu umístění poměrně mnohem lepší. U rolníků je to nejnápadnější: ačkoliv v rámci jejich skupiny byl advokát zařazen až za všechna povolání ostatní, jest nyní naopak jedním ze tří povolání, která byla u této skupiny vynechána nejméně často. Okolnost tuto, zdánlivě kontradiktorní, možno ve skutečnosti vysvětliti zcela přirozeně. Neboť povolání, jež byla nejčastěji uvedena v klasifikacích určité skupiny na místě posledním nebo mezi členy poslední trojice, nemusí býti ve všech případech současně povoláními, jež do klasifikace nejčastěji nebyla pojata; když už pro nic jiného, tedy z toho prostého důvodu, že jedno a totéž povolání nemůže být v jedné a téže klasifikaci současně obsaženo i z ní vyloučeno. Proto když jsme dříve viděli, že u rolníků bylo povolání advokáta většinou zařadeno na některé z posledních míst, nemůžeme být nyní překvapeni tím, že počet případů, kdy toto povolání do klasifikace pojata vůbec nebylo, je menší, než jak bychom jinak očekávali.

Tab. VI.: Přehled námitek a odsudků

skupina	povolání, jichž se námítka nebo odsudky týkaly											počet členů skupiny	
	řemeslník	kněz	politik	učitel	rolník	dělník	inženýr	lékař	voják	umělec	obchodník		advokát
rolníci		4	3					2		4	11	6	74
dělníci		23	7					6		1	12	3	84
samostatní podnikatelé nižší kategorie		9	5					5			8		97
obchodníci		4	3					1			4	2	30
samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání			8	5				1			2	1	32
veřejní i soukromí zřízenci	1	23	5				1	5			5	6	74
veřejní zaměstnanci nižší kategorie	2	29	18			1		17	1	4	28	7	177
soukromí zaměstnanci nižší kategorie		20						6	3	1	11	3	99
veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)		8	5					2	1		9	1	59
učitelé	26							12		7	17	6	96
profesoři	8	1						2		1	8	8	41
vojáci	6	4						2			6		51
celkem	3	168	56			1	1	61	5	18	121	43	477

Že ve skutečnosti jsou data naší tabulky v dosti těsné shodě s údaji o prestižním koeficientu, je jasně patrné tehdy, když je čteme ve směru vodorovném, t. j. podle povolání. Součet případů, kdy byla jednotlivá povolání z klasifikace vypuštěna v průběhu všech dvanácti skupin, jest u některých z nich mnohem vyšší než u jiných. Nejčastěji bylo vyloučeno povolání advokáta (106 případů); postupně menší pak jsou tato čísla u kněze (84), politika (82), řemeslníka (62), umělce (60), vojáka (53), obchodníka (46), průmyslníka (34), inženýra (32), lékaře (15), dělníka (13), rolníka (4), učitele (1). Tam, kde bylo určité povolání vynecháno u celé skupiny pouze jednou, dvakrát, jde s největší pravděpodobností o nedopatření, prosté opominutí; zvláště tehdy, když je to povolání jinak zřejmě favorisované (učitel, rolník). Když však je počet těchto 'opominutí' vyšší — zejména u skupin, kde určité povolání nebylo do klasifikace poято v deseti až devatenácti případech —, lze stěží považovati je za prostou náhodu, zvláště když naopak zase tentokrát jde o povolání, která se i jinak těší zřejmě prestižnímu postavení méně význačnému. Tabulkou touto se ostatně budeme obírat ještě jednou.

Jiným prospěšným ukazatelem poměrné velikosti prestiže různých povolání je *přehled námitek a odsudků* (viz str. 215). Z hojných citací, které jsme uvedli při rozboru odpovědí v části čtvrté, jsme seznali, jaká je povaha těchto námitek a odsudků proti obecné prospěšnosti některých povolání, jakož i to, že některá z nich jsou výtkami a obviněními stíhána mnohem častěji než jiná. Jsou to povolání, jejichž prestižní koeficient byl nejnižší? Přesvědčme se opět tím, že si všimneme, která tři povolání byla v jednotlivých skupinách nejčastěji předmětem nepříznivého soudu. U rolníků jsou to: advokát, průmyslník a obchodník (s knězem); u dělníků: kněz, advokát, politik; u samostatných podnikatelů nižší kategorie: kněz, advokát, voják (s politikem); u obchodníků: kněz (s advokátem), politik, průmyslník; u samostatných podnikatelů vyšší kategorie: kněz, politik, advokát; u veřejných a soukromých zřízenců: kněz, průmyslník, advokát (s vojákem a politikem); u veřejných zaměstnanců nižší kategorie: kněz, advokát, politik; u soukromých zaměstnanců nižší kategorie: kněz, advokát, voják; u veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie: advokát, kněz, politik; u učitelů: kněz, advokát, voják; u profesorů: kněz (s advokátem a průmyslníkem), voják, obchodník (s politikem); u vojáků: kněz (s advokátem), politik, voják.

Jak patrné, shoda je ve valné většině případů velmi těsná, pokud totiž máme na mysli shodu mezi skupinami. Neboť mezi třemi nej-

častěji odsuzovanými povoláními jsou shodně ve všech skupinách uváděna některá z těchto šesti povolání: povolání kněze, politika, vojáka, advokáta, obchodníka a průmyslníka. Je to dobře patrné, zejména když čteme data tabulky ve směru svislém. Proti povolání kněze, vojáka a advokáta vyskytují se námítky ve všech skupinách; podobně u politika (s jednou výjimkou) a průmyslníka (se dvěma výjimkami); kdežto u obchodníka se odsudky vyskytují ještě v šesti skupinách, zmenšuje se jejich počet na tři u umělce, na dvě u řemeslníka a na jednu u inženýra a lékaře. Proti povolání učitele, rolníka a dělníka není ani jediné námítky ani v jedné skupině. Podle toho též v ohledu námitek a odsudků dají se povolání utříditi do tří skupin, jež odpovídají třem prestižním polohám, o nichž jsme mluvili při koeficientu prestiže. Když si však všimneme, zdali povolání, proti nimž se vyskytuje největší počet námitek a odsudků, jsou totožná s povoláními, jejichž pořadnice byly vesměs záporné, shledáme, že to platí jen o povolání kněze, advokáta, vojáka a (ne zcela) politika, kdežto v případech povolání průmyslníka a obchodníka, která měla polohu 'střední', je v tomto ohledu nedůslednost. Leč i zde, jako v případech povolání do klasifikace úmyslně nepojatých, je tato nedůslednost jenom zdánlivá. Ve skutečnosti musíme rozlišovat mezi *prestižním pořadím* a mezi tím, co jsme na počátku své práce označili jako *profesionální antagonismus*, jehož přímým výrazem jsou právě námítky a odsudky. Tím si lze vysvětliti snadno i zdánlivou nedůslednost opačného druhu, když totiž proti povolání umělce, jehož prestižní relief probíhal ve všech skupinách značně nízko pod osou x, jsou námítky v počtu zcela nepatrném (celkem 5). I o tom více v dalším, až se budeme obírat součtem námitek a odsudků ze všech skupin.

Ve skupině vojáků se vyskytla dvakrát námítka proti užitečnosti povolání vojáka. O obou případech jsme se již zmínili na jiném místě, takže se zde nebudeme opakovat. Podotkneme jen, že skutečnost tato nesmí býti považována za dostatečný důvod k vyvrácení toho, co jsme řekli o tendenci zdůraznit význam vlastního zaměstnání, což je na výsledném prestižním grafu povolání vojáka stejně dobře patrné jako u povolání jiných. Nesmíme zapomínat, že odsudky tohoto druhu jsou ojedinělými výjimkami; jsou vyvažovány a — jak svědčí příslušné prestižní koeficienty i uvedené citace — převažovány slovy pochvaly a uznání.

Při rozboru odpovědí na náš dotazník jsme se přesvědčili, že někteří z odpovídajících zcela spontánně připisovali určitá povolání, která v seznamu těch, jež měla býti klasifikována, námi vůbec uvedena nebyla. Činili tak buď proto, že je považovali za povolání

sociálně prospěšná, anebo proto, aby je odsoudili jako povolání ne-
žádoucí, poškozující zájem veřejného blaha. Vyjmenujme nejdříve
podle skupin ona povolání, jež byla *přidána k vůli odsudku*. Ve
skupině rolníků byl takto třikrát připsán meziobchodník. U dělníků
byl přidán výrobce alkoholu a státní úředník. U samostatných pod-
nikatelů nižší kategorie: exekutor a finančník. U veřejných a sou-
kromých zřízenců: meziobchodník, korupčník, bankéři a karteláři.
U veřejných zaměstnanců nižší kategorie: korupčník, karteláři,
zprostředkovatelny, lichvář. U soukromých zaměstnanců nižší ka-
tegorie: obchodník-spekulant, bankéři, dnešní berní úřady. U ve-
řejných a soukromých zaměstnanců vyšší kategorie: velkopřemysl-
ník a velkoobchodník, utopický filosof, politické strany (2krát).
Profesoři připsali překupníka; učitelé bursovního spekulanta, hos-
tinského, rentiéra a štvavého žurnalistu. Jak patrně, některá z těch-
to nepříznivě posuzovaných povolání se vyskytují u několika ruz-
ných skupin, jiná byla přidána jen zcela ojediněle. Z největší části
se tu odsudky týkají t. zv. vyšších kruhů finančních, obchodních
a průmyslových. Termíny, jako 'meziobchodník', 'obchodník-spe-
kulant', 'překupník' dávají dobře tušit, proč bývají o sociální
prospěšnosti povolání obchodníka vyslovovány pochybnosti. Ačkoliv
jsou tyto spontánní přípisy současně zajímavé i příznačné (viz
zejména směšování povolání s institucemi), jest jich celkem příliš
málo — 27 v devíti skupinách —, abychom z nich mohli odvoditi
nějaký závěr, a zmiňujeme se o nich spíše jen k vůli úplnosti.

Těch povolání, jež byla odpovídajícími spontánně *připsána jako
důležitá a prospěšná*, je nepoměrně více (129). Svědčilo by to
o tom, že v našich občanech je v celku více dobré vůle pronést slova
uznání, než slova odsudku. Prozatím však v této skutečnosti —
když přihlédneme, ve které skupině byla která povolání přidána —
musíme spatřovati spíše jen nové potvrzení snahy odpovídajících,
aby upozornili na prospěšnost svého vlastního povolání. Přidaná
povolání jsou tak rozmanitá, že jsme raději pro přehlednost se-
stavili jejich zvláštní tabulku (viz str. 219), na niž čtenáře od-
kazujeme, pokud se týče těch povolání, jež byla připsána jen v ne-
mnohých případech. Ze všech nejčastěji bylo připsáno povolání
úředníka: celkem 36krát, z toho 14krát u veřejných zaměstnanců
nižší kategorie, 5krát u soukromých zaměstnanců nižší kategorie
a 4krát u veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie;
tedy u úředníků samotných celkem 23krát. Druhým nejčastěji při-
daným povoláním jest povolání soudce (16krát). Z dalších jdou
za sebou postupně: spisovatel (10krát), žena-hospodyně (7krát),
vědec (rovněž 7krát), filosof (6krát), právník (4krát), strážník
(rovněž 4krát). Přidání soudce a právníka je zajímavé z toho dů-

Tabulka VII.: Povolání, která byla odpovídajícími spontánně přidána
jako důležitá

přidaná povolání	skupina											celkem	
	I	II	III	IV	V	VI	VIIa	VIIb	VIII	IXa	IXb		X
státník		1								1			2
soudce	1	1	3		1		2	1	3	1		3	16
úředník	1	1	4		1	1	14	5	4	3		2	36
hlasatel pravdy . .		1											1
žena-hospodyně . .		1	1				1	2		1	1		7
žena-matka			1			1	1						3
vychovatel										1			1
spisovatel			1	1		3	1	1	1	1		1	10
vědec			1	1		1		1	1	2			7
zaměstnavatel . . .		1											1
lesník			1										1
finančník			1				1						2
strážník			1				1			2			4
profesor			1			1							2
stavitel			1		1			1					3
velkostatkář			1										1
chemik					1							1	2
vysokoškoláci . . .					1								1
filosof						1	1	1		2	1		6
zřízenec						1	1						2
astronom						1							1
zákonodárce							1						1
veř. zaměstnanec . .							1						1
hostinský							1						1
agent							1						1
poslanec							1						1
mecenáš							1						1
právník							2	1	1				4
výrobce								1					1
dobrý vůdce								1					1
podnikatel								1					1
pojišťovatel									2				2
živnostník									3				3
žurnalista									1				1
sociál. pracovník . .										1			1
celkem	2	6	17	2	5	10	31	16	16	15	2	7	129

Všechno citujeme tak, jak bylo napsáno odpovídajícími; proto se v našem pře-
hledu vyskytuje i „povolání“ mecenáše.

vodu, že se tak stalo nejčastěji v případech, kdy bylo současně odmítáno povolání advokáta jako neprospěšné a kdy bylo odpovídajícími výslovně uvedeno, že „společenský celek potřebuje i lidi právne studovaných“.

Tolik o povoláních spontánně přidaných, jimiž se v dalším již obíratí nebudeme. Zbývá už jen, abychom si nakonec všimli, jsou-li mezi skupinami jaké shody či rozdíly, pokud se týče způsobu, jak jejich členové odpovídali k druhému a třetímu bodu „Dotazníku“. Je to pro nás důležité hlavně proto, že odtud můžeme usuzovat na loyálnost postoje vůči příslušníkům jiných povolání či o velikosti profesionálního antagonismu jednotlivých skupin jako celku. Příslušná tabulka (viz str. 221) je rozdělena na dvě části. V levé části je číselný přehled odpovědí na druhou otázku, v části pravé zase data o odpovědích na otázku třetí. Ačkoliv obě části se do značné míry vzájemně doplňují, přece jen není možno je ztotožňovat. Je pravda, že jedinci, kteří u druhého bodu výslovně napsali, že všechna povolání jsou stejně důležitá, dali tak výraz svému loyálnímu postoji, stejně tak jako ti z nich, kdož u třetího bodu výslovně konstatovali, že všech povolání je nám třeba k uskutečňování a udržování veřejného blaha, prokázali zase, že u nich není možno mluvit o nějakém profesionálním antagonismu. A podobně jsou v jistém smyslu souznačné odpovědi, jež výslovně prohlašují, že všechna povolání nejsou stejně důležitá, a odpovědi, v nichž bylo napsáno, že všech povolání není třeba k dosažení veřejného blaha. Současně však je též zřejmo, že ani v prvním ani ve druhém případě se smyslově tyto odpovědi zcela nekryjí. Neboť je dobře možno, že někdo nepovažuje všechna povolání za stejně důležitá, při tom však je toho názoru, že je nám jich bez výjimky všech nutně potřebí. Bude proto lépe, když tento dvojí druh odpovědí nebudeme uvádět ve vztah a když o nich raději promluvíme odděleně.

Nejpřesvědčivějším projevem loyálního postoje vůči příslušníkům jiných profesionálních skupin bude zajisté, když někdo bez výhrady napíše, že všechna povolání jsou pro dosažení veřejného blaha stejně důležitá. Je tak vyloučena jakákoliv stavovská povýšenost, jakýkoliv profesionální antagonismus. Neliší se mezi povoláními jako takovými, lze lišit nejvýše jenom mezi jedinci, kteří to či ono povolání zastávají s hlediska prospěchu společenského celku lépe či hůře. Když se přesvědčíme, jak se v tomto ohledu vytváří vzájemný poměr mezi našimi dvanácti skupinami, shledáme, že nejloyálnější jsou obchodníci, u nichž odpovědi, příznávající stejnou důležitost všem povoláním, činí 66·67%.

Tab. VIII.: Souborný přehled odpovědí na druhý a třetí bod dotazníku*

skupina	a) odpovědi na otázku druhou:				b) odpovědi na otázku třetí:			celkový počet členů skupiny	
	všechna povolání jsou stejně důležitá	všechna povolání nejsou stejně důležitá	prvá tři povolání jsou nejdůležitější	případy nejasné nebo nezodpověděné	všech povolání je třeba	všech povolání není třeba (námítky)	případy nejasné nebo nezodpověděné		
I.-rolníci	26 35·13%	4 5·40%	41 55·41%	3 4·06%	44 59·46%	22 29·73%	8 10·81%	74	
II.-dělníci	28 33·34%	5 5·95%	46 54·76%	5 5·95%	39 46·43%	32 38·09%	13 15·48%	84	
III.-samostatní podnikatelé nižší kategorie	46 47·42%	10 10·31%	37 38·15%	4 4·12%	65 67·01%	25 25·77%	7 7·22%	97	
IV.-obchodníci	20 66·67%	7 23·33%	3 10%		22 73·34%	7 23·33%	1 3·33%	30	
V.-samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání	16 50%		16 50%		19 59·36%	12 37·50%	1 3·13%	32	
VI.-veřejní i soukromí zřízení	20 27·03%	13 17·57%	40 54·05%	1 1·35%	41 55·41%	27 36·48%	6 8·11%	74	
VII.a)-veřejní zaměstnanci nižší kategorie ¹	68 38·42%	16 9·04%	87 49·15%	6 3·39%	91 51·41%	76 42·94%	10 5·65%	177	
VII.b)-soukromí zaměstnanci nižší kategorie ¹	34 34·34%	4 4·04%	58 58·59%	3 3·03%	60 60·61%	29 29·29%	10 10·10%	99	
VIII.-veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie ²	17 28·81%	1 1·69%	41 69·50%		37 62·71%	16 27·12%	6 10·17%	59	
IX.a)-učitelé	36 37·50%	6 6·25%	50 52·08%	4 4·17%	49 51·04%	41 42·71%	6 6·25%	96	
IX.b)-profesoři	16 39·03%	7 17·07%	17 41·46%	1 2·44%	23 56·10%	18 43·90%		41	
X.-vojáci	23 45·10%	2 3·92%	25 49·02%	1 1·96%	37 72·55%	10 19·61%	4 7·84%	51	
celkem	350 38·29%	75 8·21%	461 50·44%	28 3·06%	914 100%	527 57·66%	315 34·46%	72 7·88%	914 100%

* Text druhé otázky: Napište, proč považujete za nejdůležitější ona tři povolání, která jste uvedli na prvním místě? (Či snad jsou všechna povolání stejně důležitá?) - Text třetí otázky: Obejdě se náš stát bez některého z uvedených povolání, má-li se jeho občanům vést dobře a má-li obstát v soutěži s ostatními národy světa? Bez kterého a proč?

¹ Nejvyšší s maturitou.
² Vysokoškoláci.

Po nich teprve po řadě následují: samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání (50%), samostatní podnikatelé nižší kategorie (47·42%), vojáci (45·10%), profesori (39·03%), veřejní zaměstnanci nižší kategorie (38·42%), učitelé (37·50%), rolníci (35·13%), soukromí zaměstnanci nižší kategorie (34·34%), dělníci (33·34%), veřejní i soukromí zaměstnanci nižší kategorie (28·81 procenta) a veřejní i soukromí zřízení (27·03%). Zbytek do sta procent zabírají odpovědi trojího druhu. Jednak jsou tu odpovědi, které jsme označili jako nejasné (včetně případů, kdy na druhý bod dotazníku nebylo odpověděno vůbec) a na nichž přirozeně nemáme žádného zájmu; jsou v mizivé menšině. Za druhé jsou tu odpovědi, v nichž odpovídající výslovně napsali, že všechna povolání nejsou stejně důležitá. Třetí skupinu tvoří odpovědi, jejichž pisatelé se sice výslovně nezmínili o stejné či nestejně důležitosti různých povolání, o svém přesvědčení nás však nenechávají nikterak na pochybách; neboť okolnost, že tři povolání uvádějí jako nejdůležitější a ve většině případů dodávají i důvody, proč tak činí, je neklamným znamením, že podle jejich mínění všechna povolání nepřispívají stejnou měrou k vytváření blaha společenského celku, byť i všech bylo potřebí. Proto ačkoliv data o posledních dvou druzích odpovědí citujeme v tabulce odděleně ve dvou samostatných sloupcích, můžeme je nyní sečíst, když nám jde prostě o srovnání počtu odpovědí, v nichž se mezi povoláními nečiní rozdíl, pokud se týče jejich všeobecné prospěšnosti, s počtem odpovědí, v nichž různá povolání jsou v tomto ohledu považována za nestejně důležitá.

Když takto obě příslušné číselné hodnoty sečteme, seřadí se nám jednotlivé skupiny za sebou v takovém pořadí, že na posledním místě budou veřejní a soukromí zřízení jako skupina nejméně loyální, poněvadž se v ní vyskytl poměrně největší počet odpovědí, popírajících stejnou důležitost všech povolání (71·62%); před nimi pak jsou: veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (71·19%), soukromí zaměstnanci nižší kategorie (62·63%), rolníci (60·81%), dělníci (60·71%), profesori (58·53%), učitelé (58·33 procenta), veřejní zaměstnanci nižší kategorie (58·19%), vojáci (52·94%), samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání (50%), samostatní podnikatelé nižší kategorie (48·46%) a obchodníci (33·33%). Zbytek do sta procent představují u jednotlivých skupin ony odpovědi, v nichž bylo výslovně konstatováno, že všechna povolání jsou stejně důležitá. Ačkoliv u šesti skupin si čísla odpovídají v tom smyslu, že na př. obchodníci jsou skupinou, jež stojí na prvním místě počtem odpovědí, přiznávajících stejnou důležitost všem povoláním, a na posledním místě, pokud

se týče počtu odpovědí, jež tuto stejnou důležitost všech povolání popírají (podobný vztah jest u skupiny: III., V., VI., VIII. a X.), jsou u zbývajících šesti skupin tyto pořadí závislosti poněkud méně důsledné. Výsledná loyálnost či antagonismus musí však být stanoveny jen na základě číselného poměru obou druhů odpovědí. Nebylo by správně, kdybychom na míru loyálnosti u členů určité skupiny usuzovali jen podle poměrně vysokého počtu odpovědí, podle nichž jsou všechna povolání stejně důležitá, a nepřihlédli současně k tomu, že u téže skupiny jest tak značný počet odpovědí opačného druhu, snad i počet poměrně větší než u kterékoliv ze skupin ostatních. Proto jsme číselným hodnotám odpovědí kladných připsali znaménko plus, číselným hodnotám záporným znaménko minus a jedny od druhých jsme odečetli. Podle výsledku, vyjadřujícího výsledný postoj té které skupiny, řadí se na prvé místo jako nejloyálnější skupina obchodníků, jediná s výsledným indexem kladným (+33·34). Postupně méně a méně loyální jsou členové skupiny samostatných podnikatelů vyšší kategorie a svobodných povolání (± 0), samostatných podnikatelů nižší kategorie ($-1·04$), vojáků ($-7·84$), profesorů ($-19·50$), veřejných zaměstnanců nižší kategorie ($-19·77$), učitelů ($-20·83$), rolníků ($-25·68$), dělníků (27·37), soukromých zaměstnanců nižší kategorie ($-28·29$), veřejných i soukromých zaměstnanců vyšší kategorie ($-42·38$), veřejných i soukromých zřízenců ($-44·49$).

Nepřihlížíme-li k případům, kdy na třetí bod 'Dotazníku' nebylo odpověděno vůbec, anebo kdy byly napsány odpovědi nejasné, zbývají nám pouze dva druhy odpovědí, podle toho, jak je odpověděno (kladně či záporně) na otázku, zdali se náš stát obejde bez některého z uvedených povolání. Odpovědi, přiznávající potřebnost všech povolání, považujeme za projev loyálního uznání (kladné), kdežto v odpovědích opačných vidíme zase projev profesionálního antagonismu, neboť jsou to případy odpovědí, obsahujících námitky a odsudky (záporné). Letmý pohled nás přesvědčí, že ve všech skupinách je tu poměr obrácený než u bodu druhého, že totiž postoje loyální mají početní převahu nad míněními, v nichž o potřebnosti některých povolání je pochybováno. Po odečtení hodnot záporných od hodnot kladných dospěli jsme k tomuto pořadí skupin podle jejich větší či menší loyálnosti: na prvním místě stojí vojáci (+52·94); jim nejbliže jsou obchodníci (+50·01), potom samostatní podnikatelé nižší kategorie (+41·24), veřejní i soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (+35·59), soukromí zaměstnanci nižší kategorie (+31·32), rolníci (+29·73), samostatní podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání (+21·86), veřejní i soukromí zřízení (+18·93), profesori (+12·20), dělníci

(+8.34), veřejní zaměstnanci nižší kategorie (+8.47) a učitelé (+8.33).

K uvedeným datům se musíme vrátit ještě dvěma poznámkami. Především si uvědomujeme okolnost, že je značný nepoměr v údajích o poměrné loyálnosti členů různých skupin. Zdá se značně menší, když o její velikosti soudíme podle odpovědí na bod druhý, než když je nám vodítkem obsah odpovědí k bodu třetímu. Nepoměr tento nás však nemusí zarážet a je lehce vysvětlitelný. Poměr kladných a záporných odpovědí k bodu třetímu je zcela jasný a jednoznačný, neboť odpovědi, v nichž je sociální potřeba a užitečnost některých povolání popírána, jest pravým opakem odpovědí, v nichž je přiznávána potřeba všech povolání bez výjimky; mezi postojem 'loyálnosti' a 'neloyálnosti' dá se tu proto dobře rozlišit. Ne tak u odpovědí na druhý bod dotazníku. V nich, jak jsme viděli, mají u valné většiny skupin početní převahu odpovědi, v nichž se pisatelé prostě omezují na uvedení tří povolání, která považují za nejdůležitější, proti povoláním ostatním však při tom nevyslovují žádných námitek. My jsme tyto odpovědi přiřadili k tvrzením, v nichž je stejná důležitost všech povolání výslovně popírána (a jichž je nepoměrně méně!), jako opak odpovědí, v nichž jsou zase všechna povolání výslovně považována za stejně důležitá. A tu nemůže býti pochyby o tom, že rozdíl mezi postojem loyálním a neloyálním není tu tak jasný, a hlavně není stejné povahy, jako u odpovědí na bod třetí: to, že někdo uvedl tři povolání jako nejdůležitější, ještě neznamená, že povoláním ostatním upírá jakoukoliv důležitost a zásluhy o vytváření veřejného blaha, nebo že jiná povolání odsuzuje. Skutečnost postihneme proto nejlépe tehdy, když budeme přihlížeti jen k odpovědím výlučně kladným a výlučně záporným. Pak bude výsledek šetření o odpovědích na bod druhý v souhlase s výsledkem šetření o odpovědích na bod třetí, v tom smyslu, že u všech skupin mají převahu odpovědi loyální.

Druhá poznámka se týká pořadí skupin s hlediska loyálnosti jejich členů. Fakta zde popírají naše předpoklady. Očekávali bychom totiž, že nejuznalejšími v ocenění zásluh jiných povolání budou učitelé, profesoři, zaměstnanci nižší kategorie (středoškoláci) a zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci), poněvadž si v důsledku svého vyššího vzdělání přinášejí nejvíce předpokladů, aby nahlédli, že blaha společenského celku lze dosáhnout jen součinností všech. Ve skutečnosti však žádná z těchto čtyř skupin není nejloyálnější. Potom bychom snad mohli očekávat, že to budou rolníci nebo dělníci a že se tak projeví *common sense* širokých vrstev. Leč ani to se nestalo. Jako nejloyálnější se klasifikují

vojáci, po nich obchodníci a samostatní podnikatelé nižší kategorie. Přiznáváme, že nás to zprvu překvapilo, ale máme za to, že se nám podařilo najít vysvětlení, odpovídající pravdě. Upozornili jsme již, že příslušníci oněch povolání, o jejichž všeobecné sociální užitečnosti bývají často pronášeny pochybnosti (a bylo to právě u vojáků a obchodníků!), snaží se význam svého vlastního povolání zdůraznit přímo i nepřímou; přímo tím, že upozorňují na jeho zásluhy ('nemůžeme se obejít ani bez složky distribuční, jak se někdy nesprávně tvrdívá'), nepřímou pak tím, že opětně zdůrazňují, jak *všechna* povolání (rozuměj: i *jejich*) jsou důležitá a potřebná ('žádný pracující člověk není příživníkem' a pod.). Je proto přirozeno, že u těchto profesionálních skupin vyskytuje se proto poměrně největší počet odpovědí loyálních a v důsledku toho i poměrně nejmenší počet odsudků.

VI.

SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ.

„Já pán — ty pán“.

(Havlíček, Masaryk.)

Náš výkladový postup byl za pomoci shrnujících přehledů postupem od jednotlivostí ke vždy větším a větším všeobecnostem. Začali jsme tím, že jsme se nejdříve obírali klasifikací dat, probírajíce skupinu po skupině a všimajíce si i četných individuálních rozdílů a shod v tom, jak členové určité skupiny klasifikovali jednotlivá povolání s hlediska jejich sociální užitečnosti. Uvedli jsme zejména hojně citace, včetně odpovědí ‚originálních‘. Kde bylo třeba — nechyběly-li nám ovšem příslušné údaje —, tam jsme přihlíželi také k sociální, náboženské a politické příslušnosti odpovídajících, k jejich věku a k jejich úrovni vzdělanosti. Ve všech případech však tu šlo jen o rozdíly a shody v klasifikacích jedinců nebo menších skupin jedinců vždy v rámci jedné a téže profesionální skupiny. Pokud jsme si všimli rozdílů a podobností mezi míněnými členů různých skupin, tedy se tak stalo jen mimochodem.

Teprve potom jsme přikročili k druhému výkladovému stupni, abychom soustavně zpracovali data o rozdílech a shodách mezi skupinových. Zde jsme již nepřihlíželi k *jedincům*, nýbrž v každé z jednotlivých skupin jsme viděli nerozrůzněný *celek*: ne už, na př., jak ten či onen rolník klasifikoval jednotlivá povolání, jak ten či onen dělník odpověděl na druhou otázku ‚Dotazníku‘ ... atd., nýbrž: které povolání *skupina* rolníků nejčastěji zařadila na první místo, anebo v kolika případech *skupina* dělníků odpověděla na druhý bod našeho dotazníku kladně a v kolika záporně. Prospěšnou pomůckou bylo nám tu vypočtení ‚koeficientu prestiže‘, jehož dat jsme použili dvojím způsobem. Nejdříve jsme podle nich sledovali, jak jsou povolání seřaděna podle důležitosti a prospěšnosti vždy v rámci jen jedné skupiny (prestižní relief podle skupin), a potom zase, jak se k určitému povolání staví příslušníci všech dvanácti

skupin (prestižní relief podle povolání). Přehled o tom, která povolání byla nejčastěji vynechána, která povolání byla odpovídajícími nejčastěji spontánně přidána jako důležitá a která jako škodlivá, a konečně jak členové jednotlivých skupin odpovídali k druhému a třetímu bodu ‚Dotazníku‘ — to vše bylo jednak dokreslením prestižních reliefů, jednak vodítkem pro poznání loyálnosti určité profesionální skupiny při posuzování důležitosti a prospěšnosti zaměstnání jiných, či pro posouzení vyhocenosti jejich profesionálního antagonismu.

Tabulka IX. a: Obsazení prvních míst u všech skupin*

povolání	skupina												celkem	
	I	II	III	IV	V	VI	VIIa	VIIb	VIII	IXa	IXb	X		
řemeslník .		3	9	4		4	2	1	1			1	25	3'68%
kněz . . .	2	4	2	1		1	4				1	2	17	2'51%
politik . . .		1	6	1	2	5	10	7	6	10	2	4	54	7'95%
učitel . . .	5	16	10	1	5	12	21	16	14	18	6	5	129	19'00%
rolník . . .	55	25	35	13	6	23	60	31	22	26	12	17	325	47'87%
dělník . . .		13	11		2	12	13	9		4	2	4	70	10'31%
inženýr . . .					2				1		1		4	0'59%
lékař . . .		4	3		2	1	6	4	1	8	4	2	35	5'15%
voják . . .						1	4	2	1		1	1	10	1'47%
umělec . . .														
obchodník .														
advokát . .														
průmyslník			1	3	1	2	1	2					10	1'47%
počet uvažovaných případů	62	66	77	23	20	61	121	72	46	66	29	36	679	= 100%

* V úvahu zde přirozeně nepřicházejí ony odpovědi, v nichž klasifikace povolání nebyla vůbec provedena; zato jsme sem zahrnuli všechny ostatní případy, ať už v nich bylo stanoveno pořadí všech třinácti povolání v úplnosti, či pouze částečně.

Úhrnný počet prvních míst by měl být vlastně poněkud pozmeněn, neboť některými odpovídajícími byla v čelo klasifikace postavena povolání, jež námi v dotazníku nebyla vůbec uvedena. Pro úplnost proto uvádíme, že u skupiny III. úhrnný počet prvních míst činí 78 (přidáno: matka); podobně u VI. 62 (učenec), u VIIa 124 (dvakrát přidán: úředník, jednou: matka-vychovatelka), u VIIb 75 (přidání: dobrý vůdce, podnikatel, státník), u IXa 72 (přidání: filosof-politik, filosof-učitel, učitel-rolník, učitel-vychovatel, žena-hospodyně, rolník-dělník-řemeslník); a konečně u IXb 30, neboť jedním z odpovídajících byl na prvé místo postaven státník. Viz též tabulku č. VII, kde podáváme souborný přehled všech povolání, která byla odpovídajícími do klasifikace spontánně připsána.

Tabulka IX. b: Povolání, která byla zařaděna do prvních trojic*

povolání	skupina												celkem	
	I	II	III	IV	V	VI	VIIa	VIIb	VIII	IXa	IXb	X		
řemeslník . . .	16	28	45	9	8	22	40	28	15	15	6	19	251	12·82%
kněz	7	5	5	3		2	8	1	9	6	2	4	52	2·66%
politik	3	3	8	3	4	10	10	11	7	16	5	5	85	4·35%
učitel	31	45	37	11	9	32	67	40	23	51	18	16	380	19·32%
rolník	54	52	55	17	10	45	92	50	31	42	16	27	491	25·07%
dělník	38	40	31	8	8	31	69	37	21	32	7	18	340	17·37%
inženýr		5	2	2	5	4	7	3	2	7	5		42	2·15%
lékař	7	15	13	3	5	6	30	14	11	18	16	9	147	7·51%
voják	8	5	5	2	1	7	16	8	6	3	1	5	67	3·42%
umělec			1		1		1	1	2	1			7	0·37%
obchodník . . .	1		8	5	1		7	4	1			1	28	1·44%
advokát											2		2	0·10%
průmyslník . .			12	6	2	12	11	13	5	3	2	1	67	3·42%
počet uvažovaných trojic	55	66	74	23	18	57	119	70	44	66	27	35	1959	} 100%
													653	

* Nečiníme tu rozdílu, zdali uvedená povolání byla zařaděna na první, na druhé, anebo na třetí místo v první trojici; rozhoduje zde okolnost, že bylo každé z nich uvedeno jako jedno ze tří povolání nejdůležitějších.

Tabulka IX. c: Obsazení posledních míst u všech skupin*

povolání	skupina												celkem	
	I	II	III	IV	V	VI	VIIa	VIIb	VIII	IXa	IXb	X		
řemeslník . . .			1					1		1			3	0·58%
kněz	8	20	13	3	5	15	27	15	5	21	10	5	147	28·38%
politik	6	6	5	2	4	7	21	4	14	4	2	6	81	15·64%
učitel														
rolník														
dělník			1										1	0·19%
inženýr	4	1			1		1	1					8	1·54%
lékař														
voják	2	7	10	2	1	1	6	4	3	6	3	2	47	9·07%
umělec	6	6	7	1	1	4	8	5	4	3	2	5	52	10·04%
obchodník . . .	3	1	4				1			1	1	1	12	2·32%
advokát	14	7	9	6	3	9	29	15	8	22	5	13	140	27·03%
průmyslník . .	4	3	4	3		2	6	2		1		2	27	5·21%
počet uvažovaných případů	47	51	54	17	15	38	99	47	34	59	23	34	518 = 100%	

* V úvahu byly vzaty pouze ony případy, v nichž do klasifikace bylo pojmato nejméně osm povolání (viz poslední vodorovný sloupec tabulky). Je jich více nežli polovina: z celkového počtu 914 odpovědí 518.

Tabulka IX. d: Povolání, která byla zařaděna do posledních trojic*

povolání	skupina												celkem	
	I	II	III	IV	V	VI	VIIa	VIIb	VIII	IXa	IXb	X		
řemeslník . . .		1	1				2	1	2	2			9	0·58%
kněz	18	36	22	5	12	25	55	28	13	37	15	17	283	18·21%
politik	18	22	19	6	8	17	50	18	23	12	6	13	212	13·64%
učitel	1												1	0·07%
rolník							1	1	1	1			4	0·26%
dělník			1	1			1	2	2	1	1	1	10	0·64%
inženýr	10	1	5	3	2	1	13	7	3	5	1	2	53	3·41%
lékař	2	2	5				3					1	13	0·84%
voják	5	20	27	5	4	13	31	18	12	28	7	8	178	11·46%
umělec	23	21	26	12	7	10	33	21	15	24	7	18	217	13·96%
obchodník . . .	12	10	12	3	2	9	9	7		13	8	5	90	5·79%
advokát	42	28	29	13	9	29	73	34	26	43	18	27	371	23·87%
průmyslník . .	10	12	15	3	1	10	26	4	5	11	6	10	113	7·27%
počet uvažovaných trojic	47	51	54	17	15	38	99	47	34	59	23	34	1554	} 100%
													518	

Nyní přistupujeme k výkladovému stupni třetímu, poslednímu. Poměrnou velikost prestiže sociální utility klasifikovaných povolání můžeme totiž vyjádřit s ještě větší všeobecnou platností, než jak jsme učinili doposud, když přestaneme lišit i mezi skupinami samotnými, t. j. když příslušníky všech dvanácti skupin budeme považovat za členy skupiny jediné. Ne: jak si cení jednotlivých povolání rolníci, dělníci, učitelé . . . atd., nýbrž: jak klasifikuje různá povolání několik set příslušníků našeho národa (z Moravy a z Čech), bez ohledu, jaké jest jejich vlastní zaměstnání či v kterých jiných ohledech se od sebe různí. Jde nám o jakousi kolektivní odpověď, sestavenou z průměru celkového počtu odpovědí.

Ze čtyř připojených tabulek [tabulka č. IX, a), b) c), d)] začínají nás vlastně jen čísla uvedená v posledním svislém sloupci. U každého ze třinácti klasifikovaných povolání je tu vyjádřeno v procentech, jaký jest jeho podíl na obsazení prvních a posledních míst, jakož i jaký jest jeho podíl na obsazení prvních a posledních trojic. Z tabulky první jest zřejmo, že největší počet prvních míst zabralo povolání rolníka (47·87%). Po něm postupně menší čísla připadají na povolání učitele (19%), dělníka (10·31%), politika (7·95%), lékaře (5·15%), řemeslníka (3·68%), kněze (2·51%), vojáka (1·47%), průmyslníka (1·47%) a inženýra (0·59%). V pořadí zde nemůžeme rozlišit mezi povoláním umělce, obchodníka a advokáta, neboť žádné z nich nebylo uvedeno ani v jediném případě mezi povoláními, která se ocitla v čele klasifikace. Uvedené pořadí

* K vzájemnému pořadí členů posledních trojic nepřikhlízíme.

se však u většiny povolání změni, když na velikost jejich prestiže budeme usuzovat podle toho, jak často byla uvedena mezi členy první trojice. A změni se nejen pořadí, nýbrž i velikost v rozdílech jejich poměrné důležitosti: rolník (25·07%), učitel (19·32%), dělník (17·37%), řemeslník (12·82%), lékař (7·51%), politik (4·35%), voják (3·42%), průmyslník (3·42%), kněz (2·66%), inženýr (2·15%), obchodník (1·44%), umělec (0·37%), advokát (0·10%). Přehled o obsazení posledních míst [tabulka c)] jest obrazem obráceného sledu v pořadí. Povolání učitele, rolníka a lékaře nebylo na posledních místech klasifikace uvedeno ani u jedné skupiny. Po nich jsou na těchto posledních místech zúčastněni postupně vždy větším a větším procentem: dělník (0·19%), řemeslník (0·58%), inženýr (1·54%), obchodník (2·32%), průmyslník (5·21%), voják (9·07%), umělec (10·04%), politik (15·64%), advokát (27·03%), kněz (28·38%). Seřadíme-li obdobně tato povolání podle toho, jak čteně jsou zastoupena mezi členy poslední trojice, bude jejich sled opět podstatně jiný: učitel (0·07%), rolník (0·26%), řemeslník (0·58%), dělník (0·64%), lékař (0·84%), inženýr (3·41%), obchodník (5·79%), průmyslník (7·27%), voják (11·46%), politik (13·64%), umělec (13·96%), kněz (18·21%), advokát (23·87%). Je zřejmo, že o výsledném prestižním pořadí nemůžeme mluvit ani jen podle podílu na prvních místech a na prvních trojicích, ani jen podle obsazení posledních míst a posledních trojic.

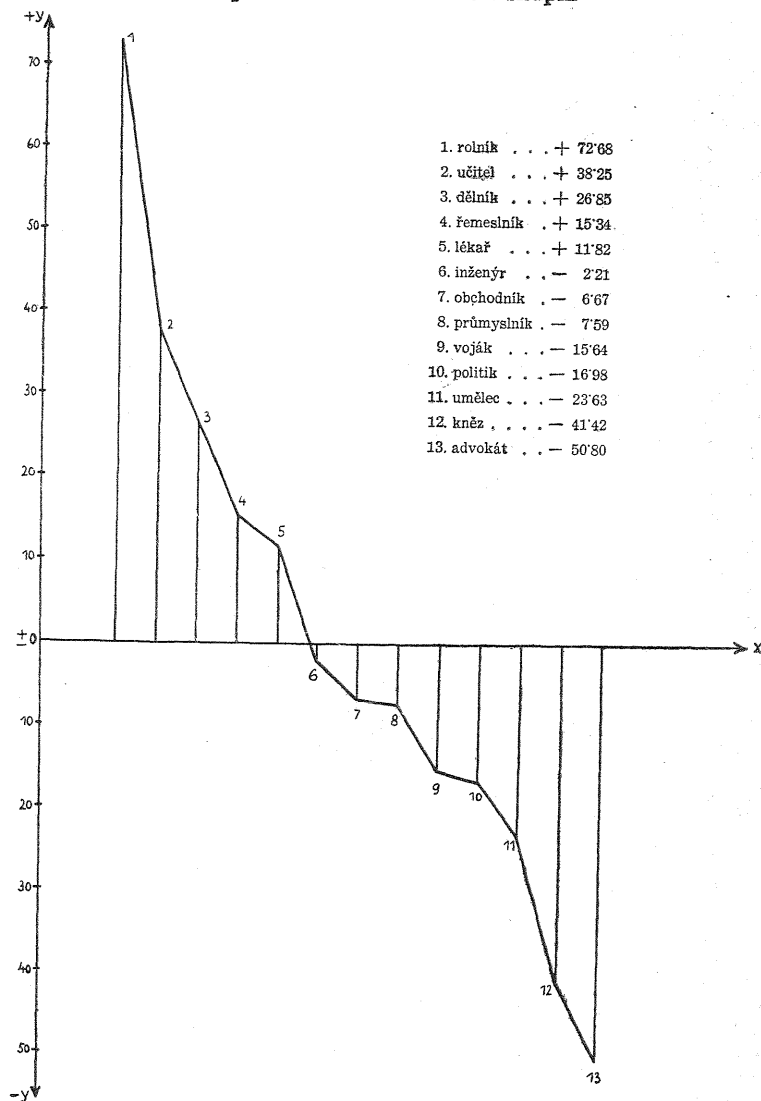
Proto zcela obdobně, jako jsme v předešlé kapitole vypočetli prestižní koeficient klasifikovaných povolání v rámci jednotlivých skupin, došli jsme nyní k stanovení jejich výsledného prestižního pořadí tím, že jsme vypočetli koeficient prestiže u každého z nich z průměru všech dvanácti skupin. Odečtením součtu dvou hodnot kladných od součtu dvou hodnot záporných se nám obsah čtyř číselných indexů zhustil ve výsledný prestižní koeficient, jenž jest u některých povolání kladný, u jiných záporný. Jsme tak s to dáti konečnou odpověď na otázku: Jak veliký je poměrný prestiž sociální užitečnosti třinácti různých povolání podle hromadného soudu těch několika set jedinců, kdož je klasifikovali? Odpověď vyčteme z křivky prestižního reliefu, jak jsme ji vykreslili v tabulce č. X. Probíhá velmi charakteristickým způsobem zhruba od +70 do -50 a názorně ukazuje, jak — podle soudu odpovídajících — nestejnou měrou jednotlivá povolání přispívají k vytváření a udržování veřejného blaha, jak v tomto ohledu jsou nestejně potřebná a proto i nestejně důležitá (viz str. 232).

V tomto konečném odstupňování podle poměrné důležitosti má pět povolání prestižní pořadnici kladnou, osm zápornou. Záporná

pořadnice — opakujeme znovu — neznamená, že povoláním, jež jsou na spodním oblouku prestižního reliefu pod osou x, není přisouván vůbec žádný význam, anebo že všechna jsou předmětem odsudků a námitek; znamená jen tolik že jsou to povolání, jimž jest přisouvána menší sociální užitečnost než povoláním s pořadnicí kladnou. Vůdčí místo připadá nesporně povolání rolníka (+72·68 proc.). Kladná pořadnice povolání učitele je téměř o celou polovinu kratší (+38·25) a zmenšuje se postupně dále u povolání dělníka (+26·85), řemeslníka (+15·34) a lékaře (+11·82). Ze tří povolání, jež jsme původně klasifikovali jako povolání střední polohy, zůstává v této poloze nyní při konečné klasifikaci jen povolání inženýra (-2·21), kdežto umístění obou dalších jest již definitivně pod osou x: obchodník -6·67, průmyslník -7·59. Záporná prestižní pořadnice se pak postupně prodlužuje u povolání vojáka (-15·64), politika (-16·98), umělce (-23·63), kněze (-41·42) a advokáta (-50·80). Porovnáme-li rozpětí vždy mezi dvěma sousedními číselnými indexy (jež jest graficky vyznačeno velikostí úhlu sklonu), shledáváme, že některá z povolání jsou si svou výslednou prestižní polohou mnohem blíže než jiná. Podle toho bychom mohli říci, že přibližně stejně jest oceňován sociální význam povolání obchodníka a průmyslníka, dále politika a vojáka, a konečně řemeslníka a lékaře. Větší jsou rozdíly v oceňování práce inženýra a obchodníka, politika a umělce, průmyslníka a vojáka. U ostatních pak jsou tyto rozdíly poměrně ještě mnohem větší, naznačující, že v odstupňování významu různých povolání jsou namnoze stupně značně nepravdivé.

V posledním svislém sloupci tabulky na str. 213 jest vyjádřeno v procentech, kolikrát bylo které povolání úhrnem z klasifikace vypuštěno. Jejich pořadí není v tomto ohledu přesně týž, jako jejich sled podle prestižního koeficientu, jak ani nemůže být očekáváno. Přesto je obdoba velmi nápadná a příznačná hlavně tím, že povolání, která byla z klasifikace vypuštěna nejčastěji, jsou současně povoláními, jejichž prestižní koeficient byl z nejmenších. Nejčastěji byl vynechán advokát (17·91%), kněz (14·19%) a politik (13·85%). Přibližně stejně často nebyli do klasifikace pojata řemeslník (10·47%) a umělec (10·13%). U zbývajících povolání se procento postupně snižuje, jsouc nejmenší u těch zaměstnání, jejichž prestižní koeficient jest největší: voják (8·95%), obchodník (7·77%), průmyslník (5·74%), inženýr (5·41%), lékař (2·53%), dělník (2·20%), rolník (0·68%), učitel (0·17%). Povolání učitele bylo ve všech dvanácti skupinách z klasifikace vypuštěno pouze jedenkrát, povolání rolníka čtyřikrát — zřejmě nedopatřením.

Tab. X.: Grafické znázornění koeficientu prestiže z průměru všech dvanácti skupin

Poslední vodorovný sloupec v přehledu námitek a odsudků (str. 215) podává součet všech případů, kolikrát bylo které povolání předmětem slov, jimiž byly vyjadřovány pochybnosti o jeho sociálním významu či o jeho všeobecné potřebnosti. U povolání učitele, rolníka a dělníka se tak nestalo ani v jediném případě. U povolání ostatních z celkového počtu 477 námitek a odsudků připadá na: kněze 168 (35.22%), advokáta 121 (25.37%), vojáka 61 (12.79 procenta), politika 56 (11.74%), průmyslníka 43 (9.01%), obchodníka 18 (3.77%), umělce 5 (1.05%), řemeslníka 3 (0.63%), inženýra 1 (0.21%) a lékaře 1 (0.21%). Není pochyby, že tato data jsou pro dokreslení prestižního pořadí některých povolání velmi důležitá. Především — srovnávajíc je s příslušnými indexy prestižního koeficientu — si z nich uvědomujeme, že nízké prestižní pořadí určitého povolání nemusí vždycky současně znamenat, že povolání toto je předmětem interprofesionálního antagonismu. Tomu je třeba rozumět asi taktó. Lidé si o určitém povolání řeknou, že ho pro dosažení veřejného blaha není zrovna příliš potřebí, že bychom se bez něho snad i vůbec obešli, ale když už je tu, nechme je být, škody nenadělá; a není-li či nebude-li opravdu vůbec k ničemu, zanikne samo sebou. Nejtypičtější je v tomto ohledu případ umělce. Svým prestižním koeficientem se řadí až na třetí místo od konce, kdežto počet námitek proti jeho potřebnosti je tak malý, že povolání toto patří zase mezi tři zaměstnání, proti nimž se vyskytlo odsudků nejméně. Velmi výstižně byl tento zvláštní postoj vyjádřen jedním z odpovídajících, který napsal, že „umělec k dosažení veřejného blaha nepotřebujeme, ale je dobře, když i toho máme“. Jiným zajímavým dokladem této nepoměrnosti je vztah mezi povoláním obchodníka a průmyslníka. Ve výsledné klasifikaci jsou to podle velikosti prestižního koeficientu dvě povolání, která si stojí nejbliže. S hlediska počtu námitek a odsudků jest však mezi nimi značný rozdíl, neboť povolání průmyslníka jest vystaveno nepoměrně většímu počtu projevů profesionálního antagonismu než povolání obchodníka. A neméně zajímavý je též případ povolání advokáta a kněze. Jejich pořadí je s hlediska počtu námitek a odsudků obrácené, než když je posuzujeme podle jejich umístění na křivce prestižního reliefu. Znamená to, že ačkoliv je povolání advokáta odsunuto svým prestižním postavením až za povolání kněze, jest profesionální antagonismus, namířený proti knězi, častější a — jak jsme se přesvědčili v citacích — současně i útočnější. Povážíme-li, že předsudky a zaujetí proti kněžím jsou motivovány ne tak důvody profesionálními, jako mnohem spíše důvody příslušnosti (či nepřislušnosti) k určité církevní organizaci, u některých pak fanatismem nacionálním, u jiných náboženským,

uvědomujeme si, že antagonismus mezi jednotlivými profesionálními skupinami není vyvoláván jen příslušností profesionální, nýbrž že je velmi často podmiňován (nebo spolu podmiňován) i různými okolnostmi průvodními.

Stanovením výsledného pořadí třinácti klasifikovaných povolání jsme svůj vlastní úkol skončili. Víme nyní, které z nich je s hlediska blaha společenského celku považováno za nejdůležitější a víme také, jakou měrou se prestiž sociální utility povolání ostatních postupně zmenšuje. Během svého rozboru v části čtvrté, jakož i během dalšího výkladu, který na tento rozbor navazoval (kapitola V.) jsme však dospěli i k některým jiným zajímavým poznatkům, jež zůstaly až doposud porůznu roztroušeny v textu a jež bychom proto nyní v závěrečném přehledu rádi znovu připamatovali. Nebude možno obírat se všemi, zato však se pokusíme, abychom v úplnosti uvedli ty z nich, jež jsou důležitější a častěji (či pravidelně) se opakují. Současně s nimi připojíme též některé poznámky, abychom si zaručili, že výsledky, k nimž jsme svým šetřením dospěli, nebudou vykládány nesprávně. Zejména však bude nutno, abychom se vrátili k svému východisku a ptali se, jaký je dosah našich poznatků, jichž jsme se dobrali výzkumem o prestiži povolání, pro osvětlení širšího problému veřejného blaha.

Nejdříve poznámku o klasifikaci samotné. Nadpisem své práce jsme naznačili, že nám jde o zjištění prestiže *sociální utility* různých povolání, nikoliv o jejich sociální *prestiž vůbec*. Rozlišení toto je zcela zásadní povahy a musíme je mítí dobře na mysli. Neboť ze skutečnosti, že valná většina odpovídajících zařadila povolání rolníka na první místo, jakožto povolání nejpotřebnější pro zabezpečení veřejného blaha, nesmíme činit závěr, že povolání tomuto je přede všemi ostatními zaměstnáními dávána přednost vůbec, t. j. i v kterémkoliv jiném ohledu. Konkrétně: že na př. učitelé, kteří své vlastní povolání zařadili teprve za povolání rolníka a dělníka, chtěli by být raději rolníky nebo dělníky místo učitelů. My jsme na odpovídajících žádali, aby námi uvedená povolání seřadili za sebou podle toho, jakou důležitost jim připisují s hlediska jejich všeobecné sociální užitečnosti. Kdyby nám bylo šlo o zjištění sociálního prestiže vůbec, byli bychom se musili ptát zcela jinak (na př.: 'Které z těchto povolání byste Vy sám chtěl nejraději zastávat?'). Nezapomínejme proto, že prestižní pořadí klasifikovaných povolání, k němuž jsme dospěli, je specifikováno zřetelům k jejich poměrné důležitosti pro blaho společenského celku. Proto se v našich slovech stále vracely výrazy, jako: 'veřejné blaho', 'zájem celku', 'všeobecná sociální užitečnost' a pod.

Jiná poznámka se týká případů námitek a odsudků. Máme-li dobře porozumět strohým výrokům, jež jsou projevem profesionálního antagonismu, nesmíme zapomínat, že zařazení do určité profesionální skupiny je zpravidla současně též zařazením společensko-hospodářským (jak často má někdo určité povolání jen proto, že totéž povolání zastával i jeho otec!) a úrovní vzdělanostní, vlastně přesněji: odborným školením (většina zaměstnání je dnes dosažitelná jenom po předchozí přípravě); takže k rozdílům, daným povahou jednotlivých povolání, druží se a je zesilují i rozdíly, dané zařazením sociálně-hospodářským, vzdělanostním a — jak jsme se několikrát přesvědčili — příslušností politickou, národnostní a náboženskou. Negativní postoj, předsudky a zaujetí jsou tu skloubeny v jednotu, v postoj výsledný, ačkoliv jsou ve skutečnosti motivovány důvody rozmanitými. Nemáme proto možnosti říci vždy s určitostí, odkud pramení nepříznivý výrok o některém povolání; zejména pak se musíme vystříhat toho, abychom odsudky nepřičítali výlučně jen na vrub negativních postojů profesionálních. Je dále záhodno, abychom právě v této souvislosti upozornili, že na dotazníky toho druhu, jako byl dotazník náš, odpovídají zpravidla osoby, jež jsou založení spíše radikálního, než 'občané střední cesty', kteří se vyznačují mnohdy značnou měrou indiferentnosti, pokud jde o otázky veřejného života. A mluvíme-li tu o 'radikálním' smýšlení, tedy tím nemíníme radikalismus jen ve smyslu politickém, nýbrž radikalismus jakýkoliv (náboženský, národnostní, sociálně-třídní...), ba i sám radikalismus konservativní; neboť konservativci dovedou být ve svém konservatismu začasté i radikálnější (roz.: výlučnější, jednostrannější a útočnější), než samotní radikálové. Okolnost, že si někdo dal práci a odpověděl na velmi obsáhlý 'Dotazník', ačkoliv nemusil, je dokladem, že o otázky, v něm položené, měl opravdový zájem. A tam, kde je vzbuzen zájem, můžeme očekávat silnější a bezprostřednější postojovou reakci než v případech, kde by tohoto zájmu nebylo. Proto jsme, myslím, právem usuzovali, že útočná kritičnost některých odpovědí může býti zárukou, že odpovídající byli otázkami našeho dotazníku vyprovokováni, takže k nim ve svých míněních zaujali postoje bezprostřední a nepředstírané. Zmíněný 'radikalismus' musíme mítí na mysli nejen proto, abychom dovedli porozumět projevům silně vyhoceného profesionálního antagonismu, nýbrž i proto, abychom dovedli ocenit postoje loyální, jichž — jak v dalším uvidíme — je většina.

Před vlastní rozbor dotazníků jsme vložili stručnou úvahu o demokracii a demokratickém společenském řádu. Naznačili jsme tam, že pro demokracii je nejdůležitější, aby v každém ohledu bylo při

řízení věci veřejných uplatňováno hledisko celistvostní, které obzírá celek a které mnohonásobnou společenskou rozrůzněnost, jež se projevuje nepoměry (vedoucími ke konfliktům) hospodářskými, politickými, vzdělanostními, národnostními, náboženskými atd., snaží se převést na společenství zájmů. Naznačili jsme také, že je to jediná a současně nejúčinnější metoda demokracie pro uskutečňování společenské harmonie, společenského řádu, veřejného blaha. A řekli jsme konečně, že důsledné uplatňování totalitního hlediska jest ideálem, jemuž je dnešní skutečnost ještě příliš vzdálena. Neboť je tu mnoho hledisek částečných, když nejen jednotlivé společenské skupiny (hospodářské, náboženské, politické, národnostní, zaměstnanecké atd.), nýbrž i jednotlivci sledují své vlastní zájmy a tužby. Bylo by tragickým neporozuměním povahy a metody demokracie, kdybychom předpokládali — jak se to děje v režimech diktátorských, chlubicích se, že v nich demokracie došla svého nejvyššího výrazu, že je to demokracie zušlechťená —, že demokracii jde o to, aby všechny rozdíly byly za každou cenu zrušeny, aby byly „usměrněny“. Jde jen o to, aby se tyto rozdíly ve veřejném společenském životě neprojevovaly formou stavovské výlučnosti a formou různých společenských antagonismů, když partikularismy nezdravě přebují nad zájmy obecnosti, nad zřetelem blaha všech. Neboť jen tehdy, když jednotlivci a částečné skupiny, žijící v rámci národní společnosti, dovedou své individuální a skupinové potřeby a zájmy vřadit pod vyšší zřetel potřeb a zájmů celku, budou dány předpoklady k vytváření, udržování a zvětšování veřejného blaha.

Tolik, tuším, postačí, aby vynikla souvislost našeho užšího problému (studium prestiže sociální utility různých povolání) se širším problémem demokracie (problém veřejného blaha), jemuž bude věnována jedna z našich prací příštích, analysující mínění několika set jedinců o tom, co si představují pod pojmem veřejného blaha, jak oni mu rozumí, a jak by podle jejich mínění bylo možno všeobecného blaha dosáhnout a je udržet. Tam bude více na místě, abychom tento pojem definovali vědecky v širším rozvedení, než jak jsme učinili zde.

V zrcadle sociálních attitud, o jejichž objektivní analysu jsme se v této práci pokusili, viděli jsme na mnohých a mnohých místech, jak se paprsek celistvostního zřetele láme a štěpí, procházejí hranolem profesionálního partikularismu. V některých případech byl tento partikularismus, daný zařazením odpovídajících jedinců do určité profesionální skupiny, doplňován a zesilován též četnými partikularismy jinými. Jindy zase jsme mohli pozorovat, že partikularismus profesionální jest pouze pláštíkem, zastírajícím partikularismus jiné povahy, jak bylo obzvláště dobře patrné při kla-

sifikaci povolání kněze, kde velmi často rozhodovaly důvody náboženské (či protináboženské), národnostní a politické, nikoliv důvody profesionální.

Shledali jsme, že se od sebe liší jedinci i celé skupiny jedinců v tom, jak nestejně si cení různá povolání s hlediska jejich všeobecné sociální užitečnosti. A tu si uvědomujeme, že rozdíly tyto mohou existovat jen proto, že lidé mají různé pojetí veřejného blaha, neboť jinak — jak se v četných případech opravdu stalo — by nesměli v tomto ohledu mezi jednotlivými povoláními činit žádného rozdílu, anebo, když už by je klasifikovali, musili by je klasifikovat všichni stejně. Proto všude tam, kde klasifikace provedena byla, jsme oprávněni považovat způsob, jak povolání byla za sebou zařaděna, za ukazatele specifického chápání pojmu veřejného blaha. Na pozadí pojetí vědeckého, kladoucího důraz na obecnost, na spolupráci všech se všemi, vyniká částečné a jednostranné pojetí jednotlivců i skupin. Je ovšem pravda, že obraz není úplný, či že není po všech stránkách zcela jasný, neboť se naň díváme jen sklíčkem jedné barvy — barvou sociálních postojů interprofesionálních. Nesmíme proto na podkladě tohoto pohledu s jedné strany usuzovat do všech podrobností na způsob, jak je pojem veřejného blaha chápán příslušníky jednotlivých skupin celkově. Přesto při zpracování konkrétních dat, zejména pak při shrnujících přehledech v kapitole páté a na počátku kapitoly šesté, projevila se vazba některých obecných spojitostí, které můžeme považovati za typické jak pro klasifikující skupiny, tak i pro klasifikovaná povolání.

Jedním z nejprůkaznějších závěrů, k nimž náš rozbor fakt vedl, je poznatek, že jsme u všech dvanácti zaměstnaneckých skupin zjistili stopy profesionálního partikularismu. Projevuje se jednak tím, že příslušníci jednotlivých skupin snaží se význam povolání vlastního postavit pokud možno do nejlepšího světla, jednak tím, že se u nich projevuje též tendence zdůraznit význam onoho (oněch) z ostatních povolání, jež jest jim v tom či onom ohledu nejbližší.

Prestižní reliefy podle povolání (str. 207 a n.) jsou toho přesvědčivým dokladem. Z nich můžeme vyčíst především to, že poměrně nejlepšího prestižního umístění dostalo se rolníkovi u rolníků, dělníkovi u dělníků, učiteli u učitelů a obchodníkovi u obchodníků. Dále je z těchto grafů patrné, že povolání řemeslníka má nejlepší prestižní koeficient ve skupině obchodníků a u samostatných podnikatelů nižší kategorie, kde jest právě valná většina řemeslníků. Podobně povolání vojáka dostalo se největšího ocenění u rolníků a u vojáků samotných, povolání průmyslníka zase u samostatných podnikatelů vyšší kategorie (kde jsou průmyslníci)

a u soukromých zřízcenců nižší kategorie, z nichž mnozí jsou v průmyslových podnicích zaměstnání. Neméně příznačné je také to, že povolání politika je připisován největší význam ve skupině učitelů a profesorů, povolání inženýra u samostatných podnikatelů vyšší kategorie (včetně svobodných povolání) a u profesorů, povolání lékaře a umělce ve skupině učitelů a profesorů — tedy vesměs u oněch skupin, kde bychom to očekávali nejvíce, neboť jejich členové stojí těmto povoláním nejbližší. Při klasifikaci kněze rozhodovaly hlavně zřetele náboženské (vlastně církevní či proticírkevní), někde též národnostní, politické a kulturní. U povolání advokáta bychom očekávali, že — podobně jako v případě inženýra, lékaře a umělce — bude nejvíce oceňováno učiteli a profesory, resp. zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci); upozornili jsme již na jiném místě, že se tak nestalo a že výjimku tuto musíme proto považovati za obzvláště charakteristickou.

Jiným dokladem této tendence zdůraznit sociální prospěšnost vlastního zaměstnání jsou spontánní přípisy, jimiž povolání, která byla námi uvedena v „Dotazníku“, byla doplňována. Nejnápadněji se to projevilo na četných přídavcích povolání úředníka, které bylo nejčastěji přidáno právě úředníky samotnými. V některých skupinách bylo zase v tomto ohledu zajímavé pozorovat, jak se utváří vzájemný poměr v obsazení prvních míst a prvních trojic. Povolání, která se těší všeobecnému uznání, byla zpravidla postavena v čelo klasifikace, takže počet, kolikrát byla uvedena ještě na místě druhém nebo třetím, nebyl již o mnoho větší. Zato u povolání, která se netěší tak velikému uznání, bylo zřejmo, že jedinci, kteří je zastávají, radí je velmi často alespoň mezi tři členy nejdůležitější, když už je nestaví — ať z ostychu či z důvodů jiných — zrovna na místo první. A konečně jsme též viděli, že význam vlastního povolání je zdůrazňován alespoň nepřímou tím, že je kladen důraz na prospěšnost *všech* povolání a k tomu připojovány významné poznámky, jako: „Všichni jsme rovni a potřební, nevynášet se jeden nad druhého“, „Všech povolání je třeba, neobejdeme se ani bez...“ atd., což se týká opět oněch povolání, o jejichž všeobecné potřebnosti bývá pochybováno.

Krátce ukazuje se, že u členů jednotlivých profesionálních skupin existuje vyhraněná *profesionální sebevědomí* (nejsilnější u rolníků), t. j. vědomí důležitosti a všeobecné prospěšnosti vlastního práce, vlastního „poslání“, jakož i *interprofesionální affinita*, t. j. vědomí příbuznosti v povolání a skrze ně případně i v sociálním zařazení. Obojí je přirozené a lidsky lechce pochopitelné. Nikdo nechce být „lišnjí člověk“, člověk zbytečný, jak o něm psal M. Gorkij. V zájmu veřejného blaha si dokonce musíme přát, aby pro-

fesionálního sebevědomí bylo co nejvíce, neboť stěží si lze představit zdravou společnost, jejíž někteří členové by cítili, že jejich práce nemá významu, že nepřináší užitku, že jsou „lidé zbyteční“. Bohužel žádoucí forma profesionálního sebevědomí zvrhá se v nežádoucí profesionální pýchu, stavovskou výlučnost, když činnost vlastní je považována za nejdůležitější, ne-li za jediné potřebnou, kdežto práce povolání jiných je neúměrně zlehčována. Příkladů tohoto chybování uvedli jsme v dostatečném počtu. Dopouštějí se ho jak lidé prostí, tak i lidé prošlí vyšším školským vzděláním. A chybuje se jednostranností obojího směru: jedni zapomínají na důležitost složky duchovní nebo ji zlehčují, kdežto jiní se zase dopouštějí nesprávností opačného druhu, jako by při veřejném blahu šlo výlučně jen o složku hmotnou. Odtud potom na př. úzký zřetel architekta, který si ze všech povolání cení nejvíce inženýra, dělníka, průmyslníka, řemeslníka a obchodníka, neboť — jak o sobě říká — je přívržencem technokracie, či dogmatická slova obchodního disponenta, že „ku blahu přispěl a přispívati bude nejvíce mezinárodní obchod“, anebo konečně stejně dogmatické a úzce osobní hledisko soukromé úřednice, že se obejdeme bez umělce, „poněvadž umění nepodmiňuje veřejné blaho“. Oč výše, než soud těchto lidí studovaných, stojí mínění sedláře, který závislost a potřebnost všech povolání vystihuje slovy národního rčení: V práci a vědění je naše spasení. V některých odpovědích jde tato jednostrannost dokonce tak daleko, že klasifikace povolání vyznívá vlastně v nadřazenost „pracovníků rukou“ nad „pracovníky hlavou“ nebo naopak. O skupinách jako celcích to sice neplatí takovou měrou jako o míněních jednotlivců, leč i tak jsou toho velmi přesvědčivé doklady. Stačí, když na př. jen porovnáme výsledný prestižní relief (str. 232) a prestižní reliefy jednotlivých profesionálních skupin (str. 195 a n.), aby tak byly patrné skupinové odchylky od klasifikace průměru.

V celku pak jednostrannost ve zdůrazňování hmotných momentů při vytváření veřejného blaha převažuje, jak je zřejmo právě na výsledném grafu, sestaveném z průměru všech skupin. Povolání učitele je tu sice zařadeno před dělníka a řemeslníka, stojí však až za rolníkem, a to s kladnou prestižní poradnicí téměř o polovinu kratší. Dále okolnost, že povolání lékaře a inženýra jest méně ceněno než povolání dělníka a řemeslníka a že povolání politika, umělce, kněze a advokáta jest zařadeno teprve za obchodníka, průmyslníka a vojáka — to vše je neklamným znamením, že odpovídající jako celek chápou pojem veřejného blaha především (mnozí z nich výlučně) jako blaho hmotné, někdy zcela úzce jako zabezpečení životního minima. Teprve na druhém místě zahrnují do

tohoto pojmu též blaho v širším pojetí, včetně složky kulturní, umělecké a mravní.

Nebude jistě nikoho, kdo by chtěl brát doslovně verše básníka mládí,* že ze všech trestů jest trestem největším, když národ nemá písně. Přesto je jisto, že je mnoho lidí, kteří by se necítili plně šťastni, kdyby jim tyto písně chyběly, tak jako jiní by zase nebyli plně účastni veřejného blaha, kdyby se občas nemohli pokochat pohledem na pěknou sochu, obraz nebo přírodu, kdyby si nemohli přečíst oblíbenou knihu, poslechnout si hudbu, anebo kdyby nemohli chutnat plodů vzdešných z činností v jiných oborech lidských zájmů (věda, sport, náboženství, činnost vzdělávací...); a tím více to ovšem platí o tvůrcích samotných. Ne samým chlebem živ je člověk. Smyslem života není, aby byl jen udržován; největším příkazem života jest, aby byl žit, a to co nejplněji, nejvšestranněji a nejprohloubeněji. A ovšem ne, aby tak žili jen někteří, kterým by bylo dopřáno snad až příliš mnoho, zatím co druzí, většina, by byli ve své životní plnosti ochuzeni. Proto v demokracii usilujeme o blaho *veřejné*, o blaho, jehož by byli účastni všichni.

Požadavek tento bývá někdy příliš lehce odbýván poukazem, že „prostý člověk“ rozmanitějších a hlubších zážitků životních nepotřebuje a ani po nich netouží. Že mu k jeho spokojenosti plně postačí, když se dobře nají a má možnost pobavit se. O mnohých, dnes snad ještě o většině, je to pravda. Zapomíná se však, že hlavním důvodem toho není neschopnost či nezáměr, nýbrž nedostatek příležitosti, nedostatek hmotných prostředků, a hlavně nedostatek potřebného školení. Ten „prostý člověk“ po hlubších duchovních zážitcích netouží prostě proto, že jich nikdy neochutnal, či že ho nikdo nevedl k tomu a neučil, jak jich chutnat. Tedy nikoliv jen *panem et circensibus*; zájem veřejného blaha si žádá, aby se t. zv. širokým vrstvám dostalo i ze všeho ostatního, alespoň část z toho.

Neradi bychom však, aby nám bylo rozuměno tak, že *všechen* nedostatek chceme svádět jen na nedostatek hmotných prostředků a na nedostatek příležitosti. To by byl nikdy nevynikl žádný chudý umělec nebo chudý vědec. Jsou velcí boháči, jimž život přináší mnoho příležitostí, a přece jen žijí úžasně chudě. Nudí se ve své lóži v opěře, protože hudbě nerozumějí. Cestují ve všem myslitelném pohodlí nádhernými přírodními sceneriemi, ale zůstávají chladní a bez zájmu, protože nedovedou vnímat jejich krás. A jsou lidé chudí, jejichž život

* Vítězslav Hálek, Večerní písně.

je vyplněn shonem za prací, a kteří přesto znají kouzlo jitra v lese, vnímají prostou krásu ptačího zpěvu a dovedou si život zkrášlit prožitky, jakých si boháč nedovede opatřit ani za všechny poklady světa; neboť jsou na světě určité věci, které se za peníze opatřit nedají. Nemělo by smyslu, abychom idealisovali. Jest a bude vždy mnoho těch, pro něž veřejné blaho bude synonymem: mít se dobře a „užít“ světa. Chceme jen zdůraznit, že hmotné prostředky a příležitost nejsou ještě vším, že je třeba též určitých predisposic, které musí být rozvíjeny a školeny. Není jich každému dopřáno, a zejména není jich dopřáno všem stejnou měrou. Bylo by však příliš lehké řešení vyvozovat odtud, že „lidé“ nic takového nepotřebují, že jsou spokojeni s tím, co mají.

A nejde jen o oblast umění. Způsob, jak byla jednotlivá povolání klasifikována a jakými slovy byla jejich klasifikace odůvodňována, prokázaly zcela jasně, jak jednostranně a kuse je pojem veřejného blaha chápán i v jiných ohledech. Kolik neporozumění projevuje se na př. v tom, že povolání politika, tak důležité právě s hlediska vytváření a udržování veřejného blaha, bylo často odsunuto na některé z posledních míst, anebo vůbec opomínáno jako nepotřebné. Doklad o existenci profesionálního antagonismu a názorového zmatku můžeme spatřovati již v tom, že povolání, pro něž jedni našli slova velikého uznání, byla jinými odsouzena jako povolání zbytečná nebo sociálně škodlivá. Je to možné jen proto, že u různých jedinců (či skupin) má pojem veřejného blaha rozdílnou náplň a že různí lidé (či různé společenské skupiny) jsou v zajetí svých rozmanitých egocentrismů, činnice měřítkem všeho ostatního sebe, svou politickou stranu, svou sociální vrstvu, svou úroveň vzdělanostní a kulturní, svou církev, své povolání..., ba i své záliby a koníčky. Zapomínají, že i když všem členům národa budou zaručeny tři nejzákladnější životní potřeby (potrava, oděv, obydlí), bude mezi nimi vždycky veliké množství rozdílu, individuálních a skupinových, když půjde o ukájení potřeb dalších. Jde o to — a jinak by pojem veřejného blaha neměl žádného smyslu —, aby s hlediska blaha všech bylo přihlíženo i ke všem zřetelům částečným, tak aby blaho všeobecné bylo zintegrováním všech blah částečných, nikoliv jejich potlačováním či omezováním. Proto žádný zřetel částečný, ať jakýkoliv a ať sebe více oprávněný, nesmí být povyšován na zřetel obecnosti.

Individuální a skupinové rozdíly v řadení rozličných povolání nemusely by samy o sobě být ještě považovány za špatné

znamení, špatné v tom smyslu, že jsou projevem profesionálního antagonismu. Je pravda, že s hlediska veřejného blaha by bylo nejideálnější, kdyby mezi povoláními nebylo číselně rozdílů. Stalo se tak v oněch dotaznících, kdy odpovídající upustili od klasifikace, říkajíce, že všechna povolání jsou důležitá a potřebná. My však jsme výslovně žádali, aby povolání byla seřaděna. Nemůžeme proto usuzovat, že odpovídající psali pod vlivem profesionálního antagonismu jen na podkladě toho, že některá povolání byla jimi uvedena vpředu, kdežto jiná až na konci. Zato se v tomto pořadí jasně zračí specifická hlediska partikulární, profesionální sebevědomí a profesionální affinita. Takových částečných hledisek může být mnoho a všechna nemusí být nezbytně motivována partikularismem profesionálním či výlučně jím. Je samozřejmo, že když se na př. někdo dívá na různá povolání podle toho, jak slouží k udržení života, postaví na první místa jiná zaměstnání než ten, kdo pokládá nezbytné životní potřeby za zajištěny a má na mysli už jen dosažení životní plnosti. Podobně jsme byli svědky též toho, že odchýlné řazení bylo důsledkem rozlišování mezi povoláními „prvovýroby“ a povoláními ostatními, odvozenými a zprostředkujícími, či — zcela obdobně — při marxistickém pojmání intelektuální a kulturní „nadstavby“. Opět jindy při klasifikaci rozhodovala početnost příslušníků určitého povolání, podle zásady: důležitější jsou ti, kterých je více („rolník, dělník a řemeslník představují nejpčetnější stavy a vytvářejí tudíž nejvíce hodnot, které lidstvo potřebuje k své existenci i k svému vývoji“). Jiné částečné hledisko je dáno tím, že je rozlišováno mezi povoláními absolutně nezbytnými a těmi, jež jsou vázána jen na určitou dobu, určité vývojové období, určitý společenský řád a pod., takže v budoucnosti, až dojde k příslušným změnám, budou zcela nepotřebná. Obměnou tohoto rozlišení jsou pokusy seřadit povolání podle toho, jak postupně vznikala, při čemž povolání „starší“ jsou považována za důležitější a pro člověka nezbytnější. Tato, jakož i jiná, jim podobná rozlišení jsou projevem specifických zřetelů, jež odpovídající měli na mysli; a jsou ovšem především projevem toho, jak neúplně či jednostranně chápou pojem veřejného blaha. Nemusí však být nezbytně projevem profesionálního antagonismu. Teprve tam, kde ke klasifikaci jsou připojovány různé poznámky a kde proti některým povoláním jsou vyslovovány nepříznivé námitky či nenávistné odsudky, můžeme mluvit o interprofesionálním antagonismu.

Zjistili jsme a četnými příklady jsme osvětlili, že kdežto odpovídající jsou určitým povoláním ve svých úsudcích obzvláště nakloněni, mluvíce o nich a jejich sociálním významu s největším uznáním, jsou o jiných povoláních ve svých soudech zdrženlivější, jsou k nim kritičtější, pochybují o jejich důležitosti a všeobecné sociální prospěšnosti, anebo konečně se o nich vyslovují i zcela negativně, upírajíce jim jakoukoliv užitečnost pro blaho společenského celku. Nejednou si jejich odmítavý soud našel slova nevraživé zaujatosti. Celkem jako by v tomto ohledu existovaly dva druhy lidí. Jedni jako by za každou cenu chtěli najít na každém zaměstnání aspoň nějakou světlou stránku; to jsou ti, o nichž jsme vpředu řekli, že jsou tmelem sociálního řádu. Zdržují se všech výtek, netřídí povolání na důležitější a méně důležitá, nýbrž liší jenom v tom, zdali jsou hůře či lépe zastávána těmi, kdo jsou jejich nositeli. Druzí naopak jsou s mnohými věcmi nespokojeni a hodně kritisují. Jejich kritika není na škodu a je žádoucí tam, kde je odůvodněná, konstruktivní, zaujatá pro nápravu veřejných zájmů. Kde však je úzce osobní, upřílišuje a začasté se zvrhá v bezpředmětné škarohlídství, v zatrpklou a hyperkritičnost. Za slovy nenávistných odsudků lze jasně vytušit, že tu mluví osobní zaujetí, zloba, uražená ješitnost, krátce, že to není soud objektivní. Proto, myslím, citace odsudků poskytlý nám nejprůkaznější doklady toho, jak často a do jaké míry je objektivní chápání pojmu veřejného blaha zkřivováno hledisky v tom či onom ohledu kusými a jednostrannými. V nich se profesionální antagonismus zračí přímo a jeho pochybenost je patrna již z toho, že je namnoze vyjádřeno slovy ne zcela jasnými nebo i protismyslnými. Často jsou to slova jen vyčtená nebo odposlouchaná a dávají velmi špatné svědectví institucím, jež jsou činitelem matoucím a zatemňujícím, místo vedoucím a osvěcujícím — hlavně dennímu tisku a určitému oboru „kulturní“ činnosti politických stran. Je až zarážející, kolik se najde v myšlenkách některých odpovídajících zaslepenosti, nevědomosti, rozumové nevyspělosti a nedostatku samostatné soudnosti. Pro některé jako by platilo pravidlo, aby se nejvíce žalovalo na to, co se nejméně zná. Četným se nedostává schopnosti rozlišit mezi povoláním a jeho nositelem, mezi výjimkami nebo čistě osobními špatnými zkušenostmi a mezi pravidlem. Proto jsou povolání dokonce zameňována s institucemi (na př. stížnosti proti berním úřadům a pod.) a vyskytuje se neodůvodněné zevšeobecňování, jako by všichni vyšší úředníci byli paraziti, všichni advokáti nesvědčití vyděrači, všichni

kněží neupřímní mluvkové, všichni politikové prohnání darebáci a podobně. K tomu přistupuje někdy víra v universální společenské všeléky, politické či jiné zázračnictví, neinformovanost a v důsledku toho naivnost v názorech.

Nechceme však vzbudit domněni, že snad všechny námitky a odsudky jsou bezpředmětné a nesmyslné. Bylo by záhodno, aby si jich všimli právě představitelé oněch povolání, která jsou — u některých vrstev alespoň — málo populární, a snažili se nedostatky odstraniti tam, kde jsou slova výtek oprávněná; hlavně však, aby uvědomovací činností vlastní a činností výchovných institucí snažili se umenšit neporozumění a nevědomosti, vedoucí k sociálním antagonismům; prospěli by tím i sobě, i širší veřejnosti. Nechceme a nemůžeme si osobovat právo rozhodovat o tom, zdali v jednotlivých případech jsou odsudky pravdivé a oprávněné. Jedno však můžeme říci s jistotou: že mnoho zla působí nepoučenost, anebo — což je ještě horší — špatná poučenost, rozsévající tendenčně zárodky stranických zaujatostí, společenských předsudků a úmyslně zdůrazňující to, co lidi rozpojuje, místo společenství zájmů.

U některých povolání je dáno již samým způsobem práce, jak jsou zastávána, že nejsou tak populární, jako povolání jiná. Někdy proto, že výsledky této práce nejsou tak nápadné, jindy proto, že je vykonávána v uzavřených místnostech, v kancelářích, takže její povaha je širší veřejnosti vlastně neznáma. Člověk nezavěšený nemá ani ponětí o tom, kolik přípravných prací musí vykonat na př. advokát, než dojde k soudnímu přelíčení, anebo kolik složitých výpačtů musí ukončit inženýr, než může podat definitivní plán na stavbu nějakého složitějšího objektu. Ostatně i ti, kdo si dobře uvědomují na př. potřebnost povolání obchodníka, stěží se ubrání tomu, aby nevěnovali více sympatie rolníkovi, kterého vidí za pluhem nebo při kosení obilí: doklad toho, jak jsou sociální postoje determinovány také momenty citovými. A jsou ještě i jiné okolnosti. V knize Donalda A. Lairda, *Why we don't like people* (1931) najdeme na př. zajímavou pasáž, kde se autor pokouší o vysvětlení toho, proč nejsou oblíbeni advokáti: „Nestrkej nos do věci druhých lidí. Je mnoho advokátů, jimž je to právě povoláním. Znaří mnoho o záležitostech kde koho. To jest asi jeden z důvodů, proč jsou advokáti obecně obáváni, i tehdy, když jsou to příjemné osobnosti. A tato obava se velmi snadno může změnit v nenávisť“ (str. 24).

A opět nesmíme být příliš optimistickými idealisty a domnívat se, že poučení učiní z lidí hned nejlepší přátele, že oka-

mžitě zapomenou na všechno, co je dělí, i na nepoměry a nespravedlnosti. Zato se však můžeme právem nadít, že vhodným poučením umenší se ony rozpory, které různé společenské skupiny (včetně skupin profesionálních) od sebe vzdalují jen proto, že je tu mnoho nepochopení, jehož původ dlužno hledati v neznalosti. Mělo by býti proto důležitou částí občanské výchovy, aby se mladým lidem dostalo poučení o tom, jaká je povaha práce jednotlivých zaměstnání (i toho advokáta, umělce, politika, kněze...), jaká jest jejich společenská funkce, a aby jim bylo na názorných příkladech ukázáno, jak práce jedněch zapadá a doplňuje se s prací druhých; že s hlediska veřejného blaha jsou jednotlivá povolání „ozubenými kolečký ve stroji“, „články řetězu“, či jak jinak byla tato závislost některými odpovídajícími tak pěkně a názorně opisována. Mohlo by se snad jít i tak daleko, že by — po předchozím poučení ve škole — bylo pro mládež obojího pohlaví povinné, aby alespoň z pří-
mého pozorování (a kde by to poměry dovolovaly, na př. při některých pracích zemědělských, řemeslnických a pod., i vlastní účastí) seznámila se s co největším počtem různých zaměstnání a měla aspoň trochu ponětí o tom, co se v tom či onom zaměstnání dělá a jak se to dělá; zejména by bylo záhodno, aby mládež venkovská poznala povolání „městská“ a naopak. Nejde o to, aby se školní mládeži ukládaly nové povinnosti, jimiž by byla přetěžována, nýbrž jde o to, abychom i v tomto ohledu ze školy učinili školu názornou a činnou; nejen dílnu hlav, napěchovaných vědomostmi, nýbrž „dílnu lidství“, jak jí měl na mysli Komenský a jehož ideálu zůstáváme stále ještě tak příliš vzdáleni.

Tolik o oněch výsledcích našeho šetření, v nichž se projevuje spíše stinná stránka profesionálních postojů, hlavně stavovskou výlučností a profesionálním antagonismem, což obojí může býti považováno (částečně alespoň) za důsledek jednostrannosti v chápání pojmu veřejného blaha. Náš výzkum nás však přesvědčil i o opaku. Že totiž je v našich lidech mnoho zdravého rozpoznání, rozvážnost v úsudku, smysl pro poměrnost, cit úcty k práci druhých, vědomí závislosti jedněch na druhých, živý cit pro spravedlnost, pro solidaritu v práci a pro pracovní morálku — krátce osvícené chápání základů společenského řádu, z něhož vyrůstá blaho všech.

Dokladem toho jsou vlastně i samy námitky a odsudky, pokud jest jejich platnost omezována rozličnými výhradami a v nichž je rozlišováno mezi povoláními samotnými a jejich nehodnými nositeli. Nemluví se na př. proti povolání kněží, nýbrž

jen proti kněžím, kteří svou činnost soustřeďují hlavně na politickou propagandu, a proti kněžské ‚hierarchii‘; ne proti povolání průmyslníka, nýbrž proti ‚velkopřmyslníkům, kteří nemají slitování s chudákem‘; ne proti povolání advokáta nebo politika, nýbrž jen proti ‚advokátům-vyděračům‘ a ‚politikům-korupčníkům‘ a podobně. Velmi často byly ke klasifikovaným povoláním — i k těm, která byla uvedena na prvních místech — připsány spontánní poznámky, svědčící o tom, že se nehodnotí bezmyšlenkovitě, nýbrž že se přihlíží k mravním kvalitám toho, kdo povolání zastává: ‚dobrý‘, ‚svědomitý‘, ‚musí opravdu sloužit veřejnému blahu a ne jen sobě‘. Jindy odpovídající platnost svých odsudků podmiňují, majíce na mysli jiný stav národní a vůbec lidské společnosti, lepší lidi, dokonalejší společenský řád... atd., a nahlízejí, že ‚za dnešních poměrů se bez žádného z uvedených povolání neobejde‘ (na př.: ‚Oběšli bychom se bez vojáka, ale to by musel být celý svět jedna republika‘.). Mnozí si zase uvědomují, že blaho individuální nemusí být vždycky ve shodě s blahem veřejným, neboť někomu může být jeho činnost k osobnímu prospěchu, děje se tak však na úkor prospěchu obecného (ziskovost, úplatkářství, korupce).

Jiným radostným poznatkem, k němuž nás vedl rozbor odpovědí, byly četné doklady toho, že i mezi lidmi zcela prostými, jimž se nedostalo vyššího školského vzdělání, najdeme projevy zdravého úsudku a stopy lidového sociologického smyslu, získaného životními zkušenostmi, jehož poklady jsou zhuštěny v krátkých větách našich národních přísloví. Člověk prošlý vyššími školami dovede se zpravidla vyjádřit obratněji; od tohoto pravidla jest však mnoho výjimek. Nejednou pěkná slova zakrývají myšlenkovou prázdnotu nebo smyslovou nedůslednost. V celku pak můžeme říci, že si odpovědi lidí prostých obsahově nijak nezadají s odpověďmi lidí studovaných, hlavně v tom, jak je v nich postížena složitost sociální reality, buď názornými příklady nebo výstižnými přirovnáními. Jest v nich počítáno s determinismem místa, času, aktuálních potřeb atd. (‚Každé takové hodnocení bude čistě subjektivní a bude se měnit s měnícími se potřebami hodnotitele: zdravý člověk necítí potřebu lékařského povolání...‘) Některé z originálních klasifikací vynikaly zejména snahou, zachytit vnitřní sepětí a závislost mezi jednotlivými povoláními. Někteří nejen že považují všechna námi uvedená povolání za potřebná, nýbrž ‚i četná jiná‘. Stále a stále se v odpovědích vrací přání, aby lidé žili ve shodě, opravdu po lidsku, aby bylo více vzájem-

ného porozumění a lásky, více důvěry, poctivosti, snášenlivosti a odpovědnosti. Jindy z jejich slov mluví touha po větší sociální spravedlnosti, po výchově nových generací, u nichž nebude měřítkem hodnoty člověka *druh práce*, již zastává, anebo dokonce jen okolnost, v které společenské vrstvě se narodil, nýbrž *jak* svou práci zastává a jaká jest *míra jeho odpovědnosti* ve službě společenskému celku. Podceňování jedněch a povyšování druhých je považováno za omyl a současně za příčinu mnohého zla.

Uvedli jsme doklady o tom, že existují profesionální postoje záporné, a uvedli jsme též doklady o existenci profesionálních postojů kladných. Kterých je více? Jaký je postoj výsledný, když sledujeme, jak se číselný poměr obojích utváří, vezmeme-li v úvahu všech 914 dotazníků, z nichž jsme svá data čerpali? Z 914 jedinců odpovědělo 350 (38.29%) na druhý bod ‚Dotazníku‘ v ten smysl, že všechna povolání jsou stejně důležitá; 75 (8.21%) uvedlo výslovně, že všechna povolání nejsou stejně důležitá; 461 (50.44%) považovalo tři povolání, uvedená na prvních místech, za nejdůležitější a 28 (3.06%) jedinců k tomu bodu odpovědi buď vůbec nenapsalo nebo odpovědělo nejasně. První a třetí druh odpovědi můžeme sečíst a říci: z 914 odpovídajících 811 (88.73%) zastává přesvědčení, že pro vytváření veřejného blaha jsou všechna povolání důležitá, třebaže míra této důležitosti není u všech povolání stejná. Také podle odpovědi na třetí bod ‚Dotazníku‘ vychází, že *značnou číselnou převahu mají postoje kladné*: 527 jedinců (57.66%) je toho názoru, že náš stát se neobejde bez žádného povolání, má-li se jeho občanům vést dobře a má-li obstát v soutěži s ostatními národy světa; 315 (34.46%) je názoru opačného, poněvadž se v jejich odpovědích vyskytují věty, v nichž je řečeno výslovně, že se bez toho či onoho povolání obejdeme; zbytek (72, t. j. 7.88%) připadá na odpovědi nejasné a na případy, kdy k této otázce nebylo odpověděno vůbec. *Odtud plyne, že subjektivní předpoklad (daný v lidech samotných, ne v institucích) demokratického soužití, pokud je determinován kladnými postoji interprofesionálními, je splněn u převážné většiny*. V míře, pokud můžeme považovat mínění těch několika set jedinců, kteří na náš dotazník odpověděli, za reprezentativní, platí toto tvrzení i o všech ostatních našich občanech v Čechách a na Moravě.

Číselná převaha postojů kladných nad postoji zápornými vynikne ještě více, když povážíme, že alespoň některé z postojů záporných byly odůvodněny. Chyba netkví v námitce samotné, nýbrž jen v tom, že tu došlo k záměně povolání za jeho nehodné

nositele, anebo že v odsudcích bylo neprávem zevšeobecňováno. Nesmíme je proto počítat mezi projevy profesionálního antagonismu, ježto jsou naopak projevem dobře chápaného obecného zájmu: bylo by špatným znamením životnosti demokracie, kdyby občané mlčeli tam, kde jsou případy politické či jiné korupce, kde se vyskytuje křiklavé sociální bezpráví, kde se kupčí s lidským svědomím nebo s citem vlasteneckým. Nespokojenost, která je reakcí na skutečné nedostatky těch, kdož své povolání zastávají způsobem nehodným, je nejvyšším žádoucím kontrolním orgánem veřejného blaha. A nesmí být zapomínáno, že jsou jedinci (a skupiny), kteří se dovedou při každé příležitosti dovolávat 'obecného zájmu' a 'veřejného blaha', majíce při tom na mysli jediné své blaho vlastní; mluví o 'národu', 'lidu', myslí však na sebe. I zde bude nejučinnějším prostředkem ochrany veřejného zájmu proti jejich demagogii poučování a co nejvíce zdravé kritiky.

Havlíček a po něm Masaryk vyjádřili zásadu demokratického soužití stručně slovy: *Já pán — ty pán*. Převedeme-li je na náš případ sociálních vztahů meziprofesionálních, tedy znamenají asi toto. Jest mnoho rozmanitých povolání, která se od sebe různí v nespočetných ohledech. A stejně se od sebe různí také ti, kdož tato povolání zastávají; konají odchylnou práci a někdy vedou i odchylný způsob života (na př. dělník nebo inženýr, pracující při noční směně). Není však mezi nimi rozdílů v tom, že všichni mají možnost zastávat svou práci ze všech nejlépe: rolník na poli, dělník v továrně, učitel ve třídě, řemeslník v dílně, kněz na kazatelně, inženýr v závodě, lékař v nemocnici, advokát při hájení pravdy... a podobně i v kterémkoliv jiném zaměstnání. V tom smyslu třeba rozumět také jiným slovům našeho prvního presidenta, když řekl, že 'dobrý dělník je stejně hodný jako dobrý president', anebo slovům jednoho z našich odpovídajících, že 'užitečnější je pro stát poctivý švec než nepoctivý poslanec'. V našem veřejném životě je v tomto ohledu ještě mnoho nedostatků. Ukazuje se zejména, že demokracie nám stále ještě znamená mnohem spíše: 'já jsem tak dobrý, jako ty', nikoliv: 'ty jsi tak dobrý, jako já'.

Není však požadavek demokratické rovnosti slabostí demokracie? Nenivelisuje společnost a nevylučuje elitu? Jsme nuceni dotknouti se i tohoto bodu, neboť někteří z odpovídajících, připouštějící důležitost a potřebnost všech povolání, zvláště zdůrazňovali *důležitost odpovědných míst vůdčích*. Jejich slova jsou nám zárukou, že smysl demokratické rovnosti jest jimi chápán tak, jak toho žádá zdárný rozvoj demokratické národní společ-

nosti: 'Vůdce může celku prospěti či uškoditi nepoměrně více než jedinec méně význačný'; 'Všechna povolání jsou stejně důležitá. V různých povoláních jest jen zvýšená míra odpovědnosti — politik při sdělávání zákonů, lékař při operaci, inženýr při vypracování projektu. Zde chyba se nedá snadno odstraniti bez těžkých následků pro bližního, společnost.' Je zřejmo, že východiskem v odstupňování je tu míra odpovědnosti a zřetel prospěchu obecného. Toto rozlišení není proto v rozporu s principem demokratické rovnosti; neříká: tato práce je lepší než ona, nýbrž říká: tato práce je odpovědnější než ona. Rovnost nevylučuje podřízení se, tak jako svoboda nevylučuje omezení svobody. Masaryk není nedůsledný, když vedle 'já pán — ty pán' říká též, že demokracie není 'podle pravítka'. Není to nivelisace společnosti a vylučování vůdčí elity, nýbrž je to naopak *účastnění všech za vedení nejlepších a nejschopnějších*. Nebude snad nikoho, kdo by neuznal, že na př. plán inženýra na stavbu mostu je práce odpovědnější než práce obuvníka; největším zlem špatně udělaných bot bude, že budou tlačit toho, kdo je bude nosit; důsledkem špatně zhotoveného plánu inženýra může být velká ztráta materiální i ztráta na lidských životech.

Ve společnosti bez demokratických základů, kde kvalifikací bývá velmi často bohatství nebo 'umění dobře se narodit', stává se nezřídka, že — zůstaneme-li u našeho příkladu — ten, kdo by měl být podle svých schopností obuvníkem, stane se inženýrem a naopak. Demokratická společnost — a je to přímý důsledek požadavku demokratické rovnosti — usiluje proto, aby se každý dostal na místo, jež mu po právu náleží, t. j. podle jeho schopností, odpovědnosti, mravních kvalit. Proto se v demokracii volá nejen po právech politických, nýbrž i po demokracii hospodářské, kulturní (právo na vzdělání) a po rovnosti v příležitostech. V tom smyslu je demokracie ne nivelisující, nýbrž zdravě výběrná, aristokratická.

*

Specifická povaha každého sociálního jevu jest podmíněna místně a časově, včetně všech podmínek ostatních, pokud jsou z těchto dvou základních odvozeny. Celkový způsob života, jaký vedou na př. obyvatelé tropů, je zcela jiné povahy, než život obyvatelů některého města v západní Evropě. U obojích pak jejich život nynější je v mnohém ohledu jiný, než byl život jejich předků. Lidově se říká, že záleží na okolnostech; v sociologii mluvíme o determinujících činitelích.

Podobně byl determinován i způsob, jak odpovídající seřadili klasifikovaná povolání. Musíme proto počítat s tím, že v jiné zemi — ba i v jiném kraji téže země, jako na př. u nás ve východní části republiky — byl by sled jejich prestižního pořadí jiný. Je zcela dobře možné, že by na př. naši občané na Podkarpatské Rusi zařadili na první místo povolání kněze; nebo že by v Americe nebyl možná uznáván za nejdůležitějšího činitele veřejného blaha farmář, nýbrž průmyslový podnikatel. Na determinující vliv času, 'aktuálních potřeb' či jiných 'okolností' upozorňovali četní odpovídající sami: 'Dnes, v době nejistoty, je pro nás nejdůležitější povolání vojáka'; 'V přítomné době . . .', 'V budoucnosti . . .' atd. Kdybychom svůj výzkum po určité době opakovali, musili bychom být připraveni na to, že by jednotlivá povolání nebyla seřaděna tímž způsobem, i kdyby byla klasifikována týmiž osobami, které na náš dotazník odpovídaly tentokrát. Tím větší rozdíl bychom proto musili čekat, kdyby šlo o různé generace, o lidi žijící v různých staletích a pod. Stupnice hodnocení sociálního je stejně proměnlivá jako stupnice hodnocení individuálního.

Odtud plyne, že výsledkům našeho šetření o prestiži všeobecné užitečnosti různých povolání nesmí býti přičítána platnost absolutní: *jsou obrazem sociálních postojů interprofesionálních jen pokud se týkají našich občanů z Čech a z Moravy, a i o nich platí jen pro dobu přítomnou.* Plyne odtud současně, že náš výzkum nevedl k žádným výsledkům obecnější platnosti a trvalejší ceny?

V kapitole první jsme dovozovali, že k platným vědeckým závěrům může vést jenom studium konkrétních fakt, zjištěných vědeckou metodou a skýtajících východisko pro shrnující závěry, vědecké generalisace. Tyto shrnující závěry musí býti z fakt vyabstrahovány. Je to umožněno tím, že se při systematickém studijním postupu skrze spleť konkrétních dat začne objevovat vazba obecností. I v naší práci, doufáme, je patrna tato cesta, vedoucí od mnohosti konkrétních fakt k omezenému počtu abstraktních závěrů povahy obecnější. O některých z nich jsme se zmínili již na několika stranách předchozích, stále však ještě ve spojení s konkrétními doklady. Budeme je proto nyní v závěru opakovati ve znění co nejvšeobecnějším a připojíme k nim i několik závěrů jiných, o nichž jsme svrchu úmyslně pomlčeli. Obojí dohromady představují to, co může býti považováno za kladný přínos naší práce pro obor poznání obecně sociologického. Tyto *obecně sociologické výsledky* jsou trojího druhu: A) prvních je nejvíce, poněvadž jsou hlavním výtěžkem celé práce;

týkají se sociálního prestiže povolání ve vztahu k veřejnému blahu; B) druhé shrnují to, co jsme se dověděli o povaze sociálních attitud; C) třetí podávají výsledky, týkající se metody výzkumu a metody zpracování. Promluvmе o nich odděleně v tom pořadí, jak jsme je uvedli nyní.

A) Velikost prestiže sociální utility různých povolání je odstupňována podle toho, jaký význam je jim připisován (jednotlivci či skupinami) při vytváření a udržování blaha společenského celku. Některá povolání jsou v tomto ohledu považována za obzvláště důležitá (zcela nezbytná); jiná jsou prohlašována za činitele prospěšného, nikoliv však nezbytného; opět o jiných se říká, že sice nejsou nutně potřebná, nestojí však v cestě dosažení veřejného blaha, poněvadž jsou společensky neškodná; a některá z nich jsou konečně považována za nežádoucí, protože prý zájem celku jest jimi poškozován. Krom toho může býti též všeobecně řečeno, že kdežto některá z těchto povolání mají své prestižní pořadí určeno zcela nebo téměř zcela jednoznačně — v tom smyslu, že jsou shodně oceňována jako sociálně prospěšná či odsuzována jako sociálně škodlivá rozmanitými jedinci nebo různými profesionálními skupinami —, jest naopak zase prestižní pořadí povolání jiných značně kolísavé, sporné, neboť jsou k nim zaujímány jednak postoje kladné, jednak postoje záporné; takže se potom dosti často stane, že pro jedno a totéž povolání mají jedni slova velikého uznání, kdežto jiní je zase napadají slovy krajního odsudku. Pořadí samo nemusí být při tom vždycky ukazatelem dostatečně spolehlivým, neboť okolnost, že některé povolání jest zařaděno až na místo poslední, ještě neznamená, že mu není připisována žádná všeobecná prospěšnost či že je vystaveno nepříznivým námitkám; musí proto být rozlišováno mezi prestižním pořadím a mezi profesionálními antagonismem.

Z determinujících činitelů, kteří při odstupňování poměrné sociální utility různých povolání přicházejí v úvahu, jsme zjistili: a) *Profesionální sebevědomí*, patrné z toho, jak — přímo i nepřímou — se příslušníci různých profesionálních skupin snaží upozornit na důležitost a všeobecnou prospěšnost svého povolání vlastního. Míra tohoto profesionálního sebevědomí je u různých povolání různá. b) *Profesionální affinitu* (povědomí příbuznosti či podobnosti v povolání). Příslušníci určitého povolání mají tendenci zdůraznit více význam těch povolání, která jsou jejich povolání vlastnímu v tom či onom ohledu blízká, spřízněná (na př. kladné postoje rolníků k řemeslníkům a dělníkům nebo kladné postoje učitelů a profesorů k lékařům, inženýrům a pod.).

Všeobecně lze pak říci, že povaha vlastního povolání determinuje do značné míry postoje k povoláním jiným; míra tohoto determinismu je u různých povolání různá: u rolníků je větší než u dělníků, u dělníků je větší než u učitelů atd. c) Třetím činitelem jest *profesionální partikularismus*, který je nežádoucí formou profesionálního sebevědomí, neboť se projevuje stavovskou výlučností a pýchou, jež jednostranně zdůrazňuje význam povolání vlastního, upírajíc sociální prospěšnost povoláním ostatním. Jeho vyhrocenou formou jest *d) profesionální antagonismus*, který vede k neobjektivním a zaujatým odsudkům některých povolání jako sociálně škodlivých. Při tom zkušenosti, k nimž jsme byli vedeni svým výzkumem, zdají se nasvědčovat tomu, že loyálnější a uznalejší jsou spíše příslušníci oněch povolání, která sama bývají vystavena námitkám a odsudkům, než příslušníci oněch povolání, která se těší všeobecnému uznání. Nebudeme-li přihlížeti k nemnohým individuálním odchylkám, mohli bychom to všeobecně vyjádřit asi takto: u povolání, jež se těší poměrně malému uznání své sociální důležitosti, projevuje se tendence vyzdvihnout důležitost vlastních zásluh o veřejné blaho tím, že se poukazuje na potřebnost a důležitost všech povolání bez výjimky; od kritiky jiných povolání jest proto upouštěno. A naopak zase u povolání, jejichž nositelé jsou si vědomi, že jejich činnost je všeobecně oceňována, projevuje se častěji sklon ke kritice a k pochybnostem o sociální užitečnosti povolání jiných. Vyšší vzdělání se tu někdy projevuje jako činitel nápravný, sociálně harmonisující, když učí nezaujatému soudu, uvádějícímu rozdíly na pravou míru; jindy však se zase projevuje směrem zcela opačným, když stavovská výlučnost jest pošilována vzděláním, které 'stouplo do hlavy'. Je odůvodněný názor, že širší rozhled a větší životní zkušenosti jsou v tomto ohledu regulativem spolehlivějším a současně také účinnějším. (Výslovně upozorňujeme, že poznámka tato se týká pouze jednostranného vzdělání knižního, nikoliv vzdělání vůbec.)

Poněvadž prestiž povolání byl v naší práci vymezen zřetelem jejich všeobecné sociální užitečnosti, došli jsme z dat svého šetření též k některým poznatkům o tom, jak jest různými jedinci (skupinami) chápán pojem veřejného blaha. Dověděli jsme se zejména, že pojem tento je v myslích lidí zkřivován jednostranností či neúplností jejich hledisek, jak jsou k nim vedeni svým partikularismem profesionálním (vedle partikularismů jiných, jejichž studiem jsme se tentokrát soustavně neobírali), t. j. svým zařazením do určité profesionální skupiny; podléhají egocentrismu, neboť povaha jejich vlastního povolání jest pro ně začasť jediným měřítkem všech povolání ostatních, včetně těch, kterých snad vůbec ne-

znají, nebo jim nerozumějí. Můžeme proto říci, že *rozdíly v odstupňování prestiže sociální utility jednotlivých povolání dají se — částečně alespoň — převést na nesprávné chápání pojmu veřejného blaha*, ať už je důvodem tohoto nesprávného chápání neznanost, nedostatečné či jednostranné poučení, zaslepenost, předsudky, závist . . ., či čímkoliv jiným jsou negativní profesionální postoje motivovány. Dokladem toho jest i okolnost, že jedinci, kteří od seřazení povolání podle jejich poměrné sociální důležitosti upustili, učinili tak nejčastěji za předpokladu, že s hlediska veřejného blaha jsou všechna povolání potřebná a důležitá; nelišili mezi povoláními, nýbrž rozlišovali jen v tom, jak jsou tato povolání zastávána: dobře — špatně, na škodu — na prospěch zájmů veřejných. Svě tvrzení, že prestiž sociální utility různých povolání je nestejně veliký, musíme proto doplnit v ten smysl, že podle soudu některých jedinců není v tomto ohledu mezi jednotlivými povoláními vůbec žádného rozdílu.

Důležitý jest konečně i poznatek, že *vědecký výzkum nemusí vždy potvrdit domněle všeobecně sdílené názory či hlediska, veřejného mínění*, za něž se tak často skrývají demagogické fráze, jako: 'My všichni víme, že . . .'. 'Celá naše veřejnost je přesvědčena, že . . .' a podobně. Ukazuje se naopak, že skutečnost neodpovídá často našim předpokladům, takže to, co bývá vyhlasováno za pravdu, bývá ve skutečnosti jen nepodloženým dohadem. Někdo by mohl s určitostí očekávat, že povolání inženýra a lékaře bude zařadeno před povolání řemeslníka a dělníka; odpovědi na náš 'Dotazník' svědčí však o opaku. Podobně by mohl někdo — podle běžného nazírání — třeba očekávat, že v našich poměrech bude mnohem lépe zařadeno povolání kněze, než jak se ve skutečnosti stalo a pod.

B) Co jsme se z našeho šetření dověděli o povaze sociálních postojů? Ačkoliv jsme zjišťovali jenom sociální postoje profesionální, přesvědčili jsme se, že v těsném spojení s nimi vyskytují se též sociální postoje jiné povahy, dané zařazením lidských jedinců do skupin politických, národnostních, sociálních, náboženských, jejich úrovní vzdělanostní, věkem, pohlavím atd. Zjistili jsme, že tyto *různé typy sociálních attitud neexistují vedle sebe odděleně, nýbrž že se vzájemně doplňují a podmiňují, vytvářejíce postoje výsledné*, v nichž jsou postoje částečné — determinované specifickými činiteli — skloubeny ve složitou jednotu; v takovém výsledném postoji pak začasté nedovedeme s určitostí stanovit, která složka (postoj specifický) má v dané situaci převahu: při stanovení pořadí různých povolání podle jejich poměrné sociální důležitosti lze očekávat, že v poslední příčině tu rozhodne vlastní povolání

těch, kdož klasifikaci provedli (tedy specifický postoj profesionální); stává se však také, že o způsobu jejich klasifikace rozhoduje na př. zřetel náboženský, politický či jiný. Seznali jsme též, že *jednotlivé postoje specifické, které se skládají v postoj výsledný, jsou vzájemně spřízněné*. To znamená, že byť i na př. někdo byl v ohledu politickém více radikální než v ohledu náboženském nebo hospodářském, nejde rozpor (nedůslednost) ve specifických postojích tak daleko, že by se v postoji výsledném spojovala složka radikalismu politického se složkou náboženského konservatismu. Ve velmi četných případech jsme se přesvědčili, že radikalismus (konservatismus) v ohledu jednom, doplňuje se s radikalismem (konservatismem) též v ohledech ostatních: komunista — bez vyznání; římský katolík — strana lidová. V ojedinělých případech, kde se takováto nedůslednost vyskytuje, jest pouze dokladem toho, že ‚postoj nedůsledný‘ jest postojem formálním (formální příslušnost církve, když ve věcech náboženských rozhodují zřetel sociálně-politické, národnostní a pod., nikoliv živá víra). Odtud současně plyne, že *ve výsledném postoji různých jedinců není dominující složkou vždy též specifický postoj, byť i šlo u všech o též objekt a tutéž situaci*: při oceňování sociální užitečnosti jednotlivých povolání rozhoduje u některých postoj profesionální, u jiných postoj náboženský, opět u jiných postoj politický atd.; *intenzita specifických postojů je tedy u různých jedinců různá*.

Na mnohých místech měli jsme příležitost přesvědčiti se, že *ve spleti sociálních attitud se vedle činitelů racionálních uplatňuje též množství momentů iracionálních*, jež se zračí zejména v projevech profesionálního antagonismu; vedle mínění, opírajících se o zkušenost a poznanou pravdu, jde tu též o zaslepenou nenávisť, uraženou osobní ješitnost, předsudky, nepochopení, nevědomost, zvláště pak o opakování toho, co bylo jen vyčteno nebo odposloucháno. *Sociální postoje nedeterminuje jen rozum, nýbrž i (někdy výlučně) city a vášně*.

Dále jsme shledali, že existují shody v postojích jedinců, i pokud byli příslušníky týčch profesionálních skupin, i pokud patřili různým profesionálním skupinám. Shody ty byly tak nápadné, že nás opravňují k tomu, abychom konstatovali, že *sociální postoje existují nezávisle na jedincích, v tom smyslu, že se jim vtiskují zvenčí, pod působením utlačivého vlivu jejich skupiny jako celku* (postoje profesionální, národní), *jsouce v daném místě a v daném čase postoj pro skupinu typickými*. Tento kolektivní charakter sociálních postojů jest důvodem, proč *jsou charakterisovány značnou poměrnou stálostí*, přecházejíce s generace na generaci, jak je tomu na př. u typického postoje venkovana vůči advokátům nebo lékařům.

C) Máme za to, že zkušenosti, jichž jsme nabyli při výzkumu a při zpracování dat tímto výzkumem získaných, opravňují nás k tomu, abychom připojili též *dvě poznámky metodologické*. Prvá se týká *metody výzkumu*: nepřímou metodou dotazníkového šetření lze dospěti k dobrým výsledkům, pakliže výzkum byl předem dobře připraven a výzkumný postup přizpůsoben specifickým potřebám. Obzvláště se doporučuje, aby dotazník, jehož má být při výzkumu použito, byl vypracován zkusmo a aby byl několikrát přezkoušen. Nelze říci, že přímá metoda dotazníková je vhodnější a účinnější než metoda nepřímá; lze říci nejvýš jen tolik, že — podle specifické povahy výzkumu — lze s větším prospěchem použítí jednou té, po druhé oné. Je záhodno, aby při výzkumu, jímž mají býti zjišťována data intimnější povahy, byla odpovídajícím zaručena naprostá anonymita; jinak se zkoumající vystavuje nebezpečí, že na otázky jeho dotazníku nebude odpověděno buď vůbec, anebo že odpovědi budou neúplné.

Druhá poznámka se týká *metody zpracování materiálu*, který byl získán za pomoci dotazníku. Naše práce potvrzuje jako celek zkušenosti oněch sociologů, kteří říkají, že jest možno zpracovati kvalitativní data kvantitativně. Připojujeme však dvě důležité výhrady: 1. metoda výzkumu musí býti anticipací metody zpracování, t. j. zkoumající musí si předem zajistit možnost použití metody statistické; 2. statistické zpracování musí býti pouze metodickou (technickou) pomůckou, nesmí býti zaměňováno s vlastním výkladovým postupem. Konkrétně: číselné pořadí jednotlivých povolání by nám o poměrné velikosti jejich prestiže povědělo samo o sobě jen velmi málo, kdybychom za číslicemi nehledali obecné spojitosti, zejména pak, kdybychom číselné hodnoty nepodložili příslušnými citacemi, z nichž jedině jsme se dověděli o povaze jednotlivých klasifikací a o důvodech, jež k nim vedly.

Poznámka: Upouštíme od sestavení jmenného i věcného rejstříku. Pokud se dovoláváme děl autorů jiných, tedy čtenář najde bibliografické údaje v úplnosti na str. 49—54 a 89—90. Rejstřík věcný pak nahradí podrobně rozepsaný obsah na počátku knihy (str. V—VIII).

CONTENTS AND A SHORT SUMMARY

Occupations and Public Welfare: A Study in the Prestige of Social Utility of Different Occupations in the Light of Social Attitudes.

By Dr. Antonín Obrdlík (Brno, Czechoslovakia).

This study embodies one of numerous concrete investigations organized by the Sociology Department of the Masaryk University (Brno, Czechoslovakia), under the guidance of Dr. In. Arnošt Bláha, Head of the Sociology Department. The author summarizes here a section of the 'Questionnaire' submitted to the various groups of Czech people for the purpose of ascertaining the attitudes of the public towards thirteen different occupations with regard to the concept of general welfare. More than nine hundred answers to the following three points were received from twelve different occupational groups:

1. Rate the following occupations according to their importance in promoting the general welfare: artisan, priest, politician, teacher, peasant, worker, engineer, physician, soldier, artist, merchant, lawyer, industrialist. If you consider an important occupation is missing from this list, add and rate it.
2. Why do you consider the first three occupations in your rating as the most important? (Or do you think that all occupations are of the same importance?)
3. Can our State get along without any of the above occupations if it is to improve the welfare of its citizens and successfully compete with other nations? Which ones? Why?

The purpose of the first question was to determine the comparative importance of different occupations to the representatives of each of the twelve respective groups. The second question was to justify the evaluation of the first three occupations. The third question was to help explain the answers to the first two and to determine more fully the evaluation given certain occupations.

Below is indicated in short headlines the contents of the present volume which is divided into six main chapters.

I.

WHY WE NEED CONCRETE SCIENTIFIC INVESTIGATIONS:

What constitutes a science; rôle and importance of scientific generalizations — Any scientific synthesis is sound only when it is built up

on the basis of concrete facts ascertained and worked out by means of a scientific method — Preliminary hypothesis — There is no place for 'chances' in the realm of science: everything is determined, has its cause or causes — Disadvantages of Social Sciences when compared with so-called Natural Sciences — Nature and laws of social phenomena — Scientific research, its importance and usefulness — A few details about the investigation which is the starting point of the present study 1

II.

SOCIAL ATTITUDES:

Attitude: philological and factual analysis of this word — The concept of 'Social Attitudes' at various authors: W. I. Thomas, Fl. Znaniecki, G. Wallas, J. Dewey, E. Faris, R. E. Park, G. A. Lundberg, I. B. Kelley, W. C. Smith, W. W. Clark, W. E. Atkins & H. D. Lasswell, M. Sherman, J. K. Folsom, L. L. Bernard — The author's criticism and point of view as to the concept of social attitudes — A general attitude is integrated from different partial (specific) attitudes — Discrimination between the clear cut and lasting collective attitudes and the momentary reactions of mass-psychosis — The attitude is, to a certain degree, the mirror in which is reflected posterior activity — Opinions and experiences of several authors who mention the obstacles to scientific study of social attitudes: L. L. Bernard, E. Faris, M. Sherman, H. E. Perry, P. A. Sorokin, G. A. Lundberg — The value of such a study emphasized by E. Faris, G. A. Lundberg, L. L. Bernard — Relations of 'verbalized' attitudes (opinions) and attitudes manifested in deeds; examples — Rôle of social attitudes in everyday life: making contacts with people — How to make the technique of our investigation more adequate for the study of social attitudes: Fl. Allport & D. Katz, L. L. Thurstone, S. A. Stouffer, C. L. Fry, K. Young, M. Sherman, W. W. Clark, R. Likert — Survey of several studies of American authors interested in research of social attitudes: W. F. Vaughan, S. P. Rosenthal, C. Milton Hall, W. Keh-Ching Chen, C. C. Zimmerman, L. D. Zeleny, H. H. Remmers, W. C. Smith, L. L. Bernard, A. O. Bowden & Floyd F. Caldwell & Guy A. West, W. A. Anderson — Social attitudes pertain to those social facts the careful study of which is most desirable; it bears fruit for the theory as well as for the practice of social life 6

III.

QUESTIONNAIRE AS A TOOL FOR RESEARCH-METHOD:

The unity of all science is ensured by the use of scientific method; differences come from its application, i. e., by adjusting it to the specific nature of the phenomena under consideration — Questionnaire; its advantages as a research-method — Three possibilities of using questionnaires for research — Important requirement: the data must have a representative value (sampling) — Lack of homogeneity of data studied by the Social Sciences — Reaction against 'questionable questionnaires'; quotations of various criticisms: M. C. Elmer, W. E. Spahr, C. L. Fry, Ch. C. Peters, R. L. Kelly, Read Bain, M. Smith — Short-

comings of an indirect questionnaire-method when compared with possibilities of using questionnaire in personal interview (direct questionnaire-method): C. L. Fry, R. S. Cavan, G. A. Lundberg — Author's experience in this respect — Reasons for applying always the indirect method whenever there is a question of gathering intimate personal data and when anonymity is desirable — Precautions to be taken if the questionnaire-method should lead to good results — Seven rules of A. L. Bowley — How to arrange the number of questions and their wording — The headline of the questionnaire; its introductory words; where additional informations and remarks are to be placed, etc. — Sending of 'follow-up letters' to questionnaires (experience of H. A. Toops) — Replies to questionnaire must be secured before any considerable change occurs in the general situation which might influence and alter also the existing social attitude — The right moment for distributing our questionnaires — How to get replies to 'inquisitory' questions (F. St. Chapin, K. B. Davis) — Good results of the investigation must be guaranteed already by our preparatory work; nine questions of H. Secrist — Reasons why the questionnaire must be carefully prepared also with regard to its presentation: shape, size, colour and material of questionnaires, sequence of its points (questions), their number and wording — An objective study of social attitudes requires quite a special care in organizing the investigation and in perfecting the research-techniques by means of which the necessary data are secured — Description of several of these techniques: cross out test; type of 'yes-no' answers; degree of truth test; interference test; moral judgment test; arguments test; generalization test; attitude scale — Some details about the research through which data for the present study was secured; first preparations, description of the 'Questionnaire' and working out of its questions by experimentation; development of the investigation and author's experiences — Qualitative data handled by a quantitative method — Relation of the narrower problem (social utility of different occupations) to the broader problem of democracy (general welfare) 55

IV.

ANALYSIS OF QUESTIONNAIRES:

Questionnaires (914 altogether) were classified into twelve groups according to the occupation of those who answered them — In all these groups the answers were analyzed in the same way: after a short description of the structure of each respective group the interest of the investigator is turned to the fact, how often the people interviewed answered the first question in a general manner without offering any classification; further, how often this or that occupation headed the list as the most important from the point of view of promoting public welfare, which occupations were placed in the leading trinity, which ones were classified at the bottom of the scale, and finally, which of them were mentioned in the lowest trinity as least desirable or even as a positive hindrance to general well-being. In another survey the answers are examined according to *why* people consider the first three occupations of their rating as the most important, or whether, in their opinions, all occupations are of equal importance. Still another survey examines the answers as to how the question was answered, whether

the State can get along without any of the mentioned occupations if it is to improve the welfare of its citizens and successfully compete with other nations. All statistical data are illustrated by numerous citations from which one can get a fairly clear idea as to what are the reasons of such and such particular classification, why certain occupations are much appreciated while others are considered as unimportant or undesirable. Therefore, a separate survey summarizes those occupations against which objections or blames are directed. At the end of each group there is a table in which we can find also—apart from the data mentioned above—how often this or that occupation was omitted in the classification at all, and which occupations (not mentioned in the 'Questionnaire') were added spontaneously, either because of their social importance or as an obstacle to the maintenance and promotion of the general welfare. Comparison of the similarities and differences between the basic occupational groups is made possible because of the fact that the analysis of the data follows the same line in all of them. The names of these groups are:

1. Peasants.
2. Workers.
3. Independent Businessmen (Of Lower Category).
4. Merchants.
5. Independent Businessmen (Of Higher Category) and Liberal Vocations.
6. Public and Private Employees (Grammar School Education Only).
7. Public Officials (Of a Lower Category; the Highest the Graduates of a Secondary School).
8. Private Officials (Of a Lower Category; the Highest the Graduates of a Secondary School).
9. Public and Private Officials (Of a Higher Category; Students of Higher Institutions of Learning).
10. Teachers (Primary).
11. Teachers (Secondary Schools and Professors of Higher Institutions of Learning).
12. Soldiers 91

V.

'PRESTIGE-COEFFICIENT' OF THE SOCIAL UTILITY OF THE OCCUPATIONS CLASSIFIED:

Prestige; exists wherever one can compare amongst inequalities; the lesser the differences, the smaller is the prestige (examples) — Obstacles when data belonging to different groups are analyzed and compared — Description of the technique of handling data gathered by the present investigation: 'prestige-coefficient' and how it was ascertained — Prestige-coefficient represented by twelve graphs of prestige — Explanation of the prestige-graphs according to the groups, i. e., how great is the relative prestige of classified occupations within the frame of the same occupational group — Explanation of the prestige-graphs according to the occupations, i. e., what is the prestige rating of only one of the classified occupations throughout all twelve basic groups (intergroupal similarities and differences) — Which ones of the thirteen classified occupations are generally appreciated because

of their social utility, which ones have the prestige rating of the 'middle', and finally, which of them have a negative placement — Control by means of the 'rating numbers' — In which groups, and how often, was this or that occupation not classified at all — Survey of criticisms against certain occupations — Occupations added spontaneously because of their importance and social value — Occupations added spontaneously because considered as a positive hindrance to public welfare — Similarities and differences amongst groups as to how their representatives replied to the second and the third question of the 'Questionnaire'; interprofessional loyalty and interprofessional antagonism (illustrations) 179

VI.

FINAL RESULTS:

Three successive degrees in author's explanatory procedure: from the diversity of primary data towards greater and greater synthesis of general conclusions — Prestige-coefficient calculated from the average of twelve basic groups: final classification of the occupations according to the prestige of their social utility — Five occupations having a positive prestige-ranking: peasant, teacher, worker, artisan, physician; three occupations with a 'middle' prestige position: engineer, merchant, industrialist; five occupations with a negative prestige placement: soldier, politician, artist, priest, lawyer — Degrees in making difference as to the importance of various occupations — Sum of all the cases how often were the individual occupations omitted from the classification — A small prestige-coefficient is not always necessarily a sign of the existence of an interprofessional antagonism (illustrations) — Difference between the prestige of the social utility of occupations and their social prestige in general — Nature of negative interprofessional attitudes — 'Radical conservatism' — Particularisms of individuals and of groups against the interests of public well-being — Professional particularism illustrated — Tendency to emphasize (directly as well as indirectly) the importance of one's own occupation (illustrations) — Professional selfconsciousness and interprofessional affinity — Attitudes of simple persons with little education compared with attitudes of persons with higher degree of education — Material and spiritual factors in realizing the general welfare — Onesided and insufficient idea of the concept of general welfare: egocentrism in such points of view — No partial viewpoint can be promulgated to a general viewpoint — Desirable constructive criticism against ignorance, prejudices and groupal exclusivism — Disintegrating influence of different social antagonisms may be diminished or even eliminated by the activities of educative institutions — The nature of work itself makes certain occupations less popular than others (lawyer compared with peasant) — Apart of prejudices and social antagonisms the attitudes of the masses of Czechoslovak people are characterized by a good deal of common sense, by independence in reasoning, a sense for relativity, consideration for the work of others, by a sense of mutual dependence and interrelation of one's own group to the other units of the social whole, by a sense of solidarity in work and by a vivid feeling for moral responsibility in performing one's share of work — The subjective assumption of a demo-

cratic living together of the citizens, as far as interprofessional attitudes are concerned, is fulfilled in Czechoslovakia: all in all, the total number of positive (loyal) occupational attitudes represents a great majority when compared with the total number of negative occupational attitudes — The true meaning of Havlíček's and Masaryk's saying: "I am gentleman—you are gentleman" — A democratic society does not exclude a leading élite; on the contrary, it requires an effective participation of all under the competent and responsible leadership of those who are the best — The specific nature of each social fact is determined as to time and as to place; the results of this study have no absolute value in themselves: they are true as far as they concern social attitudes of the Czechoslovak people at the present time. With other nations and in a different period of the same nation the prestige of the classified occupations could be, and probably would be, different. —

Out of the results which are of special interest we mention in the first place the prestige rank of the classified occupations according to their average prestige-coefficient in all basic groups (their placement in the first places and in the first trinities as well as in the last places and in the lowest trinities were taken into consideration): peasant + 72,68; teacher + 38,25; worker + 26,85; artisan + 15,34; physician + 11,82; engineer — 2,21; merchant — 6,67; industrialist — 7,59; soldier — 15,64; politician — 16,98; artist — 23,63; priest — 41,42; lawyer — 50,80. The net results of the present study for the general sociological knowledge (dealing with: A. the social prestige of occupations with regard to the general welfare, B. the nature of social attitudes, C. the method of investigation and the method of working out of the data) are as follows 226

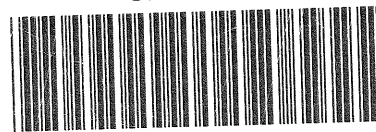
Ad A. The prestige of the social utility of different occupations varies according to the importance ascribed to them by the representatives of different occupational groups as a positive factor in creating and promoting the public welfare. Numerous data offered in this study gives a satisfactory illustration of the fact that the attitudes determining the evaluation of the comparative importance of these various occupations are themselves determined to a considerable degree by: a) *professional self-consciousness* (the importance of one's own occupation is emphasized); b) *professional affinity* (similar occupations are appreciated more than occupations of quite a different character); c) *professional particularism* (exaggerated form of occupational selfconsciousness; exclusivism diminishing disproportionately the importance of other occupations); d) *professional antagonism* (prejudiced and unjust attitudes against other occupations). Professional antagonism occurs less often in the attitudes of the representatives of those occupations which are themselves most often styled as 'unproductive', 'antisocial', etc., and condemned as obstacles in accomplishing the public welfare; and *vice versa*. Higher education can be considered here as a factor of social harmonising, i. e., diminishing social antagonisms: greater knowledge broadens the view and facilitates the realization of the interdependence of different social functions. Sometimes, however, persons with highest academic degrees are onesided in their knowledge and have very narrow points of view which only augment their prejudices; common sense and wide life-experiences of simple people are then a more reliable cement of social order than the purely formalistic school-knowledge. We can witness in many instances that the answers

repeatedly emphasize that the occupations must be carried out conscientiously and faithfully. Many describe the interdependence by clear parallels, some as a chain in which they are only a link, others as a machine of which they are a cog in the wheel. The fact that they do not evaluate occupations formalistically should be especially mentioned. They realize that even the best occupation can be reduced in importance if carried on by a wrong person.

Ad B. Specific social attitudes (religious, political, occupational . . .) are interconnected within the frame of a general attitude of the group; this means that, for instance, the attitude towards other occupational groups is not determined solely by one's own occupation, but also by one's religious belief, political association, economic status, participation in various other social groups. We must, therefore, also consider political and religious convictions, age, sex, education, and so on. The attitudes of the representatives of the same group, and often the attitudes of the representatives of different occupational groups, are similar (in their similarities and in their differences as well) to such a degree that it can be said, that social attitudes are typical for the respective social group as a whole and not for its members as individuals; they are forced upon the individuals. There may be, of course, individual exceptions, but we can nevertheless fairly speak about social attitudes typical for the group as a social unit (for instance, the traditional negative attitude of peasants towards lawyers). This collective character of social attitudes explains their comparative durability. They change sometimes very little even in long periods and are, so to speak, inherited from generation to generation. The citations of the opinions of those who replied to the 'Questionnaire' showed quite clearly that very often in the complexity of social attitudes are, side by side, with the rationalistic attitudes (critical reasonings) also attitudes characterized by irrationalistic elements, namely: ignorance, prejudices, emotions, passions, 'beliefs' taken from reading or hearing the opinion of others, etc.

Ad C. By using indirectly the questionnaire-method one can obtain good results when the investigation has been well prepared and carefully carried on with all necessary precautions. It is especially recommendable to elaborate the wording of the questionnaire by experimentation, in order to be sure that everything in it is comprehensible even to the simplest person who will answer it; and to know, too, that the answers will be replied in the most fruitful way for us with respect to the later analysis of the material gathered. It is advisable to guarantee the anonymity to those who answer if we try to secure data of intimate personal character. The statistical method is a very useful tool in working out the qualitative data quantitatively. But it *must be used only as a tool*, not as the end in itself. And finally, for this same reason, it is necessary that the method of investigation be an anticipation of the method of later handling the data already gathered 226

ÚK PrF MU

3129S22377